

DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT

Rıza Zelyut _ Dersim İsyamları ve Seit Rıza Gerçeği

Dünyanın hızla yeni bir savaşa sürüklendiği, Hatay'da çatışmaların başladığı 1937'de; Tunceli (Dersim) bölgesinde başlatılan, kökü 1950'deki Koçkırı ayaklanmasına kadar uzanan isyanın sebebi neydi?

(Rıza Zelyut metinde)

- O projenin arkasında hangi Kürtçü/Kürdistancı örgütler vardı?
- Seyit Rıza kimdi; isyanların Alevilikle ilgisi bulunuyor muydu?
- Tunceli'nin kültürel kimliği neydi?

Dersim ayaklanmalarını; bu ayaklanmayı çıkartanların ve yürütenlerin belgelerini temel alarak ve Tunceli bölgesini de inceleyerek yazdık.

"Dersimliler, beni dinleyin; başınızda bir felaketin dolaştığını görüyorum."

1916- Hacı Bektaş postnişini, Çelebi Gemaiettin Efendi

"Tunceli'de Alevilik eğitimi de yeren okullar açalım.",

1926- Mustafa Kemal ATATÜRK

"İngiltere Hükümeti'ne,

Türk hükümeti; Dersim bölgesine girmeye kalkışmıştır, t...) Kürtler, bu olay karşısında silaha sarıldılar. Ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık."

1937- Dersim Generali Seyit Rıza

"Ben Türk ordusuna tek kurşun atmadım" , Seyit Rıza (Yakalandıktan sonra]

"İntikam!.. Kürdistan denilen yıkık anayurdun kurtarılması için. İntikam!...

Kürt diyarında uluyan sırtlan ve çakallar ırkının (Türk'ün) pis vücutlarından Kürt vatanını temizlemek için." Dersimli Baytar Nuri (Seyit Rıza'nın akıl hocası)

"Ankara hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerinin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşüyor. Bugün Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden, kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir

direnişi ile karşı karşıya bulunuyoruz."

2 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RİZA GERÇEĞİ

DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RİZA GERÇEĞİ

Araştırma&İnceleme Dizisi: 19 Genel Yayın Nu: 26

ÖZGEÇMİŞ

Yayın Yönetmeni

Sayfa Düzenlemesi

Düzeltili

Kapak

Baskı

Satış ve Dağıtım

Ümit ÇIKRIKÇI Burak YALÇIN Mustafa KELLEROĞLU Repro Karizma BRC Matbaası Hakan MERMİCİOĞLU

1., 2., 3. ve 4.Baskı: Nisan 2010

KRİPTO KİTAPLAR

Ziya Gökalp Cad. Kültür Mah. İçel Sokak 6/4

Kızılay - Çankaya - Ankara

Tel: (312) 432 1923 I Faks: (312) 432 1933

web:www.kriptokitaplar.com I e-posta:kripto@kriptokitaplar.eom

k rtr pto

Kitabın tüm yayın hakları KRİPTO KİTAPLAR'a aittir. Ankara - Türkiye'de basılmıştır. Y.S. Nu: 11826 KRİPTO KİTAPLAR, Kripto

Bas.Yay.Dağ.Eğt.Dan.Org.San.Tic.Ltd.Şti. Markasıdır. Copyright © 2010, KRİPTO KİTAPLAR Publishing House

Yazar Rıza Zelyut, 13.04.1948'de Tokat/Niksar'ın Ormancık Köyünde doğdu. 1970'de Trabzon Eğitim Enstitüsü'nü Türkçe öğretmeni olarak bitirdi. Yazı yaşamına 1967'de öykü ile giren Rıza Zelyut'un bu çalışmaları Kıyı, Hisar, Eflatun, Güney, Yelken, Türk Dili, Varlık, Öykü, Yansıma gibi dergilerde yayımlandı.

Daha sonra araştırmaya yönelen yazar, 1973 yılında Türk Dil Kurumu'nun Cumhuriyet'in 50. Yılı nedeniyle düzenlediği "Türkiye'nin Kalkınmasında Cumhuriyet'in Rolü" konulu yarışmada birinci oldu. 1976 yılında Hacı Bektaş Veli İnceleme Yarışması'nda ikinci olan yazar, bu arada bilimkurgu türünde çocuk romanları da yazdı.

Yazarın 1978 yılında yazdığı ve Kızıldere olayını anlattığı destan türü kitabı, 1980 darbesinden sonra suç sayıldı ve kendisi İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. 18 ay 14 gün hapse mahkûm edilen Rıza Zelyut bu cezasını hapis ve 4 aylık sürgünle tamamladı. 1983 yılında Hürriyet Gazetesi'ne giren yazar buradan 1991'de ayrıldı. Yurt içinde ve yurt dışında Alevi toplumunun örgütlenmesi için çalışan Rıza Zelyut, Nefes Dergi-si'nin yayımında danışmanlık yaptı ve 1996'da Cem Dergisi'nin yeni biçimde yayımını başlattı. 1994 yılında Akşam Gazetesi'ne

ISBN: 978-605-4125-29-6

4 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

köşe yazarı olarak giren Rıza Zelyut, bu görevini halen Güneş Gazetesi'nde sürdürmektedir.

Rıza Zelyut'un bir kitap hacmindeki öykülerinden başka 3 çocuk romanı bulunuyor. Yayımlanmış diğer kitapları şunlardır:

- Halk Şiirinde Gerçekçilik,
- Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler,
- Halk Şiirinde Başkaldırı,
- Öz Kaynaklarına Göre Alevilik,
- Aleviler Ne Yapmalı?,
- Alevilerde Mizah,
- Muaviye'den Erbakan'a Din ve Siyaset;
- TÜRK KİMLİĞİ "Yabancı Kaynaklara Göre", Kripto Kitaplar, Ankara: 2009
- TÜRK ALEVİLİĞİ, "Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni" Kripto Kitaplar, Ankara: 2009

Yazarın Türk kültürü ile ilgili yayımlanmış birçok makalesi ve bildirileri de bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

TARİHİ BİR KONUYA GÜNCEL ÖNSÖZ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
DERSİMİN DEMOGRAFİK YAPISI	13
Dersim İsmi Nereden Geliyor?	13
DERSİM AŞİRETLERİ	14
Kızılbaş Aşiretler	18
Aşiretler Arası Savaş	19
JANDARMA RAPORUNA GÖRE DERSİM ADININ ANLAMI	21
DİĞER GÖRÜŞELERE GÖRE DERSİM ADININ ANLAMI	22
DERSİM BÖLGESİNDEKİ SARI KÜRTLERİN TÜRKLÜĞÜ	25
1930'LARDAKİ DERSİMİN NÜFUSU VE ETNİK YAPISI	28
"EKRAD" TERİMİNİN SOSYOLOJİK TANIMI	30
BÖLGENİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	37
"KÜRDİSTAN" TERİMİNİN TARİFİ	42

6 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

DOĞU ANADOLU'NUN KADERİNİ BELİRLEYEN

TARİHSEL SÜREÇ	49
KÜRTLERİN ALEVİLERE KARŞI KULLANILMASI	54
Hamidiye Alayları	58
Kürtleşen Bazı Türk Boyları	61
DERSİMİN KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN	
KİMLİK YAPISI VE İNANIŞLAR	63
Mezar Taşlarında Türk Damgaları	64
Kök Türk Yemini Dersim'de	71
Çelebi Cemalettin ve Dersim	73
Türklerde Ejder (Evren) İnancı	80
Yılan Nereden Çıktı?	83
Türk Ozanı Kürtçü Alişer	85
Kürtleştirme Yalanları	89
BÖLGENİN KÜLTÜREL KİMLİĞİYLE İLGİLİ	

80 YIL ÖNCE SAPTANANLAR	92
Horasanlı-Kureyşanlı	95
Koresin Aşireti	95
Dersim'in Fesatçıları Bile "Horasanlıyız" Diyorlar	96
Dilenme ve Aforoz	100
Yürüyen Duvar	103
Düzgün Baba	105
Bir İki Efsane Daha	107
Üfürükten Dispanser	108
RIZA ZELYUT I 7	
CEM TÖRENİ	111
100 Yıl Önce de Aynı Biçimdeydi	115
Her Şey Türk İşi	119
Ali Allahîlik	120
Kürtlerde Cem Yoktur	123
Ocak Geleneği	126
İKİNCİ BÖLÜM	
DERSİM İSYANLARININ PERDE ARKASI VE	
İLK KÜRTÇÜ ÖRGÜTLER	129
1 - KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ	132
Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İcraatı; Mustafa Kemal'e Suikast...	137
Suikast, Hükümetin Tertibi	142
Olayın Kürtçülük Boyutu	146
Mustafa Kemal ve Kürtler	151
2 - TEŞKİLÂT-İİÇTİMÂİYYE	158
3 - İNGİLİZ MUHİPLERİ CEMİYETİ	158
4 - KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ CEMİYETİ	160
5-HEVİ ÖRGÜTÜ	162
6 - AZADİ ÖRGÜTÜ	163
7 - HOYBUN CEMİYETİ	166
6	
8 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ	
8 - DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI	176
1930'LARIN KÜRTÇÜLERİNİN DÜNYA GÖRÜŞÜ	179
ERMENİ-KÜRT İŞBİRLİĞİ	182
ŞEYH SAİT İSYANI	187
İsyanın Niteliği	193
Komünistler Şeyh Sait İsyanını Nasıl Yorumladılar?	197
SON KÜRTÇÜ ÖRGÜT PKK	206
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ... 213	
İSYANLAR ÖNCESİ DERSİM'DEKİ DURUM	213
Dersim, Tunceli Oluyor	221
Celal Bayar'm Raporu	222
İSYANLAR NEDEN, NASIL BAŞLADI?	227
KOÇ KIRI AYAKLANMASI	229
Ankara Hükümetini Tehdit	236
Saldırı Başlıyor	238
SEYİT RIZA'NIN KİMLİĞİ VE KİŞİLİĞİ	250
Aslı "Türk" Olan, "Kürtçülük" Adına Ayaklanan	
Bunun Yanı Sıra "Araplığı" da Kabul Eden Lider	251
SEYİT RIZA TÜRK'TÜ	256
RIZAZELYUT I 9	
SEYİT RIZA'NIN BÖLGEDEKİ ETKİSİ	259
KOÇ KIRI İSYANI'NDA SEYİT RIZA'NIN ROLÜ	266
ŞEYH SAİT İSYANI'NDA SEYİT RIZA'NIN ROLÜ	272
AĞRI İSYANI'NINDA SEYİT RIZA'NIN TUTUMU	274
ATATÜRK'ÜN SEYİT RIZA'YA GÖNDERDİĞİ ELÇİ	277
Semah Dönülüyor	281
Devlet Söz Veriyor	285

Vali Ali Cemal Bardakçı'mn Raporu	286
Haydutluğa Lider	290
GENERAL ALPDOĞAN VE SEYİT RIZA	291
DERSİM İSYANI ÖNCESİ DEREBEYLERİNİN HALKA YAPTIĞI KARŞI PROPAGANDA	294
DERSİM İSYANI NASIL BAŞLADI?	295
SEYİT RIZA İNGİLTERE'DEN YARDIM İSTİYOR	301
KARŞIDEVRİMCİ HAREKET YENİLİYOR	306
SEYİT RIZA NASIL YAKALANDI?	309
MAHKEMEDEKİ SEYİT RIZA	313
İDDİANAMEDEKİ SEYİT RIZA	320
1938 HAREKÂTI NEDEN YAPILDI?	326
Halk Uyarıldı	333
YABANCI BASINDA İSYAN	337
KOMÜNİSTLER DERSİM İSYANINI NASIL DEĞERLENDİRDİ?	341
KEMALİST AYDINLARIN GÖZÜYLE DERSİM İSYANI	346
İSYANLARA KARŞI DEVRİMCİ TÜRK HÜKÜMETİ	354

10 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ	
Dünya Faşizmin Tehdidi Altında	360
İSYANLARDA KAÇ KİŞİ ÖLDÜ?	366
Dersim Halkım Hep Kullandılar	370
EK -1	373
EK -II	376
KAYNAKÇA	381
FOTOĞRAF ALBÜMÜ	385

TARİHİ BİR KONUYA GÜNCEL ÖNSÖZ

"Biz, daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça, ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız. Tarih yazmak; tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan, yapana sadık kalmasa; değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır."

Mustafa Kemal Atatürk 16 Ağustos 1931

Türkiye'de Kürdistan isimli bir devlet kurmak hayaliyle harekete geçen PKK'nın, üstlendiği misyonu inatla sürdürmeye çalıştığı bölgelerden birisi de Tunceli'dir. Eski ismi Dersim olan Tunceli ile ilgili olarak 2009 yılında yaşanan tartışmalar; Türkiye'ye farklı bir yön vermeye çalışan siyasi odaklaşmayı da ortaya koymuştur. CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen'in, AKP hükümetini eleştirirken kullandığı, "Dersim'de analar ağlamadı mı!" sözü ele alınarak iç siyaset yeniden kurgulanmak istenmiştir.

İktidar partisi AKP; Dersim isyanını sahiplenip buradan CHP'ye vurmaya çabalamış, iktidara destek verdiği söylenen Gülen ekibi ve bunlara bağlı basın, yayın organlarında aynı yönde yayın yapmışlardır. Kürtçü/Kürdistancı kadro ise konuyu Avrupa platformlarına bile taşımıştır. Bunlara; Cumhuriyet rejiminin ömrünü tamamladığı iddiasındaki liberal demokrat takımı da candan destek vermiştir.

Yetmemiş gibi Alevi örgütlerinden birisi olan Alevi Bektaşî Fede-rasyonu'nun başkanı da aynı ittifaka dahil olmuş, hatta yeni parti

12 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

kurmaya bile kalkışmıştır. Tunceli kökenli bir kesim de, PKK ideolojisine uygun biçimde bu cephede yer alıp CHP üzerinden cumhuriyete vurmaya çabalamıştı.

Çok farklı gözükse ama özleri bir olan bu ekibin iddiasına göre, 1937'de Dersim'de ayaklanan Seyit Rıza masum ve mazlum birisiydi. O; Alevilerin hakkını savunmuştu. Aslında orada ayaklanma da olmamıştı da bunu devletçiler uydurmuştu. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin Dersim'e ordu gönderip insanları öldürtmesi bir soykırım idi (!).

Bu örgütlenme arkasına Avrupa Parlamentosu'nu da alarak Türkiye'yi sıkıştırma harekâtını bir yıl öncesinden başlatmıştı bile: Avrupa Parlamentosu (AP) himayesinde birincisi 13 Kasım 2008'de "Dersim Soykırımını Konferansı"

düzenlenmişti. Bu konferansın amacı düzenleyenler tarafından, "Ermeni, Süryani, Pontus Rumla-rı'na karşı 'soykırım' suçu işleyen Türkiye'nin suçlar listesine yeni bir insanlık suçu daha ekleniyor: 'Dersim Soykırımı'" biçiminde açıklanmıştı. Brüksel'deki bu soykırım toplantısının ikincisi de 19 Kasım 2009'da yapılarak Türkiye'nin tam bir soykırımcı ülke gibi gösterilmesi çabaları uluslararası bir sisteme bağlanıyordu.

Böylece; Dersim halkını 1937'de Kürdistan hayaliyle ve derebeylik çıkarlarını korumak amacıyla ayaklandırıp ordunun karşısına dikenler aklanıyordu. Kürtlerle ve KürdistanTa ilgisi olmayan Tunceli bölgesi de bölücü projenin bir parçası yapılmak isteniyordu.

Acaba, gerçek neredeydi?

İşte bu araştırma; Dersim gerçeğini, Seyit Rıza'nın olaylar içindeki yerini belgelere dayanarak ortaya koymak üzere hazırlandı. Yöntemimiz de Mustafa Kemal'in yukarıda dile getirdiği yol oldu.

Okuyun; Dersim'de o gariban halkın analarını ağlatanların aslında kimler olduğunu göreceksiniz.

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSİMİN DEMOGRAFİK YAPISI

Dersim İsmi Nereden Geliyor?

Dersim sözcüğü, bugün; Tunceli ilinin eski adı olarak bilinmektedir. Bu haliyle de Dersim; coğrafi bir terim gibi durmaktadır. Elbette belli bir coğrafyada meydana gelmiş tarihsel/toplumsal olayları da kucaklaması nedeniyle, Dersim sözcüğü tarihsel/siyasal bir anlam da taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde kurulan şimdiki Tunceli şehri ile Dersim'in tarihsel ve siyasal bağı bulunmamaktadır.

Dersim sözcüğünün nereden geldiğine ilişkin değişik varsayımlarla karşılaşırız.

Bunlardan en çok bilineni de Dersim'in Farsça tamlama bir sözcük "dersim" (gümüş kapı) anlamına geldiği yolundaki iddiadır. Bu açıklama bir tür yakıştırama gibi durmaktadır ve daha çok sonradan bulunmuş bir açıklama yolu gibi gözükmektedir.

16. yüzyılın sonlarında, bölge hakkında ayrıntılı açıklamalar yapan Şeref Han; Dersim'den hiç söz etmemektedir. Bu da Dersim isminin çok sonraları bölge ismi haline geldiğini göstermektedir.

14 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 15

1935 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Millet Meclisi'ndeki konuşmasında dile getirdiği şu görüş de bunu doğrulamaktadır:

"Dersim eski zamanlarda muayyen bir mıntıkaya verilmiş bir isim değildir.1

Sonraki dönemlerde, Dersim ile ilgili belgeler, daha çok buradaki aşiretlerle ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunları incelediğimizde de Dersim kelimesinin coğrafi bir terim değil bir aşiretin adı olduğunu görmekteyiz. 18. yüzyıl Osmanlı arşivlerinde bulunan bu belgelerden bir kısmını uzman Ahmet Hazerfen okumuş ve Cemal Şener de "Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi" ve "Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal Belge" adı altında yayınlamıştır.

DERSİM AŞİRETLERİ

1732 tarihli hatt-ı hümayunda (fermanda) Dersim ismini, aşiret adı olarak, "Dersimli=Dersimlü" biçiminde görmekteyiz. İlgili bölüm günümüzün diliyle şöyledir:

"Çarsacak (Akpazar) kazasında oturanlardan Karaçorlu Elhac Osman; sarayıma dilekçe verip bu ilçede bulunan Şeyh Hasanlı ve Dersimli eşkiyası, öteden beri bölgedeki halkı, köylüyü, işçiyi soymakta, yoksulların mallarını ve erzakını yağmalamakta, çoluk çocuklarını çalmakta, esir etmektedir, bunu gelenek edinmişlerdir; demiştir, i...)"2 1745 tarihli fermanda, Şeyh Hasanlı (Hasanlı)

ve Dersimli taifesinin Kiğı kazası çevresinde yaşadıkları dile getiriliyor.
Bura-

da "Şeyh Hasanlı ve Dersimli demekle tanınan..." denilerek Dersimli sözcüğünün Şeyh Hasanlı gibi bir kabile (taife/topluluk) adı olduğu vurgulanmış oluyor.

1751 tarihli dilekçede; Dersimli ve Şeyh Hasanlı aşiretlerinden yakınma çok daha şiddetli biçimde dile getiriliyor. Keban'daki bakır madenin işlenmesi için gerekli olan kömürün elde edilmesi için Çarsancak (Akpazar) dağlar (ağaçlara/çamlara) ihtiyaç olduğu, buradaki yoksul halkın zulüm ve soygundan korunması gerektiği belirtildikten sonra deniliyor ki:

"Öteden beri eşkıyalığa alışkın olan Şeyh Hasanlı ve Dersimli taifesinin zararlarının önlenmesi için daha önceden birçok dilekçe verilmişti. Bunlar, eski huylarından vazgeçmedikleri gibi şimdi isyanları ve haydutlukları daha da arttı. Çarsancak'ın 13 köyünün malları ve eşyaları bu taife tarafından çalınıp yağmalandı. Köyler baştanbaşa yıkıldı, şimdi oralarda baykuş ötüyor. Bu taifenin zararlarını önlemek, yağmaladıkları malları geri almak için (...)"³ 1782 tarihli fermanla, yine bu aşiretlerin çevre halkına çok zarar verdikleri belirtilerek sıkı önlem alınması isteniyor. Bu fermanla; Şeyh Hasanlı, Dersimli aşiretlerinin yanı sıra Güvenli (=Güvenli) aşiretinden de söz ediliyor.

1780 tarihli fermanla, eşkıya gösterilen aşiretler arasında Koçkırı, Gerne, Gürün, Şadanlu, Güreşli, Benamlı, Zirganlı, Çakulu gibi aşiretler dahil ediliyor. Bunların dağlardaki diğer aşiretlerle birleşerek çevreye çok zarar verdikleri, kadınların ırzına bile geçtikleri dile getiriliyor.⁴

1 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 7

2 "Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi", s. 28

3 Osmanlı Belgelerinde..., s.52

4 Osmanlı Belgelerinde..., s.90

16 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

1787 tarihli belgede, bunların yanı sıra bu kez Düçek aşireti devreye giriyor.

Dersimli ismi ile anılan aşiretin yaşadığı yer ile ilgili olarak da bu fermanlarda bilgi parçaları bulunuyor. 1732'de Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretleri Çarsancak (Akpazar) kazası dahilinde gös-teriliyorlar. Elbette ki bu bölgenin dağlık bölgesinde bulunmaktadırlar. 1745 tarihli yazıda ise bu iki kabilenin Kiğı kazası reayasından olduğu yazılıyor. (Age, s.50) Sonrasındaki belgede bunları Çarsancak eşkıyaları olarak görmekteyiz. 1782 tarihli belgede; Güvenli aşireti ile birlikte Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretini Düçek, Etrik ve Ovacık denilen bölgede oturuyor görmekteyiz. 1780 tarihli belgede de Şeyh Hasanlı, Dersimli, Güvenli aşiretlerinin Düçek ve Ovacık bölgelerinde bulunduğu belirtiliyor. Bunlara Koçkırı, Kerne, Şadili, Güreşli (Sonrasında Kureyşli?...), Benamlı, Bazgeli (Bazgelü) gibi aşiretlerin katılmasıyla; Gümüşhane, Erzincan, Kuruçay, Kemah, Gercanis, Çemişkezek, Eğin ve Erzincan'ın yağmalandığı şikayet ediliyor.

Bölge halkından yollanan dilekçelerde, Dersimli aşiretinin Ovacık mantıkasında bulunduğu bildiriliyor.⁵

1780 tarihli belgede biraz daha ayrıntı bulunmaktadır. Acımasızca insan öldüren, melun, namus kirleten gibi gösterilen eşkıyadan, Dersimli, Baziler ve Bektaşlar; Özik Dağı etrafında sakin gösteriliyorlar.

Özik Dağı'nın Tazik sözcüğüne benzemesi dikkat çekicidir. Bunun Özbek ile de ilgisi kurulabilir ki o zaman kastedilen bölge Tacik Dağı olmaktadır.

RIZAZELYUT I 17

Yukarıdaki bilgiler göstermektedir ki Şeyh Hasanlılar gibi Dersimliler de bir aşirettir. Bunlar birbirleriyle komşu olarak yaşamaktadırlar ve tam bir işbirliği halinde bulunmaktadırlar.

Zaten sonraki dönemde yapılan çalışmalarda, Ali Kemal'in Erzincan Tarihi ve M. Şerif Fırat'ın Doğu İlleri ve Varto Tarihi gibi araştırmalar dikkate alınarak sayıları 126'yı bulan Dersim aşiretlerinin büyük bölümünün bu iki koldan ortaya çıktığı biçiminde bir değerlendirme bulunmaktadır.⁶

Belgeler; iki kabilenin bölgedeki en etkili kabileler olduğunu açıkça gösteriyor. Şeyh Hasanlılar, 1802 yılında başkente (İstanbul) yolladıkları dilekçede, Çemişkezek'den Mercan Boğazı yoluyla Erzincan'a kadar olan yolların güvenliğini sağlayacaklarını ve böylece hem kömür elde edenlerin hem de yolcuların rahat edeceğini bildiriyorlar ve padişah'tan yetki istiyorlar.

Fermanlarda ve dilekçelerde Dersimli aşiretinin bulunduğu yerin değişik değişik gösterilmiş olması gayet doğaldır. Çünkü; bunlar göçebe aşiretlerdir. Devlet takibinden kurtulmak için göçebe yaşamak ve dağlık alanlarda bulunmak zorundadırlar.

19. yüzyılın ortalarındaki Dersim aşiretleri bu 2 koldan oluşuyordu:

"Şeyh Hasanlılar

- 1. Seyidanlı • Maksud (Kav) »Uşağı Laçın Uşağı
- Kalan • Koç Uşağı «Ferhat Uşağı
- Arslan Uşağı • 2.Şeyh Hasanlı «Karaballı
- Bezkar Uşağı • Abbasanlar
- Şam Uşağı • Kırganlı
-

3 Osmanlı Belgelerinde..., s.80

Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 101

18 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 19

Dersimliler

- Pilvenk • Şadili
- Bahtiyar • Yusufanlı
- Şeyh Mehmedanlı • Kureyşanlı
- Karsanlı • Çarikli (Çarek/Çarekli)
- Alanlı • Şeyhanlı
- Hıranlı (Hayranlı) • Balabanlı
- Lolanlı »Sur Uşağı (Çibanlı)
- Haydaranlı »Arili"⁷ • İzolu

Dersim coğrafyasında şu büyük boylardan da Oğuz kimlikli topluluklar bulunuyordu. Bunlar; Karakoyunlular; Akkoyunlular, Boz Ulus Türkmenleri, Ağaçeri, Yıva, Çavundur, Çepni, Döğer, Eymür.⁸

Kızılbaş Aşiretler

Osmanlı belgelerinde Dersimli ve Şeyh Hasanlı aşiretleri Kızılbaş olarak gösterilmektedir ve lanetlenmektedir. 1733 tarihli belgede şunlar söyleniyor:

"Çarsacak ve Kiğı taraflarında oturan soysuz eşkıyadan Dersimli ve Şeyh Hasanlı Rafızî mezhebinden olduklarından, Hz. Ebu Bekir'in kızı Ayşe'ye iftira edip üç halifenin (Ebu Bekir, Ömer, Osman) halifeliğini kabul etmiyorlar ve

7 "Zazalar ve Türklük", s. 101

8 Zazalar ve Türklük, s. 89

Peygamberimizin bazı yakınlarına da sövüyorlar. Bunların kadınları da aynı sapık inanç üzerindedir."⁹

Bilindiği üzere; Rafızî, tarih içinde Alevileri ifade eden bir terim olarak Sünnilerce kullanılmıştır. Anadolu'da ise bu terimle Kızılbaş Türkler anlatılmıştır. Ebussuud Efendi fetvaları incelendiğinde de Kızılbaş Türklerin 16. yüzyılda tam böyle suçlandığı görülecektir.

1787 tarihli belgede, ele geçirilen bu eşkiya elebaşlarının öldürülmeleri istenirken; sebep olarak bunların Ebu Bekir, Ömer ve Osman'a sövmeleri de ayrıca dile getirilmektedir.

Hiç kuşkusuz ki resmî devlet belgelerinde adları anılan bu iki aşiretle işbirliği yaparak yağma olaylarına karışan diğer aşiretler de Kızılbaş inancından idiler.

Aşiretler Arası Savaş

Dersim aşiretleri; sadece çevredeki diğer köyleri basıp yağmalamakla kalmıyorlar; birbirleriyle de sürekli dövüşüyorlardı. Bu kavgada elbette ki reislerin emrindeki sıradan insanlar telef oluyorlardı. Yüzyıllarca eskiye uzanan bu aşiret kavgaları; 1925'te bütün şiddetiyle devam ediyordu.

Dersim'in kara talihi olan bu aşiretlerden hangi aşiretin hangi aşiretle kavgalı olduğunu şu liste gösteriyor: "Şadıllı aşireti, Kureyşan aşireti ile Hormik aşireti, Anlı aşireti ile, Karsan aşireti, bütün komşularıyla, Haydaranlı aşireti, Anlı ve Şeyhasan aşiretleri ile,

9 "Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi", s. 38

20 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Anlı işareti, Hormik, Kureyşan ve Haydaranlı aşiretleri ile, Kureyşan aşireti, Şadıllı ve Anlı aşiretleri ile Lolan aşireti, Demenan aşireti ile, Bahtiyar aşireti, Yukarı Abbas ve Laçın aşiretleri ile, Koç uşağı işareti, Şam Uşağı'ndan başka bütün aşiretlerle, Aşağı Abbas aşireti Pilvank aşireti ile, Yukarı Abbas aşireti Kırgın, Kalan, Demenan ve Bahtiyar aşiretleri ile, Yukarı Karaballı aşireti, Kalan aşireti ile, Laçın Uşağı aşireti, Bahtiyar Uşağı aşireti ile, Ferhat Uşağı aşireti, Koç Uşağı aşireti ile, Kırgan aşireti, Yukarı Abbas Uşağı aşireti ile, Pilvank aşireti bütün komşuları ile, Aşağı Karaballı işareti Koç Uşağı ve Şam Uşağı aşiretleri ile, Şam Uşağı aşireti Aşağı Karaballı aşireti ile, Kalan aşireti Yukarı Abbas ve Yukarı Karaballı aşiretleri ile, Maksut Uşağı aşireti, Aslan Uşağı aşireti ile, Aslan Uşağı aşireti Maksut Uşağı aşireti ile geleneksel düşmandırlar Hükümet sicilinde toptan birçok isyanları olan bu kalabalıktan yalnız Şeyh Memedan aşireti ile Beyt ve Bezger Uşakları bu listede gözükmez."¹⁰

Elbette ki bu çatışmada, Dersim'in sıradan insanları asker gibi kullanılıyorlar; öldürülüyorlar, öldürüyorlardı.

RIZA ZELYUT I 21

JANDARMA RAPORUNA GÖRE DERSİM ADININ ANLAMLI

Dersim hakkındaki Jandarma Genel Komutanlığı Rapo-ru'nda, 1930 başlarında, Dersim terimi ile ilgili olarak şöyle denilmekte: "Dersim adına gelince, bu adın menşei hakkında şimdiye kadar sarıh bir malumata tesadüf edilemedi. Yalnız Dersimanlı aşiretine izafeten verilmiş olduğu hakkında bir rivayet vardır."¹¹ Söz konusu raporda; bölgede gümüş bulunuyor idiyse, burada çalışanlara İran dili hâkimiyeti devrinde Dersimanlı adı verilmiş olabileceği ihtimali belirtilmektedir.

Jandarma raporunu hazırlayanlar; Dersim isminin, eski Türkler tarafından bir tür totem kabul edilen som balığı ile bağlantısı olabileceğini de belirtiyorlar. Dersim'un (gümüş gibi balık) zamanla Dersim biçimini aldığı bir ihtimal olarak vurgulanıyor. Bölgenin ortalarında Sin isimli köyün bulunması ile Akad ilahı Sin arasında bağlantı olabileceği de öne sürülüyor. Dersim, Der-sun biçimlerine vurgu yapılıyor. Munzur dağlarının Toros dağlarının devamı olduğu, buranın ilk adının Toros olabileceği, bölgede yaşayanlara da Torosman denilebileceği ve bunun bozulan biçiminin Dersim'e dönüşebileceği de dile getiriliyor.

Ayrıca bölgedeki Harzem kökenlilerin kendilerini "Bersim" adı ile andıkları ve bunun zamanla "Dersim" olabileceği de ileri sürülüyor.

10 "Derebeyi ve Dersim", s. 28.

11 Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, "Dersim", s. 11

22 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ DİĞER GÖRÜŞELERE GÖRE DERSİM ADININ ANLAMINI

Dersim olaylarını Kürtçü bir yaklaşımla anlatan ve yorumlayan ve Baytar Nuri olarak ünlenen Dersimli Nuri ise Dersim ismi konusunda şunu yazmıştır:

"Kürtlerden bir kısmı "der" kapı, "sim" gümüş olduğu için Dersim kelimesini Gümüş Kapı diye tabir ederler.

Milattan altı asır önce, Yunan tarih ve coğrafyacılarının Dersim havalisine Daranis adını verdikleri malum olduğu gibi, Dara'nın Bisütün kitabelerinde bu havalie Zuza adı verilmiş olması ve Zuza tabirinin Dersim ve havalisinde konuşulan Kürtçe lehçeye alem olan Zaza kelimesine benzemesi dikkat çeker."12

Tuncelili araştırmacı Ali Kaya da bu açıklamayı tekrarlamaktadır. O da Yunan tarihçi ve coğrafyacıların Dersim yöresine "Daranis" adını verdiklerini; Anadolu'ya ilişkin en eski adların başında "Daiaini" isminin geldiğini belirtir.13 Araştırmacı Kaya; bu bölgeye Daranalıs adının verilmesinin de MÖ 519'da buraların Pers Kralı 1. Dara tarafından fethedilmesine bağlanması gerektiğini vurgular.

Ali Kaya; Dersim sözcüğü ile ilgili olarak farklı bir savla ortaya çıkmaktadır: "Dersim adının kökeni, Hazar Denizi'nin

RIZAZELYUT I 23

güneyindeki Deylem bölgesinde yaşantılarını sürdüren Deylemlilere kadar uzanmaktadır."14

Bu iddiaya göre, Hazar Denizi'nin güneyindeki Deylemliler, Moğol baskısından kaçarak Dersim bölgesine sığınmışlardır ve kendi adlarını da bölgeye egemen kılmışlardır. Bu yaklaşıma göre; Dersim'in aslı Deylem'e dayanmaktadır.

Dersimlilerin kökenini de Deylemlilere bağlayan Ali Kaya; Deylem'de ve Tunceli'de yaptığı dil çalışmaları ile Gileki-Dımiliki (Zazaca) ve Kürtçe'yi karşılaştırarak bu savını bir temele oturtmaya çabalamıştır. Ali Kaya; Tunceli, Elazığ, Sivas, Bingöl, Diyarbakır'ın bu bölgelere yakın hatlarında konuşulan Zazaca (Dimilice) ile Kürtçe'nin ilgisi bulunmadığını da araştırmasıyla ortaya koymuştur.15

Dersim isyanlarını PKK çizgisinde Kürtçü/Kürdistancı bir anlayışla yorumlayan M. Kalman Dersim ismini açıklarken şöyle diyor:

"Dersim; geçmişte coğrafi bir bölgenin adıydı. Uzun yıllarca da böyle adlandırıldı. (...) Dersim isminin nereden geldiği konusunda bir netlik yok. Çoğunlukla 'sim'den (gümüş) kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Dersim (Desim) ismi, bir aşiret isminden kaynaklanmış olabileceği gibi aşiretler üstü konfederasyonun adı da olabilir."16

12 "Kürdistatt Tarihinde Dersim", s. 1

13 "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 15

14 Başlangıcından Günümüze..., s. 16

15 Başlangıcından Günümüze..., s. 51

16 "Belge ve Tanıklarıyla Dersim Direnişleri", s. 13

24 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Burada yer alan, Dersim isminin geçmişte bir bölgenin adı olduğu iddiasının belgesi yoktur. Bu ismin; yukarıda verdiğimiz belgelerde geçen Dersimli aşireti ile bağlantılı olduğu da bir gerçektir. Bu aşiret, sonraki dönemde 17-18 aşirete ayrılarak büyümüştür. Yani; Dersimli aşireti bölgeye adını vererek diğer 18 aşiret içinde bir tür kaybolmuştur ama bu isim Osmanlı kayıtlarına girerek resmîyet kazanmıştır.

Nasıl ki 550'lerde Moğolistan'da Kök Türk İmparatorluğu'nun temelini atan ve adı Türk olan aile; 200 sene sonra tarihe karışmış ama diğer Türk halklarına bu ismi ortak ad olarak vermişse; Dersimli aşiretinin de bölgeye adını verdiğini ve dallara ayrılarak ortadan kalktığı iddia etmek mümkün gözükmemektedir.

Ali Rıza Özdemir'in, "Zazalar ve Türklük" adlı araştırmasında; Dersimli ve Şeyh Hasanlı aşiretleri; 24'er boydan oluşmuş gösterilmektedir. Böylece Oğuz boylarının yapılanmasının küçük bir örneğinin Dersim'de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nasıl ki Oğuzlar 24 büyük boydan oluşuyorlar ve "iç Oğuz- dış Oğuz" (Bozoklar-Üç Oklar) diye iki ana kümeye ayrılıyorlarsa; Tunceli bölgesindeki aşiretler de böyle konumlanmış gözükmektedirler.

Aynı çalışmada, Zaza topluluğunun etnik kökeni değişik varsayımlar dikkate alınarak incelenmiştir. Varılan sonuç da bunların Kıpçak (Kuman) ğırlıklı Türk boyları olduğu yönündedir. 17

Bölgede görülen beyaz tenli, yeşil gözlü kumral insan tipi de buna kanıt olarak sunulmaktadır.

RIZAZELYUT I 25

DERSİM BÖLGESİNDEKİ SARI KÜRTLERİN TÜRKLÜĞÜ

Kürtler; İrani tiplidirler ve esmerdirler. Halbuki onlarla iç içe yaşayan ve Sarı Kürtler olarak bilinen bir başka insan tipi daha vardır.

Kuman (sarı insan) ve Kıfsak /Kıfçak/Kıpçak (Sarı Saka) diye adlandırılan Türk halkları Hazar'dan Karpatlar'a kadar uzanan bölgede MÖ. 700. yüzyıldan itibaren egemen idiler. İskitler (Skidi/Skif, Saka/Sak) de denilen halkın Türk kimlikli olduğunu bugün tarih bilimi ortaya koymuştur. Zaten İtil-Ural hattında; Türk varlığının MÖ 3.-2. binlere kadar uzandığını da Rus tarihçiler tespit etmiş bulunuyorlar.18

Kadınların da savaşçı (Amazon) olduğu Saka Türklerinin Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu ve Suriye hattına kadar indiklerini kazılar gösteriyor. Şanlıurfa'da son yapılan kazılarda elde edilen seramikler, bunun kanıtıdır. Haleplibahçe'de inşaat kazısı sırasında ele geçirilen bu mozaikler, at üstünde savaşçı kadın tasviri vardır. Bu kadın; Grek tipi değil Türk tipi giyinen kadındır. Başında börk bulunan bu savaşçı kadın, tarihte Amazon diye bilinen savaşçı kadının en temiz örneğidir. Seramik, MÖ, 4.-3. yüzyıla tarihlendirilmektedir.

Zaten, sadece Batı Türkleri değil, Doğu Türkleri içinde de kara ve sarı kabileler iç içe yaşamaktadır. Uygurlar (Tokuz Guz/Oğuz) kabileleri sarı ve kara diye ikiye ayrılmıştır. Arapların Orta Asya'ya girmesi sürecinde onlara direnen Türkiş Kağanları da sarı ve kara kabilelere hükmediyorlardı. 840'ta Uygur

17 "Zazalar ve Türklük", s. 76

8 "Türk Kimliği", "Anayurt İtil-Ural" bölümü

26 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Devleti'ni yıkan Kırgızlar da beyaz tenli kızıl saçlı bir Türk halkı olarak bilinmektedir. Kıpçakların sarı olduğu isimlerinden anlaşılmaktadır. Bunların Ruslar tarafından Kuman diye isimlendirildiği bilinmektedir. Kumanlar, bütün Orta Avrupa'da sarı kimliklerini damgalamışlardır. Bunların atalarının İsa'nın doğumundan yüzyıllarca önce doğuya geldikleri anlaşıyor.

Türklerin Asya'da imparatorluk kuran Hyung-nu halkı (Hunlar) Batı'ya da sarkmışlar; burada Atilla komutasında Fransa ortasına kadar uzanıp oradan da İtalya'ya inmişlerdir. Rus tarihçilerin tespitine göre; Hunlar da 395'ten itibaren Kafkasya'yı kuzeyden aşmışlar bugünkü Doğu Anadolu üzerinden geçerek Suriye'ye kadar ulaşmışlar ve buraları yıllarca yağmalamışlardır. Prof. L. N. Gumilev'in saptamalarına göre; buralara gelen Hunların en büyük kolu Ağaçeri (Agatir/Agathir) denilen soydur. Hunlar; daha çok Bizansla işbirliği yapıp Perslere karşı savaştılar. Böylece; Perslerin Doğu'ya Türk illerine açılmalarına da engel oldular. Bu süreçte Bizans devleti, Ağaçeri boyunun bölgenin tampon alanlarına yerleşmesine izin verdi. Ağaçeri boyları, Doğu Anadolu'ya (Örneğin bugünkü Tunceli...) ve bütün Toroslar'a yayıldılar. Bunların daha sonraki adı Tahtacılar oldu.

Türklerin Gök Türk diye bilinen halkı da İstemi Kağan önderliğinde Karadeniz hattına kadar sokulmuştu. Alban Tarihi'nde verilen bilgilere göre; Kök Türklerin

batı kolundan ordular; 630 yılında Ermenistan'a inmişler ve burada bir Pers ordusunu da yenmişlerdir.

Özetle; Sakalar; Hunlar; Gök Türkler; Anadolu topraklarına Oğuzlardan çok çok önce girmişlerdir.

İşte Batılı araştırmacıların bilinçli olarak Sarı Kürt diye gösterdiği insan tipi; MÖ 7. yüzyıla kadar uzanan bir süreçte bu

RIZAZELYUT I 27

bölgeye gelen Sarı Türklerdir. Batılı emperyalizmin etnik yapılardan millet imal etme projesi gereğince Doğu Anadolu'daki bu sarı Türkler; Kürt nüfusa dahil edilmek istenmiş ve bu başarılıdır da...

Şu ana kadar ulaştığımız bilgilere göre; Dersim denilince akla sadece bir şehir veya belli bir arazi ismi gelmemektedir. Dersim; ismi, Tunceli çevresinin ismi olarak ancak 19. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

"Tunceli çevresi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî yazışmalarında yoğun olarak Dersim adıyla anılmaya başlamıştır. 1847 yılında Dersim sancağının Erzurum eyaletine verilmesinden sonra 1859 yılında yapılan yeni bir değişiklikle Harput eyaletine bağlanır. İşte bu tarihten sonra Dersim ve çevresi haritalarda gösterilmeye başlanmıştır."19

Zaten Dersim, bir yer adı olarak ancak 1849 yılında Osmanlı kayıtlarında yer almaya başlamıştır.20

Görülmektedir ki Dersim isminin resmî belgelerde kullanılmaya başlanması çok yeni bir olgudur. 16. yüzyıl belgelerinden buranın ana merkezinin Çemişkezek olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan; Dersim bölgesinin kontrol edilemeyen bir coğrafya olması nedeniyle, burası Osmanlı devleti tarafından daha çok "dışlanmış bölge" gibi görülmüştür. Kendi kaderiyle baş başa bırakılan ve halkı, bölgenin derebeylerine teslim edilen

19 "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 17

20 Tahir Sezen, "Osmanlı Yer Adları", s. 148

28 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Dersim'de devlet hukuku yerine aşiret hukuku; genel adalet yerine bölgesel adalet hâkim olmuş; ekonomi de buna göre şekillendirilmiştir. Buna bağlı olarak da bölgede devlet organlarının oluşturulması hem geç hem de zor başarılıdır.

Dersim isyanları; bu dışlanmış bölgenin, devletin diğer bölgelerine eklenerek normalleştirilmesine, bölge egemenlerinin gösterdiği derin tepkinin de izlerini taşımaktadır.

1930'LARDAKİ DERSİM'İN NÜFUSU VE ETNİK YAPISI

Dersim isyanları sırasında on binlerce insanın öldürüldüğü iddia edilmekte; hatta bu rakam yüz bine kadar çıkartılarak neredeyse o zamanki Dersim nüfusunun tümü bu rakama dahil edilebilmektedir. Halbuki Dersim bölgesinde sayıları 30'u aşan (Kimi tespitlere göre 126'dan fazla olan) aşiretlerden ancak 6'sı (Yukarı Abbaslı, Haydaran, Bahtiyar, Kureyşan, Yusufan, Demanlı) isyana katılmış; askerinin hedefi de bunlar olmuştur. Dersim nüfusunun ortaya çıkartılması; bu soykırım/katliam iddialarının gerçekçi olup olmadığını da ortaya koyacaktır.

Dersim'in nüfusuyla ilgili ilk ciddi bilgi; "Asya Türkiyesi Muharriri" diye bilinen Vitali Genet'in 1885 yılında verdiği rakamdır. Buna göre Dersim sancağında 15.460 Müslüman, 27.830 Kızılbaş, 12.000 Kürt, 8.170 Ermeni yaşamaktadır.21

Buradaki 63 bin nüfusun içindeki Müslüman nüfus, Sünni Türkleri göstermektedir. Genet'in; Kürtleri ayrı göstererek Kızılbaş saymaması üzerinde önemle durulacak bir konudur. Demekki;

21 Jandarma Genel Komutartlığı'mn Raporu, "Dersim", s. 29

RIZAZELYUT I 29

Dersim'de 19. yüzyılın sonlarında; Kürtlerle Aleviler ayrı ayrı varlıklar olarak görülmektedirler. Bu durum bile Dersim'deki Kızılbaş nüfusun Kürt olmadığını anlamak için yeterlidir.

Cumhuriyet döneminde Dersim'in nüfusuyla ilgili olarak farklı ama birbirine yakın rakamlar görülmektedir. Bunun sebebi; bölgenin tam olarak kontrol altına alınmamasıdır.

"2935 nüfus sayımı Pülümür de dahil olmak üzere bugünkü Tunceli sınırları içinde 107.732 vatandaşımızın yaşadığını tespit etmektedir. Bu nüfusun 9551'i kasabalarda, 98.172'si köylerde dir.

Bu 98.000 rakamının içindeki halkın hepsinin aşiret rejimi altında yaşadığını sanmamalıdır. Çemişkezek'in Pertek'in kısmen Hozat, Pülümür ve Ovacık'ın bu hayattan ayrılmış olan kısımlarını çıkardıktan sonra Dersim'de, hakkına, hürriyetine ve şereflerine kavuşmaları uğrunda Cumhuriyetin büyük fedakârlıklarla çalıştığı insanların toplamı, 50 bin kadar tahmin olunabilir."22

Dersim bölgesini 1925 yılında inceleyen Naşit Hakkı Uluğ; o dönemdeki nüfusu 65 bin dolaylarında göstermektedir.23

Devletin, Dersim nüfusuyla ilgili resmî tespitini 1935 yılında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya TBMM'de dile getirmiştir. 25.12.1935 tarihli oturumda konuşan İçişleri Bakanı Kaya; "Dersim (...) sakinleri 65-70 bin nüfustan ibarettir. Aslen Türk unsuruna mensup bir kitledir." diyerek önemli bir gerçeği vurgulamıştır. 18 Haziran 1937 tarihli Tan Gazetesi ve Son Telgraf Gazetesi isyan bastırıldığında, ülke nüfusuna 70 bin yurttaşın kazanı-

22 N. Hakkı Uluğ, "Tunceli Medeniyete Açılıyor", s. 90.

23 N. Hakkı Uluğ, "Derebeyi ve Dersim", s. 29.

30 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lacağımı yazarak 24 o dönemdeki nüfus hakkında ortalama bir fikir vermektedirler. İsyana katılan iç bölgelerdeki nüfusun; 60 bin dolaylarında olduğu, yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Çünkü en yüksek olarak 107 binle gösterilen rakam içine, Dersim bölgesini çevreleyen ilçelerdekiler de dahildir. Bunlar kesinlikle isyanın dışında kalmışlardır.

Günümüzün Kürtçüleri; isyanda öldürülenlerin rakamlarını abarttıkları gibi eski Kürtçüler de Kürt nüfusunu abartmak eğilimindedirler. 1930'larda Kürt nüfusunu kimileri 4,5 milyon gösterirken Kürtçülerden M. Emin Zeki; Kürdistan Tarihi isimli eserinde, Türkiye'de aynı dönemdeki Kürt nüfusun 1,5 milyon olduğunu yazmaktadır. Garo Sasuni'nin de kabul ettiği bu rakamın gerçekçi olduğu ortadadır. Nikitin türü, Rus istihbarat elemanı gibi çalışan yazarlar ise nüfusu abartarak Kürt ayrılıkçılara meşruiyet ve haklılık kazandırmak peşinde olmuşlardır.

"EKRAD" TERİMİNİN SOSYOLOJİK TANIMI

Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiret grupları anlatılırken; Osmanlı belgelerinde "Ekrad" terimi geçmektedir. Bu kelime; bu aşiretlerin "Kürtler" olarak nitelendiğini göstermektedir. Halbuki; Tunceli bölgesinin tarihi ve kültürü Kürtlerinkinden farklı; özellikle bulunduğu nokta; Kürtlerin yaşadığı alanın dışındadır.

Kürtlere çok yakınlık gösteren, hatta 1915'te yazdığı Kürtler isimli makalede; Kürtleri açıkça kışkırtan Rus diplomat Minorski, sonradan yazdığı Kürtlerle ilgili ayrıntılı makalede;

RIZAZELYUT I 31

Dersim bölgesinde bulunan Zazaları; kesinlikle Kürtlerden ayrı göstermekte ve İran kökenli saymaktadır.

"20. asırda Kürtler arasında bu kavme mensup olmayan bir İrani unsurun (Guran-Zaza zümresi) mevcudiyeti ortaya çıkarılmıştır."25

Şu saptama da aynı gerçeği başka biçimde tekrar etmektedir: "Bugün Kürtlerin büyük ekseriyeti Şafii'dir. (...) Bununla beraber az veya çok Şii vasfı gösteren müfritlik, daha ziyade Kürdistan'ın gerçek Kürt olmayan İran kabileleri arasında taraftar bulmaktadır."26

Görüldüğü üzere; Minorski; Tunceli bölgesindeki Zazaları Kürt saymamaktadır.

Öyleyse; Osmanlı kayıtlarında; bu iki aşireti anlatırken kullanılan Ekrad sözcüğünün sırrı nedir?

Ekrad, Arapça Kürt sözcüğünün çoğulunu anlatır. Onun kovulmuş anlamına gelen "karrada"dan türediği iddia edilmektedir.

Doğu Anadolu aşiretleri ile ilgili olarak görülen belgelerde; Ekrad sözcüğü, etnik bir terim olarak Kürtleri ifade ettiği gibi; sosyal bir terim olarak göçebe yaşayan bölge aşiretlerini de anlatır.

"Osmanlılar da ekrad tanımlamasını konar-göçer aşiretler için kullanmışlardır. Yavuz Selim zamanında tutulmaya başlanan tahrir defterlerinde ektrat tabiri, Türk olduğu kesin olan birçok konar-göçer Türk aşireti için kullanılmıştır. Sadece birkaç örnek olmak üzere, konar-göçer Kılıçlı,

"Yakın Tarihimizde Dersim İsyancıları ve Gerçekler", s. 134

25 Bkz: İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi, 6. cilt, s. 1091

26 İslam Ans., s. 1100

32 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Döğer, Avşar, İğirmidörtlü aşiretleri sayılabilir. Konu ile ilgili olarak yazar Baki Öz, 'Ektrat tairesi, Osmanlıca'da ko-nar-göçer, henüz konar-göçerliği bırakmamış, Kürtleşmiş Türk boylarının adıdır'der."27

Bu konuyu Osmanlı kaynaklarını tarayarak araştıran Prof. Yusuf Halaçoğlu, ektrat terimi ile ilgili olarak şöyle diyor: " Söz konusu Kürt veya Ektrat kelimeleri; 'dağlık alanda yaşayan insan' anlamına geliyor. (...) Karakeçililerde olduğu gibi; Sa-lurlu dediğimiz 24 Oğuz mensup boy ve Döğer dediğimiz yine 24 Oğuz boyuna mensup boyun da bu bölgede yaşayanlarına tahrir defterlerinde Ektrat denildiğini görüyoruz. 24 Oğuz boyuna mensup Avşarlar da 'Ektrat-ı Receplü Avşarı' olarak kayıtlarda geçiyor. Yani sadece Karakeçililerden değil sözünü ettiğim boylardan da Ektrat olarak Kürtler olarak söz ediliyor. Dolayısıyla buradaki Ektrat, etnik bir mana değil, dağlık alanda yaşayan insanlar anlamını taşıyor. Bunun sebebini de şöyle ifade edebiliriz: Bu bölgede, Diyarbakir'den Ege Denizi kıyılarına kadar yaşayan 4800 çadır civarındaki Bozulmuş Türkmenleri, Kanuni Sultan Süleyman döneminde büyük bir boy oldukları ve devlete karşı büyük bir güç teşkil ettikleri için küçük cemaatlara, kethüdalıklara bölünüyor. Her cemaatin başına bir kethüda tayin ediliyor ve bu küçük uruklar o kethüdanın ismiyle anılmaya başlıyor. Mesela Bozulmuş Türkmenlerinden İzzeddünlü Cemaati deniliyor; zira başında İzzettin Bey var. İzzettinli cemaatinin bir bölümü Kilis yöresinde yaşıyor. Orada Türkmen tairesinden gösterilirken, Osmanlı Devleti tarafından ok yapmakla görevlendirilince dağlık alan-

RIZAZELYUT I 33

lara gitmek zorunda kalıyorlar. Çünkü, oku ancak dağlık alanlardaki ağaçlardan yapabilirler. Onlar dağlık alanlara çıkınca, kendilerine 'Ektrat-ı Okçu İzzeddünlü ' denmeye başlıyor. Bu sadece çok açık seçik örneklerden birisidir ama buna benzer pek çok örnek bulunmaktadır. Mesela bu bölgelerde 'Ektrat-ı Türkmenan' ibaresi de çok sık olarak kayıtlarda geçmektedir. Ne demektir: Türkmenlerin Kürtleri... Burada yine yukarıdaki örnekle aynı anlamda, Türkmenlerin dağda yaşayan grupları anlatılmaya çalışılıyor."28

Etnik Türk ve Kürt terimlerinin tarih içinde nasıl farklı anlamlar kazandıklarını Prof. İrene Melikoff da ayrıntılı biçimde tespit etmiş bulunmaktadır.

"Nasıl Kaşgarlı Mahmut'un gösterdiği gibi "Tat" sözcüğü Müslüman olmayan Uygur'u belirtiyor idiyse Türk de İslam-laşmamış olana deniyordu. Bu sözcüğün etnik anlamda değil sosyal bir anlamda kullanıldığı açıktır. Aynı olgu bugün belli ölçüde, etnik olmaktan çok sosyal bir ayırım anlamı ile kullanılan ve aşiret bağları hâlâ canlı, cemaat dışı (heteredoxe) bir İslam inancı ile belli bir yaşam tarzını sürdüregelen Anadolulu; anlamında, "Kürt" deyimiyile karşımıza çıkar.

Araştırmalarım, beni, Kurmancı denen ve Kürtler olarak tanınan insanlar arasında kalmaya götürdü. Töreleri; Orta Asya'ya kadar uzanan Türk töreleri idi. Ölümle ilgili adetler; yeni doğanları ve yeni lohusaları basan insan yiyici cin (demone), Al inancı; şubat ayında, gerçekte, Türklerin 12 Hayvanlı

Takvimleri'ne göre eski "yeni yıl bayramları" olan Hızır Bayramı'nın kutlanması, vb...

Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi", s. 7

2S Aktaran: Macit Gürbüz, "Kürtleşen Türkler", s. 157

34 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Sorduğumda, kaynaklarımdan birisi bana, "Soy olarak biz Kürt değiliz, fakat inançlarımızdan dolayı eza gördük, dağlara sığındık, Kürtlere karıştık ve Kürtler olarak adlandırıldık." dedi.

Bunu söyleyen; birçok ayaklanmada etkinliği bulunan tanınmış Kürt aşireti Koçkırı'lardandı. Artık aramızda bulunmayan Ömer Lütfi Barkan'a şüphelerimden söz ettiğim zaman, bana, Koçkırı adının dil yönünden Türkçe olduğunu ve Akkoyunlu, Karakoyunlu vb. adlandırmalarla karşılaştırılabileceğini işaret etti. Bunlar, sahip olunan sürülere göre verilmiş Türk aşiret adlarıdır.

Sonuç olarak; bu boylara verilen Kürt adı; Alevi Kürtler de bulunmakla birlikte, onların tümünün Kürt kökenli olması gerektiğini göstermez. Kürtlerin çoğu, Şafii mezhepten gerçek Sünnilerdir. Alevilere takılan Kürt lakabı, ancak sosyal bir değer taşır; belli bir yaşam biçimini gösterir; resmî Sünniliğe uymayan, aşiret adetleri hala canlı bulunan ve kendi içlerine kapanmış olarak yaşayan cemaatleri ifade eder.

Kendimizi, dini açıdan senkretizmi, sosyal açıdan cemiyet dışı ve örfe karşı oluşu (marginalite ve anti-conformisme), yerleşmiş düzenin reddedilişi -ki, onu resmî gücün hisşına uğratmış bulunan ve her zaman uğratmakta olan budur- ile belirlenmiş, derin ve eski bir olgunun karşısında bulunmaktayız. "29 16. yüzyıl arşiv kayıtlarını inceleyen Osman Türkay'm saptığı oymak, aşiret ve cemaatler içinde; "Türkmen Ekradı

RIZAZELYUT I 35

Yörükün taifesinden" veya "konar-göçer Türkmen Ekradı taifesinden" gibi oymak veya aşiretlere işaret ediliyor.³⁰

Yukarıda geçen "Türkmen Kürtleri Yörükleri" veya "Türkmen Kürtleri" terimleri; etnik anlamda düşünüldüğünde çok saçma gelir. Çünkü "Türk Kürtlerinin Yörük kolu" gibi bir anlam ortaya çıkar ki tarihte hem Türk olup hem de Kürt olan Yörük olmamıştır; bir kişinin tek kökeni olacağından böyle bir durum olamaz da.

Bu yüzden; buradaki anlam; sosyal niteliklidir. Yani Kürt gibi yaşayan Yörüklerden veya Türkmenlerden söz edilmektedir.

Terimlerin; sosyal-siyasal gerekçelerle farklı anlamlar kazanmaları olgusunu, Dersim çevresindeki "Türk-Kürt" kelimelerinin kullanımında da görmekteyiz: "Sosyal bir vakıa olarak özellikle Alevi Zazalar Sünni Türkmenleri kendilerinden ayırmak için onlara "Türk" derler. Ama bu bir etnik reddi değil, mezhep açısından bir reddi ifade etmektedir. Yani Aleviler; Sünnilere Türk demektedirler. Sünniler de Alevilere Kürt"³¹

Dersim bölgesindeki, hatta bütün Doğu Anadolu'daki Kızılbaş Türkler; burada anlatıldığı üzere, biraz da aşağılamak için, "Kürt" olarak gösterilip damgalanmışlardır.

Terimlere farklı anlamlar yüklenmesi, Alevi (Kızılbaş) Türklerin yaşadığı bütün coğrafyalarda karşımıza çıkmaktadır. Prof. Melikoff, Bulgaristan'da bizzat saptadığı bir anlam aktarılışım şöyle anlatıyor: "Razgrad yakınındaki (...) Madrevo Köyü tamamen Kızılbaş'tır. Nüfusu 2000'dir. Caferler ya da Sever,

29 Alevilik Bektaşilik Araştırmaları, "Uyur İdik Uyardılar", s. 104

Aktaran: Kenan Ziya Taş, "Tarihin Işığında...", s.67 "Zazalar ve Türklük", s. 101

3300 nüfusludur. Bu köy aradan geçen bir yolla ikiye bölünmüştür ki, bir yanında hepsi Müslüman 1300 nüfus yaşamaktadır. Kızılbaşlar, bunlara 'Türk' derler; fakat onlara göre Türk sözcüğü Sünni anlamdaşdır." 32

Anlam aktarılışı denilen bu olayın bir başka örneğini ve açıklamasını yine Prof. Melikof, araştırmalarına dayanarak yapmaktadır. Bu açıklama; bize, Dersim bölgesinde Kızılbaş terimi ile Kürt teriminin nasıl olup da yan yana gelebildiğini göstermektedir.

"(...) 'asi zındık' anlamına elen ve Kızılbaşlık olgusu köken bakımından bir Türkmen olgusu olduğu halde, birçok durumda Kürt'le anlamdaşlaşan Kızılbaş deyiminin yüklendiği horlayıcı anlam olsa gerektir. Günümüzde; Alevi deyiminin giderek Kızılbaş deyimini ile aynı küçümseyici anlama çekilmesi ve gittikçe Kürt sözcüğü ile karışmaya başlaması oldukça şaşırtıcı görünmektedir. Günümüz Türkiyesinde, eskiden Kızılbaş'a yüklenmişken bugün Alevi deyimine yüklenen bir anlam aktarılışı (translation du sens) olgusuna tanık olmaktadır." 33

Eski kaynaklarda da Kürtlerin göçebe ve barbar gösterilmeleri; onların yaşam biçimlerini anlatmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. Yerleşik hayata geçmemiş toplulukların genelde barbar diye nitelendikleri görülmektedir. Araştırmacılar, bu konuda hemen hemen şu ortak kaniya varmışlardır:

32 Alevilik Bektaşilik Araştırmaları, "Uyur İdik Uyardılar", s. 143

33 A.g.e., s.43

"Kürt sözcüğü, ilk zamanlardan beri göçebenin eş anlamlı-sıdır. Araplar bu sözü umumi olarak İrandaki bütün göçebeler için kullanmışlardır."34

"İlginçtir, dönemin Arap kaynaklarında Kürt kelimesi, bugün kökenleri kesin olarak bilinen değişik etnik gruplar için de kullanılmıştır. Örneğin Horasan'daki Halaçlar dahil buradaki birçok Türk oymağını, göçebe oluşlarından hareketle Arap kaynakları tarafından "Ekrad-Kürtler" olarak adlandırılmışlardır. İstahri de Halaçları, göçebeliklerine bakarak Kürt olarak tanıtmıştır."35

Pek çok tarihi belge ortaya koymaktadır ki, Türkmen/Oğuz kökenli birçok boya, yaşam tarzları yüzünden, yani göçebe oluşları nedeniyle Kürt denilmiştir. Bu benzetme; Kürt aşiretlerinin gezgin durumda olmasına yapılan bir gönderme, bir benzetmedir. Bu yüzden de Dersim çevresinde göçebe olarak yaşayan, çapulculukla geçinmeye çabalayan aşiretlere de Ekrad denilmiştir. Bu yüzden; Şeyh Hasanlı ve Dersimli aşiretlerinin etnik kimliğini Kürt göstermek gerçekçi değildir.

BÖLGENİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

1936'ya kadar Dersim adıyla anılan Tunceli; Türkiye'nin en vahşi coğrafyalarından birisini kaplamaktadır. Burası; eskiden ulaşılamaz, geçilemez bir bölge idi. Güneyden kuzeye ve batıdan doğuya yükselen il topraklarının % 70'ini dağlar, % 25'ini platolar, % 5'ini ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır.

34 Aktaran: Ali Rıza Özdemir, "Kürtler ve Türklük", s.85, (Kenan Ziya Taş, Güneydoğu ve Diyarbakır)

35 A.g.e., s.83

Dar, ilkel yolların ulaştığı geçitler, aşiretler tarafından tutulmuştu. Tümüyle Fırat Havzası içerisinde kalan il, doğal sınırlarla kuşatılmış yüksek bir bölgedir. Doğu Toros Dağlarının uzantıları doğu-batı yönünde uzanarak ilin kuzeybatısını, kuzeyini ve kuzeydoğusunu hemen hemen bütünüyle kaplar. Bu dağlar, yer yer hem yüzey sularıyla aşınarak hem de akarsular tarafından derince oyularak yüksek platolara dönüşmüştür. Vadiler çok dar ve dik olup vadi tabanlarında ovalar oluşmamıştır. Munzur Dağları ve uzantısı olan Avcı Dağları, il topraklarının kuzeybatı ve kuzey kesiminde doğal sınır oluşturmakta, kuzeydoğusunda ise Bağırpaşa Dağı yer almaktadır. İlin en yüksek noktası, Munzur Dağlarının doğusunda 3463 metre yükseklikteki Akbaba Tepesi'dir. Munzur Dağları,

dik bir biçimde Ovacık çöküntü alanına inmektedir. Bu kesim Mercan Dağları olarak bilinmektedir. Munzur Dağlarındaki Mercan ve Kemah geçitleri 3000 metreye yaklaşmaktadırlar.

İlin orta ve güney kesimlerinde 1500-2000 metre yükseklikte dizilen tepeler vardır. Mazgirt'in doğusundaki Kırklar Dağı (2033 m.), Hozat'ın güneydoğusundaki Topatan Tepe (2234 m.), Merkez-Ovacık arasında bulunan Karaoğlan Dağı (2422 m.) ilin başlıca yüksek tepeleridir. Birbirlerinden derin ve dar vadilerle ayrılan ve tek tek yükselen bu dağlar, sık sayılabilecek meşe ormanlarıyla kaplıdır. Eteklerde ise ardıç topluluklarına rastlanır. .

Bağırpaşa Dağı, Munzur Dağlarını Karasu-Aras Dağlarına bağlayan geniş ve yüksek bir kütledir. Bağırpaşa Dağı'nın en yüksek noktası 2906 metredir. Özellikle güney etekleri, meşe ve ardıç ağaçlarından oluşan sık bir örtüyle kaplıdır. Pülümür, Ka-

RIZAZELYUT I 39

rasu ve Peri Suyu vadilerine doğru alçalan kesimler, zengin otlaklarla kaplı platolar durumundadır.

İl topraklarının % 25'ini kaplayan platolar, Munzur Dağlarının ve Bağırpaşa Dağı'nın doruklar bölgesinde, yüksek sırtlarla çevrilmiş düzlükler şeklindedir. Ayrıca güneydoğu ve doğuda Pülümür Çayı Vadisine inen kesimde, platolar vardır. Bu platoların en ünlüleri, Mercan Dağları üzerindeki Merk Yaylası ve Munzur Dağları'nın orta bölümünde yer alan Kepir Yaylası'dır. İlin en önemli vadileri; Munzur, Mercan, Pülümür, Peri ve Tahar Çayı vadisidir. Bu vadilerin özellikle güneyinde yer yer genişleyen kesimlerinde tarım yapılabilmektedir.

Tunceli'de ovalar il topraklarının % 5'ini kaplamaktadır. İlde önemli sayılabilecek ova ve düzlükler bulunmamaktadır. Tunceli'nin kuzey yarısındaki düzlükleri, Munzur Dağlarının güneyindeki çukurlukta oluşmuş Zeranik Ovası ile Ovacık ilçesinin Yeşilyazı bucağında bulunan Yeşilyazı Ovası'dır. Ovaların azlığı; bölgede tarımın gelişmesini engellemiştir. Tunceli, akarsu yönünden çok zengindir. Düzenli yağış alan yüksek dağlarda yer altına sızan kar ve yağmur suları, daha düşük yükseltilerde kaynaklar şeklinde yeniden yüzeye çıkar. Akarsuları besleyen bu kaynaklar sürekli olduğundan, akarsuların taşıdığı sular bol ve akışları da oldukça düzenlidir. İlin önemli akarsuları, Munzur Suyu, Mercan Deresi, Pülümür Çayı, Peri Suyu ve Tahar Çayıdır.

Tunceli'de Keban Baraj Gölü'nün dışında önemli ve büyük göl yoktur. Munzur Dağları ile bu sıranın alt birikimlerini oluşturan Mercan, Avcı, Karasakal Dağları üzerinde ve Bağırpaşa Dağının doruklar bölgesinde buzul yataklarının zamanla suyla dolması sonucunda oluşmuş küçük krater gölleri vardır. Bun-

40 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lardan bazıları Karagöl, Koçgölü, Mercan Gölleri, Katır Gölleri, Dilincik Gölü, Çimli Gölü, Şer Gölü ve Buyer Baba Gölü'dür. Krater gölleri içerisinde en büyüğü, Ovacık-Koyungölü köyünün kuzeyinde, 2400 metre yükseklikte yer alan Karagöl'dür.

Doğu Anadolu Orman Kuşağı içinde kalan il topraklarının % 27'sini kaplayan ve genelde bodur ve baltalık meşe ağaçlarından oluşan ormanlar, ilin orta ve kuzey kesimlerinde, Tunceli Merkez, Ovacık, Pülümür, Hozat ve Nazimiye ilçelerinde yoğunlaşmaktadır. Vadilerde ve akarsu boylarında meşe ağaçlarının yanı sıra ardıç, gürgen, dişbudak, akağaç, söğüt, kavak ve çınar ağaçları da bulunmakta, platolarda ise doğal bitki örtüsünü kısa boylu çayır otları oluşturmaktadır.

Bitki örtüsü bakımından çok zengin olan Munzur Vadisi Milli Parkı florasında 1518 çeşitli bitki kayıtlı olup, bunlardan 43 çeşidi Munzur Dağlarında olmak üzere toplam 227 çeşit endemik tür tespit edilmiştir. Munzur Dağlarından başka hiçbir yerde bulunmayan endemik bitkiler arasında; Çan Çiçeği, Erzincan Kirazı, Bindebir Keklik Otu, Munzur Kekiği, Munzur Dügün Çiçeği, Dağçayı, Munzur Dağı Oltuotu ve Menekşe sayılabilir.

Tunceli ili, yaban hayvan hayatı bakımından da oldukça zengindir. Özellikle Munzur Vadisi ve çevresi yaban hayvanları için elverişli bir ortam sunmaktadır. Çengel Boynuzlu Yaban Keçisi ve Bezuar isimli iki tür dağ keçisi ile av kuşlarından Ur Kekliği bu yöreye özgü ilginç ve nadir türlerdir. Çengel boynuzlu yaban keçisi, yazın orman sınırının üzerindeki kayalık yerlerde, kışın ormanın

içindeki sarp yerlerde yaşamaktadır. İlde sansar, kokarca, porsuk, tavşan, dağ keçisi, dağ koyunu, tilki, boz ayı, domuz, kurt, sincap ve kirpi yaban hayatının yaygın türlerini oluşturmaktadır. Mağaralarda ve kaya kovuklarında

RIZA ZELYUT I 41

yaşayan boz ayı, Munzur yaban hayatının önemli büyük memelilerinden biridir. Bölgenin diğer büyük memelileri, orman içerisindeki kayalıklarda yaşayan vaşak, yaban domuzu ve bozkurt-tur. İlde yırtıcı kuşlardan kartal, akbaba, doğan, şahin, atmaca, kerkenez, tellice ve çaylaklara hemen her yerde rastlanmaktadır. Gece yırtıcılarından puhu kuşu, baykuş ve yarasa da yaygın türlerdendir. Yörede yaşayan diğer kuş türleri arasında keklik, çil keklik, toy, mezgeldek, turna, bildircin, çulluk, üveyik, tahtalı ve kaya güvercinleri, bazı ördek türleri ve ender olarak da kaz bulunmaktadır.

Munzur Suyu, kırmızı benekli alabalık türlerinin yetiştiği bir alandır. Keban Baraj Gölü'nde ise sazan, küpeli balık ve turna balığı türleri bulunmaktadır.

Tunceli; bugünkü haliyle de Türkiye'nin doğal hayatı en zengin bölgelerinden birisidir.

1930'ların Dersim'inin sınırlarını ise şöyle özetleyebiliriz:

"Doğudan Erzurum, Muş ve Cabakçur vilayetleri; kuzeyden Fırat nehri; batıdan Fırat nehri uzantısı ile Malatya vilayeti, güneyden Murat nehri ile çevrilmiş olan arazi Dersim bölgesidir.

Bu bölgede oturan Dersim aşiretlerinden bir kısmı, muhtelif amillerin şevkiyle, bu bölge dışına göçe mecbur olmuş ve kuzeyde Bayburt, batıda Kızılırmak nehri, güneyinde Karabet dağlarından Kangal ilçesinin Koçköprü ve Malatya'nın Akçadağ mıntıkasına kadar uzanarak, oralarda yerleşmişlerdir.

Türk idari teşkilatına göre; merkezi Hozat vilayeti olmak üzere, doğadan itibaren Kiğı, Mazkert, Nazmiye, Pülümür, Peri (Çarşançak), Pertek, Çimişkezek, Ovacık, Kemah, Arapkir,

42 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Eğîn ve Zara ilçeleri mevcut idi. En son teşkilatta; Zara, Sivas vilayetine, Eğîn ve Arapkir Malatya vilayetine, Kemah, Pülümür ve Kiğı Erzincan vilayetine birleştirilmek suretiyle, Dersim mıntıkası ancak Fırat ve Murat nehirleri arasındaki bölgeye münhasır addedilmiş ve Hozat mutasarrıflığına bağlı mütebaki ilçelere «Dersim» adı verilmişti. Bu bölge, son devrelere kadar, Türk hükümetinin nüfuzuna asla tabi olmak istememiş ve Kiğı ile Pülümür ilçeleri de, Dersim'in siyasi meslekine bağlı kaldıklarından, Türkiye hükümeti bu iki ilçeyi dahi Dersim muhiti telakki ederek, idare bakımından Doğu ve Batı Dersim adıyla iki bölgeye ayırmıştır."36 Ne yazık ki bu topraklar; 1938 yılma kadar; özel ordusu bulunan derebeylerinin elinde, özel kanunların geçerli olduğu tam bir kurtarılmış bölge durumunda idi.

Cumhuriyet kurulduğunda Dersim'in merkezi Hozat idi. Burası mutasarrıflık iken Elazığ'daki vilayete bağlı sayılıyordu.

"KÜRDİSTAN" TERİMİNİN TARİFİ

Bugünkü Türkiye-İran sınırına denk düşen dağlık alanlarda yaşayan Kürt isimli bir kavmin var olduğu tarihsel kaynaklardan anlaşılmaktadır. Değişik aşiretlerden oluşan; tamamen göçebe yaşayan, oldukça vahşi gösterilen ve yağmacılığı bir tür yaşam biçimi gibi gören bu kavmin ağırlığının olduğu bölgeye de Kürdistan denilmiştir. Yalnız, bu Kürdistan terimi yeni kullanılan bir terimdir ve ortaya çıkışı da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun son zamanlarına denk düşer.

RIZAZELYUT I 43

"Selçuklular devrinden evvel Kürdistan tabiri bilinmediği için--"

"Geniş manada merkezi Kürdistana tekabül eden al-Zavzan (zozan Kürtçede yaz otlağı demektir) tabiri müphem bir mahiyet arz etmektedir. Mukaddei, Zavzan'ı, Cezirat İbn Omar'm bir nahiyesi olarak olarak telakki etmektedir." 37

Minorski ile aynı dönemde İran'da Rus diplomatı olarak çalışan Bazil Nikitin de Kürdistan kavramını Selçuklular döneminde ortaya çıkmış bir olgu olarak kabul etmektedir.

Nikitin, Kürdistan'ı tanımlamak için, "Kürdün tam dağlı olduğu yolundaki köklü ilkedden hareket etmek"³⁸ gerektiğini vurgularken; Kürt terimi ve hatta Kürdistan ile "dağlı yaşam biçimini" eş hale getirmiştir.

"Kürdistan; siyasi sınırlarla çevrilmiş ve bu sınırlar içinde tümüyle homojen olmasa bile hiç değilse çoğunluğu aynı etnik kökenden gelen bir halkın yaşadığı bağımsız bir devletin adı değildir. Esasen bu ad ancak 12. yüzyılda son büyük Selçuklu Sultanı Sancar zamanında ortaya çıkar. Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi, Hemedan'ın kuzeybatısındaki Bahar kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zagros sıradağlarının doğusunda, Hemedan, Dinavar ve Kerman-şahan vilayetlerini; batıdan ise Şehrizar ve Sincar vilayetlerini kapsıyordu. 12. Yüzyıla kadar bu bölgeler sadece Cibalül Cezire (ya da Diyarbakir?) adları altında tanınıyordu.

Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 2

37 Bkz: Minorsy, İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi

38 Nikitin, "Kürtleri", s. 59

44 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 45

Kürdistan'dan ilk kez Nüzhetül Kulub (Hicri 740 -Miladi 1361 RZ-) adlı eserinde, yazar Hamdullah Mustafa Kazvini söz etmiştir. Doğuda bu eyalet, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Irak-ı Acem'le, batıda Irak-ı Arab'la, güneyde ise Kuzistan'la sınırdaştı ve önem dereceleri çok farklı olan 16 ilçeyi içine alıyordu.

(...)Luristan dahil, İran Kürdistanı, 13. yüzyıla kadar, Arapların Cibal dedikleri eyalete aitti.

Daha sonra Türkiye ve Irak-ı Arap Kürdistanı şeklini alacak olan Kürdistan'a gelince, bu bölge Cezire ya da daha dar anlamıyla Diyarbakır eyaleti içinde bulunuyordu. Moğol istilası sırasında İran Kürdistanı dağlık Zagros bölgesini kaplıyordu. (...)sonunda Kürdistan adı İran'da sadece, merkezi Sennah (ya da Sennenduc) olan Ardelan bölgesine verildi.

Ancak çok sonraları 17. Yüzyıl'ın sonuna doğru ortaya çıkan Türkiye Kürdistanı'na gelince; Osmanlı idari coğrafyası Kürdistan Eyaleti adı altında sadece üç liva tanıyordu: Dersim, Muş ve Diyarbakir."³⁹

Osmanlı belgelerinde de Kürdistan'm bugünkü Güneydoğu ile ilgili olarak kullanılmadığı bilinmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1526 yılında Fransa Kralı 1. François'ya yazdığı mektuptan da anlaşılıyor ki Diyarbakır ile Kürdistan denilen bölgenin ilgisi yoktur:

"Ben ki... Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Karanlan'ın ve Rum'un ve Vilayet-i

Dulkadiriyye'nin ve Diyarbakir'in ve Kürdistan'ın ve Azerbaycan'ın ve Acem'in ve Şam'ın ve Haleb'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin... nice diyarların sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ım"

Mektuptaki diziliş önemli bir gerçeği gösteriyor: Adana-Diyarbakır-Kürdistan-Azerbaycan... Bu dizilişteki Kürdistan da Doğu Anadolu'da, Azerbaycan'ın güneyini işaret etmektedir.

Batılılar; eğer işin içine siyasi hesap sokmadan değerlendirme yaparlarsa; Kürdistan ve Kürtler için; Britanya'nın Irak Valisi Sir Arnold VWilson'm anlatımındaki gerçeği de görürlerdi:

"Kürdistan terimi, genel anlamda coğrafi bir ehemmiyeti olmayan, müphem (belirsiz) bir terimdir. Bugün, Suriye, Türk ve Irak sınırlarının kesiştiği

bölgelerdeki büyük dağlar arasında uzanan vadilerde yaşayan Kürtlerin, ait oldukları aşiret dışında pek fazla birlik ya da bağlılık duygusu yoktur."40

Görüldüğü üzere; tarihsel Kürdistan ile bugünkü Kürtlerin yoğunlaştığı alanlar aynı değildir. Bunun sebebi de göçebe olan Kürt boylarının zaman içinde Kuzey Irak hattına doğru yayılmış olmalarıdır. Üstüne üstlük, tarihi belgelerin tümünde belirtildiği üzere; Kürtler; aşiret olmayı aşmış bir halk haline gelemediler.

Bugünkü Diyarbakır'da ve Güneydoğu bölgesinde Kürtler hiçbir zaman çoğunlukta olmadılar. Buraların yönetimi hiçbir zaman Kürtlerin eline de geçmedi. İran ve Doğu Anadolu; İslam öncesi dönemden başlamak üzere Türklerin akınlarına uğradı.

A.g.e., s.56.

40 Kenan Ziya Taş, "Tarih Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır", s.177

RIZAZELYUT I 47

46 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Son olarak gelen Oğuzlarla; bölge Büyük Selçuklu Devleti'nin egemenliğine girdi. Sonra Anadolu Selçukluları; sonra Karako-yunlular, sonra Akkoyunlular, sonra Safeviler ve Osmanlılar Doğu bölgelerinin egemeni haline geldiler. Anadolu'yu ele geçiren Türkmenler; direnen Kürtleri zaman zaman kılıçtan geçirdiler. Suriye ve Kilikya hattına kadar alanlardaki Kürt aşiretlerin başına gelen olaylar böyledir. Örneğin; Diyarbakır'da devlet kuran Artuklu Türkleri; çevredeki Kürt aşiretlerini sindirmişti.

Türkmen devletlerinin ana siyaseti; ele geçirilen yerlere kendi boylarından kitleleri yerleştirmeye dayalıdır. Bu politika gereği; Anadolu'nun doğusu ve güneydoğusu; Kuzey Irak ve Kuzey Suriye yoğun biçimde Oğuz boylan dolduruldu. Örneğin Selçuklular zamanında Konya; Türk boylarının belli bir eğitimden geçirilip başlarına çavuşlar konularak yeni fethedilen ülkelere yollandığı merkezdi. Selçuklulardan sonra da bu Türkleştirme politikasını Osmanlı Devleti aynen sürdürdü.

"Moğollardan sonra rekabet halinde olan Türkmen sülaleleri, nüfuzlarını Kürdistan üzerine yaydılar. Hâlâ pek az bilinen bu devir, Kürtler için büyük ehemmiyeti haiz olmuştur. Karakoyunlu ve Akkoyunlu Sülaleleri, Kürdis-tan'm içine kadar nüfuz ettiler; Kürt kabilelerini siyasi ve dini mücadelelere sürüklediler ve büyük ölçüde nüfus hareketlerine sebebiyet verdiler. (...) Esas merkezleri Diyarbakır olan Akkoyunlular (Bayındır sülalesi) büyük Kürt hanedanlarını ortadan kaldırmak siyasetini ısrarla takip ettiler. (...) Uzun Hasan'ın kumandanları Sufi Halil ve Arabşah; Hakkari'yi zaptettiler. (...) Cezire tamamen

Akkoyun-luların hâkimiyeti altına geçti ve buraya Çalabı Bey vali tayin edildi."41

1473'te Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet, Akkoyunlu hakanı Uzun Hasan'ı yenince; dağılan askerlerden Kızılbaş olanlar da Ovacık-Pülümür hattından Dersim bölgesine sığındılar.

Akkoyunlu Devleti'nden sonra İran tarafına egemen olan Kızılbaş Türkmenlerin Safevi devleti de Kızılbaş Türkmenleri öne çıkartan tutum içine girdi. Bu süreçte; Kızılbaş boyların bölgede hâkim duruma getirilmesi politikası temel alınmıştı.

"(...) Şah İsmail, (...) Bağdad ile Maraş arasındaki bütün toprakları ele geçirdi. İsmail'in Kürtlere karşı siyaseti Akkoyunlu-larinkinden farklı değildi. Şah da onlar gibi Türkmen kabilelerine dayanıyordu. Lakin müfrit bir Şii olduğu için bilhassa Sünni Kürtlere karşı daha fena davranıyordu. On bir Türk reisi, kendini Hoy'da karşıladıkları zaman o, bunların ekserisini hapse attı ve yerlerine Kızılbaş kabilelerinden seçtiği valileri tayin etti. Bu devirden itibaren takriben üç asır zarfında, Kürdistan Osmanlı padişahları ile İran şahlarının harp sahası haline geldi."42

Bu dönemlerde; Dersim (Tunceli) diye bir sancak veya eyalet yoktu. Lakin Çemişkezek; Tunceli bölgesinin merkezi konumundaydı. Burası, 12. yüzyılda Selçuklu Türklerinin denetimi altındaydı. Bu gerçek, Şerefname'de yazılı bilgiler arasındadır. Şeref-name'de, Çemişkezek hükümdarları anlatılırken, Çemişkezek beyi Melik Şah bin Muhammed'in ba-

« Bkz: Minorsy, İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi 42 A.g.e., aynı madde

48 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Çımsızlığa ve tek başına hüküm sürmeye kalkıştığı, bunun üzerine 1202 yılında Selçuklu Süleyman bin Kılıçarslan tarafından öldürüldüğü ve o tarihten sonra da Erzen-i Rum'un (Erzurum eyaleti kastediliyor olmalı) Rum Selçuklularının egemenliği altına geçtiği yazılıdır.⁴³

Şeref Han; sözünü ettiği Çemişkezek hükümdarlarının Türk soyundan olduklarını aktarıyor:

"Öte yandan Çemişkezek hükümdarlarının adları da onların Türklerin çocuklarından ve torunlarından olduklarını kanıtlar. Çünkü adlarının hiçbir vesile ile Arap veya Kürt adlarıyla ilgisi yoktur; Arap ve Kürt adlarına hiç benzemez."⁴⁴

Şeref Han; Çemişkezek ailesine verilen Melkiş isminin de Melik Şah ismini taşıyan öldürülmüş bu beyden gelmiş olacağını vurguluyor ve Osmanlılardan önce de bölgede Bayındırhların (Akkoyunlular) egemen olduğunu ortaya koyuyor. Bayındırlı Hasan (Uzun Hasan) bölgeyi ele geçirdiğini şu satırlar gösteriyor: "Bu Hasan Bey (...) ünlü Karakoyunlu aşiretinin kollarının güçlülerinden biri olan Hırbendelü kabilesini, istila için Çemişkezek Vilayeti'ne saldırttı. Hırbandelüler, vilayeti, Emir Şeyh Hasan'dan aldılar."⁴⁵

Bu Şeyh Hasan, daha sonra Çemişkezek'i yeniden ele geçirecektir. Şeyh Hasan ve ona bağlı boyların Alevi Kızılbaş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Şeyh Hasan'm torunu olan Hacı Rüs-tem; Dersim bölgesini savaşmadan Şah İsmail'e vermiştir. Hacı Rüstem; ayrıca 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in

RIZA ZELYUT I 49

yanında çarpışmıştır. Savaş Sünni Türklerin galibiyetiyle sonuçlanınca Hacı Rüstem, ailesindeki 40 kişiyle birlikte Yavuz Sultan Selim tarafından öldürtülecektir.⁴⁶

Bu ailenin ve çevresinin Kızılbaş Türklerden oluştuğunu gösteren en önemli ikinci kanıt da şudur: Çemişkezek'ten 1000 kadar aile Şah İsmail'in sarayına gitmiş ve bunlar, Şah'm Koruma Birliği'nde görev almışlardır.⁴⁷ Bu kayıt şu açıdan önemlidir: Şah İsmail'in muhafız birliğinde ancak Anadolu'dan gelen Kızılbaş Oğuz boyları alpları görev alabiliyorlardı. Bilinen tarihiyle artık şu gerçek ortadadır: Dersim'in tarih öncesindeki sakinleri kim olursa olsun; buralar; Türkler tarafından göçler yoluyla çok sıkı biçimde doldurulmuşlardır DOĞU ANADOLU'NUN KADERİNİ BELİRLEYEN TARİHSEL SÜREÇ

Yukarıda özetlenen büyük tarihsel süreç, Doğu Anadolu'nun olduğu kadar Kürtlerin de Alevilerin de kaderini belirlemiştir. 16. yüzyılın başında batı Türkleri (Osmanlılar ile Safeviler) arasında ortaya çıkan mücadele ve bunun doruk noktası olan Çaldıran Savaşı (1514) tarihi olmaktan daha ötede; siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik sonuçlar ortaya çıkarmış; bu sonuçlar günümüze kadar devam etmiştir.

İran'da 1501 yılında devlet kuran Şah İsmail; Anadolu'dan gelen Kızılbaş Türkmenlere dayanmıştı. Osmanlı Devleti; İran'daki rakip devleti alt edebilmek için bölgedeki Kürt aşiretlerden yarar-

43 A.g.e., s.189

44 Şerefname, s. 189

45 A.g.e., s.190

16 A.g.e., s.192

17 A.g.e., s.189

lanmak yolunu tuttu. Bitlisli Molla İdris'in örgütlediği Kürt aşiret reisleri ve beyleri; Osmanlı Devleti ile işbirliğine gittiler. Bunlar; Şafii mezhebinden Sünni Kürtler idiler. Şerefname'de bu olay şöyle anlatılıyor.

"...Emir Eşref(...) Sultan Selim han'ın bütün İran ülkesini istila etmek niyetinde olduğunu öğrenince, bu şartlardan yararlanmak için fırsatın elverişli olduğunu anladı. Ve (...) Bitlis bilgininin oğlu düşünür İdris ve (...) Muhammed Ağa Kelhoki ile Al-i Osman sarayına itaat ve sadakatlerini ve tahtlarına bağlılıklarını sunmak konusunda anlaştı. Bunlar Kürdistan beylerinden ve hükümdarlarından 20 kişiyi bu tedbirde kendilerine katıncaya kadar çalıştırdılar ve bir bağlılık ve itaat mektubu yazarak düşünür Mevlana İdris'e ve Muhammed Ağa'ya verdiler; onlar da bunu yüce eşiklere sunmak üzere hemen İstanbul'a hareket ettiler.

(...) Kürdistan beylerinin bu isteği ve dileği üzerine, kendisine karşı vefakar olan dostlarını seven ve kendisine karşı kin besleyen düşmanlarını da amansız bir şekilde pençeleyen Sultan, Acemistan Vilayeti'ni istila etmek amacıyla Azerbaycan ve Ermenistan ülkelerine hareket etti:

Çaldıran Ovası'nda düşmanı Şah İsmail'le karşı karşıya geldi ve aralarında çarpışma başladı. Sultan, bu çarpışmada parlak bir zafer kazandı. Emir Şeref de, Kürdistan hükümdarlarının bir kısmıyla birlikte muzaffer Sultan'ın maiyetindeydi ve onun işaretine bağlı bulunuyordu.(...)

Sultan'ın ordusu Tebriz'den Rum tarafına dönünce, düşünür İdris, Kürdistan beyleri adına yüce Sultanlık tahtına bir rapor sunarak; Sultan'ın merhametinden, irsi görevlerini eskiden olduğu gibi kendilerine vermek lütfunda bulunmasını

ve komutası altında hep birlikte Diyarbekir'e gidip Safevi Valisi Kara Han'ı oradan çıkarmak için başlarına Beylerbeyi rütbesinde olacak büyük bir şahsiyeti tayin etmesini dilediklerini bildirdi.

Sultan dileklerini olumlu karşılayarak şu cevabı verdi: " Kendi aralarından, Kürdistan beylerinden ve hükümdarlarından, beylerbeyi görevini üzerine alabilecek ve bütün Kürt beylerinin boyun eğecekleri, komutası altında Kızılbaşlarla çarpışmaya ve onları ülkeden kovmaya gidecekleri birini seçsinler."

Bunun üzerine düşünür İdris bir rapor daha sunarak şöyle dedi:

" Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır, herkes 'Yalnız ben olayım, benden başkası olmasın' diyor ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç, Kızılbaş'ların topluluğunu parçalamaya ve birliğini darmadağın etmeye yol açacak tedbirleri almak olduğuna göre; bu durumda Sultanlık Sara-yı'nın adamlarından, bütün Kürt beylerinin, itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi olur; böylece bu iş en hızlı ve en iyi şekilde tamamlanır."

Bunun üzerine, Bıyıklı Mehmed diye tanınan Çavuşbaşı Mehmed Ağa'nm, Diyarbekir Eyaleti Beylerbeyi ve o eyaleti yabancıların elinden geri alıp egemenlik altına almayı amaçlayan Kürdistan Orduları Genel Komutanı olarak tayin edilmesi hakkında bir emirname çıktı. İki taraf, Nusaybin dolaylarında Koç-hisar denilen yerde karşı karşıya gelince, iki ordu, dolup taşan denizler ve gürültülü, şimşekli bulutlar gibi birbirine girdi.(...) Çarpışma, Kara Han'ın öldürülmesi, Kızılbaş topluluğunun

darmadağın olması ve büyük bir kısmının da esir düşmesiyle sonuçlandı.48

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlis'e gönderdiği fermanla şöyle demektedir:

"Sultanların dostu faziletler sahibi hakim Şeyh İdris-i Bitlisi hazretleri, haberiniz olsun ki bize erişti doğruluğunuz ve sadakete çalışmanız. Bütün gayretinizi sarf etmeniz sonucunda Diyarbakır ve çevresinin fethedilmesi mümkün oldu. Bu başarınızdan ötürü yüzünüz ak olsun; inşallah diğer yerlerin fethine sebep olma şerefine nail olursunuz. Bu hususta yegâne güvendiğimiz sizsiniz. İdari işlerde kullanılmak ve askere dağıtılmak üzere gereken tahsisatla birlikte

iki bin filori, bir samur ve bir vaşak kürkü ayrıca çuha ve diğer cins muhtelif hediyelerden gönderildi. İnşallah bunlar salimen erişir sıhhat ve selamete kullanırsınız.

Vilayetlerde bölmüş bulunduğum sancaklara bize itaat eden Kürt beylerini, iktidarlarına ve liyakatlarına göre tayin edin.

Diyarbakır Beylerbeyi ve tarafınca kıymetli çok büyük olan Mehmet Beye nişan şerefimle imzalanmış ahkâmımı gönderiyorum. Kendisini takdir edin. O yörede her beye verilen sancak ve vilayetlerin durumu bunların adetlerini ve beylerini lakaplarını, adlarını tarafımıza bildirin. Beylere gönderdiğim nişanları kendilerine takdim buyurun.

Erdebil'in oğlu Şah İsmail ve Hüseyin Bey Bahvan Ağa isminde iki elçi göndermiş, bunlar İsmail'in bana itaat ettiğini ve her emrimi yerine getireceğini bildiriyorlar. Bunlara 48 "Şerefname, Kürt Tarihi", s.480-481

RIZAZELYUT I 53

inanmadım ve her ikisini de hapse attırdım, sen de ona karşı uyanık davran ve yalvarmalarına inanma."49

Artık Kürtler, Sünni Osmanlı yönetimi ile birlik olup Kızılbaş (Alevi) Safevi devletine karşı savaşıyorlardı. Yavuz Sultan Selim; yayımladığı ferman ile 33 Kürt beyine derebeylik hakkı veriyordu. Bu hak ile aşiret beyleri, buldukları köyün, kasabanın veya şehrin sahibi oluyorlardı. Toprak; beyin mülkiyeti oluyor; o da bu mülkiyeti çocuğuna veya çocuklarına bırakabiliyordu.

"Osmanlı-Safevi mücadeleleri sırasında Kürtler arasında derebeylik hayatının inkişafına müsait bir muhit çıktı."50

Çaldıran Savaşı'ndan önce Doğu Anadolu'nun büyük bölümü hatta Dersim bölgesinin en büyük kalesi Kemah yine Safevilere bağlı Alevilerin merkezi durumundaydı. Bu süreçte; Dersim bölgesi Alevi kimlikli Türkmenler tarafından yönetiliyordu. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler, Şerefname'de yer almaktadır.

Yavuz Sultan Selim; içeride kalan en önemli Kızılbaş merkezi Kemah'ı ele geçirmek için Bıyıklı Mehmet Paşa'yı görevlendirdi, içinde Kürtlerin de bulunduğu Osmanlı ordusu ancak 1515'te burasını zaptetti. Böylece; bölgedeki Kızılbaş güçleri Dersim dağlarına doğru çekildiler; bunların boşalttığı aşağı kesimlere de Kürt aşiretlerinden gelenler oldu. Ovalık bölgelerdeki Kızılbaşların bu olaydan sonra iç Dersim'e yönelmeleri ile oradaki nüfus yapısı büyük ölçüde Türkleşti. Böylece; eski kültürel öğeler Türk kültürü tarafından eritildi. Bu yeni dalga Türkleştirme ile Der-

49 M. Emin Zeki, "Kürdistan Tarihi", s. 94.

50 Bkz: Minorsy, İslam Ansiklopedisi, Kürtler maddesi, s.1098

54 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

sim bölgesinde en eski Türk inanç biçimleri de yaşatılmaya başlandı. Bu olgu günümüze kadar sürdü geldi.

KÜRTLERİN ALEVİLERE KARŞI KULLANILMASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü padişahı olan Kanuni Sultan Süleyman; babası olan Yavuz Sultan Selim zamanında Kürt beylerine tanınan özel imkânları; olduğu gibi sürdürmüş ve kuvvetlendirmiştir. Aşağıda Sultan Kanuni Süleyman'ın bu ayrıcalığı resmî hale getiren fermanı yer alıyor:

"Kanuni Sultan Süleyman, babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müspet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa Seraskeri Sultan İbrahim Paşa'nın bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlılıklar gösteren Kürt beylerine, gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilaverlikleri karşılığı olarak ve gerekse kendilerinin vaki müracaat ve istirhamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamandan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletler, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezarları bütün mahsulleriyle oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik (mülk) ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışarıdan müdahale ve taamız edilmemelidir. Bu emr-i celileye (padişah buyruğuna) riayet

edilecek, hiçbir surette üzerinde kalem oynatılmayacak, hiçbir yeri değiştirilmeyecektir.

RIZAZELYUT I 55

Bey öldüğünde, eyalet kaldırılmayıp, bütün hududu ile mülk-name-i hümayun (padişah tapusu) uyarınca oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddit ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşılacaktır. Uzlaşmazlarsa, Kürdis-tan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yolu ile bunlara ebediyete kadar ila ebedevran mutasarrıfı (sürekli kullanıcısı) olacaklardır. Eğer bey, varissiz ve akrabasız ölmüşse o zaman eyalet hariçten ve yabancılardan hiçbir kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir". Bu belgenin gösterdiği üzere; Kürtlerin bölgedeki Alevilere karşı kullanılması, bundan sonra da aynen devam etmiştir. Padişah 3. Murat, 1587 yılında Hakkâri'deki Kürt beyine yolladığı fermanında, Kürtlerin Kızılbaşlara kılıç salladığını dile getirerek bunun sürmesini istemektedir.

"Emrinizde bulunan Kürt askerleriyle kusursuz ve eksiksiz bir halde cenge (savaşa) hazır olasız. Tebriz'de bulunan vezirim Cafer Paşa'dan haber gelir gelmez acele hareket edip Tebriz'de ona mülaki olasız (buluşasınız). Kürt emirleri, şimdiye kadar Kızılbaşlara kılıç sallayarak Allah yolunda gaza ve cihad ede-gelmişlerdir. Abbas Mirza'nın etrafında toplanan şeytan tabiatlı askerler tek durmayıp muhalif hareket ederek onun başına bela getirseler gerekür. Artık hamiyet vaktidir. İnşallah uğur-u hümayunumdaki hizmetiniz zayi olmayacaktır. Kat be kat çoğalarak inayetlerine maz-

56 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

hariyet muhakkaktır Din uğrunda çalışıp, Kürt emirlikleri arasında faideli ve adı anılır olasız".51

Belgelerin gösterdiği üzere; Osmanlı imparatorluğu içinde başka hiçbir topluluğa verilmeyen özel mülkiyet hakkı, Kürt beylerine tanınmış ve bu da onları bölgenin yerel otoriteleri haline getirmiştir.

M. Emin Zeki, Osmanlı Devleti ile Kürtlerin Kızılbaşlara karşı anlaşmasının taraflara getirdiği ayrıcalıkları şöyle özetlemiştir:

- 1-Kürt emirliklerine özerklik verilecek.
- 2-Yönetimin babadan oğla geçecek.
- 3-Kürtler savaşa yardımcı olacaklar.
- 4-Türkler Kürtleri dış saldırılara karşı koruyacaklar.
- 5-Kürtler de gerekli vergiyi verecekler.52

Yavuz Sultan Selim'in Kürt beyleri ile yaptığı anlaşmanın Aleviler açısından yarattığı sonuç, çok acı olmuştur. Bunun hemen öncesinde 40 bin Kızılbaş kılıçtan geçirilerek, bir bölümü de çuvalara konulup Kızılırmak ve Yeşilirmak'a atılarak yok edilmişti.

Bununla kalınmadı. Osmanlı Devlet yönetimi; şeyhülislamlık makamından, o zamana kadar hiç görülmemiş bir de fetva çıkarttırdı. Bu dinsel hüküme göre; Kızılbaş demlen Türkler; "dinsiz, İslam dışı, zındık, kâfir" gibi suçlamalarla hedef haline getiriliyorlardı. Bu fetva çıkınca da Alevilerin tek tek veya top-

RIZAZELYUT I 57

luca öldürülmeleri de dinin bir gereği yapıliyordu.53 Yani; 15. yüzyılın sonlarından başlayarak Osmanlı politikası Türk'ün (Kızılbaş) yok edilmesi üzerine yerleştirilmiş bulunuyordu. Osmanlı kaynakları incelendiğinde görülecektir ki, devlet Türk deyince genelde Kızılbaş (Alevi) kimlikli boylan dile getiriyordu. "Etrak-i bîdrak" (Akılsız/Aptal Türkler) ile de onlar hedef alınıyordu. Türk kelimesi; Osmanlı yönetimi tarafından 500 yıl boyunca bir aşağılama sıfatı olarak kullanılagelmiş ve bu terimin yüceltilmesi ve gerçek anlamının ona yeniden verilmesi de ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni bir devlet kurmasıyla mümkün olabilmiştir.

İşte bu 500 yıllık süreç içindeki temel kırılma noktası, Osmanlı Devlet yönetiminin (sadrazam ve şeyhülislam alt ayakları) ile Kürt aşiretlerin yaptığı işbirliği oldu. Bu işbirliği sonucunda Osmanlı sınırları içinde kalan Kızılbaş Türkler; kırım, baskı ve bunun peşinden de eritilme sürecini yaşadılar. Böylece,

devletin düşman saydığı ve Kürt beylerinin insafına terk ettiği Kızılbaş boylar; Kürt egemenlerine yanaşacak ve oralarda yaşayacak yollar aradılar. Kendilerini anlatmak ve karşıdakileri anlayabilmek için Kürtçe'yi öğrenip anadilleri Türkçe yerine onu geçirdiler. Bilimsel olarak da tespit edilmiştir ki böyle bir ortam içinde boyların anadillerini 60 yıl içinde yitirmeleri ve egemen dili kullanmaları olabilmektedir.

Tarih içinde Türk oldukları belli olan Türk boylarından bazılarının bugün Kürtçe konuşuyor olmasının sebebi de işte budur.

51 Belgeler: Macit Gürbüz; Kürtleşen Türklerden, s. 1.18-120
52 M. Emin Zeki, "Kürdistan Tarihi", s. 92.

33 Bu fetvaların ayrıntısı için "Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilen ler" adlı çalışmamıza bakılabilir.

58 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 59

Hemen belirtelim ki bölgede yönetimin Kürt derebeylerine bırakılması sonucunda Kürt olmayan yapıların Kürtçe'yi ana dil yapmaları sadece Alevi Türkmen aşiretlere özgü değildir. Doğu Anadolu'daki bazı Ermeni toplulukları bile; dinleri ayrı olmasına karşın Kürt aşiretleriyle iyi geçinebilmek için Kürtçe öğrenmek ve Kürtçe konuşmak zorunda kalmışlardır:

"Bazı Ermenilerin dillerini terk ederek Kürtçe konuştuklarına şahit olduk "54 Hamidiye Alayları

Kürtlerin Alevilere karşı kullanılması ta Selçuklular döneminde başlamıştır. Örneğin, 1240 yılında Adıyaman dolaylarında patlak verip Amasya'ya kadar uzanan Babalılar ayaklanmasında; Selçuklu yönetimi bu Kızılbaş Türkleri bastırmak için Kürtlerden de yararlanmıştı.35 Osmanlı Devleti de aynı politikayı kuvvetlendirerek sürdürmüştür.

1514'te Çaldıran Savaşı ve sonrasındaki işbirliğinin bir devamı da Kalender Çelebi ayaklanmasındaki Osmanlı-Kürt bağ-daşmasıdır. Hacı Bektaş Veli soyundan olan Kalender Çelebi'nin adaletsizliğe karşı başlattığı ayaklanmada (1526) Osmanlı kuvvetleri bozguna uğratılmıştı. Peçevi Tarihi'nde yazıldığı gibi; Osmanlılar Diyarbakır çevresinden getirdikleri Kürtleri kullanarak bu Alevi ayaklanmasını bastırıp herkesi kılıçtan geçirttiler. Sonraki dönemde de Osmanlı padişahları, Kürtleri Alevilere karşı bir kıyım makinesi gibi kullandılar.

Bu baskı, kırım ve eritme sürecinin ikinci bir şahlanış dönemi daha vardır. Doğu'daki birçok Kızılbaş Türk aşireti; bu son dalga ile iyece ezilmiş ve eritilmiştir. Bu süreç; Hamidiye Alayları'nın başlattığı kırım ve baskı sürecidir.

Hamidiye Alayları; Osmanlı Padişahı 2. Abdülhamit tarafından kurulan ve sayıları zamanla 100'ü bulan Sünni/Şafii Kürtlerden Kürt milis kuvvetlerini anlatır.

Yezidi, Alevi-Şii, Dürzi inançtaki aşiretler, alay kurmak için başvurmuş olmalarına karşın; Osmanlı yönetimi bu istekleri geri çevirmiştir.56 Hamidiye Alayları; Ermenilere karşı kurulmuş ama kuruluş amacının dışına çıkıp çapulculuk ve katliama başlamışlardır.

Tabii; bu çeteler; Ermeniler gibi, devletin kötü gördüğü Alevi aşiretlere karşı da zulüm, katliam, talan uygulamışlardır. Bunun en canlı örneğini de Mehmet Şerif Fırat; Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı 1948 yılında yayımladığı kitabında anlatmıştır. Mehmet Şerif, şöyle diyor:

"Sultan Hamit, istihdam yürütmek için artık temelli olarak bu aşiretlere Kürt ve doğu illerine de Kürdistan ve kendisine de Kürtlerin babası demektedir. Onun, şahsi saltanatı uğ-11ında söylediği bu sözler, o gün, doğu illerinin Türklüğünü

yok etmeye kâfi gelmiş, özbeöz Türk soyundan olan doğu halkını, Yavuz'dan sonra bir kere daha felakete sürüklenmişti,

Yavuz Sultan Selim devrinden önce yazılmış tarihlerin gerçekte Kürt olarak tesbit ettiği bir millet ve doğu illerimizin coğrafi durumunda yazılmış bir Kürdistan adı yoktu. Sultan Hamit bunu biliyordu. Fakat o, Tanzimat Türklerine

54 Nikitin, "Kürtler I ", s. 77

55 Elvan Çelebi; "Menakıbül Kudsiyye fil Menasıbül Ünsiyye", s.54, 617. beyt 'Hamidiye Alayları", s. 71, s. 95

60 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

karşı saltanat ve istibdadım ayakta tutabilmek için, coğrafi ve idari durumdan, istibdada elverişli olan doğu illerimizi o günkü, aşiretlerin her üç şubesinin nüfusça en kalabalığı, zengini ve azıllısı bulunan Kormanço şubesindeki aşiretleri Hamidiye teşkilatına alarak, bunları Türklük ve gençlik cereyanlarına karşı bir kalkan gibi kullanmak istemişti.

Her Hamidiye alayı bin iki yüz altı idi. Her alayın başında tek bir harf okumasını bilmeyen bir kaymakam dikilmişti. Eratın silahları, kısmen bunların eşkıyalıkta kullandığı silahlar ve kısmen de devletten verilmiş tüfeklerdi. Ümera ve zabitanın kılıçları ve elbiseleri devlet tarafından veriliyordu.

Sultan Hamit, o gün, bu aşiret ağalarına verdiği geniş selahiyet ve riitbe ile doğu bölgesindeki şehirleri, esnaf ve tüccarı ve doğu illerindeki çiftçi ve halk tabakasını ve bu illerde, biz Türküz, diyenleri bu Hamidiye alaylarına birer esir gibi teslim ederek onları aşiret alaylarına soydurmuş, kırdınımış ve ezdirmişti. Koskoca bir Türk İmparatoru olan bu zalim padişah, bilerek Türk ırkının düşmanı kesilmişti. Doğu illerinde, Sultan Hamid'in ve kara kuvvetin birer müstebit ve kanlı kolları gibi uzanan Hamidiye alayları, doğunun bütün dağ ve derbentlerinde yollar kestiler, kervanlar soydular. Halkın malına ve canına kıydılar. Binlerce masum köylünün kanlarını döktüler ve bununla da kalmayarak Hamidiye teşkilatına girmeyen kabile ve aşiretlerin köylerine baskınlar verdiler, can yaktılar, mal talanladılar."

Çocukluğu bu saldırılar içinde geçen Mehmet Şerif Fırat; daha sonra Hamidiye Alaylarının bölgede kendisini Türk kabul eden Alevi aşir 'tlere yaptığı zulümü uzun uzun anlatmaktadır.

RIZA ZELYUT I 61

Özetle: Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan Osmanlı-Kürt bağdaşması sonucunda Doğu'daki Kızılbaş Oğuz boyları üzerinde korkunç bir baskı yaratılmış; güç; Kürt derebeylerine verilmiştir. Hem Osmanlı Devleti'nin hem de Kürt aşiret reislerinin baskısı altında kalan Kızılbaş Türkler; yanlarında bulunan Kürtlerle anlaşarak yaşamaya çabalamışlardır. Bunun için de gündelik dilde Kürtçe'yi öğrenmek zorunda kalmışlardır. Böylece anadillerinin yerini yer yer Kürtçe almıştır. Lakin; ibadette; eski dillerini yani Türkçe'yi sürdürmüşlerdir.

Bir not olarak ekleyelim ki; devlet raporlarında; 1930'larda; Dersim'de 60-70 yaşlarındakilerle Türkçe anlaşıldığını ama bunların çocuklarının tamamen Kürtçe konuştuğu dile getiriliyor. Kürtleşmenin o sıralar nasıl hızlanmış bulunduğunu bu örnek de göstermektedir.

Böylece, günlük dili Türkçe'nin yanı sıra Kürtçe veya Zazaca olan ama kültürü, yaşam biçimi, inancı tamamen Türk olarak kalan bir hayat tarzı ortaya çıkmıştır.

Dersim bölgesinin damarlarına girince bu Türk kimliğini çok parlak biçimde bulmaktayız.

Kürtleşen Bazı Türk Boyları

Osmanlı Devleti'nin Kürt aşiretlerini kullanarak yürüttüğü Türk düşmanlığı sonucunda Doğu Anadolu'daki Kızılbaş Türk boyları yer yer Kürtleşmiştir. Doğu Anadolu'da kimliğini değiştiren boylardan bazıları şunlardır: Halaç, Ağaçeri, Mukri, Bayat, Avşar, Beğdilli, Eyva (Yıva).

Günümüzde; Doğu Anadolu'da yaşayıp kendisini Kürt sanan Avşarlar var. Afşarlar Türkiye'nin doğusuna, güneyine, batısına kadar saçılmışlardır.

62 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Avşarlar; büyük tarihçi Reşideddin'e göre; "Hükümdar çıkartan Oğuz boylarından birisi"dir. Bunlar Oğuzlar içinde; İslamiyetten önce en güçlü boy idiler.⁵⁷

Beğdili (Badıllı) boyu da Reşideddin'in Oğuzname'sinde hükümdar çıkartan 5 Oğuz boyundan birisi sayılır. Bu Kızılbaş Türkmenlerden doğuda kalanlar Kürtleşmiştir.

Eyva (Yıva-İva) boyu da Divan-ı Lütgat-it Türk'te adı anılan büyük boylardan birisidir. Kızılbaş Bayat boyu da ünlü Dede Korkut'un boyu olarak bilinir ve Alevilerin 7 Ulular diye bildiği ozanlardan Fuzuli bu boydan gelmektedir. Ağaçeriler, en eski ve büyük Türk boylarından olup Hunlarm ardıllıdır.

İğdir (İğdır), İğdır'da da yaşayan ve Anadolu ile Hazar ötesinde de kolları bulunan bir Oğuz boyudur.

Halaçlar ise anayurtları Fergana Vadisi dolayları olup daha sonra Afganistan, İran, Anadolu gibi bölgelere yayılmış bir Türk halkıdır. Bugün de Türk kimlikleri ile bilinirler.

Karakeçili boyu; Doğu Anadolu bölgesinde devlet kuran Ka-rakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenlerinin devamıdır.

Mukriler (Mukrin, Mukru, Mokri vb...) Reşidüddin'e göre; Oğuz Han'ın amcalarının boylarından türemişlerdir. L. N. Gumilev ise onları Kidanlarm bir kolu sayar. Gök Türk devleti içindeki halklardan birisi gösterilir.

Bunun gibi başka birçok Türkmen obası, oymağı zaman içinde Kürtleşmiş ve anadilini; Kürtçe ile değiştirmiştir.

Dersim de anadilini değiştiren Oğuz ve Kıpçak boylarının yaşadığı bölgelerden birisidir. Bölgede eski Türkçe'den kelime-

RIZAZELYUT I 63

lerin varlığını devam ettirmiş olması da bu dil değiştirmeyi ispat eden örneklerden sadece birisidir.

DERSİM'İN KÜLTÜRÜNÜ OLUŞTURAN KİMLİK YAPISI VE İNANIŞLAR

Bilinmektedir ki bir toplumun kültürü; onun' gerçek kimliğini ortaya koyan en önemli veridir. Bu yüzden Dersim bölgesinin millî kimliği; onun kültüründe saklıdır.

Kültür; insanın hem manevi yönünü (ruhsal tepkilerini; duygularını, inancını) kapsar hem de gündelik yaşamda kullandığı ve geçmişte ürettiği bütün maddi öğeleri içine alır. Bir toplumda geçerli olan ve aynı zamanda da gelenek halinde sürüp giden her türlü duygu, düşünce, sanat, yaşam öğeleri ve dil, kültürü oluşturur.

Dersim bölgesinde elde ettiğimiz verileri inceleyince; burasının, Anadolu'nun pek çok yerinden çok daha fazla Türk olduğunu görmekteyiz. Çünkü; dağı taşı, suyu/pınarı, ağacı, göğü, güneşi-ay ile ve cemi-cemaati ile Dersim; Kızılbaşlığın ana merkezlerinden birisi olarak yaşamıştır. Buna karşın "Kürtçü/ Kür-distancı" kadrolar, Tunceli bölgesinin Kürt olduğunu iddia etmekte. Buna da bölgede konuşulan dilin, Türkçe değil Kürtçe olduğu iddiasını dayanak yapıyorlar.

Öncelikle belirtelim ki bölgede konuşulan üç ayrı dil vardır. Bunlardan birisi Türkçe olup oldukça yaygındır. İkincisi Kürtçe'dir ki bu Kurmanci diye bilinir. Üçüncü dil ise Zazaca'dır.

5/ Faruk Sümer, "Oğuzlar", s. 201

64 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Kürtçüler; Zazaca'yı da Kürtçe gösterebilir de bu dil yapısı ile Güneydoğu'da konuşulan dilin bir ilgisi yoktur.⁵⁸

Zazaca'nın Kurmançça'dan farklı olduğunu bölgeyi inceleyen İngiliz uzmanlar da tespit etmişlerdir.⁰⁹

Zazaların bir bölümünün de Kürtler gibi Şafii inancını kabul etmeleri; Zazalar ile Kürtleri aynı göstermek için bir fırsat kabul edilmiştir.

Ayrıca; Tunceli bölgesi, Kürtlerin yaşadığı coğrafyanın dışındadır. Tarihte sınırları pek de belli olmayan Kürdistan coğrafyası; Türkiye'nin İran sınırından ötelere denk düşmektedir. En önemlisi de Tunceli kültürü ile Kürt kültürünün bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu gerçeği Kürtler ile ilgili araştırma yapan herkes görmüş ve yazmıştır.

Tunceli ile ilgili kültür öğelerinden bazılarının izlenmesi bile; bölgenin Türk kimliğini yansıtan bir coğrafya olduğunu ortaya koyacaktır. Mezar Taşlarında Türk Damgaları

Mezar taşları, toplulukların ruhsal kimliklerini gösteren çok önemli belgelerdir. Bir mezarlığa bakarak; orasının hangi millete ait olduğunu kolayca tespit edebilirsiniz. Bu nedenle Dersim'de bulunan eski mezarlar; o bölgenin millî kimliğini gösterirler.

Dersim bölgesi ile buranın batıdaki uzantısı Koçgiri alanlarında, mezar taşlarının koç biçiminde ya da koçbaşı biçiminde dikildiği görülüyor. Karakoyunlu ve Akkoyunlu (Bayındırhlar)

58 Ayrıntılar için Bkz.: "Zazalar ve Türklük"

59 "Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim", s. 116

RIZAZELYUT I 65

Türklerinin İran'da ve Doğu Anadolu'da yerleştiklerini; devletler kurduklarını; bunların koyun-koç sembollerini mezar taşlarına işlediklerini biliyoruz. Koç biçimli veya koçbaşı biçimli sembollerin Türkler tarafından kullanılması binlerce yıl eskiye gitmektedir. Hun Türklerinde koç, en makbul kurban sayılıyordu. At ve koç heykelleri mezar taşı olarak dikiliyordu. Altaylar-da VIII. ve X. yüzyıllara ait bir mezarda erkeğin yanında at, kadının yanında da koç bulunmuştur. Değişik Türk halkları koç-başını çeşitli eşyalarına süs olarak işlemişlerdir. Kırgız, Oğuzlar, Avar, Karakalpak, Çuvaş, Bulgar Türk halkları gibi... Altay-lar'dan Anadolu'ya uzanan geniş Türk coğrafyasındaki bu geleneği dağlık Tunceli ve Bingöl bölgelerinde de aynen aynen görmekteyiz: "Bingöl dağlarının eteklerinde kurulan bütün köylerin mezarlarında, eskiden yapılmış koç heykelleri vardır. Bu heykellerin Varto, Hınıs, Karlıova ve Şuşar bölgelerine yerleşen Ak ve Karakoyunlu oymaklarına ait olduğu sanılmaktadır. Varto ilçesinde bu heykeller en fazla Aleviliği kabul eden halkın köylerinde ve Bingöllerin yamacında olan Kuzik (Görgü), Caneseran (Dağcılar), Şaman (Taşlı yayla), Siğiren (Dik tepeler), Köşkar (Yarlısu), Keçan (Seki), Gülükler köylerinde göze çarpar. Bu koç heykellerinin göğüs ve yanlarında at, kılıç, kargı resimleri kabartma şeklinde yapılmıştır."60

Bu koç biçimli heykellerin Tunceli bölgesinde çok daha eski dönemi temsil ettiğini tespit etmiş bulunuyoruz. Çünkü bu koç biçimli mezar taşlarının üstüne aynı zamanda güneş piktogramları da işlenmiştir. Bu sembol; Gök Tanrı inancının açıkça işaretidir. Mezar taşında (Bengütaş) bulunan Güneş sembolü, ölünün Gök Tanrı'nın yarlığamasına (esirgemesine) bırakıldığını; 60 M.Şerif Fırat, "Doğu İlleri ve Varto Tarihi", s.63

RIZAZELYUT I 67

66 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ruhunun Gök Tanrı'ya çıkmasının istendiğini gösterir. Bu mezar taşlarına konulan Gün-Ay piktogramları; Tunceli yöresinin Türk kültürünü en ilk dönemlerine yaraşır biçimde yaşattığının kanıdır. İngiliz Misyoner H. Riggs'in 1911 yılında Dersim'deki incelemeleri de bölgedeki mezar taşlarında yoğun biçimde koyun figürünün bulunduğunu gösteriyor. Sünni kesimin de bu durumu utanılacak (putçuluk, RZ) saydığı anlaşılıyor.61

Zazaları, Kıpçakların torunu sayan araştırmacılar; Koç heykellerini koyun totemli Türk boylarından daha eskiye odaklamaktadır: "Anadolu'da koç heykelli mezar taşları Zazalardan önce Kıpçak (Kuman) Türkleri ile bölgede görülmeye başlanmıştır. Özellikle Karadeniz Bölgesi'nin Kıpçaklar tarafından yurt tutulduğunu ve burada birçok koç heykelli mezar taşı bıraktığını biliyoruz.

Hatta koç heykelli mezar taşlarına Karadeniz'de (Bilhassa Rize) halk tarafından "Kıpçak mezarı" adı ve-j rilmektedir. Ayrıca Erzurum'un Tortum İlçesi'ne bağlı Pehlivanlı beldesinde Kıpçak Türklerine ait 13 adet Koç heykelli mezar taşı bulunmuştur"62

Tunceli'de
Şeyh Hasanlı
Aşireti'ne ait eski
Türklerdeki Gün-Ay
damgası taşıyan
koç heykelli
mezar taşı
zporları Işığında Dersim", s. 86
s.,77
61 "Amerikan ve İngiliz B
62 "Zazalar ve Türklük",

Tunceli, Sağlamtaş Köyü'ndeki koç heykelli mezar taşları
Tunceli'nin Ovacık ilçesinde bulunan koç heykelli yeni mezar taşında da Gün-Ay
damgası görülüyor.

68 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Milattan öncesinden başlayarak Dersim coğrafyasına ulaşan değişik Türk halkları olmuştur. Bunların önemlileri şunlardır:

İskitler: MÖ 7. yy'da devletleşen İskitler; MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda Kafkaslar üzerinden aşarak Orta Anadolu'ya kadar uzanmışlardır.

Hunlar (Ağaçeri kolu): MS 396'dan başlayarak değişik tarihlerde Doğu Anadolu'yu hatta Suriye'yi bile istila etmişlerdir. Ağaçeriler Bizans'la anlaşmalı olarak buralardan başlayarak Toroslara kadar yerleşmişlerdir.

Sabırlar: 516'da Kafkaslar üzerinden bu bölgelere ve Orta Anadolu'ya kadar uzanmışlardır.

Hazarlar (Batı Gök Türkleri): 7. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Hazar Türkleri Kafkasya üzerinden güneye inmişler ve bölgede etkili olmuşlardır.

Kıpçaklar (Kumanlar): 10. yy Bizans askeri olarak Doğu Anadolu'da yer aldılar. Bunlar daha sonra da bu bölgeye indiler ve Karadeniz hattına yerleştiler. Beyaz tenli, yeşil gözlü, sarı veya kumral Türkler, işte bu Kıpçakların torunlarıdır. MÖ bölgeye inen İskitler de Sarı ve esmer diye iki gruba ayrılmışlardır.

Guzlar (Oğuzlar): 11. yy'dan başlayarak büyük kütleler halinde geldiler. Büyük Selçukluların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Türk boyları dalga dalga gelerek Doğu Anadolu'da çoğunluğu ele geçirdiler. Oğuz boyları; 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Asya'dan Anadolu'ya akmayı sürdürdüler. Bunların önderlerine de Horasan Erenleri deniliyordu. Horasan erenleri; Alevilerde; en ulu yol büyükleri olarak kabul edilir ve Anadolu'nun Kızılbaş önderleri; kendilerini Horasan erenlerinin devamı sayarlar.

RIZAZELYUT I 69

Bu yüzdendir ki Dersim Zazaları; kendilerini Kürt değil Horasan soyundan (Türk) saymışlardır. Özellikle okumamış ve geleneksel eğitimle (Alevilik okulu) yetişmiş olan geniş halk tabakaları böyle düşünmektedir.

Karakoyunlular-Akkoyunlular: 14. yüzyıldan itibaren İran ve Irak hattında devlet kuran bu Türk boyları 63 da Dersim'de çok etkili olmuşlardır. Bunların; bölge nüfusuna kuvvetli biçimde hakim oldukları devam eden kültürel benzerlikten de anlaşılmaktadır.

Şunu rahatlıkla söyleyebiliyoruz: Zazaların kökeni üzerinde farklı görüşler olsa bile; bölgeye son gelen Kızılbaş Türkmenler; Dersim'i Türkleştirmiştir.

Tunceli mezar taşlarında görülen diğer bir olgu da kün-ay piktogramıdır. İslami dönemde bile bazı mezar taşlarının üst kısımlarında; güneş simgesinin yalmlaştırılmış biçimi olan yıldız işlenmiştir. Davut Yıldızı biçimindeki bu yıldızlar; sadece Dersim'de değil; Niksar'daki Danişmentli Türklerinin mezarlığında da bol bol görülmektedir. Eski Türklerdeki Kün-Ay sembolünün bir

devamı olan bu çizim; Dersim'in ruhunun Türk olduğunu gösteren başka bir örnektir.

Bu sembollerden gün (kүн) Güneş'i, ay da Ay'ı gösterir. Ta ön Türklerden Chou Türklerinde (MÖ 1. bin, Kuzey Çin) Güneş ve Ay tanrıları gösteren bu sembollerin Dersim bölgesinde mezar taşlarında karşımıza çıkmış olması; buradaki inancın reddedilemez biçimde eski Türk inancının devamı olduğunu göstermektedir. Yani Gök tanrı inancı, Türkler arasında en fazla Der-
Bak: Prof. Dr. Faruk Sümer, "Kara Koyunlular", c.I

70 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 71

sim bölgesinde yaşamıştır ve hala da yer yer bu inanış sürmektedir.

Güneş ve ay inanışının Dersim ve Bingöl Alevilerinde çok önemli bir yer tuttuğunu geçen yüzyıldaki saptamalar da ortaya koymaktadır: "Doğu illerindeki boy ve kabileler ayrı ayrı birçok inanlara katılmışlardı. Bunlardan bazıları, güneş doğarken salâ-vat getirir ve omzunu öperlerdi. Ay ve güneş karşısında dua ve ibadet edilirdi. Bilhassa Aleviler ay Ali'nin, güneş Muham-med'in nurudur; derlerdi. Ay ve güneşin, yıldızların ve eşref saatinin insanlar ve insan hayatı üzerindeki tesirine herkes inanırdı (...)⁶⁴

İngiliz Misyoner Riggs de 1911'de bu konuda şöyle yazmak tadır: "Seyit Mustafa Güneş'in tüm yaşamın kaynağı oldu ğunu, bu nedenle her sabah doğan güneşe saygı gösterdiklerini söyledi."⁶⁵ Bu geleneğin en az 3 bin sene eskiye giden bir Türk tapınma biçimi olduğunu; Hun tarihi açıkça gösteriyor. Şu alıntı Hunları değil de sanki Tuncelileri anlatıyor gibidir: "Hunlar; her yıl ilkbaharda bir defa, atalarına, gökyüzüne, yeryüzüne ve ruh lara kurban keserlerdi. Yabgu (hakan); her gün iki kez olmak üzere; sabahleyin doğan güneşe, akşamleyin ise aya karşı saygı sını sunardı." ⁶⁶

Hemen belirtelim ki buradaki güneşin Zerdüştizmdeki ateşle ilgisi yoktur. Güneş: Gök Tanrı'yı; Ay ise Yer altı Tanrısı'm temsil eder. İkisi birden "Gün-Ay sembolü"nü oluşturur ve evreni temsil ederler.

⁶⁴ "Zazalar ve Türklük", s.216

⁶⁵ "Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim", s. 83

⁶⁶ Prof. Gumilev'den naklen: "Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği"; 22;

Dersim-Bingöl Alevilerinin Güneş'i ve Ay'ı kutsamaları; eski Türk Tanrıları'na bağlılığın devam ettiğinin belgesidir. Bu bağlılık bütün Alevilerde "Ay Ali Gün Muhammet" biçiminde İslami bir kılık altında devam ettirilmiştir.⁶⁷
Kök Türk Yemini Dersim'de

Bu inanışın somut biçimini Seyit Rıza'nın torunu R. Polat bir anlatımında yakalamaktayız. R. Polat; Alişer'e ilişkin anıların bir yerinde şunları söylemektedir: Alişer, Koçkirilidir. Koçkiri de Türk Devleti'nin bandırası (egemenliği) altına giriyor. Alişer ve adamları bu yenilgiden sonra Dersim'e geliyorlar. Seyid Rıza, Keçeli'de kendilerine yer veriyor. Seyid Rıza bakıyor ki, Alişer yiğit ve akıllı bir insandır, beraber çalışıyorlar.

Alişer savaş hazırlıklarını yapmak üzere Rusya'ya gitmek istiyor. Nasıl oluyorsa Hain Rehber bu işin haberini alıyor. Adamlarını toplayarak Alişer'in izini sürüyor.

Ovacık taraflarında, Munzur Baba ırmağı kıyısındaki bir köyden Mursae Sev Khali adında bir Dewrescemaliz (Derviş Cemalli, olmalı, RZ) bana şunları anlattı:

"Bir gün Hain Rehber ve adamları gelip bize misafir oldular. Hepsi de silahlıydılar. Yemeklerini yiyip yattılar. Alişer, o sıralar Alte Mağarasında kalıyordu. Alte Mağarası Sultan baba (Tuzik Dağı) tarafındadır. Sabahleyin Alte Mağarasına gitmek üzere yola koyulduklarında, Hain Rehber, bazı adamlarını öncü

gönderdi. O, Zeynel'le geride kaldılar. Ben o zamanlar yaşça küçük olmama rağmen, Hain Rehber'le Zeynel,
Bkz: "Türk Aleviliği", s. 268.

72 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

yola koyulmadan aralarında geçen şu konuşmaya şahit oldum. Zeynel dedi ki:

"Alişer, benim ikrarımdır (kirvemdir). Ben, sizinle gelemem."

Bunu üzerine Hain Rehber şöyle söyledi: "Sen bizimle gelmek zorundasın!"

Birbirleriyle bir hayli uğraştılar. Zeynel, Hain Rehber'den yakasını kurtaramayacağını anlayınca şöyle söyledi:

"Bana yemin et! De ki; 'Yukarıda mavi gök, aşağıda kutsal yer şahidimizdir. Allah, bu yapacağımız işin günahı ve möbalini bu dünyada da, o dünyada da benden sorsun!' Sen bana böyle yemin içersen gelirim seninle." Hain Rehber, Zeynel'e:

"Yukarıda mavi gök, aşağıda kutsal yer şahidimizdir. Bu işin günahını ve möbalini Allah, bu dünyada da, o dünyada da yalnız benden sorsun." diye yemin ettikten sonra, Alişer'in kirvesi olan Zeynel ikna oldu. Alte Mağarasına doğru Alişer'i öldürmek üzere yola koyulup gittiler."68

Yukarıda anlatılan olaydaki yemin metni; Dersimlilerin Türklerdeki Gök Tanrı inancını 1930'larda hala yaşattıklarını gösteriyor. Bilindiği üzere; gök, Türklerde kutsaldır ve Güneş Tanrı ile aynı anlama sahiptir. Mavi Gök'ü şahit tutmak; Allah üzerine yemin etmektir ki bu da Mavi Gök'ün Allah sayıldığını gösterir.

Yine kutsal yer kavramı da Türk din inancının temel direklerinden birisidir.

RIZAZELYUT I 73

Türklerde evren; yer-yürüstü (gök) ile yeraltından oluşmuş bir bütün kabul edilmiştir. Mavi Gök, Gök Tanrı'dır. Bunun isimlerinden birisi Ülgen'dir.

Yer ise, yer ve yer altı ruhlarını kapsar. Bunun adı da Kayra (Kara) Han'dır. Kutsal yer üzerine yemin etmek de Kara Han'a yemin etmektir. Bu gelenek; 8. yüzyılda Orhon ırmağı kıyılarına dikilen Türk yazıtlarında pek parlak biçimde yansımıştır. Bu olaydaki yemin töreni ile Bilge Kağan'm 1300 sene önceki seslenişi birbirine son derece benzemektedir. Bunun için Bilge Kağan Yazıtı'nın okunması yeterli olacaktır.

Çelebi Cemalettin ve Dersim

Dersim kültürünü ve inancını anlamak için faydalanacağımız çok önemli bir bilgi, Baytar Nuri'nin kitabında yer alıyor. Bu bilgi; Çelebi Cemalettin Efendi'nin Dersim bölgesine yaptığı çağrı gezisiyle ilgilidir.

Birinci Dünya Savaşı başlayınca; Osmanlı Devleti, Aleviler-den de alaylar oluşturup bu askerleri Doğu cephesinde Ruslara karşı kullanmayı planlamıştır. Sonrasını Baytar Nuri şöyle anlatıyor:69

"1915 yılının yaz mevsiminde Rusların büyük kuvvetlerle Erzurum cephesinden taarruza geçmeleri üzerine, Enver Paşa, Dersim aşiret reislerini Sağır oğlu vali Sabit bey vasıtasıyla Elaziz'edavet etmişti, fakat Dersimliler bu davete icabet etmemişlerdi.

68 Ali Kaya, "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 297

69 Baytar Nuri'den yapılan alıntılar orijinal hali ile kitapta yer almıştır. (Y.N)

74 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 75

Talat ve Enver paşalar Elaziz'e yetiştiklerinde, Batı Dersim aşiretlerinin reislerinden olup, kurnazlığı ve siyasi hilebazlığı ile maruf Kango oğlu Mehmet ve Zeyno oğlu Meço gibi bazı menfaatperest kimseler, Vali Sabit'in mütemadi ısrarları üzerine Elaziz merkezine gitmişler ve başkumandan Enver ve sadrazam Talat'la Batı Dersim adına bir mülakat yapmışlardı. Bu mülakatta Dersimlilerin büyük kuvvetler teşkilatlandırarak harbe iştirak etmeleri teklif edilmişti. Bu teklif karşısında Kangooğlu Memet: "Paşam, Dersimliler Alevidirler, Hacı Bektaş evlatlarından Çelebi Cemalettin efendiye hürmetleri vardır, şu halde, emir buyurup da mumaileyhi cihada sevk ederseniz bütün Dersimliler onunla harbe iştirak ederler ve biz dahi mahcup olmayız, hem de paşalarımız memnun kalmış olurlar. Harp için biz kendi aşiretlerimize söz anlatamayacağımız gibi, diğer Dersim aşiretlerine ve hususu ile Seyit Rı-za'ya hiç sözümüz geçmez. Yalnız şahsen bize emir buyuruyorsanız, iradenizi yerine getirmeğe hazırız." demişti. Paşalar bu sözü yerinde bulmuşlar ve ağalara külliyydi paralar vermişlerdi. Bir müddet sonra, aldığı emir üzerine Cemalettin efendi büyük bir debdebe ile Kırşehirden yola çıkmış ve Sivas vilayetine gelmişti. Burada etrafına topladığı Alevilerden alaylar teşkil, fahri subaylar tayin ve Dersim'in Seyitlik bakımından Mürşiti olup Koçhisar ilçesinin Yalınca köyünde oturan Açoçanlı Seyit Aziz'e uğramış ve mumaileyhi beraber alarak Koçkiri aşiretlerini ziyaret etmişti.

Koçkirliler, Alişer efendinin Rusya'ya iltica ederek Kürt davası uğrunda çalışması yüzünden kendilerinin Türkiye hükümeti nazarında iyi gözle görünmediklerim ve aşiret reislerinin ordu tarafından tarassut ve şüphe altında bulduklarını, bu

sebeple ilk önce Dersim aşiretlerinin harbe iştirakinin temininden sonra Koçkirlilerin dahi peyderpey harbe iştirak edeceklerinden şüphe olmadığını Şeyh efendiye iblağ ve onu kandırarak Erzincan'a yolcu etmişlerdi.

Ben o sırada Erzincan merkezinde subay idim, menzil müfettişliği Kurmay Kaymakamı Ali Rıza, beni ordu emriyle Çelebi Cemalettin efendiye müşavir tayin etmişti.

Çelebi efendinin kapısında saltanat arabaları, hususi nöbetçiler, yaverler ve kumandanlara yakışır debdebeli bir daire de vardı. Ziyaretçiler arasında Alaman Kurmayından bazı kumandanların vücudu dikkat nazarı çekiyordu.

Çelebi efendi siyasi toplantılara devam etmekte iken, kendisi ile beraber Erzincan'a gelmiş olan Seyit Aziz de ayrıca mahalleler içinde dolaşarak alevi çoğunluğu olan yerlerde toplantılar yapıyor ve Tarikata ilgili va'z ve irşadatta bulunarak Pençe-Tarik akidesini ileri sürüyordu, halkı Pençe-i Al-i Aba remzine davet ediyordu. Bu sebeple halk iki kısma ayrılarak, bir kısmı Seyit Aziz'in akidesini kabul ve diğer kısımda kesin olarak reddediyor, itirazlar yapıyordu. Bu olaylar sırasında Çelebi beni istemiş ve şöyle demişti: "İşittiğime göre, Kistim denilen köyde Mar adlı bir evliya varmış, Kürtler bu evliyaya tapıyorlarmış. Şu halde ben askeri kumandana söyledim, yarın size bir askeri müfreze verilecek, Seyit Aziz de sizinle gelecek, siz bu müfreze ile Aziz'i, Kürtlerin tecavüzünden korumak ödevindesiniz. Söz konusu olan evliya bir ağaç parçasından başka bir şey olmadığını duydum, işte Aziz efendi Tarik adlı bu ağaç parçasını yakacaktır

76 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Ben bu teklife karşılık olarak, "Teklif buyurduğunuz bu ödevi ne yazık ki üzerime alamıyacağım ve yapamıyacağım" dedim.

Sebebini sordu, kendisine gözümle gördüğüm olayları şu suretle anlattım:

"Efendim; bu mıntıkadaki Kürtler her yıl Ocak ayı sonunda üç gün Hıdır orucu tutarlar, geçen yıl aynı mevsimde Balaban aşiret reisi Gül ağa beni davet ederek, kendi köyü olan Hinzori yakınındaki Kistim köyüne götürdü. Her yıl binlerce Kürtler bu köyde Mar dedikleri evliyanın evinde aynı günde büyük bir toplantı yaptıklarından, Gül ağa ile biz de toplantı yerine gittik. Büyük bir oda ortasında, büyük ve eski bir direk vardı, bu direkte yeşil sargıya sarılı bir âsa asılmış ve asanın sargıdan dışarıda kalan kısmı büyük bir yılanbaşı şeklinde görünüyordu. Buna herkes Kistim Man yani Kistim evliyası diyorlardı. Sözü geçen oda o derece geniş idi ki, bir iki bin kişi içine sığabilirdi. Buraya

toplanan halk, bir taraftan eninli seslerle Kuday'a yalvarıyor ve bir taraftan Mar'a karşı huşu ile inkiyat ediyorlardı.

Genel bir ağlayış baş gösterdi, ben dahi bu umumi heyecan ve heybetten ağlamaktan kendimi alamamıştım. Cemaat birikmişti, Man çıkarmağa yetkili aileden çarpık, yarı kötü-rüm bir zat ortaya gelerek direkte asılı sargıdan Mar'ı ya Allah diyerek çıkarmış ve yarı ayakla, yarı yerde secdeye gelerek Mar'ı insanlar üzerine uzatmağa ve günahlarına tövbe ettirmeğe tevcih ettirmişti. Şeyhin elindeki Mar, bazen uzanıyor, bazen kısalıyor ve bazen münhani vaziyetler alıyor, cemaatı heycana getiriyor ve bazen de sahibini yerlere deviriyor ve şeyhin feryadı asumana çıkıyordu. Binlerce halkın

RIZAZELYUT I 77

manevî kuvvetinin tam bir merkezde birleştiği bu anda, ben artık kendimden geçmiştim, Gül ağanın elini tutmuş, karanlık geceden ve bu karanlık içinde nur fışkıran şiddetli ateşten, halkın coşkun vaveylasından şiddetli bir heyecana kapılmıştım. Böylece saatlar geçti; yüzlerce kurban kesildi, Mar tekrar yerine konu tekrar Allaha yalvarmalar oldu ve toplantı dağıldı. Bu toplantıya iştirak eden aşiretler arasında pek çok uzaklardan gelenlerde vardı.

Ertesi gün Gül ağadan ayrıldım Erzincana geldim. Şu izahatım gösleriyorki, Kistim Marını kırmak ve yakmak aşiretlerin iğbirar ve husumetine sebep olacağı gibi, büyük bir isyan alevlendirmesi de melhuzdur. Ve aşiretler de benden nefret ederler, beni mazur görmenizi rica ederim." dedim.

Çelebi efendi derin derin düşündükten sonra, bu bapta Aziz efendi ile danışık yapacağını ve sonucunu bana bildireceğini söyledi. Ertesi gün beni Kıştim'e gitmekten affetmişti.

Çelebi efendiyle aramızda geçen bu muhavereden aşiretler haber almış ve mumaimleyhi bana Kistim Marı'nı tahrip emrini vermeğe teşvik edenin Aziz olduğu bilinmişti. Bu sebeple Çelebi efendiye karşı beslenen saygı sarsılmıştı. Zaten bu sıralarda Dersimliler, Rus ordularının galip geleceğini anlamış olduklarından, harbe iştirak etmemek ve Rusların gazabını tahrik eylememek için, Çelebi efendiye mazeretler göstermek yolunu tutmuşlardı."

Dersimlilerin; kendisine yardımcı olmayacaklarını ve Kürtçü-lük peşinde koştuklarını anlayan Çelebi Cemalettin Efendi, Baytar Nuri'ye şunları söylemiştir:

78 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 79

"Asırlarca evvel, ceddin Hacı Bektaş-ı-Veli, Dersim mntıkasına vaaz ve nasihat edici bazı kimseler göndermişti, bu zatlar ceddinin verdiği talimat dairesinde hareket etmişler ve Dersim aşiretlerini ceddin Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlamaya çalışmışlardı. Fakat bu zatların ölümünden sonra bunların evlatları her nedense zaman geçerek ceddini unutmuşlar, tamamen Kürt olmuşlar, kendi rey ve arzularına uygun ve akıl ve mantık dışında bir din icat etmişler ve Dersimlileri de bu prensiplerine sürüklemişlerdir. Tekkede bir bahçemiz var, (Kırşehirde Hacı Bektaş tekkesi, RZ) ben yılda ancak bir kere bu bahçeye çıkabilirim. Bu defa çıktığımda bir rüya gördüm, rüyamda ceddin bana göründü ve dedi ki, 'Sevdiklerimin ve hassaten Dersim müritlerimin başında bir kara bulut görünmektedir, size emrediyorum, gidiniz kendilerini irşad ediniz, ileride hükümetin kendilerine, bir fenalık yapması tehlikesi vardır, harbe iştirak ederek bu suizandan kurtulsunlar.' İşte, ben buraya bu emre göre konağımdan çıkıp geldim. Şimdi, hem Dersimlileri cihada iştirak ettirerek maruz kaldıkları tehlikeden kurtarmak ve hem de, bazı cahil Seyit ve dedeler vasıtasıyla adet edindikleri tarikatı ıslaha ve kendilerini doğru yola sevk etmek isterim, bu sebeple, ma-iyetimdeki bir iki alay mürit ve muhibbanımla ben daha ileriye ve hatta harp cephesine kadar gidiyorum, ceddinin batini emirlerine göre kendilerimde davet ediyorum, ben kendilerine yazmışım, siz dahi yazınız ve hatla Dersime kadar gidiniz." dedi.

Çelebi efendi, yukarıdaki sözlerine ilaveten millî haklara ilgili Kürt isteklerinin ecnebi tahrikatıyla vuku bulduğuna işaret ederek, Kürtlerin her ne isteği varsa bunu harbin so-

nunda ileri sürebileceklerini nasihat etmeği de unutmadı. Seyit Aziz'i Sivasa geri gönderdiğini sözlerine ekledi.

Bir müddet sonra Çelebi Efendi alaylarla Erzurum'a hareket etti."

Çelebi Cemalettin Efendi o sıralarda kalp rahatsızlığı çekiyordu ve evinden dışarı bile çıkacak durumda değildi. Zaten; 23 Aralık 1919 gecesi; Mustafa Kemal'i Sivas'tan Ankara'ya dönerken konağında misafir etmiş; ilk Meclis'e de seçilmiş ama bu görevini doğrudan yapamamıştır ve kısa bir sonra da vefat etmiştir.

Bu çalışmada ortaya koyduğumuz gibi Cemalettin Çelebi'nin rüyası çıkmış; önce onun öğüdünü dinlemeyen Koçkırı Alevileri daha sonra da Dersimliler felaketle karşılaşmışlardır.

Dersimli Baytar Nuri'nin her cümlede Kürt göstermeye çabaladığı aşiretlerden burada adı geçen Balaban boyunun gerçek bir Oğuz boyu olduğunu Osmanlı kaynakları açıkça gösteriyor. Balabanlar, Türklerin kuş totemlerinden balaban kuşunu kendilerinin ataları kabul eden bir koldur. Bu kolun bağlı olduğu üst Oğuz boyu Beğdili boyudur. Beğdilililer Kuzey Suriye Türkmenleri veya Şamlu Türkmenler olarak kayıt altına alınmışlardır. 13. yüzyılda yaşayan büyük tarihçi Reşidüddin, Beğdili Türkmenlerini, padişah çıkaran Oğuz boylarından birisi olarak kabul etmektedir.⁷⁰

Beğdililer, Kızılbaş idiler ve bunlar 1501'de devlet kuran Şah ismail ile birlikte savaşmışlardır. Yani; Osmanlı Devleti'nin düşman gördüğü boylardan birisi de Beğdililer ve alt kolu Bala-

70 Bkz: Prof. Dr. Faruk Sümer: "Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boş Teşkilat-Destanlar", s. 225

80 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

banlar idiler. Kızılbaş Türkmen olan bu boylar; 1514 Çaldıran savaşından sonra hayatta kalabilmek için bölgenin dağlık alanlarına doğru çekilmişlerdi.

Elbette ki aşiret reisini ve halkı kandırarak Kürdistan projesi için kullanmaya çabalayan o dönemin ajitatörleri; kendi geçmişini bilmeyen bu insanları ve kitleleri kandırarak Kürtçü yapmışlardır. Dersim trajedisinin altında yatan acı gerçeklerden birisi budur.

Türklerde Ejder (Evren) İnanışı

Baytar Nuri'nin kitabında ayrıntılı biçimde anlattığı Kistim Mar'ı, anlaşılıyor ki Kiştim'de bulunan yılanbaşı bir asadır. Anadolu'daki Alevilere özgü bir ibadet olan cemde bu asaya tarik de denilir. Asa veya tarikin diğer bir adı da "Erkân Çubuğudur. İbadetin yürütüldüğü değnek anlamına gelir ki Alaca Değnek de denildiği olmuştur.

Anlaşılıyor ki Dersim'de asa, bir evliya gibi kutsal sayılmaktadır. Asanın, Alevilerin ocak geleneği ile iç içe olduğu bilinen bir olgudur. Kızılbaşların din töreni olan cemde; musahip (kardeş) haline gelen iki aile görgüden geçer. Yaş, kültür, zihniyet, biraz da maddi yönden birbirine denk iki aile musahip olmak için anlaşır. Bu iş; eski Türklerdeki kan kardeşliğinin yol kardeşliği biçiminde sürdürülmesidir. Anlaşan iki aile, görgü ceminde ayrıntılı bir törenden sonra görülür ve kardeş haline gelirler. Topluluğun önünde yürütülen bu tören sırasında erkekler önde, kadınlar çapraz biçimde onların arkasında; dedenin önünde diz üstü secdeye varırlar. Dede oturduğu koç postunda Hakk'ı temsil etmektedir. Dede dua okuduktan sonra kutsal asayı alır ve

RIZAZELYUT I 81

görülenlerin görgüsünü tamamlamak üzere; bunların sırtlarına üçer kez hafifçe vurur.

Sözü edilen asa; kayın ağacından yapılan ve bez bir kılıf içinde saklanan bir metre kadar uzunluğunda değnektir. Bu sopanın Musa'nın asası gibi kutsal olduğu; gücünün bulunduğu kabul edilir.

Araştırmalar göstermektedir ki kayın ağacı Türklerde eskiden en kutsal ağaçlardandı. Bilindiği gibi Şamanist Türklerde, Budizmin de etkisiyle doğada

ruh olduğu inancı yaygındı. Ağaçlar, insan gibi ruh taşırlar; bundan insanlar bile doğabilirdi. Türk destanlarına yansıyan bu olgunun dışında Mişar denilen Türk halkı; atasını "mise" yani meşe ağacı sayan bir topluluktur. Bu Mişarlar'm Rumlarca Agathiros denilen ve bugün Ağaçeri diye söylenen Hun halkı olduğunu; Anadolu'nun doğusundan tutunuz da güneyinden kuzeydoğusuna kadar bütün dağlık alanlarda görüldüğünü de dikkate aldığımızda, kutsal ağaç inancının Anadolu'yu doldurduğunu anlarız. Dersim bölgesi de Ağaçerilerin Kafkaslar üzerinden güneye inerken geçtikleri ve Bizans Devleti zamanında yerleştikleri alanlardan birisidir. Ağaç hele ulu ağaçlar; bütün Alevilerin gözünde olduğu gibi Dersim-Bingöl Alevilerinin gözünde de kutlu sayılmaktadır:

"Yüce dağların uçlarına, asırlık ağaçlara, şehitlere, bir yerden akan sayısız pınarlara saygı gösterilir, bunlara "gerçekler ve erenler durağı" denilirdi. "n

İşin çok daha ilginç yanı şudur: İskit Türklerinin ve Ağaçerilerin ortaya çıkışını anlatan efsaneye göre; Herkül, yarı yılan bir kızla yatmış, ondan üç çocuk olmuştur. Bunlardan birisi

71 "Doğu İlleri ve Varto Tarihi", s.96

82 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 83

İskit; birisi Ağaçeri birisi de Gelon yani Yılan'dır. Bu Yılan/Gelon boyu İtil-Ural Türkleri (Başkurtlar) arasında halen yaşamaktadır.⁷² Bugün bile Alevi Türkmenler ağacı kutsal bilirler ve ona bez bağlayarak oradaki kutsal ruhtan yardım dilenirler. Bu ça-putla yer altı Tanrısı ile bağlantıya geçilmiş sayılır.

Niksar bölgesinde; örneğin benim doğduğum Ormancık'ta halen bu gelenek sürmektedir. Örneğin sakızlık denilen ulu ağaçlar asla kesilmedi, kesilmiyor. Bu ağaçlardan bir dal kesenin başına büyük bir felaketin geleceğine inanılır. Bu ağaçların sadece kurumuş dalları o da yere düşmüş olursa, yalnızca orada pişirilen kurbanın ateşinde yakılabilir.

Kızılbaşlar içinde; asanın kutsallığı yaygındır. Sadece Hacı Bektaş'ta oturan Bektaşî Çelebileri, görgüde tarik kullanmazlar; onun yerine üç kez açık elleriyle (pençe ile) vururlar. Çelebilerde bu ele "Pençe-i Al-i Aba", yani Ehlibeyt Eli denilir. Ehlibeyt'in, 5 (penç) kişiden oluşması; elin 5 dalının bulunması ile uyuşturulmuştur. Elin içinde Allah ve göz sembollerinin bulunduğu da inanışlardan birisidir.

Anadolu ve Balkanlar'daki Alevilerden bir kısmı Hacı Bektaş Veli evladı olan Çelebilere bağlıdır. Bunlar cemde görgüyü el vurarak tamamlarlar. Geri kalan ocaklarda ise dedeler; görgüyü tarik veya asa kullanarak tamamlarlar. Pek bilinmez ama Aleviler evvelden tarikçiler ve pençeciler diye ikiye ayrılmışlardı. Okumuş Çelebiler; tariki (asayı) batıl kabul ediyorlardı. Bu yüzden de ocaklar arasında gizli bir çekişme bulunuyordu. Özellikle Şah İsmail geleneğinden gelen ve Anadolu'daki Alevilerin çoğunluğunu oluşturan militan Kızılbaşlar; bu tarik geleneğine bağlı idiler...

Halen kırsal alandaki cemlerde tarik kullanılır. Bu gelenek ağacın kutsallığının devam ettirilmesinden başka bir şey değildir.

Yılan Nereden Çıktı?

Belli ki Dersim'deki Kistim Man denilen asanın baş tarafı yılan kafası biçiminde yontulmuştur.

Yılan; ta Hunlar ve Göktürkler zamanından beri kutsal ruhu, özellikle su ve yer altı ruhlarını temsil eden simgelerden birisidir. Bu konunun ayrıntılarını Prof. Emel Esin; "Evren" ve yine "Ejder Takınının Kozmik Simgeçiliği ve Türk Simgeçiliğinde Kötülükten Koruyan Maske" isimli makalelerinde göstermiştir.⁷³

Örneğin inanişaya göre; çift başlı ejder (evren) kötülüklerden korurdu. ⁷³² yılında büyük Türk alpi Kül Tigin adına dikilen anıtta, çift başlı ejder (evren) moncuku(boncuk/dünya) ağzına almış biçimde çizilmiştir. Evren kabartması;

Selçuklu sanatında bol bol görülür. Bu süsleme biçimi ile örneğin evlerin, sarayların kötü ruhlardan korunduğuna inanılırdı. Yılan gövdesinin üstüne baş olarak arslan, pars, hatta kuşbaşının yerleştirildiği görülür ki bu kavramı daha da kuvvetlendirmek amacı taşır. Evrene insan başı eklenerek yaratılan Şahmaran efsanesini de ayrıca hatırlamak gerekir.

Yılanın kutsallığı, erenlerin öykülerine (menakıpnamelere) de yansımıştır. Yılanı kamçı eden eren (evliya) motifi sık sık karşımıza çıkmaktadır ve Hacı Bektaş Veli menakıpnamesine de kuvvetle girmiştir. Unutulmasın ki Hacı Bektaş Veli ile Kırşehir'de sık sık görüşen ve özel söyleşiler yapan en önemli erenin

Ayrıntılar için: "Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği", s. 379

Bkz: Türk Sanatında İkonografik Motifler

84 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 85

adı da Ahi Evren'dir. Evren'in kutsal ve koruyucu ruh olması nedeniyle isim olarak kullanılması da doğal gözükmektedir.

Türk erenlerin gezginleri; Anadolu'da yuf borusu çalarak dolaşırlardı. Bu boruların ağzı da yılanbaşı biçiminde hazırlanırdı. Yılanbaşı boruların ön Türk sayılan Junglar tarafından da kullanıldığı biliniyor. Orta Asya'nın demirciliğini yapan Türkler; kılıçların, palaların, hatta bıçakların kabzasını yılanbaşı biçiminde yapıp suya batırıyorlardı. Demire tapımı da simgeleyen bir tür tören idi bu işlem. Halen, demirci ustaları, bıçaklara, yılan ağzı biçiminde biten saplar da takmaktadırlar. Yılan yer altı ruhunu da temsil ettiğinden kimi yerlerde Türk mezar taşlarına bu evren çizimleri eklenmiştir.

Yukarıda özetlediğim bilgiler de göstermektedir ki, Baytar Nuri'nin ayrıntılı biçimde anlattığı Kistim Man; Türk kültüründeki kutsal (ata/ruh taşıyan) ağaç inancı ile kutsal (ata) sayılan yılan (evren) kavramının iç içe geçirildiği bir semboldür. Bu sembol İslami bir görüntü ile bölgedeki Alevilerin cemlerine tarik (asa) olarak aktarılmıştır. Yılan başlı olmasa bile asa geleneği Alevi cemlerinde bugün de yaşatılmaktadır. Baytar Nuri; bunu Dersim'le sınırla sayarak Kürtlere özgü gibi göstermeye kalkışıyor. Halbuki Balkanlar da dahil bütün Türk Aleviliğinde bu gelenek kuvvetle yaşamaktadır. Böyle bir inanç Kürtler de dahil olmak üzere; Sünni İslam dünyasında açıkça sapıklık görülmüştür. Bu yüzden de Aleviler tarafından gizlenmiştir. Gerçek Kürtlerin yaşadığı alanlarda böyle bir inanç da görgü de olmamıştır.

Baytar Nuri'nin Kürtçülük adına verdiği bu bilgi Dersim bölgesinin ruhunun en derinden Türk ruhu ve inancı olduğunu göstermesi bakımından son derece kıymetlidir.

Türk Ozanı Kürtçü Alişer

Bugün Tunceli gerçeğini doğru anlayabilmek için Alişer (Alişir: Aslan Ali) ismi ile Dersim ayaklanmalarında rol alan kişiyi tanımakta büyük yarar vardır. Onun hikâyesi; bugün bazı Tuncelili için ders olacak niteliktedir.

Alişer; Dersimli Alevileri Kürtleştirmek için çok çabalayan ve onları sürekli ayaklanma içinde tutan isimlerin başında gelmektedir. Baytar Nuri; onu Seyit Rıza ile hemen hemen aynı yaşta sayıyor. Bu bilginin doğru olması gerekir. 1937'de başı kesilerek öldürülen Alişer'in 1860'larda doğduğu anlaşılıyor. Baytar Nuri onu şöyle anlatıyor:

"Dersim'in Şeyh Hasattan aşiretinin çocuğudur. Koçkirinin Ümraniye (İmranlı) nahiyesindeki çiftliklerinde doğmuş, tahsilini Sivas'ta ikmal etmiştir. Fıtri zekâsı, kuvvetli mantık ve muhakemesi ve olağanüstü natıkasıyla son derece şöhret kazanmış bir Kürt şairidir.

Sultan Hamit devrinde, Koçkiri aşiretleri reislerinden Mustafa beyin kâtibi olmuştur. (...) Mustafa paşanın mevküni oğulları Alişan ve Haydar Beyler işgal etmişlerdir.

Mustafa paşanın vefatından sonra, Alişer; merhumun büyük oğlu Alişan beye vasi tayin edilmiş ve bu sebeple de, umum Koçkiri aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuza malik olmuştur. Alişer, bu nüfuzunu kelimenin bütün manasıyla, Kürtlük ve Kürdistan İstiklali davası uğrunda kullanmış ve bu maksatla Dersim aşiretleri arasında kuvvetli bir birlik yaratmağa muvaffak olmuştur,

Alişer, kendi akrabasından Zarife adında bir kızla evlenmiştir (...) Alişer, Kürtçe birçok millî şiirler tanzim etmiş ve

86 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

bu şiirleri pek güzel çaldığı sazla halka teganni ederek (...) bir Kürt edibi olmuştur.

Alişer, 1914 Cihan Harbi'nde, Kürdistan istiklalini temin maksadıyla Rus ordusuna iltihak etmişti. Koçkiri, Sivas, Malatya ve Dersim mıntıkalarının Kürt mümessili sıfatıyla, Rus himayesi altında muhtar bir Kürdistan İdaresi kurulması için çalışmıştır. Rusların Erzincan'ı işgali sırasında, Alişer bir askeri müfreze ile Ovacık ilçe merkezine gelmiş ve orada Türk idaresini lağvederek bir Kürt idaresi kurmuştu. Bu başarı, Rus ordularının Dersimle irtibat noktalarını emniyet altına almıştı. Zaten bu devirde Dersim tamamen müstakil bir idare tesis edebilmişti.

Ne yazık ki, Rus orduları, çekilmeye başlamış ve bu sebeple Alişer onlardan ayrılmağa ve Dersim'e dönerek burada kalmaya mecbur olmuştu. (...) 1335 H. yılında İstanbul Kürdistan Teali Cemiyeti'ne bir mazbata göndererek, Koçkiri ve Dersim Kürtlerinin Cemiyete bağlılıklarını bildiriyor ve aynı zamanda her tarafla bu Cemiyete şubeler kuruyordu.

1336 H. Yılı'nın (1919) ilkbaharında, Dersime geliyor ve «Sevr» muahedesi mucibince Kürdistan'ın muhtariyetinin tastiki hususunda Dersimlilerle birlikte Ankara hükümetine telgraflar yağdırıyordu.(...) Koçkiri savaşlarına bilfiil iştirak etmiş ve bu yüzden ölüm cezasına mahkum olmuş olduğundan, artık Ovacık mıntikasını ikametgâh ittihaz etmişti. (...) 1937 Dersim harbinde, Seyit Rıza ile işbirliği yapmış ve sözle, kalemle ve fiilen Dersimlilerin maneviyatını takviyeye ve umumi birliği perçinlemeğe çalışmıştır.(...) İmranlı'nın Ağız kır köyünde doğan Alişer; kendisini Kürt sansa bile; o aşağıdaki şiirden de anlaşılacağı gibi çok başarılı bir

RIZAZELYUT I 87

Türk halk ozanıdır. Baytar Nuri'nin de belirttiği gibi o; başlamasıyla çalan ve söyleyen birisidir. Bağlama da Türklere özgü bir sazdır ve tıpkı asa (tarik) gibi kutsal kabul edilir.

Alişer'in elde edilebilen şiirleri, gerçekten de çok başarılıdır. Türk Halk Edebiyatı'nın halk ozanları (halk âşıkları) dalma giren bu şiirler; geleneksel Türk şiirinin tam bir devamıdır. İşte onun DersimTe ilgili olan tanınmış şiiri: Gönül gel gezelim Dersim dağını, Ne hoş memlekettir Eli Dersimin, Seyran eyliyelim Sultan Bağını, Ne hoş çiçekler var gülü Dersimin. Nice padişahlar geldi cihana, Bunu almak için düştü gümana, Her birin bir çeşit attı bir yana, Kesilmedi kalu kili Dersimin.

Arsılanlar yurdudur tilkiler girmez, Gerçekler sırrıdır akıllar ermez, Kürdistan gülüdür zalimler dermez, Onlara bağlıdır yolu Dersimin. Kürdistan eline kim ki bulaşır, İmdada kavuşur hemen ulaşır, Coşa gelip şimşek gibi sataşır, Etrafları yıkar seli Dersimin.

88 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Kahramanı çoktur kılınç takınır, Bütün Kürdistana yardım tokunur, Havariçler yedi devlet sakınır, Allah'tandır kavi beli Dersimin. Aşayiri cömert hakkın rahına, Munzur dağı durmuş kiblegâhına, Tujik dağı derler onun şahına, Atılır topları beli Dersimin. Taki'nin Kürt Ahmet çedd-i alası, Seidan Şeyh Hasan ondan binası, Şükür, hakka geçmiş onun duası, Cümleye üstündür eli Dersimin. (Alişer)

Görüldüğü gibi; kendisini Kürt sanan ve Kürdistan için canını ortaya koyan Alişer'in şiiri has Türkçe bir şiirdir. Çünkü o; bölge halkının dilini kullanıyordu ve kendisini de ancak Türkçe söyleyerek anlatabiliyordu. O Kürtçülük propagandasını bile Türkçe ile yaparken ne kadar derin bir çelişki içinde olduğunun elbette ki farkında değildi.

Alişer Koçgiri isyanı sırasında da "Koçgiri başladı harbe" diye başlayan bir koçaklamayı bestelemiş; sazıyla çalıp çağırmaya başlamıştı.

Bunun gibi başka şiirleri olan bu Türk oğlu; Kürtçülük akımına kapılmış; devletle savaşmış; hatta Ruslarla işbirliği yaparak ülkesine ihanet etmiş birisi olarak öldü gitti. Onun trajedisi, aslında bugün başka bazı gençlerin tavrında devam ediyor. Maale-

RIZAZELYUT I 89

sef, Tunceli'deki Türk kökenli bazı insanlar kendilerini Kürt sanıyor ve içlerinden çok az da olsa birileri çıkıp Kürdistan davası için can veriyorlar.

Has bir Türk halk ozanı olan Alişer'in içine iteklendiği aldanıştan doğru sonuçlar çıkartılırsa; Tunceli; Türkiye'nin geleceğinde çok saygın bir kültür bölgesi olarak yer alacaktır. Çünkü; bu bölge bugün de öz Türk kültürünün en temiz biçimde yaşatıldığı alanlardan birisidir.

Naşit Hakkı Uluğ'un Tunceli'de yaptığı incelemelerde tespit ettiği gibi, Alişer; tam bir Alevi ozanı gibi çok değerli nefesler de söylemiştir. Bu nefesler; tam anlamıyla Türk Aleviliğinin ürünü olan deyişlerin benzeridir. İşte onlardan birisi şudur:

Bismillah diyelim Hak'tan inayet, Tâ ezel mazharı ihsanı Dersim. Muhammet Mustafa, Şah-ı Velayet, On iki İmam'ın lisanı Dersim.

Ceddimiz, Şeyh Hasan, Şah-ı Horasan Himmeti bizlere olmuş sayebân. ikilik perdesin atalım heman, Birlik makamıdır zamanı Dersim...

Kürtleştirme Yalanları

Alişer gibi; Dersimli Baytar Nuri de öz Türk Kalan boyunun çocuğu iken kendisini Kürt kabul etmiş; müthiş bir Kürtçülük propagandası yürütmüştür. O; Kürtçülük propagandası yapabilmek için, tarihsel gerçekleri hiç çekinmeden çarpıtmaktadır.

90 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Baytar Nuri, Kürtleri büyük ve önemli bir halk gösterebilmek için Ortadoğu'daki önemli isimleri, akımları Kürt göstermeye çabalamaktadır.

Örneğin; tarihte böyle bir bölge oluşmamış iken Horasan'ın bir yerine "Horasan Kürdistanı" diyebilmektedir. Böyle diyen birisi elbette ki Emevi Devleti'ni yıkan büyük kumandan Eba Müslim Horasani'yi de Kürt sayacaktır ki öyle yapmaktadır.

Müthiş bir Türk düşmanı olan ve kitabını "İntikam, intikam!" çığlıkları ile bitiren bu kişi; işi öyle ileri götürmektedir ki Dersim'de etkili olan Türkmen ulusu Hacı Bektaş Veli'yi de Arap göstererek 74 Türklerle başını kesmeye çabalamaktadır.

Daha da ilginç olanı; Anadolu'daki Kızılbaş Türkleri, Kızılbaş Kürt gibi göstermeye kalkışmaktadır. Şu yazdıklarına bakar mısınız:

"Dersim aşiretleri arasında Bektaşî ve Şialîğe nisbeten Horasan Aleviliği üstünlüğünü muhafaza etti. Bu hal Yavuz Sultan Selim zamanına kadar devam ederek, bu devirde, bu âkide müntesibi Kürtlere Kızılbaş denildi. Şialık, İran âkidesine pek yakın olması hasebiyle, Safavilere taraftar bulunmaları göz önünde tutularak, birçok Kürter -Dersim'in dağlık kısmı müstesna -Yavuz'un imhasına uğradılar."

Anadolu'da Çaldıran Savaşı'na giden Yavuz'un yok ettiği Kızılbaş Türkmenleri bile Kürt göstermeye çabalayan Baytar Nuri'nin gerçekleri hiç çekinmeden çarpıtması; aslında Kürtçüler arasında bir gelenek olmuştur. PKK ideologları da aynen Baytar Nuri'nin yaptığı gibi Kürt milleti yaratmak adına Orta-74 Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim", İstanbul 1992, s. 27

RIZAZELYUT I 91

doğu kültürlerini Kürt gösterme yoluna gitmişler ve buna kendi yandaşlarını da inandırmışlardır. Tunceli bölgesinin Kürt olduğuna inanan insanlar; bu çarpıtmanın yanlıttığı kişiler olarak ortada durmaktadırlar.

Dersimli Nuri; Dersim bölgesindeki tarihi sembolik kişileri Kürt göstermek için olmayacak çarpıtmalara yapar. Bir Türk ereni olduğu çok iyi bilinen Saru Saltuk'u bile Kürt göstermek için şunları yazıyor:

"Sarı Saltık. Bir kabile haline gelmiştir. Bu kabilenin cediti sayılan Saltık'ın türbesi, Sarı Saltık dağındadır. Sar kelimesi Med-Mar dilinde dağ demektir ve Saltık bu dağ üzerinde medfun bulunması hasebiyle, bu evliyaya izafeten, Kürt dilindeki izafet usulüyle, dağa Sarı Saltık yani Saltığın dağı denilmiştir. Buradaki sarı kelimesi, Türkçede bir renk ifade eden sarı sıfatı s anılmamalıdır. Bir Kürt evliyası olan bu Saltığın sülalesine Kürtler Seyit derler. Zaza dilini mükemmel bilirler, Kürt olduklarını dahi hiç gizlemezler. Bunlar aşiretlerden maddeten yardım görürler, silahsızdırlar. Bu kabile mensuplarında Kürt milliyet mefkuresi çok kuvvetlidir. Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinden Miralay Halil, bu kabile evlatlarından idi. Aynı aşiretin mümtaz evlatlarından olan Molla Hıdır, Balkan harbi esnasında İstanbul'a gelerek burada Kürdistan Muhibban Cemiyeti adında bir cemiyet kurmuş ve Kürtlük davası hakkında umumi efkârı tenvire çalışmıştı. İstanbul'daki bütün Kürtler bu cemiyete iştirak etmişlerdi."

Gerçekten de Kürtçülük çalışmaları sonucunda; bazı Türk boyları kendilerini zaman içinde Kürt saymışlar; bunların reisle-

92 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ri de Kürtçülük çalışmalarının içinde etkin rol oynamışlardır. Bu durum; Kürtçülerin; Alevi/Kızılbaş Türkleri oldukça kolay kandırıp erittiklerini göstermektedir.

Aynı olay, son yıllarda Tunceli bölgesinde yeniden görülmeye başlanmıştır. Buradaki Türk kökenli insanlardan bazıları; kendilerini Kürt saymaya başlayarak Kürtçü/Kürdistanlı projeye siyasi destek vermeye başlamışlardır.

BÖLGENİN KÜLTÜREL KİMLİĞİYLE İLGİLİ 80 YIL ÖNCE SAPTANANLAR

1925 yılında Dersim bölgesine giderek orada bilimsel çalışmalar yapan Naşit Hakkı Uluğ; bu bölge ile ilgili çok değerli saptamalar yapmıştır. Onun gözlemleri ve aktardığı bilgiler, bugün de Tunceli hattında varlığını sürdürmektedir. Naşit Hakkı Uluğ'un saptamalarına 75 biz, ekler yaparak; bölge kültürünün ne kadar canlı bir Türk kimliğini yaşattığını göstereceğiz.

"Dojikbaba bugün Dersim coğrafyasında 2.890 metre yüksekliğinde bir dağın adıdır, bir adı da Sultanbaba'dır; bu dağ, Dersim'in mihraplarından biridir. En mukaddes tepesi ve Dersimlinin devlet kuvvetleri karşısında tırmanıp kurtulduğu yerlerdendir. Orada Sultanbaba'dan yardım umulur ve Dojikbaba'ya sığınanlar ona tırmanamayan devlet kuvvetlerinin elinden daima kurtulurdu.

Dojik kelimesinin, kulağınızda bıraktığı etkiyi tarttınız mı? Bunun Tacik, kelimesinin bir bozuntusu olduğunu düşünemez misiniz? Tarihte Tacik sözünün, Müslümanlığın Orta Asya'ya doğru ilerlemesi sırasında meydana çıktığını biliyoruz. Bir mil-

75 "Tunceli Medeniyete Açılıyor", s. 56'dan başlayarak.

RIZA ZELYUT I 93

let kast edilmeyerek -herhangi bir millettten olursa olsun- Müslümanlığı kabul etmiş olanlara, eski dinlerini muhafaza edenler tarafından Tacik adının verildiğini görüyoruz. Harzem diyarı, Arapların Müslümanlığı ilk yaydıkları Türk çevresidir. Celâlet-tin de Müslümanlığı kabul eden bir Türk sülalesinin mensubu sıfatıyla, eski dinlerinde kalan tebaası tarafından böyle bir isimle adlanmıştı. Celâlettin'in anası Türkân Hatun, Şaman dinine mensup Kıpçaklara dayanırdı; ordusunun safları arasında bulunan Kıpçaklar, sultanlarına din bakımından "Tacik Sultan" diyorlardı ve bu yüzden Sultanbaba'nın bir adı da Dersim dilinde bozularak "Dojikbaba", "Dojik Sultan" oldu, Ermenilerin Müslümanlara Tacik dediklerini hatırlatmak da bu yoldaki düşüncemizi aydınlatılabilir. Bu civarda Tacik adını taşıyan köyler vardır; Hozat'ın Tir köyünün adı da Tacekrek'tir, sonradan bir ek almıştır.

Dersim vicdanının bu kutsal babası kimdir? Dersimli, niçin bu yüksek tepeye Celâlettin Harzemşah'm adını koymuştur? Tarih nakleder ki, Diyarbakır taraflarında büsbütün ezilen ve elindeki kuvveti dağıtan talihsiz Harzemşah, dağlara sığınmış ve burada öldürülmüştür. Onun izi üzerinde koşan ve kendilerine sığınacak yer arayan Harzemli askerler de bu dağlara tırmanmışlar, çevre kabilelerden evlenmişler ve burası yeni yurtlan olmuştur. Celâlettin Harzemşah'm komutanlarının arasında Sa-ruhan ve Kırhan adlarına rastlanır. Bunlar hükümdarlarını kaybettikten sonra Suriye'yi altüst etmişler ve fakat Suriye hükümdarlarının ittifakı karşısında dayanamamışlardır. Kumandanları öldürülmüş olan askerler ya bu dağlara kaçmışlar, ya Selçukluların himayesine sığınmışlar veyahut da kendilerini kovalayan Moğolların arasına karışmışlardır. Bugünün Kırhanlıları, o

94 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Kırhan'm kabileleri ve bu aşiretin arasında yaşayan Saruhanlılar da Saruhan'm maiyeti kabileleridir.

Harzemşah, Dersimlinin vicdanında o kadar derin bir yer alır ki, "Allah, Muhammed ve Ali" üçlemesinden başka Dersim inanınin diğer bir üçlemesini ifade eden "Alt, Hızır ve Munzur" ef-sanesindeki Hızır'ın Celâlettin Harzemşah olduğunu söyleyenler de vardır.

Kıymetli bir incelemeci, tarih öğretmeni Talha, bu Sultan Hızır üzerinde durmuş ve Pertek'in Zive köyünde Sultan Hızır'ın kim olduğunu 110 yaşlarında bir ihtiyardan sorunca:

"Dedemiz Horasanlı Seyit Ahmet Yesevi'dir, oğlu Hasan Dede aşiretiyle Irak'a göçmüş... Abbasi halifesi, dedeye yer vermiş. Kendisi Hicaz'ı, Mısır'ı dolaşmış, oraları beğenmemiş, kalkmış Anadolu'ya geçmiş, Konya Selçuklularından Alâeddin'e biat etmiş. Alâeddin kız kardeşini Şeyh Hasan'a vermiş ve aşireti de Malatya taraflarına yollamış. Yavuz'un gününe kadar Malatya'da oturan bu aşiret sonra Dersim'e kaçmış... Hasan Dede yolda ölmüş, Keban madeninin Şeyh Hasan köyüne gömmüşler. Dedenin Hasan ve Seyit adlı oğulları aşiretleriyle Dersim'e gelmişler, Hasan Hozat civarında kalmış, Seyit de kabilesini almış, Ovacık taraflarına gitmiş, Hasan'ın Karaballı, Abbas, Kırık ve Ferhat adlı dört oğlu olmuş, bunlardan bu adlan alan aşiretler türemiş... Se-yit'in Koç, Kal, Kaf isminde üç çocuğu olmuş... Koç'un Şam ve Resik; Kal'ın Bal, Abbas, Persim, Geçel; Kafın da Beyt, Bezger, Maksud adlı çocukları doğmuş. Altı yedi asır içinde bugün bu adlarla anılan aşiretler türemiş..."

RIZAZELYUT I 95

Horasanlı-Kureyşanlı

"Kureyşanlı aşiretinden Seyitlere rastladım. Dersim'in hemen her tarafına yayılmış olan bu aşiret bir Seyit ocağıdır. Vaktiyle bizim Of kazası her tarafa nasıl hoca, Akseki nasıl kadı yetiştir-diye, o da Dersim'in Seyit ihtiyacını karşılayan kabilelerden biri olmuştur, cerrar yetiştirir. Yoğunlukları doğuda olmak üzere batıya doğru yayılmışlardır. Dersim'in içine girip de bunların nasıl konuştuklarını kulaklarıyla duyanlar, Horasanlı kelimesinin kolaylıkla Koresanlı ve zamanla kendi akıllarınca bir de Peygamber'e yakınlık şerefi(!) yüklemek isteyenlerin ağzında Kureyşanlı olmuş olduğunu anlarlar; bunların yanı başında Karsan, Karsan ve Harsan adlarına rastlanır. Bu aşiretten hatırlı bir Seyit, "Biz Kurayşanhıyız, Peygamber soyundanız" dedikten sonra; "Dedemiz Horasan'dan gelmedir" sözünü de ilave etmeyi unutmadı."

Koresin Aşireti

Doğu Anadolu'da incelemeler yapmaya çok meraklı olan Çarlık araştırmacıları, Doğunun sayılı aşiretlerinden biri olan Şikak aşiretinin de Türk olduğunu söylerler. Esasen Şikaklı Semiko İsmail de asıllarının Türk olduğunu ifade ederdi. Bu aşiret, komşusu "Koresin" adlı bir aşireti içerisine alıp eritmeye uğraşmıştı. Koresin adının Horasan'dan hiç farkı var mı? Bugün kanun devrinde, eski baskısını yapamayan Şikaklıların elinden yakalarını kurtarınca, kılığını bile değiştirip millî kimliği ile meydana çıkan Koresinliler, bu Horasan çocuklarının ad ve varlıkları, Kureyşanlıların aslı hakkında bir başka misal oluşturamaz mı?...

Avrupa tarihçilerinin Harzemlilere "Kurasmen" dediklerini de hatırlatmak faydalıdır.

Dersim'in Fesatçıları Bile "Horasanlıyız" Diyorlar

Koçgirli Alişir, 18 yıldır, Dersim'de yaşıyor ve Seyit Rıza'nın etrafındaki eşkıyalık birliğine akıl hocalığı ediyordu. Dersim'de aşiret ve eşkıyalık rejiminin düşünen kafası olan bu Alişir, 65 yaşlarında Kafat mağaralarında gene Dersim rejiminin elinde can verdi; rakibi bir aşiret ağası tarafından öldürüldü.

Dersim'de eşkıyalığı yaşatmak için şiirler yazan ve bu şiirleri yıkılan Dersim bilincine dayanak oluşturan Alişir bakınız ne diyordu: Bismillah diyelim Hak'tan inayet, Tâ ezel mazharı ihsan Dersim. Muhammet Mustafa, Şah-ı Velayet, On iki imam'ın lisanı Dersim. Ceddimiz, Şeyh Hasan, Şah-ı Horasan Himmeti bizlere olmuş sayebân. ikilik perdesin atalım heman, Birlik makamıdır zamanı Dersim...

Gene Alişir, Dersim zihniyetini yaşatmak için yazdığı diğer bir şiirinde, bütün Dersim'i soy olarak Horasanlı Şeyh Ahmet Yesevi'ye bağlıyor ve diyordu ki: Bihamdillah ezel ahd-ı rahmanız, Silsile-i Ahmet, Şah-ı Merdan'ız... Havariçten dürüz, has Müslümanız. Güruh-u naciyiz, ayn-ı irfanız...

Alişir, ritmini Bektaşî nefeslerinden aldığı şiirlerinde, Dersim haydutluğu için manevi dayanaklar yaratmaya uğraşmış, bütün ömrü boyunca bir gün bile bizim gibi düşünmemiş ve bizim gibi inanmamış bir insandır. Böyle azılı bir haydudun Dersim'in aslı üzerinde bizimle buluşması çok dikkate değer değil midir? Alişir bir başka şiirinde Dersim'i tasvir ediyor, Dersim eşkıyasını yüreklendiriyor ve fakat Dersim'in bütün varlığını gene Sultanbaba denen Harzemli Celâlettin'e ve kendi asimi da Horasanlı Ahmet Yesevi'ye bağladıktan sonra, bugün Dersimlilerin naklettikleri ve türeyişlerine esas olarak gösterdikleri Ahmet Yesevi'nin torunu Seydan ve Şeyh Hasan soykütüğünü (?) doğruluyor. Şiirde geçen Takî adı, Alişir'in mahlasıdır. (...)

Dersim dini, türü kendine özgü bir insanlar alaşımıdır; her tabiat hadisesi, her hatıra Dersimli'nin dar kafası ve zayıf vicdanı üzerinde etkisini yapar. İlk insanların inanlarından tutunuz da, bugüne kadar gelip geçen bütün inançlardan birer nebze, Dersim dininin içinde toplanmıştır. Güneşten itibaren bütün tabiat kuvvet ve hadiseleri Dersimli için mukaddestir. Yüksek dağlara, bağrından su fışkıran kayalara, bol gölge veren asırlık ağaçlara, geceleri yol gösteren yıldızlara, aya ve akarsulara taparlar. Güya bütün bu varlıklar, dedelerinin ruhlarının değişime uğramış şekilleri ve onların mucizelerinin eseridir. Bu esas putların yavrucukları birçok totemler de vardır. Bir yıkık duvardan, bir eski pabuca kadar inen bu totemler sayısızdır, Seyitler için ticaret vasıtasıdır.

Dağ Türkleri, bulunduğu köyden görünen en yüksek tepeyi kendisine mihrap saymıştır. Doğudan güneş doğdukça ilkönce ışığı elbette yüksek bir dağın doruğuna vurur. O köyden görünen o ışıklı nokta, Dersimli için mukaddestir; her sabah güneş

oraya vurunca, bir eli göğsünde ve diğer eli çenesinde olarak eğilir. Bu tapış yabancılar için daima gizli kalmalıdır, sorarsanız inkâr ederler.

Animizm, naturizm ve nihayet Türklerin orijinal dini olan Şamanizm bugünkü Dersim vicdanında en derin izleriyle yaşıyor.

Dersim'in dağını ve deresini gezerken bütün bu inanların birer ifadesi olan efsaneleri duyarsınız... Dersim'in samanları olan Seyitler bunları ağızdan ağıza bugüne kadar yaşatmışlardır.

Bugün Dersim halkının dini, kütüklere Müslüman ve mezhebi de Caferi olarak geçer. Bugünkü Aleviliğin, Ali'nin Mu-hammed'e halef olması lazım geldiği esastan doğduğunu söylemiştik. Ali'den sonra muhtelif imamlara geçen bu hak, en son esrarengiz bir surette kaybolan Mehdi'de kalmıştır. Aleviler, dünyanın

sonunda bu Mehdi'nin tekrar meydana çıkacağına inanırlar. Bu mezhebin kendisine mahsus dini merasimi, namazı ve orucu vardır."

Yukarıda verilen bilgiler; Anadolu Aleviliği dediğimiz ve bir ucu ta Romanya'ya kadar uzanan Kızılbaşlığın anlatımından başka şey değildir. Yani; bu bilgileri Kızılbaşlığın kollarından hem Ocakzadelerde; hem de Çelebilerde ortak olarak bulabilmekteyiz.

Araştırmacı seyitlerle ilgili olarak da şunları yazmıştır:

"Bugün Dersim'de din ve mezhep vecibeleri, aşiret hayatını ve ağalarla Seyitlerin tahakkümlerini devam ettirmek ihtirasının bir vasıtası olmaktan başka bir şey değildir. Seyit denen cahil, tembel, haris bir sürü, bu dinin kamlarıdır, tıpkı Altaylar'daki Türk kabileleri arasındaki kam-

lar gibi okuma yazma bilmeyen, kulaktan dolma birtakım şiirler ezberlemiş, sihirbazlık, hekimlik ve çalgıcılık gibi sanatları kendisinde toplamış kimselerden meydana gelmiştir. Halkın bu halde kalmasında Dersim seyidinin çok etkisi olmuştur. Tıpkı Orta Asya'daki Şaman dininde olduğu gibi, sazla, sözle halkı etkileri altında bulunduran bu kamlar, aralarında yaşadıkları insanlar İslam olduk dedikten sonra da yeni dinin rahipliğini üzerlerine almışlardır.

Tarihin karanlığından bugüne kadar ne çeşit insanlar insanlığın aklına girip çıkmış ise, bunların hemen hepsinin döküntülerine bugün Dersim'de rastlanır.

Vaktiyle Türk kamlarının okuduğu aşıtlarda Türk milletinin yiğitliği, savaş kahramanlıkları ve yurdun güzelliği naklonulurdu. Fakat bugün Dersim'de bu kamlar, Hüseyin'e ve onların evlatlarına ait kahramanlıklar ve eşkıya reislerinin yiğitlikleriyle kısıtlı kalan türkü ve nefeslerden başka bir şey bilmezler. Türk'ün eski hatıraları cahil seyidin elinde sönüp gitmiştir."

Araştırmacı Uluğ'un aşağılayıcı yorumunu bir kenara bırakırsak; geride kalan bilgiler bugün, dede dediğimiz Alevi din adamlarının anlatımından başka şey değildir. 1930'larda dedelerin bu tür görüntüleri ve işlevleri sadece Tunceli ile sınırlı değildi ve bütün Anadolu'da durum üç aşağı beş yukarı böyle idi. Elbette ki Dersim'deki Seyitler, derebeylik gücü ile Seyitlik gücünü birleştirip bir siyasi otorite haline gelip Anadolu'daki diğer Ocakzadelerden farklı bir konuma yükselmişlerdi. İşte sorun tam da bu yeni yapının sömürücü bir kimlik kazanmasından dolayı büyüyor ve çözümü mümkün olmuyordu.

100 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 101

Araştırmacı Uluğ'un bölgedeki seyitlerle ilgili gözlemleri şöyle devam ediyor:

Dilenme ve Aforoz

"Seyit, güya Peygamber sülalesindedir, kutsaldır. Ona silah atılmaz, el kaldırılmaz. İki ateşin arasına girdiği zaman ateş kesilir. İşte bu ayrıcalıklı ve kerametli sınıf Dersim'in imamıdır.

Dini merasime reislik hakkı Seyitlerindir. Bir Seyit bir eve girince oraya hayır ve bereket giriyor demektir, hane halkının musibet ve felaketlerden uzak kalması için Seyit dualar eder, öğütler verir, nefesler okur ve hayatı zaten darlık içinde geçen Dersim marabalarından ne koparırsa koparır ve ayrılır. Seyidin evden eli boş çıkması ihtimali pek azdır; seyidin memnuniyetsizliğini çekmek çok tehlikelidir: Beddua almak ve yarın ahrette Hızır'ın şefaatinde mahrum olmaktan başka da, hayatta iken aforoz edilmek tehlikesi varsa buralarda verilmiştir. Atalara inanma ve bağlanma terbiyesi ve bunun altında aşiret hayatının sürdürülmesi yollar ve esasları burada öğretilmiştir.

Bu toplantılarda çalgı çalan, bir tür oynayan Seyitler merasim sonunda el, ayak ve omuzlarını halka öptürürler ve buna karşılık Seyit de kendi "talip"lerini, kadın ve erkek ayırmaksızın kucaklar ve öper.

Seyitlerin hepsi aynı derecede değildir; gösterdikleri keramet, edindikleri servet ve nüfuza göre dereceler almışlardır. Bunların mertebeleri türlü türlü

sınıflandırmaya tabidir. Birinci derecede Hacı Bektaş, ikinci derecede Aguiçen, üçüncü derecede Seyit Sabunlar, dördüncü derecede Baba Man-

surlar, en sonra da Kureyşanlılar bulunan bir sınıflandırma, bu mertebelerin en üstüdür. Her Seyit kendi mertebesinden üstün olan Seyitin müridi sayılır."

Yukarıda Dersim bölgesi için verilen bilgiler Kızılbaş ocaklarda aynen geçerlidir. Yalnız; yazar; bu öpüşme işini duymuş ama anlayamamıştır. Sözünü ettiği öpüşme değil; cemde halka halinde bulunan canların (kişiler) birbirlerinden razı olduklarını gösteren niyazlaşmadır. Razılığın ifade eden bu tür öpüşme; aynı halkada olanlarla sınırlıdır. Erkekler; önde bir veya iki halka halinde otururlar; kadınlar ise onların arkasındadır. Erkeklerle yakın olarak da yaşlı kadınlar otururlar. Zaten; erkekler erkeklerle, bacılar da bacılarla niyazlaşırlar. Bir tür barışma eylemi olan bu törende; erkeğin kadınlara niyazlaşması söz konusu değildir. Ka-dm-erkek birlikteliğinde bir temastan söz edilemez.

Yazar, Tunceli'yi anlatırken sanki Antalya dağlarındaki Abdal Musa Dergâhı'na yakın coğrafyayı anlatır gibidir:

"Bir eylül gününün sıcağında Ovacık ovasının ham yollarını aştık, Munzur suyunun kaynağının bulunduğu Ziyaret köyüne gittik. Ziyaret köyü Munzur sıradağlarının di-bindedir. Bu köyün birkaç yüz metre batısında bir kayalığın dibindeki kaynaklardan -halk göze diyor- buz gibi, tatlı bir su fışkırır. Dersim'in kutsal suyu Munzur burada doğar. Ziyaret'in suyundan kana kana içtik. Ulu bir meşe ve dört ceviz ağacı bu kızgın kayaların dibinde geniş bir gölgelik yapıyor. Buranın adı "Ziyaret "tir, Dersimlinin en yüce mihrabı burasıdır. Kurbanlar burada kesilir, adaklar burada adanır. Antlar burada içilir, devlete karşı ayaklanmalardan önce işin sonu muvaffakiyetle taçlansın diye burada

102 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dualar edilirdi. Bu köy halkı bu Ziyaret yerini kullanırlar, o yüzden hayli fayda görürlerdi.

(...)Ali'nin Munzur olarak belirlediği bu mihrabın önün- j de, bu suyu içerek edilen antlardan bir daha dönülmez-miş... Bu kutsal su onların kanını karıştırır ve tutulan iş muhakkak muvaffakiyetle sona erermiş.

Köylüler, geçen yıl asılan doğu Dersimin haydut basısı Seyit Rıza'nın da evvelki yıl yakalanmadan önce buraya gelip kurban kestiğini ve avanesiyle antlaştığını biraz zorlayınca söylediler.

Ziyaret'in başında aşiretler arasında içilen antlarla Oniki İmam'm başına yemin edilirmiş... Ve Oniki İmam'ı temsil için ağalar birbirine on ikişer kuruş verirmiş... Yahut da bu soğuk havuzun karşısında karşılıklı on iki taş atarlarmış... Nihayet bu merasim birbirine hasım olan aşiret ağalarının birbirinin yemeğini yemek suretiyle karşılıklı itimatlarını doğrulamaları ile biter ve üç taş atarak antlarını şu sözlerle katmerleştirirlermiş: - Andımı bozarsam karım boş olsun."

Yukarıda aktarılan bilgiler, eski Türklerde temel ruhlar sayılan "yir-sub" yani yer ve su ruhları ile ilgili olup çok dikkate değerdir. Suyun çıktığı yer (göze/kaynak/pınar) kutsal sayılır. Çünkü 1 burası su ruhunun bulunduğu yer kabul edilir. Bu kutsal ruhtan yardım dilenir. Bir iş yapılacağında; bir söz verildiğinde, dönmek için o kutsal su (ruh) adına ant içilir ve su ruhu tanık sayılır. Bu Türk geleneği Orta Asya'nın sonsuz steplerinden ve ulu dağlarından olduğu gibi Dersim bölgesine aktarılmıştır. Yir-sub inancı; Dersim kültürünün temel dokusunu oluşturmuştur.

RIZAZELYUT I 103

Bugün de Munzur ırmağı su ruhunu temsil eden kutsal bir su gibi kabul edilmektedir. Tunceli'deki Kürtçüler bile aynı inancı taşımaktadırlar.

Tunceli kültürünün Türk Aleviliğinin bir parçası olduğunu gösteren ayrıntılar, aynı kaynakta bol bol ortaya konuluyor.

Yürüyen Duvar

Mazgirt'in 20 kilometre doğusunda Muhundi nahiyesi vardır. Bu nahiye orada bulunan yıkık bir duvarın hatırası yüzünden eski Dersim'in en meşhur ziyaret

yerlerinden biri idi. Burada bir de türbe vardı, halk cuma geceleri buraya toplanır, kurban keser, birtakım dualar okurlardı. Muhundi 'nin efsanesi şu:

"Baba Mansur'un iki oğlu varmış, biri Düzgün, öteki Zel... Bir gün Alâettin Paşa, Baba Mansur'dan bir mucize istemiş. O da yanına dört kişi alarak kızgın bir firma girmiş ve fırın söndükten sonra müritleriyle birlikte sağ salim çıkmış."

Firma atılıp oradan sapasağlam çıkma öyküsü; büyük ocaklardan birisi olan Hubyar ocağının piri olan Hubyar Baba için de anlatılmaktadır. Oğuz/Türkmen boylarının ortak öyküsü bu bölgeye Mansur Baba adıyla yansıtılmış gözükmektedir.

"Bir de Kureyş baba varmış, o da vahşi bir ayıya binmiş ve bileğine bir yılan dolamış, onunla ayıyı kamçılayarak yürütmüş. O sırada bir duvar yapmakla meşgul olan Baba Mansur, bir metre yüksekliğinde ve altmış santim genişliğinde olan duvara binerek Baba Kureyş'e doğru yürümüş... Kureyş baba, bu büyük mucize (!) karşısında hayran olmuş,

104 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 105

sen taş duvara can verdin, diyerek koşmuş Mansur'un elini öpmüş..."

Bu rivayet; daha önce yaşamış ulu babalarla ilişkili olarak anlatılmıştır. Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde Seyyid Mahmud Hayranı, aslana binip yılanı kamçı ederek Hacı Bektaş Veliyi ziyaret eder. Hacı Bektaş Veli de oturduğu kayayı yürüterek onu karşılar. Elvan Çelebi'nin Baba İlyas Horasani ve sonrasını anlattığı Menakıbu'l Kudsiyye isimli eserinde ise, aslana binip yılanı kamçı yapan Seyyid Ahmed-i Kebir-i Rıfai'dir. Bindiği duvarı yürüterek onu karşılayan ata ise Dede Garkın'dır. Sarı Saltık'ın anlatıldığı Saltukname'de ise, Karaca Ahmed Sultanın Hacı Bektaş'a karşı aslana binip yılanı da kamçı yaparak gittiği ve Hacı Bektaş'm onu duvar yürüterek karşıladığı görülür. Bu inanca uygun olarak İstanbul'daki Karaca Ahmed Sultan Türbe-si'nde şu beyit yazılıdır; "Yürüten cansız duvarı Hacı Bektaş Veli/Bindin aslana Gazanfer Karaca Ahmed Veli"

"Muhundi duvarı, Baba Mansur soyundan açıkgoz bir seyide tapuluydu. Seyit bununla halkı soyardı. Geçen sene devlet bu duvarı yıktırdı, halkın vicdanını ve kesesini bu kara hatıranın baskısından kurtardı. Yoksa gene bu duvarın dibine ekmeğini zor tedarik eden yüzlerce Dersimli toplanacak ve şöyle hazin bir hadise devam edip gidecekti:

Baba Mansur evladından olduğunu iddia eden bir Seyit, bu duvarın dibine oturacak, rehber eline sazını alacak ve yola yeni girecek olan genç bunların önünde diz çökecek... Bu acemi eline yağlı bir çörek alacak, pirin önüne gidip eğilecek, sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyacak, pir:

-Allah Allah... Niyazı nur ola... Şah zuhur ola... Gönüller bir ola... Ya hak Muhammed, Ali'nin katarından ayrılmaya... İmanı Hüseyin defterine yazmış ola!

Diye bağırarak, genç pirin ayağını öpecek ve diğer misafirler de aynı şeyi yaparak dizüstü oturacaklar ve sonra pir tekrar haykırarak:

-Edebi erkân, nümunei nişan!..

Rehber saz çalmaya başlayacak, birtakım nefesler okuyacak... Oniki İmam methedilecek, secdeye kapanılacak, Muhammed'in göğe çıkışını taklit maksadıyla bir kadınla bir erkek üç defa ayakta dönecekler, ondan sonra hazır bulunanlara su dağıtılacak:

-Saka Hüseyin Cennetmekân, ya İmam Hüseyin, diye haykı-rılacak...

Muhundi ayini böylelikle bitecek. Pir bağırarak:

-Bir kuş geldi batına, sıra geldi kahve ile tütüne... Bundan sonra eğlenceler ve cem ayini yapılarak merasim son bulacak idi..."

Yukarıda anlatılan olay, küçük bir cem töreninden başka bir şey değildir. Dersim yöresinde icra edilen bu cem ile Batı'daki Türkmen Alevilerin cemi

arasında hiçbir fark yoktur. Ocak geleneğine bağlı Kızılbaşlar; bu türlü bir cemi bilirler.

Düzgün Baba

Efsaneye göre, Düzgün Baba, Baba Mansur'un oğullarından biridir. Bugün Nazimiye civarında Düzgün Baha'nın tepesindeki bir ziyaret yerinin adıdır. Düzgün, bir kış gecesi bu dağın başına çıkmış ve burada Ali'ye kavuşmuş... Bu baba, Dersim inanında na-musluluğun, doğruluğun ve ardında sadakatin simgesidir.

106 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Büyük antlar burada veya buna doğrularak da içilirdi. Düzgün Baba doğudadır. Dersim'in karanlık yörelerine hayli uzaktır, buna rağmen kurbanını bu babaya adayanlar için oraya kadar gitmek külfetinden kurtaracak bir kapı açık bırakılmıştır; Dersimli köyüne civar tepelerden birine çıkar, 2 880 metre yüksekliğindeki bu dağa bakarak kurbanını keser... Etini o civarın Seyitlerine takdim eder.

Kışın, evden çıkılamayacak kadar soğuk günlerinde evde de kurban kesilebilir, o zaman güneşin batması beklenir, mum veya petrole batırılmış paçavraların ışığında koyun boğazlanır. Bu esnada Düzgün Baba istikametine yönelmek kâfidir.

Nazimiye-Mazgirt yolu üzerinde büyükçe bir kaya buranın ünlü sunağıdır. Ali'nin kılıcıyla parçaladığı bu kayanın önünde her zaman taze kan lekesine rastlanır. Zavallı Dersimli kazancım böyle yerlere döker."

Ziyaret edip önünde eğildiğim, dua edip medet dilediğim Düzgün Baba; Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi; eski Türk inanisının yaşatıldığı bir alandır. Bilindiği üzere yüksek dağların tepeleri; kutsal ruhların toplandığı bir mekân kabul edilmektedir. Doğu Asya'dan Güneydoğu Avrupa'ya kadar Türklerin yayıldığı her yerde bu gelenek görülmüştür. Bugün, Altınoluk İlçesi'ndeki Sarı Kız Tepesi de tıpkı Düzgün Baba gibi kutsal bir kişiliğin simgesi yapılmıştır. Burada da kurbanlar kesilmekte dilekler dilenmektedir.

Türklerin ataları; Türkistan ve Sibirya coğrafyasında da dağ doruklarına kaya resimleri bile çizerek burada bulduklarına inandıkları ruhlarla bağlantı kurmak istemişlerdir. Bu tür yüz binlerce kaya resmî bulunmaktadır. Umulur ki Tunceli bölge-

RIZAZELYUT I 107

sinde yapılacak ayrıntılı bir inceleme ile bu bölgede de eski Türklerin kaya resimlerinin devamları ortaya çıksın.

Bir İki Efsane Daha

Pülümür'ün bugün bir Hacılar köyü vardır. Bu köyün adı eskiden Bahçecik idi. Buranın halkı Pir Sultan adını alan Sivas'ın Hanos köyünden gelme Haydar adlı bir Kızılbaş babanın torunlarıdır. Bu köyün baştan aşağı Seyit olan halkı Kerbela'ya hacca gidip geleli, köyün adı Bahçecik Hacılar'a dönmüştür. Bunların da ünlü bir totemi var. Pir Sultan, Horasan'dan gelirken büyük bir direk getirmiş. Bu direk, büyücek bir yapının bütün ağırlığı üzerinde olmasına rağmen bir yere dayanmadan havada du-rurmuş... Baba İsmail ailesi bu direği bir gelir kaynağı olarak kullanırdı."

Görüldüğü gibi 7 Ulular'dan Pir Sultan Abdal; Dersim'de ocak başı gibi kabul edilmektedir. Bu Türkmen ulusunun torunlarının seyit kabul edilmeleri de aslında eski şaman geleneğinin seyitlik biçiminde İslami bir giysi altında sürdürülmesinden ibarettir. Dersim ruhunun öz Türk oluşunun kanıtlarından sadece birisidir bu.

"Pertek-Hozat yolunun kenarında Barkini köyünde bir mezar var... Birçok kerametler göstermiş olan "Karadonlu Canbaba" burada yatar, bu da hem Horasanlı ve hem de İmam Hüseyin'in torunudur. Buna Dersimliler Ağuichen derler. Babanın harap mezarına-, hayat ve kazancım adayan Dersimli, Barkini Seyitlerinin sadık bir haraç vericisidir."

108 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Bu bilgi de Dersim'in Hacı Bektaş Veli geleneği tarafından kuşatılmış olduğunu göstermeye yeter. Karadonlu Can Baba da Vilayetname'de gösterildiği gibi Hacı Bektaş Veli'nin öğrencilerinden. Onun Kara Pirbat diye bilindiği; Divriği civarında yattığı da söylenmektedir. Yatırı nerede olursa olsun; Türkmen

babalarının makam olarak Dersim'de temsil edildiğini bu söylenceler ortaya koymaktadır.

Üfürükten Dispansere

Sarı Saltık, Hozat'ın kuzeyinde 2.275 metre yüksekliğinde bir tepenin adıdır, burada harap bir çatının altında "Sarı İsmail Sultan" denen bir babanın kemikleri varmış. Sarı İsmail öldüğü vakit dokuz tabuttan baş göstermiş... Rumeli'de, Bulgaristan'da Sveti Nikola diye anılan ve adına yortu yapılan, Dobrice ve Besa-rabya'daki Gagavuz Türkleri arasında kutsal bir şahsiyet olarak tanınan, oralarda da mezarı olduğu iddia edilen Sarı Saltık, güya hayatının son günlerini Dersim'e vermiş ve bu tepenin başına gömülmüştür. Biraz ötede Karaca köyünde oturan Seyitler, biz Sarı İsmail'in torunlarındanız derler. Sarı Saltık mezarı iyi bir sermaye, hiç bakım istemeyen ve çok getiren bir gelir kaynağıydı. Dersim'in göz ve ağız hastalıklarının uzman hekimi vaktiyle Sarı Saltık'm postuna oturan Karaçalı'ydı, şimdi bu halk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının Hozat dispanserine koşuyor."

San Saltuk da Vilayetname'de anlatılan erenlerdendir. O; efsane değil, tarihi bir kişiliktir. Dersim bölgesinde, Türk kültürünün kuşatmasını göstermesi açısından ilginçtir. Onun yatırını orada değilse bile makamı oradadır. Bu temsili varlık; zaman içind hakiki varlık gibi benimsenmiştir.

RIZAZELYUT I 109

Yukarıda verilen bilgiyi ayıklamak için şunu da bilmek gerekir: Sarı Saltık ile Sarı İsmail ayrı ayrı şahsiyetlerdir. Sarı İsmail de Vilayetname'de geçmektedir ve Hacı Bektaş Veli'nin kutlu adamlarından birisidir. İşte bunun çocuklarının Dersim'de bulunuyor olmaları da gösteriyor ki bölge insanı; ruhen ve kültür olarak da Türktür.

"Kırmil'de de bir türbe vardı, burası da Şeyh Hasanlar koluna mensup aşiretler için kutsal bir yerdi. Burada Kara Süleyman yatardı; bu mezarı doğu Dersim'in en zorba seyidi Seyit Rıza beklerdi. Burası güya onun atasının mezarıydı. Dersim'in karanlık vicdanında bir ur olarak yaşayan Seyit Rıza, geçen yıl yüzlerce ailenin ocağını söndürdükten ve birçok kardeş kanı içtikten sonra Elazığ'da darağacında hayatını tamamladı.

Bir de Derviş Cemal vardır, Hozat'a iki saatlik Seyit Cemaller köyünü güya bu kurmuştur. Bu köy kuru çıplak bir meşelik iken bu dedenin mucizesiyle yemyeşil olmuştur, kendilerini bununla ilişkilendirenler Dersim'in en ünlü Seyitleridir."

Vilayetname incelendiğinde görülecektir ki babalara/atalara kışın ağaca yaprak açtırmak, meyve verdirmek türünden mucizeler yüklemek; Oğuz geleneğinin bir parçasıdır...

"Celâlettin Harzemşah'm mezarı olduğu ileri sürülen Zeve köyündeki Sultan Hızır Türbesi de bir bakımdan rezaletanedir. Çocuğu olmayan zavallılar buraya gelir ve günlerce sürünürler. Sara illetine tutulanları da Zeve Seyitleri okurlar."

110 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 111

1231 dolaylarında bu bölgede şehit edildiği sanılan bu Türk büyüğünün yattığı yerin kutsallaştırıldığı anlaşılıyor. Baba/dede/ata yatırından şifa umma tavrı; ata kültüne bağlı bir gelenek olarak sadece Kızılbaş Türklerin değil Hanefi Türklerin de inandığı bir gelenektir. Bugün bile "baba" yatırıları ziyaret edilerek oralarda dilek tutulmaktadır. Eskiden İstanbul'daki Karaca Ahmet Sultan Türbesi'ne sara hastaları ve ruh sağlığı bozuk olanlar getirilip şifa dilenirdi. Tokat- Turhal'daki Keçeci Baba türbesi de aynı biçimde psikolojik sorunları olanların götürülüp bağlandığı ve bir gece tutulduğu tekkelerden birisi olmuştu. Bugün bile yer yer bu gelenek devam ettirilmektedir. Niksar'da Danişmendliler Devleti'ni kuran (10827-1092?) Danişmend Gazi'nin mezarı da oradaki Aleviler tarafından ocak (kısırlık ocağı) kabul edilmiş; kutsanmıştır. Tunceli'de görülen

bu olgu; Şamanist/Budist geleneğinin bir yansımasından başka şey değildir ve 2010 yılında İstanbul gibi küresel bir kentin göbeğinde bile yaşamaktadır.

"Kendisine böyle bir mezar tedarik edemeyen babalar eline eski bir pabuç veya tahta parçası geçirerek ona mukaddes bir kimlik vermişler ve onunla geçinmişlerdir. Karaca köyünde Seyit Kasım'ın evindeki bir çift pabuca şöyle bir kimlik verilmiştir: Sarı Saltık'm torunlarından Seyit Nesim-'in bu pabuçları ne mucizeler yaratmış neler, bunu ayağına geçiren Seyit için Dersim, evinin bahçesi kadar küçülürmüş; Seyit bununla bir yerden bir yere zıplarmış... "

Bugün bile Kızılbaş Türkler; dedelerin böyle kerametler gösterdiklerine inanırlar. Tokat yöresinde görgü yapan Şah İbrahim Ocağı'na bağlı dedelerin de kaynayan kurban kazanma kollarını

sokarak oradan et çıkardıkları; bunu inançsız gördükleri taliplerin ağızına tıktıkları anlatılagelmektedir.

CEM TÖRENİ

Bugün Tunceli bölgesinde hüküm süren inancın, Kızılbaş Aleviliği olduğunu; bölgedeki cem törenlerinden de anlamaktayız. Son yıllardaki incelemeler de gösteriyor ki Dersim Aleviliği gerçek Türk Aleviliğidir. Tunceli bölgesinde yaptığım çalışmalar göstermektedir ki buradaki Alevilikle Tokat'taki, İzmir'deki ve hatta bizzat incelediğim Bulgaristan'daki Aleviliğin hiçbir farkı yoktur. Bu iddiamız, boşuna değildir. Bizden önce Bulgaristan'da 1983 ve 1985'te araştırma yapan Prof. İrene Melikoff; buradaki Aleviliğin Anadolu'daki ile aynı olduğunu dile getirmiştir:

"Bulgaristan'da resmî olarak kabul edilmiş 90 bin kadar Kızılbaş vardır; fakat sayı daha da mühim görünüyor; çünkü çoğu, Kızılbaş olduğunu itiraf etmemektedir. Bu Kızıl-başların inançları, Türkiye Türkiye Alevilerinininkinden farklı değildir." 76 Prof. Melikof başka bir yerde de şöyle demektedir:

"Ali'nin tanrısallığına inanır, 12 İmam'a ve Kerbela şehitlerine dini bir saygı gösterirler. Sufilik cilası altında bir güneş inancının (culte) kalıntısı apaçık görünür durur. Kızılbaş topluluğunun yapılanışı, aşağı yukarı Anadolu Alevilerinininkiyle aynıdır."77

Alevilik Bektaşilik Araştırmaları, "Uyur İdik Uyardılar", s. 139 A.g.e., S.144

112 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Minorski; Kürtler adlı kitabında; Ali'nin tanrısallığına inanan Kürtlerden söz ederken; bunların Sivas-Tunceli hattında bulduklarını işaret eder ve anlattıkları da Prof. Melikoff un Bulgaristan Türklerini tanımlarken yaptığı tariflere benzemektedir.

Bölgeden yetişen araştırmacı Ali Kaya'nın çalışmaları da Tunceli kültürünün ve inancının gerçek Türk kültürünü yansıttığını gösteriyor. Onun Tunceli'de tespit ettiği cem töreni; tıpkı Kızılbaş Türklerin törenidir. Anlatımı şöyledir:

"Ayin-i Cem 'e gelenler ikişer, dörder cem evinin kapısından içeri girerler, gelirken de her grubun elinde niyaz adı verilen (meyve, çörek, kuruyemiş adı verilen lokmayla pirin huzuruna çıkarlar. Pirin huzuruna gelen kişiler, eli kuru boş, abdestsiz, taharetsiz ve bedhuy ile gelmezler. Şeriat ehli oldukça ellerini bağlayıp nazarda dururlar. Pirin gülbenk duasından sonra, gelen kişi, pirin elini öperek gösterilen yere oturur. Bütün cemaat toplandıktan sonra mürşit veya pir tarafından 12 hizmetçi tutulur. Hizmetçilerin her birine ayrı ayrı gülbenkle dua edilerek ödevleri verilir. Bu hizmetçiler şunlardır: Kapıcı, çırakçı, halife, aşçı, niyaza, saka, sehnan, İznikçi, çavuş, zakir ve kurbanadır. Kapıcı güvenliği sağlar, çavuş ayin-i cem'i gözler. (...) Zakirlik (saz çalan) görevini, pir üstlenir. Pir sazını eline alır. Nesimi'den, Pir Sultan'dan, Hatayi'den Virani'den, Noksani'den, Hacı Bektaş'tan deyiş ve ozan nefeslerini söyler, söylerken de herkes can kulağıyla dinler, Tanrı'ya yakarışlar, dualar edilir.

Bir dinlenmeden sonra saki su ve dem dağıtır, ikinci kez Hak sedaları ortalığı çınlatır. On İki imamların, Allah- Mu-hanınıed-Ali'nin adları geçen deyişler ve nefesler söylenir. İmam Hüseyin, İmam Hasan adına yazılan deyişler söylene-

rek gözyaşları akıtılır. Pir'in /mürşidin verdiği bir dua ile cem sonunda okunan dua ile cem törenine son verilir. "Allah, Allah!... Allah, Muhammed, Ali... Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli saklaya, bekleye, göre, gözete; neyleyim, nideyim, dedirtmeye... Hastalara şifalar, dertlilere devalar, evlat isteyene hayırlı evlatlar, devlet isteyene hayırlı devletler ihsan ederek, deryada-denizde, top, tüfek ağzında, sahrada, çölde, girdapta kalıp da "Ya Ali canımıza yetiş!" diyenin canına imdadına yetişsin, darda, buğda koymasın... Cemi cümle ümmet-i Muhammed ile, eşimizin, dostumuzun, talibimizin, muhibbimizin ağız tadlarım bozmaya; elem, keder vermeyerek, daim bugünlere çıkmamıza nasip ve mukadder eylesin...

Ya Rabb-el-alemin! Envâr-ı aşikan, nusret-i piran, mürşid-i sufiyan, kutb-ül arifin, Hazret-i Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli ve kâsi-ül Kerâmât-ı zahir ve bâtın Es-Sultan Seyyid Hıdır Abdal bin Karaca Ahmet Sultan bin Es-Seyyid Nureddin Seyyid-i sâdâtların hürmetlerine, hayırlı huzur ve refahları ihsan eylesin!

Ali'nin inayetinden, Muhammed'in şefaatiyle yarlığasın (kutsa-sın). Nûr-ı Nebi, Kerem-i İmam-ı Ali, Pirimiz, üstadımız Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli gerçekler demine HM..."

Cem evinde yemekler (lokma) dağıtılır ve yüksek sesle Dede Şu gülbengi okur:

"Allah Allah!... Muradımız hasıl ola. Dileğimiz kabul ola. Yüzünüz ak ola. Hak- Muhammed -Ali sırrını sıfat eyle-yesiniz, hayırlı hizmetinizde şefaath bulaşınız. Emeklerimiz

114 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

zaya gitmeye. Pir divanında utanmayasınız. Darından, di-darından, cemalinden ayrılmayasınız. Gönüldeki muratlarınız Şah-ı Merdatı Ali'dir. Yarabbi borçlarımızı ihsan adaletler eyle. Hastalarımıza şifalar eyle. Dertlerimize derman eyle. Abdestimiz alınmış ola. Namazımız kılınmış ola. Kâbeyi Şerifi Beytullah yazılmış ola. Cemi cümleyi hürmetine bağışla yarabbi!" Dede, semah dönenlere şu duayı verir:

"Bismişah Allah Allah..."

Akşamlar hayrola. Hayırlar fethola. Serler defola. Hizmetleriniz kabul, muratlarınız hasıl ola. Hazır cem erenlerinin nur-ı cemallerine aşk ola. On sekiz bin âlemle birlikte mümin, müslim cümle can kardeşlerimizi Muhammed-Ali katarından ayırmaya. Ehl-i Beyt'e, neseb-i İmam Hüseyin'e nail eyleye. Yuh münküre, kötüye, lanet Yezid'e! Rahmet Eyl-i Beyt'i sevenlere, haksızlığa karşı duranlara, zalimin zulmüne boyun eğmeyenlere. Tecellanız, tevallanız, yüzünüz ak ola.

Dil bizden, nefes Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den ola. Gerçeğin demine Hül."

Görüldüğü üzere; buradaki cemin yürütülmesi, cemde okunan dualar (gülbanglar) Türkiye'nin diğer bölgelerindekilerle aynıdır.

Bu bölgedeki Aleviler de "dedeler-talipler" biçiminde ikiye ayrılmıştır. Talip; talep eden; dededen, iman, iyi ahlak ve bilgi isteyen insan konumundadır. Dede o ham varlığı cem töreni ile pişirerek olgunlaştım-; toplumun içine katar. Talipler; kendi ara-

larında musahiplik (kardeşlik) düzeni oluşturmuşlardır. Cem eski Türklerdeki kurban törenlerinin devamı ise musahiplik de kan kardeşliğinin İslam kılık bir devamından ibarettir.

100 Yıl Önce de Aynı Biçimdeydi

Tuncelili Ali Kaya'nın bu gözlemleri; bölgede 100 sene önce yapılan gözlemlerin neredeyse aynıyla tekrarı gibidir. İngiliz H. Riggs de 1911'de bir seyidin evinde böyle bir ceme tanık olmuş; orada "Hak Lokması" yediklerini tespit etmiştir.⁷⁸

Bingöl-Tunceli hattındaki Aleviliği derinlemesine inceleyen M. Şerif Fırat, bu bölgedeki Aleviliğin; Anadolu'nun diğer yerle-rindekiyle tıpatıp aynı

olduğunu ortaya koyuyor. Aşağıdaki Alevilik anlatımı; özlü biçimde; bütün Alevilerin görüşünün dile getirilmesidir:

"Alevi ve Bektaşilerin itikadına göre, dünya var olmazdan önce yeşil kandildeki⁷⁹ Bezm-i Elest'te (İlk ruhlar toplantısı) Hak-Muhammet-Ali arasında olan bu erser-ı ezeli; Peygamberin zuhurunda meydana çıkmış ve Miraç yolundan sonra, Muhammet-Ali'nin aralarında konuştukları gizli sırdan "Şia-Dost" mezhebi şeklinde; Muhammet-Ali yaranları arasında yayılmış, Ehl-i Beyt'i Peygambeleri ile beraber buna kırk kişi iştirak etmiştir ki bunlara "Kırklar" denilmiştir.

Kırklar gizli cemlerinde engür ezerek şerbetini bade yapmışlar ve aşk-ı ilahi ile mest olup varlıktan geçmişler;

Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim", s. 83 Bu efsanenin aslı ile ilgili olarak Bkz: "Türk Aleviliği", s. 450

116 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 117

bunların Kırk'ı bir, biri Kırk olup⁸⁰ birliğe ve hakka erişler ve ölmeden önce ölüp Hak'm didarmı (yüzünü/sırrını) görmüşlerdir.

Kırklar ceminin başı Muhammet-Ali imiş. Bunlarda şöret, şehvet, nefis kalmadığı için kendi aralarında zahiri taattan (biçimsel ibadetten) el yumuş (vazgeçmiş), hakikatte Hak ile Hak olmuşlardır (Tanrı ile buluşmuşlardır).

Peygamberin vefatından sonra bu mezhep, Alevilik adı atında İmam Ali'nin yaranları (dostları) ve talipleri (bağlıları) arasında kökleşmiş; bu mezhep saltanattan uzaklaşarak İmam Ali; İmam Hasan ve Hüseyin tarafından "batın" (özel/Oiçsel) ve aşk-ı İlahi (Tanrısal aşk) yoluyla yürütülmüş; beşinci imam olan Cafer-i Sadık tarafından Caferi mezhebi adını almıştır. Alevilik; bu mezhebin yanında Ehlibeyt'in tarikati olarak kalmış; İmam Cafer, Kuran'm batın (iç/öz) manası olan "ledün" ilmini, mezhebinin esasına yerleştirmiş; bu ilimden ve Alevilik esrarından tasavvuf ve vahdet-i vücud (varlığın birliği/Her şeyin Tanrı'dan ibaret olduğu) inancısını meydana çıkarmıştır. Bu mezhebin tasavvufu karışık olan, şeriatın ahkamı (hükümleri) İranilere, Şia ve Caferi mezhebi şeklinde geçmiş, yalnız tasavvuf ve Alevilik esasına dayanan Caferi ve Alevi yol, Türkistan'a ve Türklere geçmiştir.

Aslında Hak-Muhammet-Ali sevgisi olan tasavvuf ve vahdet-i vücuddan çıkan Alevilikte; şeriat, tarikat, marifet, hakikat adlı Dört Kapı ile bu kapıların edep ve erkanından olan Kırk Makam vardır. Talibi (birey, bağlı kişi) bu kapı-

lara götürecektir bir tarikat rehberi, pir ve mürşit vardır. Bu yolda ilk önce şeriat babında (kapısında) ilim tahsil edilir ve Hak-Muhammed-Ali sevgisi yürekte yerleştirilir. Şeriat köprüsünden tarikate geçilir. Burada rehber, pir ve mürşit tutulur. İkrar verilir, nasip alınır. Talip dünyadan geçer, marifet kapısında irfana erer; oradan hakikat şehrine girer. Hakikat, Hak-Muhammet-Ali'ye vasil olur. Tanrı ile birleşir; "fenafillah" (Tanrıda yok oluş) ve "bakabillah" (Tanrı'da varoluş) olur. O can, dünyada imtihanını başarı ile verdiği için ona manevi ölüm yoktur. Ölerken don değiştirir; vahdet aleminde (Tanrı ile bir oluş) âleminde; arş ve kürste seyran eder (dolaşır); her yerde hazır ve nazır olur."⁸¹

Bingöl Tunceli Alevilerinin bu Alevilik anlayışı; bütün Anadolu ve Balkan Alevileri arasında temel kabul olarak yaşamaktadır.

Bu bölgedeki Alevilik uygulamaları da diğer bölgelerde geçerli olan ve Türk kimlikli ulular tarafından geliştirilen Aleviliğin aynısıdır. Şerif Fırat'ın tespitleri bu gerçeği bir kez daha ortaya koymaktadır: "Varto'daki Aleviler; Zazaca konuştukları son çağlarda bile kurdukları ayin-i cem meydanlarında Türkçe söyleşir, bu meydanlarda Türkçe şiir, nefes, mersiye, koşma, deyiş, gülbenkler birbirini kovalar; ayin-i cem manzarasında eski Türk ataların birçok âdet ve inanışları göze çarpardı.

Ayin-i cemde ince sazların ötüşü ve çeşitli makamlarda okunan Türkçe, deyiş, nefes ve gülbenklerin bir Türk edeb-erkânı içinde gönüllere verdiği ruh sevgisi, insanları vecde (çoşkuya)

Aslı ile ilgili Bkz: "Türk Aleviliği", s. 454

"Doğu İlleri ve Varto Tarihi", s. 40

116 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

bunların Kırk'ı bir, biri Kırk olup80 birliğe ve hakka erişler ve ölmeden önce ölüp Hakk'm didarını (yüzünü/sırrını) görmüşlerdir.

Kırklar ceminin başı Muhammet-Ali imiş. Bunlarda şöret, şehvet, nefis kalmadığı için kendi aralarında zahiri taattan (biçimsel ibadetten) el yumuş (vazgeçmiş), hakikatte Hak ile Hak olmuşlardır (Tanrı ile buluşmuşlardır).

Peygamberin vefatından sonra bu mezhep, Alevilik adı atında İmam Ali'nin yaranları (dostları) ve talipleri (bağlıları) arasında kökleşmiş; bu mezhep saltanattan uzaklaşarak İmam Ali; İmam Hasan ve Hüseyin tarafından "batın" (özel/Oiçsel) ve aşk-ı İlahi (Tanrısal aşk) yoluyla yürütülmüş; beşinci imam olan Cafer-i Sadık tarafından Caferi mezhebi adını almıştır. Alevilik; bu mezhebin yanında Ehlibeyt'in tarikatı olarak kalmış; İmam Cafer, Kuran'ın batın (iç/öz) manası olan "ledün" ilmini, mezhebinin esasına yerleştirmiş; bu ilimden ve Alevilik esrarından tasavvuf ve vahdet-i vücud (varlığın birliği/Her şeyin Tanrı'dan ibaret olduğu) inancısını meydana çıkarmıştır. Bu mezhebin tasavvufu karışık olan, şeriatın ahkamı (hükümleri) İranilere, Şia ve Caferi mezhebi şeklinde geçmiş, yalnız tasavvuf ve Alevilik esasına dayanan Caferi ve Alevi yol, Türkistan'a ve Türklere geçmiştir.

Aslında Hak-Muhammet-Ali sevgisi olan tasavvuf ve vahdet-i vücuddan çıkan Alevilikte; şeriat, tarikat, marifet, hakikat adlı Dört Kapı ile bu kapıların edep ve erkanından olan Kırk Makam vardır. Talibi (birey, bağlı kişi) bu kapı-

RIZA ZELYUT I 117

lara götürecektir bir tarikat rehberi, pir ve mürşit vardır. Bu yolda ilk önce şeriat babında (kapısında) ilim tahsil edilir ve Hak-Muhammed-Ali sevgisi yürekte yerleştirilir. Şeriat köprüsünden tarikate geçilir. Burada rehber, pir ve mürşit tutulur. İkrar verilir, nasip alınır. Talip dünyadan geçer, marifet kapısında irfana erer; oradan hakikat şehrine girer. Hakikat, Hak-Muhammed-Ali'ye vasıl olur. Tanrı ile birleşir; "fenafillah" (Tanrıda yok oluş) ve "bakabillah" (Tan-rı'da varoluş) olur. O can, dünyada imtihanını başarı ile verdiği için ona manevi ölüm yoktur. Ölürken don değiştirir; vahdet aleminde (Tanrı ile bir oluş) âleminde; arş ve kürste seyran eder (dolaşır); her yerde hazır ve nazır olur."81

Bingöl Tunceli Alevilerinin bu Alevilik anlayışı; bütün Anadolu ve Balkan Alevileri arasında temel kabul olarak yaşamaktadır.

Bu bölgedeki Alevilik uygulamaları da diğer bölgelerde geçerli olan ve Türk kimlikli ulular tarafından geliştirilen Aleviliğin aynısıdır. Şerif Fırat'ın tespitleri bu gerçeği bir kez daha ortaya koymaktadır: "Varto'daki Aleviler; Zazaca konuştukları son çağlarda bile kurdukları ayin-i cem meydanlarında Türkçe söyleşir, bu meydanlarda Türkçe şiir, nefes, mersiye, koşma, deyiş, gülbenkler birbirini kovalar; ayin-i cem manzarasında eski Türk atalarının birçok âdet ve inanışları göze çarpardı.

Ayin-i cemde ince sazların ötüşü ve çeşitli makamlarda okunan Türkçe, deyiş, nefes ve gülbenklerin bir Türk edeb-erkânı içinde gönüllere verdiği ruh sevgisi, insanları vecde (çoşkuya)

sn Aslı ile ilgili Bkz: "Türk Aleviliği", s. 454

"Doğu İlleri ve Varto Tarihi", s. 40

sürükler, ilahi ve insani sevgiler, milli ve ruhani birlik burada kendini gösterir, "Kırkımız bir, birimiz kırk" gibi bir bütünlük ve bol sevgive yol kanunu üzerine bütün canları bir ve müsavi gören adil bir hak ve haklı bir hürriyet vardı.

Herkes yerinde diz çökmüş, derin bir sessizlik içinde cemde okunan Abdal Pir Sultan, Kaygusuz Abdal, Şah Hatayı, Genç Abdal, Seyrani, Dertli gibi birçok Türk ozanlarının deyişlerini dinliyor; sıra bunların adlarına geldi mi; sağ elini göğsüne koyarak niyaz ediyorlardı.

Ayin-i cem, herhangi bir büyük oda veya ev damında yapılırdı. Bu evin en üst yerinde Pir için bir post serilir; pir, postuna geçer otururdu. Ayin-i ceme gelenler, ikişer dörder olarak, bir sini üzerine koydukları bir niyazla (çörek, meyve gibi) meydanın ortasına gelerek rükua gelir gibi eğilir; baba'dan Türkçe bir gülbenk duasını alır; niyazı niyazcıya teslim ederek babanın önünde diz çöküp elini niyaz eder, boş bulduğu bir yere oturur. Ayin-i ceme gelenler bu suretle meydana gelerek sıra halinde, edeb ve erkanla otururlardı. Bazen meydana nasip almış kadınlar da gelir, meydanın bir tarafından saf kurarlardı. Ceme gelen her kadın ve erkek bir yol ve hakikat kardeşi sayılır, yoldan çıkan, kocasına uymayan veyahut zina ettiği işitilen kadın ve yol yezitliği yapan, iftira atan ve nikahlı kadın kaçıran, zina yapa erkek ceme alınmazdı.

Ayn-i cem meydanlarında kapıcı, yoklamacı, çırağcı, ciğere niyazcı, süpürgeci, saki, zakir, haberci, nöbetçi, Selman gibi iki hizmetçi (Pir ile birlikte 12; RZ) vardı. Bu hizmetçiler pirde birer Türkçe gülbenk duasıyla vazifelerine tayin edilirlere Bundan sonra baba, Türkçe bir gülbenk ile çırağı yakar; saz kendisi veya zakire verir; bütün cem "Edep-erkan!" nutkuyl

dize gelir; ayin-i cem başlardı. Bütün cem susar, derin bir aşk içinde, zakirin okuduğu Türkçe deyişleri ve sazını dinlerdi."82

Her Şey Türk İşi

Tunceli ve Bingöl bölgesindeki inançlardan birisi olan ruhun ölümsüzlüğü inanı; bilindiği gibi Asya kaynaklı olup o bölgeden Türkler eliyle Anadolu'ya kadar aktarılmış; bu topraklarda da Türk kimlikli Aleviler tarafından yaşatılmıştır. Bu inanın bölgede çok etkili olduğu anlaşılıyor: "Bu halk dahi Anadolu'daki Alevi-Bektaşiler gibi ibadetlerini Türkçe yapmış, ayin-i cem meydanlarında öz Türkçe nefes, koşma, deyiş ve gülbenk okumuşlardır. Aynı zamanda bu halk eski Türk ataların birçok adetlerini bu tarikat içinde bir inan haline getirmiş, mesela Palas Kalmuklardan kalan "tenasüh" faslına inanmışlardır. Bu inana göre: İnsanlar imtihan ve seyran için ervah (ruhlar) âleminden bu dünyaya gelir; bu fanide (geçici dünyada), her türlü bekasız (kalıcı olmayan) ve aldatıcı eşyadan ve kötülükten ve nefsin mekrinden (pisliğinden) sakınarak ve bir mürşid-i kamilin (usta öğretmenin) eteğinden utarak kendi nefislerini karanlıktan kurtarırlarsa ve benliklerini atarak Tanrı'yı öz yüreklerinde görürlerse, böyleleri ölmez. Don değişir. Çünkü onlar sağlığında ölmüşler, âşık, maşukla birleşip Hakk'ı özlerinde görmüşler; onların batın (iç) gözleri açıktır, her an Cemal-i İlahi'yi (Tanrısal güzelliği/yüzü) görürler. Onlar Hak'la birleşmiş ve kendilerini unutmışlardır. Böyle bir can dünyadan göçeceği gün, gözlerini kapar, ölümü taklit eder; uyur. Ruh, fani olan cesedi terk ederek ayrı bir ceset ve canlı mahlukun gözlerinden kayıp olup (dalıp) Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 200-201

batma (içe) geçer; bir anda yıldızları, ayı güneşi, arş ve kürsü gezer dolaşır, her yerde hazır ve nazır olur... Toprağa gömülen ceset bile Hak yolunda dünyada eridiği için çürümez. Su gibi erir, toprağa ve asıl mayasına karışır.

Dünyadaki imtihanını vermeyen, nefse ve şeytana uyup Hakk'm buyruğunu yerine getirmeyen, nefsinin karanlıktan kurtarmayan; eline, diline, beline mukayyet olmayan bir adam, bu dünyada hayvan-ı natık (konuşan hayvan) gibi yaşar. Yeryüzündeki insanları ve batın ruhlarını inciten bu adam, Hakk'ı burada göremediği için kör ve hayvan suretlidir. O ölürken ruhu bir hayvana girer, cesedi derhal çürür, işlediği suçlara göre bu azap devresini geçirir; ruhu hayvandan hayvana geçer, azap müddeti bitince ikinci bir defa yine insan kalıbında dünyaya gelir. Eğer bu ikinci gelişinde kendisini tanır, gördüğü azabı hatırlar ve özünü idrak eder de Hakk'a dönerse başışlanır, ölürken bir insan olarak "erenler"e erer. Eğer kendini idrak edip Hakk'ı görmese bu ikinci ölümünde bütün ebedi hayatın sonuna kadar hayvan sıfatına girer; ruhu kalıptan kalıba geçer dolaşır."83

Ali Allahîlik

Türkmen Kızılbaşlağınm "sır" kabul edilen en önemli özelliği, Hz. Ali'nin bir tür Tanrı sayılmasında saklıdır. Aleviler bunu şeklen kabul etmez görünseler de işin aslı Ali'nin Tanrısal bir nitelik taşıdığına olan inançta yatar. Bu inancın temelinde, ruh ölümsüzlüğü ve ruhun dolaşmasına ve bedenleşmesine olan inanç da bulunmaktadır. Alevi sohbetlerinde ve cemlerde anlatılan pek ünlü bir söylenceye göre Hazreti Ali öldüğünde, yüzü

4

83 A.g.e., s. 199

Örtülü bir Arap gelmiş; onun tabutunu deveye yükleyip alıp götürmüştür. Oğulları onun önüne geçip ısrar ile yüzünü açtırdıklarında bu Arab'ın Ali olduğunu görmüşler; onun aynı zamanda tabutta olduğuna da tımlık etmişlerdir.

Aynı öykü Hacı Bektaş Veli'nin vefatı üzerine de kurgulanmıştır.

Bu durum Alevi-Bektaşî edebiyatına çok açık ve pek geniş biçimde yansımıştır.

Şah Hatayi (Şah İsmail) bir devriyesinde "Be erenler be gaziler/Gelen Murtaza Ali'dir." derken ruhun bedenden bedene geçtiğini anlatıyordu. 19. Yüzyıl Alevi edebiyatının büyük isimlerinden Hilmi Dede Baba; "Tuittum aynayı yüzüme/Ali göründü gözüme" dizelerinde de aynı şeyi söylüyordu.

Anadolu Alevileri; Ali'yi Tanrılaştırırken; onu eski Tanrıları olan Gök Tanrı'ya benzetmişlerdir. Prof. İrene Melikoff'un bu tespiti; Alevi şiirindeki tespitlerle de uyşmaktadır.

Ali'yi tanrılaştıran ozanlar; Türk ozanlarıdır. Bunların en önemlileri; 7 Ulular içinde yer alan Virani ile Yemini'dir.

Yemini Baba, Faziletname'de Ali'den olağanüstü bir kişilik olarak (Tanrısal) söz etmektedir. Virani Divanı'ndaki şiirler de açıkça gösteriyor ki Yemini'nin çağdaşı bu ozan da Ali'yi bir tür Tanrı gibi anlatmaktadır. Bunlar 16. yüzyıl başındaki Kızılbaşla-rın görüşüdür.

19. yüzyıl Alevi ozanlarından Derviş Ali bu isimlendirmeyi açıkça yapmıştır:

"Yeri göğü arş ü kürsü yaratan
Men Ali'den başka Tanrı görmedim
Yaratıp kulunun kısmetin veren
Men Ali'den başka Tanrı görmedim."

122 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ait, o

Yine Sabahat Akkiraz'm okuduğu Çorumlu Sefil Ali'ye çok bilinen naad da Alitanrıçılığını açıkça yansıtır: "Şahı Merdan coşa geldi sırrı aşikar eyledi Yağmuru tadıran benim deyi ol Ömer'e söyledi Oldem şimşek yalabıyup yedi sema gürlledi Hem sakidir hem bakidir nuru rahmandır Ali Hem ciğer pare-i zöhre nuru çeşmim Haydarı"

İşte bu anlayış, bütün Aleviler arasında şu veya bu ölçüde yayılmıştır. Aynı durumun Tunceli'de olduğunu Minorski'nin 1915'teki tespitleri ortaya koymuştu.

Bu geleneğin halen Tunceli'de yaşadığını biliyoruz. Buna ilişkin çok ilginç bir gelişme şöyle olmuştur: Çemişkezek'te 2006 yılında bir cemevi açılır. Burada düzenlenen cem törenine ilçenin müftüsü ve imamlar da davet edilir. Törelden sonra imamlarla seyitler arasında dinsel tartışma yaşanır. İmamların, seyitlere Kuran'dan ayetler vererek hücum edip namaz, oruç, hac gibi konuları öne çıkarmaları gerginliğe yol açar. İmamların küstahça tavırları ve ısrarları üzerine toplumun sevdiği ve dindar bildiği 50 yaşlarındaki birisi mikrofonu ele geçirir. Bu kişi, sakin biçimde büyük bir Hz. Ali portresinin önüne gider ve tok bir sesle, "Ali, Allaktır!" der ve bütün tartışmayı bitirir.⁸⁴

İşte bu Ali'nin Tanrılığı düşüncesi; eski Türk Tanrısı Gök tanrı inancının bölgede sürdüğünü gösteren önemli örneklerden birisidir. Bu durum; Tunceli halkının Türklüğünü gösteren bir kanıttır.

Tunceli bölgesinin bugün tamamen Türk kültürü ile dolu olduğunu gösteren bulgular hayatın diğer alanlarında da karşımı-

RIZAZELYUT I 123

za çıkmaktadır. Ali Kaya'nın aktardığı bilgiler pek boldur. Örneğin Tunceli'de büyüklerin küçüklere ettikleri dualar; Türk toplumunun ortak dualarındandır.

Tunceli türküleri; Türk halk müziğinin bir kolundan başka şey değildir. Tunceli bölgesinde de Türk halk kültürünün parçası olan maniler pek yaygın biçimde kullanılmaktadır. Yöredeki bilmeceler, fıkralar, atasözleri Türk kültürünün ürünüdür.

Bölgeden derlenen uyku duası, kurban duası, niyaz duası, lokma duası hep Türkçedir.

Bölgedeki Hızır inancı bütün Türklerin ortak inancından başka bir şey değildir ve kökü İslam öncesine kadar uzanmaktadır.

Ayla, yıldızla, yağmurla, ateşle, rüzgarla, çocukla, misafirle ilgili inançlar diğer Türk topluluklarının inancı ile tamamen ör-tüşmektedir.

Dersim'de ev, evlilik, ölüm, ölü ardından yapılan törenler, kirvelik, sadece Alevilerle sınırlı olmayıp bütün Türk toplumu ile tam benzerlik göstermektedir.

Bölgedeki efsaneler, ocaklıklar, adak yerleri hep eski Türk yaşamının devamı biçiminde yaşayıp gelmiştir.

Kürtlerde Cem Yoktur

Görüldüğü üzere; Tunceli-Bingöl hattındaki Aleviler arasındaki cem; Türk Aleviliğinin cemi ile aynıdır. Kürt sayılan aşiretler arasında cem yoktur. Çünkü onlar; Sünni ve Şafii'dirler. Bu da Kürtlerle Alevi Türkmenleri ayrı ayrı yapılanmaya yöneltmiştir. Kürt kökenli araştırmacılar da bu gerçeği vurgulamışlardır. Örneğin, "Oysa Türkmenlerle Kürtler, mezhep ayrılığı, yani Türk-

A.Kerim Gültekin, "Tunceli'de Sünni Olmak", s. 279

124 i DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

menlerin Şii (Alevi) oluşları nedeniyle sürekli bir anlaşmazlık içindeydi." 85 tespiti bu gerçeğin altını 80 yıl kadar önce çizmiştir.

Anadolu Alevileri; ibadette, cami ve namaz yerine, cemevi ve cemi tercih etmeleridir. Kürt bölgelerinde bunun tarihsel bir kökü oluşmamıştır. Minorski'nin ve diğer araştırmacıların da ortaya koydukları üzere; Kürt aşiretlerin büyük çoğunluğu Müslüman; yine Müslüman Kürtlerin büyük çoğunluğu Sünniliğin Şafii mezhebindedir: "İnanç bakımından Kürtlerin çoğunluğu Müslüman olup Sünnidirler. (...) Türklerin Hanefi ve Kürtlerin çoğunluğunun Şafii mezhebinden olması bile ustaca kullanılınca düşmanlıklara ve olaylara neden olabilirdi"⁸⁶

Rus diplomat Minorski, Şafii-Hanefi ayrılığını bile Kürtleri ayaklandırmada bir araç gibi görürken; bölgede oynanan oyunların dış yüzünü de bize göstermiştir. Çatışma; elbette ki Şafiilerle Aleviler arasında çok daha sert olmuştur. Alevilik (Kızılbaşlık) bunlara göre kâfirliktir. Elbette ki cem yapmak da küfrüdür. Kürt mollalarından veya şeyhlerinden hiçbirisinin cemden söz ettiği ve ona meşru gözüyle baktığı görülmemiştir. Zaten Kürt geleneğinin de de cem yoktur. jL

Aleviliğin temel öğelerinden "dolu" da Kürtler içinde bilinmeyen bir semboldür. Cemde sunulan dolu geleneği; eski Türklerde; beylerin hakana bağlılıklarını anlatan yemin geleneğinin devamıdır.⁸⁷ Zaten içki; Kürtlerde kesinlikle haram kabul edilir. Böyle bir anlayışın doluyu benimsemesi mümkün olamaz.

Cemlerdeki diz üstü oturuşu da eski Türkler döneminde çok kesin olan ve beylerin hakan karşısında oturuşunu temsil eden

85 M. Emin Zeki, "Kürdistan Tarihi", s. 85

86 Minorsky, "Kürtler", s. 49

87 "Türk Aleviliği" Bkz.: "Dolu Maddesi", s.265

RIZAZELYUT I 125

geleneğin devamıdır. "Alp oturuşu" denilen bu biçimin kaynağını Prof. Emel Esin kaynaklardan göstermiştir.

Alevi (Kızılbaş) toplulukların 7 Ulular diye kabul ettiği 7 büyük ozan vardır;

1.Seyyid İmadeddin Nesimi

2.Şah Hatayi (Anadolu Aleviliğinin temel direği sayılır. İran'da Safevi Devleti'ni kurmuştur. Şiirleri Türkçe ve Farsça'dır. Cem'de temeldir.)

3. Fuzuli

4.Yemini

5.Virani

6.Pir Sultan Abdal

7.Kul Himmet

Bütün Alevilerin 7 Ulular diye kabul ettiği ozanların hiçbirisi Kürt değildir; bunların Kürtçe yazılmış şiirleri de yoktur.

Tunceli bölgesinde eskiden beri işte bu uluların deyişleri, nefesleri okunmuştur. Orada; bunların benzeri tek bir şiirin bulunduğu gösterilemez.

Anadolu Aleviliği'nde evliya (veliler) olarak kabul edilen isimler arasında da hiç Kürt kimlikli birisi yoktur. Alevi ulularının büyük olarak kabul ettiği isimler; ya Ehlibeyt soyundan olanlardır ya da Türk kimlikli isimlerdir.

Kadm-erkek birlikteliği de Alevi toplumunun temel özelliklerindedir. Buna bağlı olarak da tek eşli evlilik egemen durumdadır. Bu olguyu Kürt toplulukları içinde görmek mümkün değildir.

126 ! DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Çokkarılı evlilik sistemi bugün Kuzey Irak'taki aşiretler arasında yeniden yasal hale getirilmiştir.

Bunun gibi kültürel öğelerin yan yana getirilmesiyle oluşan Alevi kültür iklimi ile Kürt kültürünün benzerliği bulunmamaktadır.

Ocak Geleneği

Tunceli bölgesinin Türk iklimi olduğunu gösteren bir başka örnek de burada yaygın olan "ocak" geleneğidir. Anadolu Aleviliğinin temellerinden birisi olan ocak geleneği; eski Türklerin sosyal örgütlenme biçimlerinden birisidir. Sivil biçimli ocakların bütün Türk dünyasında yaygın olduğu bilinmektedir. Modern tıbbın gelişmediği veya ulaşamadığı kırsal alanlarda; hastalar şifa için ocak kabul edilen ailelere veya belli tekkelere giderlerdi. Dersim bölgesinde bugün bile şu ocaklar yaşamaktadır: Ağzı Eğrilen Ocağı; ağzı eğrilen (çarpılan) kişilerin şifa için gittiği bir yerdir. Tutma Ocağı; romatizmalıların ocağıdır. Horşirik Ocağı; içi sarı su dolu kabarcıklardan oluşan cilt hastalığına iyi geldiği belirtilen ocaktır. Ocaklı kadın; hasta çocuğu böğürtlenlerin altından geçirir ve ocağın suyu ile çocuğu yıkar. Ayrıca da kendi yaptığı bir merhemi sürer.

Yel Ocağı; bir tarafına yel girmiş (sancı tutmuş) kişilerin sağal-tıldıkları ocaktır. Karıncalık Ocağı; kollarında şark çıbanı veya lira büyüklüğünde kaşıntılı kabarıklar çıkanların okunduğu ocaktır. Çaktırma Ocağı, horozcuk hastalığından sesi kısılanların şifa aradığı yerdir. Nakıs Ocağı da aniden ağrı tutanların gittiği ocaktır. Bu ocağa giden hasta ile ocak sahibinin konuşması şöyledir:

Ocakçı : Neye geldin?

Hasta : Nakısım var urdurmağa (vurdurmaya) geldim.

Ocakçı: Ururum inşallah. El benden sebep Allah'tan. (Bir eline 15 cm çapında bir tahta parçası diğer eline de ocak maşası alır. Sol eli tuttuğu tahtayı ağrıyan yere koyar. Sağ elindeki maşayı da tahtaya yakın tutarak sorar:) Nereden geliyor sun?

Hasta : Burada bir nakıs var urabilir misin?

Ocakçı: Ururum.

Hasta : Uramazsm.

(Bu konuşma birkaç kez tekrarlanır.)

Ocakçı: Uram ki göresin Allah'ın izniyle.

(Bu sözlerden sonra ocak sahibi, maşa ile tahtaya üç kez hafif hafif vurur ve "Allah'ın izniyle geçer" der.)⁸⁸ Yukarıdaki alıntıda geçen, "urmak" sözcüğü; öz Türkçe olup bugün kullandığımız vurmak sözünün aslıdır. Bu bile; Tunceli'nin en has Türkçe konuşulan yerlerden birisi olduğunu göstermeye yeter.

Ocak açısından; Düzgün Baba da önemli bir şifa merkezi kabul edilir ve oraya gidilip kurbanlar kesilir. Çocuğu olmayanlar çocuk; hastalar da dertlerine şifa dilerler. Sultan Baba denilen (Ta-cik/Tazik) Celaledin Harzemşah'ın yattığı kabul edilen tekke de bir ocak gibi şifa dilenen ocaklardandır. Hozat Karacaköy'deki Saru Saltuk'un babasının pabucunun bulunduğu kabul edilen Karaca ziyaret de felçli hastaların gittiği ocaklardandır. Maz-girt'teki Çoban Baba türbesi de çeşitli dileklerin dilendiği bir ocak kabul edilebilir. Pülümür'ün Ağasenli köyündeki Kale Sipe (Beyaz İhtiyar) kutsal sayılan ve dilek dilenen yerlerdendir. Bune Ocak Hozat'ın Düzpelit (Bornek) köyünde olup cilt hastalıkları JÇİN makbul bir ocaktır. Elazığ Karakoçan'm Delikan köyündeki Şeh Sabum Ocağı da mucize merkezi kabul edilir. Ayrıca türbesi Ali Kaya, "Tunceli Kültürü", s. 100

128 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

denizler üstünde olduğu varsayılan Hızır Aleyhisselam için de bir ocak kabul edilmiştir.

Tunceli'de ayrıca; bu ocak tipinin İslami hale getirilmiş biçimleri de yaşamaktadır. Bu 4 önemli ocak şunlardır: Baba Mansur Ocağı; Celal Abbas Ocağı, Derviş Cemal Ocağı, Sarı Salruk Ocağı.⁸⁹ Bu ocağın başkanları; seyit kabul edilmektedirler. Lakin ocakların da kendi içinde derecelendirilmeleri mevcuttur. Bu bölgede mürşidin, Hacı Bektaş Veli kabul edilmesi; zaten Tunceli'nin Türk kimliğini göstermek açısından en önemli kanıtlardan birisidir.

Bilgiler, belgeler, halen var olan hayat tarzı ve insan anlayışı açısından Tunceli insanının Kürtlerle bir ilgilerinin bulunmadığı açıktır. Buna karşın; bölgenin egemenleri tarafından buranın masum halkı; Kürtçülük adına kullanılarak felakete itilmişlerdir. Bunu yapanlar da Kürdistan hayaliyle hareket eden Kürtçü kişiler ve örgütler olmuştur.

İKİNCİ BOLUM

DERSİM İSYANLARININ

PERDE ARKASI VE İLK KÜRTÇÜ ÖRGÜTLER

Kürtçülük üzerinde önemli çalışmaları olan Bilal N. Şimşir; Kürtçülük hareketini 3 Mart 1878'de Rusya'nın baskısıyla imzalanan Ayestefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın ortaya çıkardığı olumsuz şartlara bağlar. "Siyasi Kürtçülük bu süreçte yaratıldı ve körüklendi."⁹⁰ der.

Kürtçüler, Kürdistan dedikleri Doğu Anadolu'da bir devlet yaratabilmek için 2. Meşrutiyet'in ilanından itibaren çalışmalara başlamışlar ve bunun için de açık veya gizli örgütler kurmuşlardır.

Elbette bu tarihlerden çok önce de Anadolu'da yaşayan topluluklar; Kürt diye bir kavimin olduğunu biliyorlardı. Onlarla iç içe yaşamaktan gelen bir doğal kabul vardı. Lakin bu ismi bir kavim ismi olmaktan çıkartıp bir millet ismi yapmaya kalkışanlar; siyasal Kürtçüler oldular. Batı emperyalizminin çok halklı

Bilal N. Şimşir, "Kürtçülük", s.141

130 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ Osmanlı Devleti'ni; etnik kimlikleri ayrıştırarak parçalamak politikası; siyasi Kürtçülük'ün gelişmesini tetikledi.

Kürtlerin örgütlenmesini başta İngiltere sonra Rusya ve Amerika ve Fransa kuvvetle desteklediler. Bu desteğe Çarlık Rusyası da maddi-manevi her türlü yardımı yaptı. Rusya da İn giltere gibi; Kürt aşiretleri arasına hem asker hem de sivil gö rüntülü ajanlar yolladı. Bu ajanlardan ikisi oldukça ünlüdür. Bunlardan birincisi, sonradan ünlü Kürdolog payesine ulaşan Vladimir Minorski; diğeri de yine aynı konumdaki Bazil Nikitin'dir. İkisi de çarlık Rusyası'nın İran'da görevli diploma tıdır. Bunlar diplomat kimliği ile Doğu Anadolu Bölgesi'nde do

laşmışlar; Kürtler hakkında bilgi toplamışlar ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmışlardır. Bu kışkırtmalar; Minorski'nin 1915'te Birinci Dünya Savaşı sürerken kaleme aldığı Kürtler adlı kitapta açıkça görülmektedir. Şu satırların anlamı budur: "Kürt ler hiçbir zaman Osmanlıların yönetiminde bu topraklarda bir Osmanlı olarak yaşamayı içten benimsemediler. Kürtler bu sa vaştan (1. Dünya Savaşı) sonra emellerini Osmanlılara bağlama yacaklardır. (...) Özet olarak diyebiliriz ki her ulus gibi Kürtle rin de öz vatanlarında kendi öz devletlerini kurmaları ve topra ğının kaynaklarından yararlanmaları elbette ki en doğal hakla rıdır."91 1

Minorski; Kürtleri elde edebilmek için onları övmekte; daha da ileri giderek 1915'teki büyük Ermeni sürgününde görev alan ve arada cinayetler işleyen Kürtleri açıkça aklamaktadır.

RIZAZELYUT I 131

"Hele bu konuda dinden de yararlanarak kafirin malını jylüslümana helal kılmak politikası ve bu konuda din adamlarının, şeyhlerin tarikatları özendirmeleri; bir Kürdü, ekmek için ağlayan yavrusunu doyurmak için Ermeni'nin üzerine saldırt-maz da ne yapar? Hükümet izin vermiş; şeyhi, hocası Gavur'un öldürülmesinde cennet; malının zorla alınmasına ganimet fetcası vermiş; hatta bu uğurda ölenler için ululuğun en yükseklerinden şehitlik de lütfedilmiş..."92

1915-1918 arasında Rusya'nın Urmiye Konsolosu olarak görev yapan Bazil Nikitin de Kürtler arasında dolaşmış; hatta Molla Said dediği Said-i Nursi ile görüşmüştür. Nikitin; Said-i Nursi'nin Rusların Doğu'dan çekilmesinin Kürtler için kötü sonuçlar yarattığını söylediğini aktarmıştır.93

Nikitin; emperyalistlerin Türkiye'yi paylaşma antlaşması olan Sevr Antlaşması'nı savunmakta ve Sevr'in uluslararası ahlaki ilerletecek bir anlaşma olduğunu iddia etmektedir.94

İşte böyle hem Batı'dan hem de Kuzeydoğu'dan kışkırtılan Kürtler bağımsız bir devlet kurmak için harekete geçtiler.

Bu örgütler; Dersim isyanlarını da tetiklediler. Alevi aşiretlerin içinden çıkan bazı okumuşların kışkırtması ile; Türkmen kökenli Aleviler; Kürt gibi gösterildi. Bu insanlar; Kürtçüler tarafından kandırılarak silahlandırıldılar. Bölgenin egemenleri; yeni devletin (TC) oluşum sürecinde isyanlar çıkartarak yeni düzene karşı direnmeye çabaladılar. Dersim isyanları böyledir. Dersim isyanlarını da tetikleyen Kürtçü örgütler şunlardır:

91 Minorsky, "Kürtler", s.62

^A-g-e. s.69

f Nikitin, "Kürtler 11", s. 82 A-g-e.,,s. 219

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşından yenilgi ile çıkmasından sonra; devlet içindeki etnik topluluklar hızla ayrışma sürecine girdiler. Bunlardan birisi de Kürtler oldu. Kürt okumuşlarının öncülüğünde 30 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da (Dersaadet) Kür-distan Teali Cemiyeti (Kürdistan Yükselme Derneği) kuruldu. Bu dernek Türkiye'nin doğusundaki illerde şubeler açmak ve bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacındaydı. Başkentte daha önce kurulmuş olan Kürt derneklerinin sonuncusu olan Kürdistan Teali Cemiyeti (KTC); her yönüyle güçlü bir milliyetçi dernek olarak şekillenmişti.

Dernek kurucularının Kürt olması şartı KTC tüzüğü'nün 3. maddesinde yer alıyordu. Bu maddenin günümüz diliyle anlatımı şudur: "Danışma Kurulu'na üye olacak kişilerin mensup olduğu hanedanın Kürtler tarafından bilinen ve saygıdeğer olması veya o görevi kalben ve kalem yoluyla yapabilecek yetenekte fikir ve kalem sahibi olması veya bilgisi ve olgunluğu ile tanınmış seçkinlerden bulunması şarttır."

Bu maddeye uygun olarak Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurucuları oluşturuldu. Kürt hanedanı diye niteledikleri Kürt derebeyleri arasında Bedirhan; Şemdinan ve Baban aşiret aileleri, Diyarbakırlı Cemil Paşa Ailesi kuvvetli biçimde yer alıyorlardı. Ayrıca Mevlanzade Rıfat, Ahmet Hamdi Paşa, Arvasizade Mehmet Şefik, Said Nursî, Said Molla, Yusuf Ziya Koçoğlu, Mehmet Şükrü Sekban, Emekli Ferik Fuat Paşa, Emekli Ferik Ahmet Hamdi Paşa da Kürt Teali Cemiyeti'nin üyeleri ve yöneticileri idiler.

O dönemdeki yasalara göre kurulan bu derneğin asıl amacını 4. maddede görmekteyiz. Maddenin bir bölümü şöyle: "... Kür-distan'm maddeten ve manen gelişmesine ve yükselmesine ve

Kürt kavminin İslam fikri ve ruhuna göre yetiştirilmesine çalışmak..." Tüzüğü'nün 7. maddesinde de Yönetim Kurulu'nun görevleri arasında yardıma muhtaç Kürt fertlerinin durumunu düzeltmekten söz edilmektedir.

19. maddede ise örgütlenme yapısı açıklanmıştır: "Cemiyetin; Kürtlerin yaşadığı her vilayet, liva, kaza, önemli nahiye merkezlerinde birer şube kurulacaktır."

Şubelerin görevlerini açıklayan 25. maddede de Kürtlerin ilmen, ahlaken ve ruhen yükseltip geliştirilmesi için konferanslar, kitaplar yayınlamaktan; ayrıca Kürtlerle diğer kavimler ve milletler arasında ilişkiler kurmaktan söz edilmektedir.

Kürt Teali Cemiyeti, padişahçı Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile işbirliği içindeydi. Cemiyetin İngiliz yetkililer ile sıkı bağlantıları vardı. Derneğin başkanı Seyit Abdülkadir aynı zamanda Şura-yı Devlet (Danıştay) başkanı idi. Hem İstanbul Hükümeti hem de İngilizler ile işbirliği içinde çalışmıştır; İngiliz çıkarları ile örtüşen ayaklanmalara önyak olmuştur.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral John de Robbeck, 26 Mart 1920'da İstanbul'dan şöyle bildiriyordu: "Kürdistan, Türkiye'den tamamen ayrılıp bağımsız olmalıdır. Ermeniler ile Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü Başkanı Seyit Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa hizmetimizdedir."

22 Aralık 1918 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Kürdistan Teali Cemiyeti arasında anlaşma imzalandı. Bu anlaşmayı KTC adına başkan Seyit Abdülkadir, üyelerinden Sait ve Meh-met Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına ise Zeynelabidin (Konya Mebusu), Vasıf (Karesi mebusu) ve Mustafa Sabri Efendi imza-

ladılar. Anlaşma gereğince Kürt nüfusunun daha yoğun olduğu bölgelerde İslam halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı kalmaları kaydıyla özerk bir yönetim şekli tanınacaktı.

17-20 Nisan 1920 tarihlerinde Amiral de Robbeck, Lord Curzon'a, Sadrazam Damat Ferit Paşa ile görüştüğünü bildirdi. Robbeck, Ferit Paşa'mn, anlaşma şartlarına uygun olarak ayrı bir Kürt devleti kurulması için Kürtleri, Mustafa Kemal'e karşı kullanmayı önerdiğini açıkladı.

Gelişmeler hızlanınca KTC Başkanı Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Said-i Nursi ve Mehmet Şükrü Sekban İstanbul'daki Amerikan, İngiliz ve Fransız komiserliklerini ziyaret ederek Kürdistan projesiyle ilgili görüşmeler yaptılar. Said-i Nursi ile Amerikan komiseri arasında öz olarak şu konuşma geçti: Said-i Nursi, Kürdistan'm dış dünya ile irtibatının sağlanabilmesi için bir denizle kıyısı olması gerektiği düşüncesin-deydi. Amerikan komiseri, VWilson prensiplerine göre bunun mümkün olamayacağını, zira Kürdistan'm büyük kısmını içine alan bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulacağını bildirdi. Said-i Nursi'nin cevabı ilginçtir:

"Kürdistan eğer sahillerde bulunsaydı dretnotlarınızla bu kararı tatbik edebilirdiniz. Ama Kürdistan dağlarına sizin dritnotlarınız çıkamaz."95

Said-i Nursi Kürdistan projesinin ve Kürtçülüğün şiddetli bir savunucusu olarak yazılar kaleme almıştı. "İki Mektebi Musibetin Şahadetnamesi" adlı makalesinde de Kürtçü Halil Hayali'yi anlatmakta ve övüp herkese örnek göstermektedir.

Seyit Abdülkadir'in bağımsız Kürdistan kurmak amacıyla İngilizlerle yaptığı görüşmeler İstanbul Hükümeti'nce izleniyordu. Bu durum devre dışı bırakılan İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etti. 18 Haziran 1919'da Damat Ferit Hükümeti kabine toplantısında Kürdistan Teali Cemiyetinin siyasetle uğraşmaması konusu görüşüldü. Cemiyet ileri gelenleri 10 Temmuz 1919 Tarihinde Babiâli'ye çağrılarak siyasetle uğraşmamaları, yabancı devlet temsilcileri ile görüşmemeleri ve bağımsızlık için çalışmalar yapmamaları konularında uyarıldılar. Bu toplantıda Abdülkadir Efendi adına konuşan Mevlanzade Rifat, VWilson Prensiplerine göre bağımsız Kürdistan taleplerine karşı çıkılamayacağını, Kürtlere özgürlük ve güvenlik sağlayacak tek devletin de İngiltere olduğunu, Türk Hükümetinin (İstanbul Hükümeti) önce kendi başının çaresine bakması gerektiğini söyledi. Zaten; 1919 Ocak ayında Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı delegelerinden Ermeni Boghos Nubar Paşa ile Kürt Şerif Paşa bağımsız bir Ermeni ve Kürt devleti konusunda anlaşmışlardı. KTC Başkanı, ayan üyesi- Seyit Abdülkadir de Boghos Nubar Paşa ile anlaştıklarını İngiliz Yüksek Komiserliği Danışmanı Hohler ile görüşmesinde açıkladı.

Görüldüğü gibi; işin arkasında İngilte'nin olduğu ortaya çıkmaktadır. "Britanya İmparatorluğu, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti'ni yıkmaya azmetmiş, bu uğurda sömürgeciliğin ananevi silahlarından olan böl ve yönet" prensibini Güneydoğu Anadolu'da uygulamaya çalışmıştır."96 Bu büyük projenin bir parçası olarak da; Sivas bölgesindeki Alevi Koç Kınıllılar üzerinde etkili olan Alişer ile Dersim-

95 "Koçgiri Halk Hareketi", s. 30

'İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve...', s. 1

136 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Sivas hattındaki Dersimlileri yönlendiren Baytar Nuri de cemiyete üye olarak Kürdistan projesi için çalışmaya başladılar.

İstanbul basınında, Seyit Abdülkadir'i ve bağımsız Kürdistan projesini eleştiren yazılar çıkınca Seyit Abdülkadir; Kürdistan Teali Cemiyeti'nin hedefinin bağımsızlık değil özerklik olduğunu bildirdi. Aslında ortamı yatıştırmak için yapılan bu açıklama, cemiyette çatlağa sebep oldu ve bağımsız Kürdistan isteyen bir ekip ayrılarak Teşkilat-ı içtimaiye adlı başka bir örgüt kurdular. Ancak Seyit Abdülkadir, ikili oynuyordu. İstanbul hükümetine karşı ılımlı davranırken

İngilizlerden kendilerine sunulandan daha fazlasını istemekteydi. Bu uğurda Mustafa Kemal'i yok etme hareketine yardım edeceklerini de belirtmişti.

Kürt Teali Cemiyeti; Mustafa Kemal'in Anadolu'da başlattığı Millî Mücadeleye şiddetle karşı idi. KTC yönetimi; Kemalist hareketin; Kürdistan projesini engelleyeceğini anlamıştı. Bunlar 31 Mart 1920'de Peyam-ı Sabah Gazetesinde yayımladıkları bildiride şöyle diyorlardı:

"Kuva-yı Millîye'ye altlanmayınız! Bolşeviklerin kafasını taşıyan yurtsuz serserilerdir. Hilafet ve Saltanat'a bağlılıktan ayrılmayınız."

İngilizler, Doğu'da bağımsız bir Kürdistan ve Ermenistan devleti kurulmasını çok istiyorlardı. Böylece hem Rusya'ya hâkim olan Bolşevikler ile aralarında bir tampon bölge oluşturmayı, hem de mütareke şartlarını kabul etmeyen Kemalist kuvvetleri dizginlemeyi düşünüyorlardı. Bunun için de Kürtçülük hareketlerini teşvik ediyorlar; Mustafa Kemal'in önünü kesmek için de Kürtleri kullanmayı planlıyorlardı.

8 Haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey-'in 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf bunu

RIZAZELYUT I 137

gösteriyor. Bu telgrafta bazı gençlerden oluşan Kürt Cemiyeti'nin İngiliz koruyuculuğunda bir Kürdistan kurmayı düşündükleri; yanlarında bulunan Süleymaniye siyasi hâkimi (İngiliz subay) Mister Noel ile birlikte şehirde bu yolda propaganda yaptıkları; bunun üzerine halk arasında tepkiler oluştuğu; bu durumun cemiyetler kanununa aykırı bulunduğu ve cemiyetin kapatılarak haklarında yasal kovuşturma başlatıldığı yazılmıştır. 15 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa bir şifreli telgrafla cevap verir. Mustafa Kemal; milletin geleceğinin savunulduğu bir dönemde; yabancı bir devletin koruyuculuğuna sığınarak horlanmış ve tutsak yaşamayı seçen her türlü görüşlerin, ülkeyi bölücülüğe götüreceği her türlü derneklerin dağıtılmasının pek yurtseverce ve zorunlu bir görev olduğunu belirtir.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bu süreçteki yıkıcı eylemlerini Atatürk, Nutuk'ta şöyle anlatır:

"Bu dernekler dışında, memleket içinde daha başka birtakım dernek ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ illerinde, İstanbul'dan idare edilen Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı yabancı devletlerin himâyesi altında bir Kürt devleti kurmaktı." Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İcraatı; Mustafa Kemal'e Suikast

İngiltere'nin ve Kürdistan yanlısı Kürtlerin öncelikli hedeflerinden birisi de Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırmaktı. Bunun için İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti'nin de katıldığı bir komplo düzenlendi. Ali Galip Olayı diye bilinen bu komploya, Elazığ Valisi Ali Galip Bey;

138 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Malatya Mutasarrıfı Halil Bey, İngiliz istihbarat Binbaşısı Covbertin Noel ve Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucularından olan Kürt aşiret reislerinin oğulları katılmıştır. Millî Kurtuluş Savaşı'nı durdurmayı amaçlayan bu plan İstanbul'da yapılmış; bu toplantıya da İngiliz istihbarat yüzbaşısı Covbertin Noel, İngiltere İstanbul Yüksek Komiser Müşaviri Tom Hohler, Diyarbakırda ayrılıkçı faaliyetleri neticesinde Halep'e iltica etmiş Cemil Paşa oğlu Ekrem; Bedirhanlılardan Celâdet ve Kâmuran beyler katılmışlardı. İngiliz Yüksek Komiser Müşaviri Tom Hohler, raporunda Kürtlerin özerklik sözü karşılığında Mustafa Kemal'i yok etme vazifelerini yerine getirmek mecburiyetinde olduklarını bildirir. Kurtuluş Savaşı tarihinde Ali Galip Olayı diye bilinen olay; özü itibarıyla bir suikastten de öte; Kürtçü devlet kurma hayalinin bir parçasıdır. Bu durumu; Mustafa Kemal Atatürk, Nu-tuk'unda aşağıda aktardığımız üzere, ayrıntılı biçimde belgeleri konuşturarak anlatmıştır. Bu anlatımı özetleyerek aktarıyoruz: "Efendiler, daha Temmuz başında, Erzurum'da bulunduğumuz sıralarda Celâdet ve Kâmuran Ali adlarında iki şahsın yabancılar tarafından, bol para ile İstanbul'dan Kürdis-tan'a gönderileceği, bunların yıkıcı propaganda ve aleyhte kışkırtıcılık yapmakla görevlendirildikleri; bir iki gün içinde hareket etmiş ve edecek oldukları haberi alındı. Bu haber

üzerinde, bunların dağdağaya meydan verilmeden gözetlenerek yakalanmaları gereğini 3 Temmuz tarihinde Diyarbakır'da 13' üncü Kolordu Komutanı'na, ayrıca Kurmay Başkanı Halit Bey'e ve Canik Mutasarrıfı'na bildirdim. (...)

Sivas Kongresi'nin ikinci günü, yani 6 Eylül tarihinde, "Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adlarında üç şahsın, yanlarında,

RIZAZELYUT I 139

vaktiyle Diyarbakır ilinde aleyhimizde propaganda yapan bir yabancı subay bulunduğu halde silâhlı Kürtlerin koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ üzerinden Malatya'ya geldikleri, orada Mutasarrıf ve Belediye Başkanı tarafından karşılandıkları" 13'üncü Kolordu'nun yazısından anlaşılıyor. 15' inci Kolordu Komutanı Kâzını Karabekir Paşa'nın 3' üncü Kolordu Komutanlığı'na bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 tarih ve 529 sayılı şifresinde verilen bilgide : "Yabancı subayın, Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere, İstanbul Hükümeti'nin izniyle dolaştığını söyledikleri; Malatya'da bulunan süvari alayının mevcudunun azlığı yüzünden bunları tutuklamaya cesaret edemediği, bununla birlikte hemen tutuklanmaları için İstanbul'a başvurulduğu 13'üncü Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne maksatla hangi görevle, nereleri gezecekleri konusunda bildiklerini Harput Valisi'nden sordum" denilmekte idi. Harput Valisi Ali Galip Bey' dir. Bu adamların ne maksatla geldiklerini 3 Temmuz tarihinden beri bilmekteyiz. Beş on silâhlı Kürd'e karşı bir süvari alayının mevcudu az görülmüş, tutuklanmalarına cesaret edilememiş; asıl hayret verici olan husus, bunların tutuklanması için İstanbul'a başvurmuş olduğu haberidir.

Bu küçük ve önemsiz gibi görünen noktaları, o zamanki durum değerlendirmesinde, dikkate değer anlayış ve zihniyet farklarının bulunduğunu göstermesi bakımından kaydediyorum.

Diyarbakır'da, 13' üncü Kolordu Komutam'nın tutumu şüpheli görüldüğünden, doğrudan doğruya bu kolordunun Kurmay Başkanı'na 3'üncü Kolordu Komutam'nın imzasıyla

140 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

1 Eylül 1919 tarihinde yazılan (kişiye özel) şifrede, Vali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Bey' lerle beraber İngiliz binbaşısının mutlaka yakalanıp Sivas'a gönderilmeleri için Elâzığ'da bulunan 15' inci Alay Komutanı İlyas Bey' in kendi komutasında altmış kadar atlı ve katırlı askerden oluşan bir müfrezenin en geç 9 Eylülde Harput'tan Malatya'ya hareketi ile ilgili olarak ve işin kestirmeden bitirilmesi bakımından doğrudan doğruya tebligat yapıldığı bildirildi ve müfrezenin hemen hareketinin sağlanması rica edildi.

8 Eylülde, Sivas'tan da bir otomobile bazı subayların gönderileceği bilgisi verildi."

Diyarbakır'dan, Kurmay Başkanı 7/8 Eylül 1919 tarihiyle verdiği cevapta durumu İstanbul'a sorduğunu söyleyince Mustafa Kemal Paşa şu telgrafı çekmiştir:

"Malûm şahısların alçaklıkları ortaya çıkmıştır. İstanbul Hükümeti bu alçaklığa ortaktır. Oradan emir beklemek düşmana fırsat vermektir. Bu hususta tebligat yaparken, hiç kimseyi kararsızlığa düşürmeyecek şekilde, hemen emir vermek, vakit geçirmemek gerekir. (...)"

Mustafa Kemal, Alay Komutanı İlyas Bey'e;

"Vali Galip Bey, İngiliz binbaşısı, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Bey' lerin hep birlikte ustalıkla bir tertiple yakalanarak Sivas'a gönderilmeleri zaruridir. " biçiminde emir vermiştir ama Cemal

RIZAZELYUT I 141

Bey; "Arz ettiğim üzere durum ve kuvvetim buna elverişli değildir. " diye bu işi yapamayacağını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, telgraf başında bekleyerek çevre illerdeki askeri birlikleri cesaretlendirmiş; değişik yerlerden askeri birlikleri Malatya'ya sevk ediyormuş gibi bir hava yaratarak Ali Galip suikastini püskürtmeyi başarmıştır. Sivas'a 10 Eylül günü geç vakitte gelen telgrafta şöyle denilmektedir: "Harput Valisi ile Malatya Mutasarrıfı, İngiliz binbaşısı ve yordakçıları olan malum

kimseler 15,'inci Alay'ın Elâzığ'dan hareketini ve kendilerinin tutuklanacaklarını haber alır almaz, bu sabah erkenden kaçmışlardır. Bunların Kâhta'daki Bedir Ağa'nın yanına gittikleri ve oradan alacakları Kürtlerle burayı basmaya gelecekleri söyleniyor."

Kaçmadan önce 9 Eylül akşamı, vezneden para alıp ""Mustafa Kemal Paşa ve adamlarının ortadan kaldırılması masraflarını karşılamak üzere, bununla ilgili emre uyularak altı bin lira alınmıştır." diye senet de bırakan suikastçılarla ilgili olarak Kemal Paşa; 10 Eylül'de İlyas Bey'e şu talimatı veriyor: 1- Kaçakların süratle yakalanmaları,

2 - Kürtlük akımına asla elverişli bir ortam bırakılmaması,

3 - Malatya'da, mutasarrıflığı Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üzerine alması; uygun namuslu ve vatansever bir zatın da Harput'ta hemen valilik makamına getirilmesi,

4 - Malatya ve Harput'taki hükümet kuvvetlerini tamamen ele alarak vatan ve millet aleyhine hiçbir harekete meydan verilmemesi,

2

142 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

5 - Kaçaklara uyanların amansızca ve merhametsizce yok edileceğinin ilânı ve namuslu halkın gerçek durumundan haberdar edilmesi,

6 - Millî varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancıların askerlerine de karşı konulacağına belirtilmesi ve gerekli düzen ve tedbirlerin alındığının" bildirilmesi.

Suikast, Hükümetin Tertibi

Kemal Atatürk; bundan sonra; bu tertibin İstanbul hükümetinin eliyle yürütüldüğüne ilişkin belgeleri ortaya koymaktadır. Osmanlı Dahiliye Nâzın Âdil Bey 'le Harbiye Nâzın Süleyman Şefik Paşa mn ortak imzalarıyla Elâzığ Valisi Ali Galip Bey'e verilen 3 Eylül 1919 tarihli talimatta şunlar söyleniyor:

" Bildiğiniz üzere, Erzurum'da Kongre adı altında birkaç kişi toplanarak birtakım kararlar aldılar. Ne toplananların, ne de aldıkları kararların bir değeri ve önemi vardır. Ancak, bu durumlar ülke çapında birtakım dedikodulara yol açıyor. Avrupa'ya da pek abartılarak aksettiriliyor. Bundan dolayı da kötü etkiler yaratıyor. Ortada önem verilmeye değer hiçbir kuvvet ve hiçbir olay bulunmadığı halde, sırf bu abartma ve kötü etkilerden endi şeye düşen ingilizlerin, yakında Samsun'a epeyce bir kuvvet çıkaracakları tahmin ediliyor. Hükümetin her yere olduğu gibi size de gönderdiği, malum genelgeye aykırı hareketler devam ederse, çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'ı ve oradan daha da ilerleyerek birçok yerleri işgal etmeleri ihtimalden uzak değildir. Bu da memleketin çıkarlarına elbette aykırıdır.

Erzurum'da toplanan malûm şahısların yakında Sivas'ta birleşerek yine bir kongre toplamak istedikleri, olaylarla ilgili haberleşmelerden anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplan-

RIZAZELYUT I 143

masından hiçbir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Ne var ki, bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun içindir ki, onların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunu sağlayabilmek için, her şeyden önce, Sivas'ta hükümetin tam olarak güvenini kazanmış ve memleketin iyiliğine olan tebligatı olduğu gibi yerine getirmeye azimli bir vali bulundurmak gerekmektedir. Yüksek şahsınızı onun için oraya gönderiyoruz.

Gerçi, Sivas'ta kongre toplamak isteyen birkaç kişiye engel olmak o kadar güç birşey değilse de, yüksek dereceli sivil memurlarla, komutanların, subayların ve askerlerden bazılarının da bunlarla aynı düşüncede olmaları dolayısıyla, hükümetin aldığı tedbirleri ellerinden geldiğince boşa çıkarmaya ve malum şahısları güçleri yettiği kadar korumaya çalışacakları göz önünde bulundurularak, güvenilir bir iki yüz kişinin yanınızda bulunması başarı sağlama bakımından uygun görülmektedir.

Bundan dolayı, daha önce yazdığım gibi, oralardaki Kürtlerden güvenilir yüz elli kadar atlıyı birlikte alarak, oradan niçin gidildiğini hiç kimseye sezdirmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemediği bir zamanda vararak, vali ve komutanlığı hemen ele alacak ve sayıları az olmakla birlikte oradaki jandarma ve askeri iyi kullanacak olursanız, karşınızda başka bir kuvvet bulunmayacağı için

derhal otoritenizi kullanarak toplantıya meydan vermemiş olacağınız ve orada bulunanlar varsa hemen yakalayıp, gözaltında İstanbul'a gönderebileceğiniz aşikârdır. Böylece, kazanılacak hükümet nüfuz ve otoritesi, içeride macera peşinde koşanları yıldırarak bir daha bu gibi kötü hareketlerin meydana gelmesini önleyeceği gibi, dışarıda da pek iyi bir etki yapacak, yabancıların asker çıkararak oraları işgal etmek konusundaki ta-

144 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

sarılarından vazgeçmeleri için hükümetçe yapılacak müracaat ve teşebbüslere sağlam bir dayanak oluşturacaktır.

Zaten Sivas halkının bazı tanınmış kimselerinden araştırılarak elde edilen doğru bilgilere göre, halk bu politikacıların kışkırtmalarından, para toplamak için yaptıkları baskılardan pek nefret etmiş. Bu hareketlerin önlenmesi için, hükümete her türlü yardıma hazırdır. Orada derhal jandarmaya yazılacak, istenildiği kadar asker bulunacağı, bunlara nüfuzlu kimseler tarafından özel olarak yardım edileceği haber verilmektedir. Bu şekilde, yeteri kadar ve hükümete kuvvetle bağlı jandarma birliği kurulduktan sonra, birlikte götürüleceğiniz süvarileri hoşnut ederek yerlerine göndeririz. İşte alınacak tedbirler bundan ibarettir. Bunun kolaylıkla ve başarıyla uygulanması, sadece son derece gizli hareket etmeye bağlıdır.

Sivas'a tayininizden, hattâ o taraflara gideceğinizden kendi aileniz içinde en çok güvendiğiniz bir tek kimseye bile bahsetmeyiniz. Sivas'a girinceye kadar, maksadınızı yanınızdakilere bile sezdirmeyiniz. Bu, başarının temel şartıdır. Bu itibarla, şimdilik ailenizi her halde orada bırakarak, etraftaki aşiretleri teftiş için beş on gün kalacağınızı ailenize ve çevrenizdeki yakınlarınıza anlatarak, hemen yola çıkıp bir gün öncesinden Sivas'a ansızın girmeye gayret etmelisiniz. Oraya vardığınızda, aşağıdaki telgrafı gereken kimselere gönderip, valilik ve komutanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız. Bir yandan da makine başında durumu Nezaret'e bildirmelisiniz. Böylece, oradaki şartlar belli olur olmaz, size yine makine başında tarafımdan gereğine uygun tebligat yapılacaktır. Bu şekilde işe başladıktan sonra, ne vakit uygun görür seniz ailenizi ve eşyanızı Sivas'a getirtebilirsiniz.

RİZAZELYUT I 145

Yalnız, şimdi orada bulunan Reşit Paşa'nın valilik görevinden alındığı, yerine bir başkasının gönderileceği her nasılsa duyularak, kendisi tarafından Nezaret'e başvurulmuş olduğundan ve adları malûm kimselerin yakında Sivas'ta toplanmak istedikleri alman haberlerden anlaşıldığından, boşuna bir dakika geçirilmeksizin bir an önce hareketle, oraya vaktinden önce ulaşmaya gayret etmeniz, işin gereği olarak pek önemli ve zaruridir. Bu durum karşısında, ne zaman hareket edeceğinizin ve ne kadar zamanda oraya varabileceğinizin bildirilmesi gerekiyor. Sivas'ta ilgililere göstereceğiniz telgraf şudur:

"Zâtıâllilerinin Sivas ve komutanlığına tayinleri Meclis-i Vükelâ kararıyla Padişah Hazretleri'nin yüce buyruklarına sunulmuş ve gereği şerefle onaylanmış olduğundan, hemen hareketle, bu telgrafı Sivas'taki sivil ve askeri memurlardan gerekenlere gösterip, vali ve komutanlığı üzerinize alarak göreve başlamanız ve durumu hemen bildirmeniz tebliğ olunur . "

Nutuk'ta verilen belgeler gösteriyor ki Dahiliye Bakanı Âdil Süleyman Şefik, Elâziğ Valisi Galip'e operasyonun masraflarının karşılanacağını da bildirmektedir. Ali Galip 14 Eylül'de saldırıya geçeceğini de İstanbul'a bildirmektedir.

Bunu öğrenen Mustafa Kemal, İstanbul'a şu telgrafı çeker: "Dahiliye Nâzın Âdil Bey'e

Milletin, Padişah'ma maruzatta bulunmasına engel oluyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millete karşı haince tertiplere girişiyorsunuz . Millettin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Ancak, vatan ve millete karşı haince ve son bir

146 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

çırpınıyla alçakça harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yarıdakçıları gibi aptalların verdikleri

ahmakçasına ve asılsız sözlere kapılarak ve Mister Noel gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların milletçe sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz . Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman, kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız."

(Kürdistan Teali Cemiyeti ve Ali Galip Olayı için şu kaynaklara bakılabilir: * Kürdistan Teali Cemiyeti, İsmail Göldaş; * Türkiye'de Siyasal Partiler, Prof. DR. Tarık Zafer Tunaya; * Kürtçülük 1787-1923, Bilal N. Şimşir; * Nutuk; Mustafa Kemal Atatürk; * İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye; Erol Ulubelen; * İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele, Sina Aksin * Türk Devrim Tarihi; Prof. Şerafettin Turan; * Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği, Hakan Özoğlu; * Türkler ve Kürtler, Suat Parlar; * İngiltere'nin Güneydoğu Siyaseti ve Binbaşı Noel'in Faliyetleri, M. Kemal Öke; * Millî Mücadelede Erzurum, Cevat Dursunoğlu * Millî Kurtuluş Tarihi, Doğan Avcıoğlu; * Atatürk, Bir Milletten Yeniden Doğuşu, Lord Kinross; * Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Orhan Duru) Olayın Kürtçülük Boyutu

Ali Galip Olayı'nın Kürtçülük boyutunu; o sıkışık süreçteki telgraflar ortaya koymaktadır. Aşağıdaki metinde bu durum belirgin biçimde görülmektedir:

"Malatya'dan İlyas Bey: Güvenilir bir kimse olan Jandarma Yüzbaşısı Faruk Bey'den biraz önce alınan bilgiler aşağıda verildiği gibidir:

RIZAZELYUT I 147

Faruk Bey, Kâhta ve çevresinde takipte, Malatya'ya beş saat uzaklıktaki Raka köyünde Kürtlerin toplandıklarını, şimdi mutasarrıf ile arkadaşlarının orada bulduklarını, Siverek 'e kadar uzanan bölgedeki aşiretlerin birbiri ardınca buraya gelmekte olduklarını; Dersim aşiretlerine varıncaya kadar Kürtlük adına çağırıldıklarını, Mutasarrıfın plânına uyularak önce Malatya'ya saldırıp tamamıyla yağmaladıktan sonra, bütün kuvvetleri ile Sivas 'a doğru yürüyeceklerini, Malatya'da bulunan Türkleri öldüreceklerini ve sürececeklerini, Dersimlilerin de aynı zamanda Harput'a yürüyeceklerini bildiriyor. Çünkü, mutasarrıfın Malatya'dan gitmesi Kürtlük adına kendilerine karşı büyük bir aşağılama ve hakaret olarak sayılıyormuş. Vali böyle bir yağmaya ve katliama taraftar ve razı olmadığını, ancak, mutasarrıfın düşüncesine de engel olamayacağını bildirmişti. Malatya'ya çarpışarak girdikleri zaman Kürt bayrağı çekileceğini ve yanlarındaki İngiliz binbaşısı da ürfa'da bulunan İngiliz tümeninin harekete hazır olduğunu bildirmiş ise de, Hacı Bedir Ağa'nın bunun kabul etmediği ve aşiretlerin, Malatya'nın Kürdistan'ı sayılıp Malatya'da Kürt bayrağı çekilmesinde direndikleri, dün akşam Malatya'ya dönmek isteyen valiyi bırakmadıkları abartılmadan arz olunur."

Mustafa Kemal; İlyas Bey'e yazdığı telgrafta;

"İngiliz binbaşısının sözleri blöftür. Kürtlerin de birleşip toplanabilseler bile, asker kuvveti karşısında ne dereceye kadar

148 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

başarı gösterebileceklerini takdir buyurursunuz . Bedir Ağa'yi, Keven aşiretinin reislerini ve bu haince hareketlere karşı olan beyleri tarafınıza çekmeye çalışmanız uygun olur. " diyerek; bölücü Kürtçülere karşı vatansever Kürtlerden yararlanmayı önermektedir.

İlyas Bey, Mustafa Kemal'e verdiği cevapta;

"Bir saldırı halinde, şiddetle karşı konulması kesin olarak kararlaştırılmıştır. Ama eldeki kuvvet, Malatya'yı uzun bir süre bir Kürt saldırısına karşı savunmaya yeterli değildir. Bunun için elden gelen süratle yardımcı kuvvetler gönderilmesine emir buyurulması bir kere daha istirham olunur" demiştir.

Nutuk'ta anlatılan olaylar, İngiliz gizli belgeleri ile doğrulanmıştır. Malatya'dan Siverek'e kadar geniş bir alandaki Kürt aşiretlerinin harekete geçirilmesi; Malatya'nın zaptedilmesi; Dersim aşiretlerinin de Kürtlük adına çağırıldıkları; bunların da Harput (Elazığ) üstüne yürümleri planlanmıştır. Elbette ki bu üçlü ittifak; Mustafa Kemal Paşa'yı kendileri için en birinci engel görüyorlardı ve onu ortadan kaldırmayı amaç edinmişlerdi. Çünkü; plana

göre Malatya'yı ele geçiren Kürt kuvvetleri daha sonra Sivas'a saldıracak ve Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını yakalayacaklardı.

Elbette ki bu suikastin önlenmesinde Musaffa Kemal Paşa'nın olağanüstü teşkilatçılığı birinci rol oynamıştır. O; Kürtlerin barışçı kesimini etkileyerek, Sivas'ı basma girişimini padişaha ve millete ihanet gibi göstermiştir. Kemal Paşa; Hacı Kaya

RIZAZELYUT I 149

Ağa ve Şatzade Mustafa ağalara yolladığı 15 Eylül tarihli telgrafta; f

"Zavallı Kürt kardeşlerimizin birçoğunun Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesi gibi dünya ve ahrette pek elim bir sonucun meydana gelmesini önleme konusunda gayretleriniz, Sivas Umumi Kongresi heyetince takdir ve şükranla karşılanmıştır. Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürd'ün birbirlerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği şüphesizdir." diyerek; Kürtlerin bir kısmını yanma çekmeye ve hiç olmazsa tarafsız halde tutmaya çalışmıştır ve bunda da yer yer başarılı olmuştur.

Sivas Kongresinin dağıtma ve Mustafa Kemal Paşa'yı ortadan kaldırma girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, 8 Aralık 1919 tarihinde İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı ve Kürt uzmanı T.B. Hohler ile görüştü. Bu görüşmeyi Hohler İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na rapor etti. Hohler'in raporunda; Mustafa Kemal'in gitgide tehlikeli olmaya başladığı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kendisine bağımsızlık sözü vermesi karşılığında Seyit Abdülkadir'in Kürtleri Mustafa Kemal üzerine saldırttığı, Abdülkadir'den aldığı bilgiye göre Kürtler ile Ermenilerin hem Paris'te hem İstanbul'da bağımsız Kürdistan ve Ermenistan konusunda anlaşmaya vardığı ve Abdül-kadir'den alman anlaşmaya ilişkin vesikanın bir kopyasının ekte olduğunu yazılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ve Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak; General Harbord başkanlığındaki ABD heyetine 24 Eylül 1919'da sunduğu muhtıradaki İngilizleri şöyle eleştiriyordu: "...Hürriyet ve tahsil hakla-

150 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 151

rından mahrum bir sürü haline geldiği zaman kendilerinin arzularına boyun eğecek bir esir sürüsü elde edeceklerine tam manasıyla katlidirler. Elde etmeye çalıştıkları netice budur ve bunun için her türlü entrikalara başvurdular... Türklerle Kürtler arasında bir kardeş harbine sebebiyet vermek için, Kürtleri İngiliz himayesi altında müstakil bir Kürdistan kurma planına iştirak etmek üzere tahrik ettiler. Bu teşebbüslerini tahakkuk ettirmek için büyük paralar harcadılar, her türlü casusluğa baş vurdular,... Bu suretle Noel isimli bir İngiliz subayı uzun bir zaman Diyarbakır'da gayretler sarfetti ve faaliyetlerinde her türlü aldatma ve sahtekârlığa başvurdu."

İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol 30 Eylül 1919 tarihinde Washington'a bildirdiği telgrafta İngilizle- rin Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istediğini bildirmişti.

"İngilizler Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istiyorlar. Türklerin de Ermenilere karşı bir hareketi olduğu yolundaki haberler de bir İngiliz propagandasıdır."

Mustafa Kemal Atatürk, 1927'de okuduğu Nutuk'ta dönemin etkin İngiliz casuslarından Rahip Frew'a yazdığı mektuba yer verir. Mektubunda İngilizlerin Sivas Kongresi'ni engellemek için bölgedeki Müslüman Kürt halkını kışkırtmak amacıyla yaptıkları eylemlerden bahsederek bunun dünyanın medeni devletleri arasında sayılan İngilizler için utanç verici bir girişim olduğunu söyler.

İngiltere'nin Kürt konusuna yaklaşımını ortaya koyması aç- I smdan Anadolu'daki istihbarat subayı Albay Maunsell'in 5 Aralık 1917 tarihinde

Londra'ya yazdığı rapor oldukça dikkat çekicidir. Maunsell raporunda;
"...Pantürkizme karşı ağırlık olarak

Kürt milliyetçiliğini çıkarmak gerekir. Coğrafi durum dikkate alındığında Türk kovanına önemli bir unsur olarak sokulabilirler." dedikten sonra Kürtlere otonomi ve toprak vaat ederek ulusal bilinçleri üzerinde çalışılmasını teklif etmekle ve bu konuda Bedirhanların kullanılabilceğini vurgulamaktadır. Mausell'in teklifleri doğrultusunda I. Dünya Savaşı'mn sonunda Kürtlere otonomi ve toprak vaat eden İngiltere onların koruyuculuğunu da üzerine almak istemiştir. İngiltere; İngiliz nüfuz alanı olan Irak ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacak; Rusya ve Doğu Türklüğü ile Türkiye arasına Ermenistan ile çekilecek duvar tamamlanacaktı. Kürtler; ileride Türklere ve hatta Araplara ve İran'a karşı kullanılabilcekti. Böylece de Irak petrol bölgesi; Kürtler vasıtasıyla koruma altına alınmış olacaktı.

Mustafa Kemal ve Kürtler

29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti; Osmanlı İm-paratorluğu'ndan kurtarılabilen topraklar üzerinde şekillendirilmişti. Osmanlı Devleti; Batılı emperyalist güçlerin "etnik kimlikleri ayrıştırarak" yıktığı bir devlettir. Önce "Hasta Adam" ilan edilen Osmanlı devleti; sonra parçalanmış ve son Türk yurdu sayılan Anadolu bile işgal edilmiştir.

O dönemdeki Türkiye'nin ordunun durumunu ünlü İngiliz casusu Albay Lawrence 3 Kasım 1919 tarihli özel raporunda şöyle özetliyor: "Şimdiki dununda Türkiye yorgun düşmüştür. Ahalisi (Türkler) 7 milyondan fazla değildir; bunlardan 350 bini asker sayılabilir. Bu da onların 7 yıl gibi bir süre için askere alma yöntemlerinden ileri gelmektedir. Ordu; zührevi hastalıklar ve doğal

152 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

olmayan alışkanlıklar nedeniyle çürümüştür; bu nedenle doğum oranı düşmektedir."97

Böyle çürümüş bir ortamda; çok kısıtlı olanaklar kullanılarak yaratılan Türkiye Cumhuriyeti de tıpkı Osmanlı Devleti gibi; emperyalist güçlerin tehdidi altında kalmıştır.

Bu tehditte iki etnik yapı, Kürtler ve Ermeniler, öncelikle kullanılmışlardır.

Yani; Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve yıkılması yetmemiş; bunun yerine kurulan devlet (Türkiye Cumhuriyeti) de aynı yöntemle çökertilmek istenmiştir. Etnik ayrıştırmacılara asker bulmak için de halkın dinsel duyguları kışkırtılmış; "dini kurtarmak" gerekçesiyle bu ayaklanmalar ateşlenmiştir. Komprador burjuvazi ise bu isyanlara siyasi-maddi destek vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ekip; kavimlerin Osmanlı Devleti'nden etnik gerekçelerle kopartıldığını gören ekiptir. Cumhuriyeti kuranlar; genç devleti ayakta tutabilmek için bölücü/etnik faaliyetleri olabildiğince yakından izlemişler ve barış yöntemi ile denetim altına almak istemişlerdir.

Gazi Mustafa Kemal; Türkiye'de bir Kürt varlığı olduğunu biliyordu ve bunu kabul da ediyordu. Kurtuluş Savaşı'm her toplumun ortak davası yapmak için örgütlenmenin içine Kürtleri almaya çok önem veriyordu. Bu yüzden de Erzurum-Sivas hattında çok güç koşullarda toplantılar düzenlemişti. Kürtlerle Türkleri birbirine bağlayan din ve akrabalık ilişkilerine çok kuvvetli vurgular yapıyordu. Böylece; ayrışmacı (Kürtçü) öğelerin kışkırtmalarını önlemeye çabalıyordu. Konuşmalarında da ayrılıkçı biçimde bir Kürt hareketinden söz etmeme dikkat edi-

RIZAZELYUT I 153

yordu. Böylece; birlik psikolojisini zedeleyecek bir ipucu yaratmamaya özen gösteriyordu.

Bu durumu onun TBMM'deki gizli oturum konuşmalarında da görmekteyiz. 3 Temmuz 1920, TBMM gizli toplantısında şöyle diyor:

"Genel olarak ilke şudur ki ulusal sınır olarak çizdiğimiz alan içinde yaşayan çeşitli islam unsurları, birbirlerine karşı ırksal, çevresel ve ahlaksal bütün hukuk kurallarına uyan öz kardeşlerdir.

Böylece onların isteklerine karşı biz de bir şey yapmak istemeyiz. Bizce kesin olarak belirgin bir şey varsa o da ulusal sınır içindeki Kürt, Türk, Laz, Çerkez vesaire bütün bu İslam unsurlar, orta çıkara sahiptir. Birlikte çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir zaman başka bir anlayış yoktur. Vicdani istek ile kardeşçesine ve dindarca bir bağlılık vardır.

Biç kuşkunuz olmasın ki Kürt, Laz ve saireye oyu sorulduğu zaman bu oyu vereceklerdir."98

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'm başarıyla tamamladığında; Koçkırı ayaklanmasını görmüş olmakla birlikte; Kürt gerçeğini kabul eden bir çizgideydi. Kürt nüfusun ağırlıkta olduğu illerde; özerk birimler oluşturulabileceğini bile düşünüyordu. Elbette ki millî birlik fikri ve tek sınır içerisinde... Onun 15 Ocak 1923'te Eskişehir'de gazetecilere yaptığı açıklamada söylediği şu sözler aydınlatıcıdır:

'Amerikan Gizli Belgeleriyle...', s. 52

I- Sadi Öztürk, "Ulusal Kurtuluş Mücadelesine Karşı Ayaklananlar, Başkaldıranlar", s. 162

154 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT ! 155

"Ahmet Emin Bey- Kürt sorununa temas buyurmuşsunuz, Kürtlük sorunu nedir? Bir iç sorun olarak temas buyurursanız çok iyi olur.

Gazi Mustafa Kemal Paşa- Kürt sorunu; bizim yani Türklerin çı-karına olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim millî sınırimız içinde var olan Kürt unsurlar o şekilde yerleşmişlerdir ki, pek az yerlerde yoğunudur. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurunun içine gire gire öyle bir sınır doğmuştur ki, Kürtlük adına bir sınır çizmek istersek Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözelimi, Erzurum'a kadar giden, Erzincan'a, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta, Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince zaten bir tür yerel özerklikler oluşacaktır. O halde hangi livanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken onları da beraber ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman bundan kendilerine ait sorun yaratmaları daima mümkündür. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi, hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetki sahibi vekillerinden oluşmuştur ve bu iki unsur bütün çıkarlarını ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olamaz."99

Mustafa Kemal; Musul sorunu ile ilgili olarak görüşünü açıklarken; Türkiye içindeki Kürtlerin ayrı bir devlet oluşturmasına izin verilmeyeceğini de açıkça vurgulamıştır.

"Gazi Mustafa Kemal Paşa- (...) Musul'a gelelim; Musul ili millî sınırimız içindedir. Bu millî sınır ifadesini ben bulmuştum. Ateşkese esas olacak herhalde bir sınırimız olması gerekir. Bu sınır ne olabilirdi? Bu konuda süngülerimizin bulunduğu yeri sınır yapmak hatırıma geldi. Wilson prensiplerinden de esinlenerek İskenderun'dan başlayan ve Musul'u da kendi arazimiz içinde bırakan sınıra millî sınır dedim. Gerçekten o zamanlar Musul'un güneyinde bir ordumuz vardı. Fakat biraz sonra bir İngiliz kumandanı gelmiş ve İhsan Pa-şa'yı aldatarak orada oturmuş. Musul bizim için çok değerlidir; birincisi çevresinde sonsuz zenginlik oluşturan petrol kaynakları vardır. İkincisi bunun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler orada bir Kürt hükümeti oluşturmak istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim sınırlarımız içinde Kürtlere

de sirayet edebilir. Bu fikre engel olmak üzere sınırı güneyden geçirmek gerekmektedir."100

Lakin; genç cumhuriyeti yönetenlerin bu çabaları yeterli etki yaratamamış; ikide bir etnik ve dinci niteliğin iç içe geçtiği ayaklanmalar ortaya çıkmış; devletin yaşamı tehlikeye düşmüştür.

Böylece; Kürtçülüğün cumhuriyet için büyük tehlike yarattığını anlayan Kemal Atatürk; tek millet yaratma fikrini kuvvetle hayata geçirecek açılıma ve devrimlere başlamıştır.

Eskişehir-İzmit Konuşmaları, s.105

Eskişehir-İzmit Konuşmaları, s. 95

156 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 157

Bu yüzdende Kürt nüfusun bulunduğu bölgelerin, bir an önce Türkiye'nin diğer bölgeleri ile aynı seviyeye getirilmesi isteniyordu. Oldukça geri kalmış olan bu bölgeleri kalkındırmak Mustafa Kemal'in temel amaçlarından birisiydi.

Atatürk, Diyarbakır, Malatya, Elazığ ve Dersim gezisinde, Doğu ve Güneydoğu ile ilgili izlenim ve düşüncelerini yanında bulunan Sabiha Gökçen'e şöyle ifade eder:

"İnsan ömrü yapılacak işlerin azameti karşısında çok cüce kalıyor Gökçen... Geçtiğimiz yerlerde fabrikaları görmek istiyorum, ekilmiş tarlalar, düzgün yollar, elektrikle donanmış köyler, küçük fakat canlı tertemiz sağlıklı insanların yaşayabileceği evler.

Büyük yemyeşil ormanlar görmek istiyorum. Gürbüz çocukların, iyi giyimli çocukların, yüzleri sararmamalı, dalakları şiş olmayan çocukların okuduğu okullar görmek istiyorum. İstanbul'da ne medeniyet varsa, Ankara'ya da ne medeniyet getirmeye çalışıyorsak, İzmir'i nasıl mamur kılıyorsak yurdumuzun her tarafını aynı medeniyete kavuşturalım istiyorum. Ve bunu çok ama çok yapmak istiyorum. Dedim ya insan ömrü çok büyük işleri başarabilecek kadar uzun değil. Mamur olmalı Türkiye'nin her bir tarafı, müreffeh olmalı... Devletin yapamadığını, millet; milletin yapamadığını devlet yapmalı. Her şeyi yalnız devletten ya da her şeyi yalnız millettten beklemek doğru olmaz. Devlet ve millet ülke sorunlarını göğüslemede daima el ele olmalıdır.

Ben yapabildiğim kadarını yapayım, sonra ne olursa olsun' demek benim kitabımda yok. Geleceği, geleceğin Türkiye'si'ni, düşünmek görevim. Bir iş aldık üzerimize bir savaşın üstesinden geldik, şimdi ekonomik alanda savaş ve-

riyoruz, daha da vereceğiz... Bu heyecanı yaşatmak, bu heyecanın ürünlerini görmek lazım".

İşte bu gaye ve bu yüksek coşku ile doğuyu batının düzeyine yükseltmeye çabalayan Kemalist devlete; Doğu ve Güneydoğu'nun derebeyleri şiddetle karşı çıkıyorlardı. Çünkü genç cumhuriyet; toplumdaki ayrıcalıklı sınıfları ortadan kaldırmayı temel hedef yapmıştı. Böylece; ağa ile reaya (topraksız köylü); reis ile göçebe halk, şeyh ile mürid arasındaki fark ortadan kaldırılacaktı. Öncelikle de dini kullanarak toplumu demir pençesine alan şeyhler, mollalar, seyitler tabakası Kemalist hareketin hedefindey diler.

Yeni devlete (düzene) karşı direnen egemenlerin, halkı etkilemek için kullandığı şeriatçı ve Kürtçü ideoloji, Türkiye Cum-hurieteti'ne karşı başlatılan isyanların manevi dayanağı olmuştur.

Dersim (Tunceli) bölgesi de bu Kürtçülerin kullandığı alanlardan birisi haline getirilmiştir. Dersim'de Kürtçülük yapanlar bölgenin derebeyleri (aşiret reisleri-ağalar-seyitler) olmuş; bu fikir halk katmanları arasına fazla girememiştir.

İşte devletin 15 yıl boyunca barış yoluyla düzene eklemeye çalıştığı ama hep kurşunuyla karşılaştığı bu derebeyleri, Der-sim'in anasını ağlatanlar olmuşlardır.

Cumhuriyet hükümeti Kürtçü isyanları bastırdıktan sonra reformlara devam ederek tek vatan, tek millet, tek bayrak fikrine dayalı, milli bir devlet yaratmıştır.

Kürtçü hareketler; 1960'lara kadar dar ve yerel özellikler göstermekten öteye gidememiştir.

158 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

2 - TEŞKİLÂT-İ İÇTİMAİYYE

Bu Kürtçü örgüt, Kürt Teali Cemiyeti (KTC) içinde ortaya çıkan görüş ayrılığından doğmuştur. KTC Başkanı Seyit Abdülkadir, dönemin Danıştayı olan Şura-yı Devlet'in de başkanlığını yapıyordu. Bu haliyle de görünüşte, Osmanlı Devleti'nin resmî siyasetine aykırı bir siyaset yürütemezdi. Kürdistan'ın bağımsızlığı projesi ise Osmanlı devletince kabul edilmiyordu. Bölgenin belli bölümüne özerklik vermek biçiminde bir kabul söz konusuydu. Bu yüzden hem hükümet hem de dönemin İstanbul basını Seyit Abdülkadir'i eleştiriyordu. Danıştay başkanlığından ayrılması istenen Seyit Abdülkadir; zorunlu olarak bir açıklama yaptı ve bağımsız Kürdistan değil özerk Kürdistan istediklerini söyledi. Seyit Abdülkadir'in bu açıklaması KTC içinde çatlağa yol açtı. Kürdistan'ın bağımsızlığını isteyenler, KTC den ayrılarak Teşki-lât-î İçtimaiyye isimli Kürtçü örgütü kurdular. Emin Ali Bedirhan, Babanzade Şükrü, Doktor Abdullah Cevdet, Ekrem Cemil Paşa gibi isimlerin yer aldığı 12 kişilik bir yönetim kurulu oluşturdu. İstanbul o sıralarda işgal edilmiş olduğundan bu derneğin kuruluşu işgal kuvvetlerine de bildirildi. Hevi'cilerin yayın organı olan Jin, bundan sonra Teşkilât-î İçtimaiyye'nin resmî yayını olarak devam etti.101

3 - İNGİLİZ MUHIPLERİ CEMİYETİ

Kürt Teali Cemiyeti ile İngiliz Muhipleri Cemiyeti (İMC) arasında da amaçlarda ortak noktalar vardı. Sıkı bir İngiliz yandaşlığı yapan İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin üyeleri arasında Padişah Vahdettin bile bulunuyordu. Türk milletinin bağımsızlığını 'Koçgiri Halk Hareketi", s. 33

RIZAZELYUT I 159

İçendi başına sağlayamayacağını; millet olarak geri bulunduğumuzu iddia edenlerin oluşturduğu bu dernekte; İstanbul'un ileri gelen pek çok ismi yer almıştı. İMC deki bazı önemli isimler şunlardı: Asıl görevi casusluk olan İngiliz rahip Robert Frew, Kâmil Paşazade Şevket Bey, Sait Molla, Mustafa Sabri Efendi, Dahiliye Nazırı, gazeteci Ali Kemal, Şair Rıza Tevfik, Sultan Vahdettin, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Gümülcineli İsmail, Sait Molla...

İşgal güçlerine tam bir bağlılık gösteren bu dernek; iktidarı kontrol eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası (Partisi) ile işbirliği yapmıştır. İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, tutucu kesimlerin görüşlerinin yansıdığı bir yapılanma idi. Bu partinin önde gelen isimleri arasında Damat Ferit Paşa, Gümül-cineli İsmail Bey, Filozof Rıza Tevfik, Refik Halit Karay, Ali Kemal, Lütfi Fikri (Düşünsel), Rıza Nur bulunuyordu.

İngiliz Muhipleri Cemiyeti işte bu kanattan maddi ve manevi destek alıyordu. İngiliz işgalini haklı gösteren bu örgüt; elbette ki Millî Kurtuluş Mücadelesi'ni baltalamak için elinden geleni yapmıştır. İşte bu yönüyle de Kürdistan Teali Cemiyeti ile dolaylı bir dayanışma içine girmiştir.

Kemal Atatürk, Nutuk'ta İngiliz Muhipleri Derneği ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Bu demeğe girenlerin başında Osmanlı Padişahı ve Halife-i Rûy-i Zemîn Unvanını taşıyan Vahdettin, Damat Ferit Paşa, Dahiliye Nâzın olan Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Beyler ile Sait Molla bulunuyordu. Dernekte Rahip Frezv (Fru) gibi İngiliz milletinden bazı macera heveslileri de vardı. Yapılan işlemlerden ve gösterilen faaliyetlerden anlaşıldığına göre, derneğin başkanı Rahip Freiv idi.

Bu demeğin iki yönü ve iki ayrı niteliği vardı. Biri açık yönü ve usulüne uygun teşebbüslerle İngiliz himayesini sağlama amacına yönelmiş olan niteliği idi. Öteki de gizli yönüydü. Asıl faaliyet bu gizli yöndeydi. Memleket içinde örgütlenerek isyan ve ihtilâl çıkarmak, millî şuuru felce uğratmak, yabancı müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, derneğin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi. Sait Molla 'nın derneğin açıktan yaptığı çalışmalarında olduğu gibi gizli çalışmalarında da ondan daha çok rol oynadığı görülecektir."

Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratan tarihsel sürece karşı işbirliği yapan güçlerin niteliği artık belli olmuştur: Batı emperyalizmi ve bu emperyalizmin Türkiye'deki uzantısı olan kuruluşlar (İngiliz Muhipleri Cemiyeti), Kürtçü-Kürdistancı bölücüler (Kürt Teali Cemiyeti) ve bunlara geniş olanaklar ve yasal koruma sunan saltanat gericiliği (Hürriyet ve İtilaf Partisi).

işte bu üçlü ittifak şekil değiştirse bile bütün cumhuriyet boyunca varlığını devam ettirmiştir.

4 - KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ CEMİYETİ

Kürdistan Teali Cemiyeti'nden önce 19 Eylül 1908'de Kürt Te-avün ve Terakki Cemiyeti kuruldu. İstanbul Vezneciler'deki bu cemiyet; Kürtlerin üç ünlü derebeyi ailesinin temsilcilerinin eseri idi. Birinci isim; Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdülkadir; ikincisi Bedirhanlılardan Mehmet Emin Ali Bedirhan, üçüncüsü de Baban ailesinden Babanzade Ahmet Naim Bey idi.102 Farklı po-

litik görüşleri birleştiren dernek çok sayıda üyeye sahip oldu. Derneğin programı şöyleydi: Okullar açmak, Kürtleri idari ve yargı görevlerine atamak, Kürtçe dilini resmî dil olarak kabul ettirmek, Kürdistan'm muhtelif şehirlerinde üniversiteler açmak, anadilde siyasi gazete ve dergiler çıkarmak, mecliste Kürt temsilcilerinin de sürekli olarak bulunmasını sağlamak, Kürdis-tan'da ekonomiyi canlandırmak.

Dernek, 9 Kasım 1908'de İstanbul'da "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" adıyla bir gazete çıkardı. Gazete, haftalık ve sekiz sayfa olarak 9 ay yayımlandı. Dikkat çeken makalelerin yazarları Said-i Kürdi (Bediüzzaman Said-i Nursi), İsmail Hakkı Babanzade ve ulusal hareketin diğer etkili düşünürleriydi.

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti 25 Eylül 1908'de de siyasi bir kulüp açtı. Dernek, kulüp örgütleriyle İstanbul dışında Diyarbakır, Bitlis, Musul, Bağdat, Muş ve Erzurum'da politik faaliyetlerini sürdürdü. Bitlis kulübü en büyük ve en tesirli olanıydı. Rus Bitlis Konsolos Yardımcısı Akimoviç hazırladığı raporda kulübün üye sayısının binlerce kişiye ulaştığını belirtiyordu. Kulübün üye sayısı Mart 1909'da 80 bini buldu. Jön Türk-ler,1909'dan itibaren bütün Kürt kulüplerini adım adım kapatmaya başladılar. 1909 yılının Temmuz ayında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve gazetesi varlığına pratik olarak son verdi.

Örgüt sadece belli eğitim çalışmalarını sürdürebildi. Dernek bünyesinde görevi okul açmak ve Kürtçe kitaplar basmak olan "Kürt Neşri Maarif Derneği" kuruldu. İlk Kürt Okulu 1910 yılı başlarında Divanyolu semtinde açıldı ve kısa bir süre sonra kapatıldı.

Kürtlük", s. 251

5 - HEVİ ÖRGÜTÜ

Osmanlı'da yaşayan Kürtlerin teşkilatlanmaya başlamasının hemen ardından, 1912 yılında, İstanbul'da Ömer Cemil Paşa tarafından Hevî (Umut) adlı Kürt öğrenci örgütü kuruldu. Hevî'nin ilk ideologu, Dr. Mehmet Şükrü Sekban idi ve maddi yardımda da bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında da kongrelerini

yapan Hevi'nin giderlerini; İstanbul'daki Kürt amelelerden para toplayan Seyit Abdülkadir karşılıyordu.

Bunun ilk şubesi de Darahanili Tayyip Ali tarafından Erzurum'da açılmıştı. Tayyip Ali daha sonra Şeyh Sait isyanında ve arkasından da Hoybun örgütünde yer almıştır.

Kürt öğrencileriyle ilgili gözüken bu örgüt; bir zaman sonra temel olarak Wilson İlkeleri'nden Kürtlerin de yararlanması gerektiği hususunda çalışmaya başladı. İstanbul'da öğrenci ve gençler arasında ve Diyarbakır'da teşkilatlanan örgüt, 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de kurulmasına katkıda bulundu.

Hevi 1913 yılında Süleymaniyeli Abdülkerim Bey'in sorumlu müdürlüğünü yaptığı Roji Kurd isimli dergiyi çıkardı. Bu kapatılınca yerine Hetawe Kurd isimli dergi çıkartıldı. Hevi'nin daha sonra çıkarttığı Jin isimli dergi ise Kürt Teali Cemiyeti'nden ay* rılarak Teşkilat-ı İçtimaiyye'yi kuran kesin ayrılıkçı grubun yayın organı oldu.¹⁰³

Jin Dergisi'nin 21 ve 22. sayılarında (1917) yayımlanan bir beyanname Hevi Talebe Cemiyeti'nin Kürtler ve Kürdistan ile ilgili düşüncelerini net bir şekilde ortaya koymaktaydı.

"Gayret bizden, Kürdler, yardım sizlerden" diye biten 1917 tarihli bildiride Kürt gençliğinin Kürt milletinin şerefli bir nok-

taya yükselmesi için Kürt geleneğini, fikrini, namusunu ölmez bir imanla savunması isteniyor. Bunun için Kürdistan'm her yerinde şubeler açmak, üyeler yetiştirmek gereğinden de söz ediliyor.

Bazil Nikitin; "1913'te Heviya Kurda (Kürtlerin Umudu) örgütü kuruldu."¹⁰⁴ biçiminde tespitiyle kuruluş tarihini bir yıl sonra göstermektedir.

Hevi; Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra Kürdistan projesi için harekete geçmiştir ama bu örgütün görevini daha geniş biçimde örgütlenen Kürdistan Teali Cemiyeti üstlenmiştir.

Görüldüğü üzere Kürtçü/Kürdistançı örgütler; şeklen ayrı bir devlet ister görünmeseler de özü itibariyle böyle bir devlet yaratmayı uzaktaki temel amaç olarak kabul etmişlerdir. Bu olgu; günümüzde de aynen devam etmektedir.

6 -AZADİ ÖRGÜTÜ

Bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla gizli biçimde oluşturulan örgütlerden birisi Azadi'dir. Azadi'nin kuruluşu 1923 gibi gösterilmekle birlikte; Garo Sasuni; örgütün çekirdeğinin 1920 Kasımında oluşturulduğunu¹⁰⁵ belirtiyor. Azadi Cemiyeti'nin lider kadrosu Cibranlı Albay Halit Bey, Yüzbaşı İhsan Nuri, Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya, Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir, Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Kör Hüseyin Paşa gibi kişilerden oluşuyordu.

"Komite birkaç ay içinde Kürdistan'm birçok şehirlerinde şubeler açarak Kürdistan'm ta en ücra köşelerine kadar yayıl-
m "Kürtler I", s. 43

3 Garo Sasuni; "Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan Günümüze Ermeni - Kürt ilişkileri", s. 183

103 "Koçgiri Halk Hareketi", s. 33

164 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

di. D er simlilerle irtibat tesis edildi ve komitenin ilk işi Kürtçe yayınlar yapmak oldu. Bu suretle birçok sayıda Kürtçe kitaplar yayınlandı ve sözlü edebiyat toplanılma işine giril, di. Komite ayrıca, aşiret reisleri, ulemalar ve şeyhlerle irtibat temin etmekle kalmayıp, özellikle Türk okullarındaki Kürt öğrencilerle, Türk ordusundaki Kürt subaylar ve devlet dairesindeki Kürt memurlarla da ilişkiler kurdu.

Kürt Komitesinin haberleşme bölümü çok düzenli ve güçlü idi. Komite, Kürtlerin ulusal varlığına karşı Ankara'da verilmiş olan herhangi bir kararı daha uygulamaya konulmadan önce duyup, ilgililere uyanık bulunmalarını tavsiye ederek iletirdi. Bu konuda Kürt öğrencilerinin, subaylarının ve memurlarının vatanperverliği ve bu uğurda canlarını bile adayabilmeleri saygıya değerdir. Bağımsızlık hareketinde Kürt ulemaları son derece sır saklamasını bilerek, bağlılık ve fedakârlıklar gösterdiler.

Komitenin ulusal çalışmalarının bütün amacı, Kürtlere kendi kültürlerini unutturmamak, onlara Türkün 'Kan ve Demir' siyasetini anlatmak ve her ne pahasına olursa olsun Türk boyunduruğundan kurtularak Bağımsız bir Kürdistan kurulmasının zorunlu olduğunu göstermekti." 106

Yukarıdaki bilgiler; Şeyh Said isyanı başladıktan sonra Taşnakların yayımladığı Troşak Dergisi'nde 1925 yılı Aralık sayısında yer alıyordu.

Bu dönemde de Ermenilerle Kürt ayrılıkçıların bağlantılı oldukları anlaşılıyor.

RIZAZELYUT I 165

"... Çok sayıdaki zorluklara rağmen, Taşnak Partisi, Ermeni-Kürt uyuşması çalışmalarını sürdürerek hem ülkenin içinde ve hem de dışında büyük düşmana karşı davalarının aynı olduğunu kavramış birçok Kürt lideri bulabildi. (...) Yalnız şu kadarını söyleyeyim ki, 1924'te; Sevr Antlaşması sınırlarını ve prensiplerini göz önünde tutan Taşnak Partisi ve Kürt Millî Komitesi arasında bir anlaşma yapılmıştı.107" Musul meselesinin kriz döneminde 1924 yılında ilk kongresini yapan bu cemiyet; Doğu Anadolu'da bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan başlatmak ve bunu takiben Kürdistan'm bağımsızlığını ilan etme kararı almıştı.

Örgüt üyeleri böyle bir isyanın başarıya ulaşması için dış yardımın zaruri olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardı.

1924 yılında Hasananlı Halit'le Yusuf Ziya, Bitlis'te isyan hazırladıkları gerekçesiyle tutuklandılar. Beytüşşebab'ta subay olan İhsan Nuri ve arkadaşları, Yusuf Ziya'nın şifreli telgrafını yanlış yorumlayınca zamanından önce isyan başlatıldı. Başarılı olamayınca bunlar Irak'a kaçtılar. Yusuf Ziya ve Hasananlı Halit bu nedenle tutuklandılar. Bu gelişmeden sonra Azadi Örgütü, lider boşluğunu Şeyh Sait'le çözdü ve o oybirliği ile başa geçirildi.

Şeyh Sait, birçok yönde çalışmalar yaptı. Diğer parçalardaki Kürt önderleriyle ilişkiler kurmaya özen gösterdi. İstanbul'daki etkili isim Şeyh Abdülkadir'le oğlu aracılığıyla bağlantı sağlamıştı. Çeşitli toplantılarında dış devletlerle nasıl bağlantı kurulacağını tartışmaları da yapılmıştı.

Kürt Ulusula Hareketleri ve..., s.185

Kürt Ulusal Hareketleri ve..., s.184

166 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Şeyh Sait; Alevi aşiretlerinin liderleriyle de bağlantıya geçti. Hatta söylenildiğine göre Dersim'e gelip Seyit Rıza'yla da buluştu. Şeyh Said ve adamlarının Seyit Rıza'nın kestirdiği koyunun etini Kızılbaşların kestiği yenmez mantığıyla yememesi yüzünden bunların anlaşamadığı söylenmektedir. Baytar Nuri Dersimi ise belli bir işbirliğinin sağlandığı yönünde yazmaktadır. Dersimli Baytar Nuri; Azadi'nin adını Kürt İstiklal Cemiyeti olarak vermektedir.108

7 - HOYBUN CEMİYETİ

Kürdistan projesini hayata geçirmek amacıyla oluşturulan örgütlerden birisi de Hoybun'dur. Bu örgüt; Kürtlerle Ermenilerin; kendileri için ortak düşman saydıkları Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı birlikte kurdukları bir yeni yapılanmadır. Bu cemiyetle ilgili olarak Doç. Dr. Yusuf Sarmay, Atatürk Araştırmaları Dergisi'ndeki (Mart 1998) şunları yazıyor:

"Gerek Azadi Cemiyetinin takibatı sırasında, gerekse Şeyh Sait isyanından sonra Irak, İran ve Suriye'ye kaçan bazı Kürt liderler, Türkiye'ye karşı faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla yeni bir örgüt kurma çalışmalarına başlamışlardır. Özellikle Irak ve Suriye'ye mandater devlet statüsü ile yerleşen İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını devam ettirmek amacıyla sağladıkları yardım ve hoşgörü ile başlayan bu faaliyetler 1927 yılında Kürtçe "benlik" manasına gelen Hoybon, Ermenice "Ermeni yurdu" anlamına gelen Haypun kelimesinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir İsıttı olan Hoybun Cemiyeti'nin kurulması ile sonuçlanacaktır. Bu

yeni organizasyonun en önemli özelliği ve önceliklerinden farklı yönü Türkiye'ye karşı isyana mütemayil veya müterake döneminde İngilizlerle işbirliğine giren Kürt liderleriyle Ermeni Taşnak liderleri arasındaki işbirliğine dayanmasıdır."

Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşuyla ilgili ilk toplantı 1927 Şu-bat'ta İngilizlerin Revandiz Kaymakamlığına getirdikleri Seyit Taha'nın evinde yapılmıştır. İngiltere'nin Irak Olağanüstü Komiser Yardımcısı Edmons'un organize ettiği bu toplantıda Türkiye'de çıkarılacak bir isyanla ilgili olarak şu kararlar alınmıştır:

- a) İngilizler, Kürtlere para ve ihtiyaç halinde silah yardımı yapacaklardır.
- b) Nasturiler, Kürt kıyafetleri giyerek isyana katılacaklardır.
- c) Hazırlıklar tamamlandıktan sonra harekete geçilecektir.
- d) İsyana Şemdinli Yüksekova'dan başlayacak ve hedef Van'ın ele geçirilmesi olacaktır.

(...)1927 yılı boyunca devam eden toplantı ve faaliyetlerden sonra 5 Ekim 1927 tarihinde Lübnan'ın Bihamdun kasabasında geniş çaplı bir kongre yapılarak Hoybun Cemiyeti kurulmuştur. (...) Kongrede; Hoybun Cemiyeti'nin amacı "Türk Kürdistanın bağımsızlığı olarak" tesbit edilmiş... (...) Hoybun Cemiyeti Başkanı Celadet Ali Bedirhan ile Taşnakların Cemiyet nezdinde temsilcisi olan Vahan Papazyan arasında Türkiye'ye karşı Halep'te yapılan bu ittifakın Dahiliye Vekaletinin Başvekaletine yazdığı cemiyet faaliyetleri ile ilgili 18.7.1929 tarihli gizli rapora göre maddeleri şunlardır:

1. "Ermeni Taşnak Cemiyeti Kürt milleti ile aralarında geçiliş olan maceraları unutmüş bir ittifak yapmıştır. Kürt Hoybun

Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 173

Cemiyeti de hakiki düşmanlarını anlayarak Ermeni milleti ile ittihat ederek ortak amaçlar için kuvvetlerini harcayacaktır.

2. Kürt istiklalini temin ve millî amaçların elde etmek için siyasi, idari ve askeri bütün kuvvetlerini Taşnak Cemiyeti memnuniyetle ortaya koyacaktır.

3. Ermeni hükümet ve milletin bütün amaç ve arzularını tatmin ve hukuki meşruiyetini temin etmeyi Hoybun Cemiyeti bir vazife olarak kabul eder.

4. Ermeni ve Kürdistan sınırları her iki cemiyet mührü ile tasdik edilen haritalardaki gibidir. Bu haritada Doğu Anadolu bölgesini Kafkasya'ya kadar içine alan esas Ermenistan ve Çukurova bölgesinde de güney Ermenistan çizilmiş olup, alımda "Rize Ermenistan'ın mahrecidir. İskendurun Körfezi ise Cenubi Ermenistan'ın mahrecidir. Bu iki Ermenistan aarsında vasi ve müttetik bir Kürdistan vücuda getirilecektir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

5. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri mağdur Nasturi, Yezidi ve Çerkezlerle birleşmeyi ve onların hakiki hürriyetlerini taahhüt ederler.

6. Dağınık Çerkezlere Suriye'de, İsrail'e bahşedilen imtiyaza benzer bir imtiyazla belirli bir yurt tahsisine çalışılacaktır.

7. Taşnak ve Hoybun Cemiyetleri İranlı Fars ırkdaşları ile dostluk ve işbirliği içerisinde yaşamak isterler.

8. Rıza Pehlevi hazretlerinin emirlerinin tarafların menfatine olduğu kabul edilmiş ve İran'da özel olarak hareket serbestliği hakkı elde edilmiş olduğundan her iki cemiyet bu meseleye son derece riayetkar olacaktır.

9. Hoybun Cemiyeti Kürt amaç ve isteklerini Taşnak Ermeni Cemiyeti de isteklerini tesbit etmişlerdir. Bu madde bir siyasi il-

ke olarak kabul edilmiştir. Binaenaleyh bütün Kürtlerin temsilcisi Kürt Hoybun Cemiyeti ve bütün Ermenilerin temsilcisi Taşnak Cemiyeti olarak kabul edilmiştir.

10. Taşnak Cemiyeti, Hoybun Teşkilatı için gerekli unsurları

temin edecektir. Bu çerçevede Türkiye'ye karşı hareketin icrası na başlanıldığı zaman Taşnak Cemiyeti General Karakin, Nejde, General Dm, General Subuhı, General Simpat, General Nazarbekofve General Gargatof gibi kıymetli kumandanlarını istihdam etmeye amadedir.

Haybun Cemiyeti de Seyit Mehmet Taha, Seyit Abdullah, Muşlu Kasım Bey, Hakkarili Şeref Bey, onun oğlu Hasan Bey, Batnusi Hüseyin Paşa, Barkinli Mehmet Sıddık, Mustafa Nadir ve Musa Bey ve Osmanlı ordusunda hizmet edip Cemiyete ilhak eden bilcümle zabıtini istihdam etmeye amadedir.

11. Dersim, ruhu meselesidir. Kürt harekâtına istinat noktası teşkil eder. Haydaranlı, Bahtiyarh, Lolanlı, Balabanlı, Karakiyhili, Arelli ve Çarıklı aşiretlerinin tamamen elde edilmesi lazım geldiğinden bu hususu Hoybun Cemiyeti deruhte eder. Bu durum müştereken tesbit edilerek karar altına alınmıştır.

t

12. Türkiye'ye karşı dışarıdan yapılacak genel bir harekât için muayyen ve detaylı bir plan hazırlanacaktır. 13. Taraflarca seçilecek temsilciler daima temas halinde bulunulacak ve önemli meseleleri merkezi umumiye bildireceklerdir. Tarafların temsilcileri Halep'te bulunacaklardır.

14. Bu ittifakın tatbik ve icrasını Ermeni Taşnaksutyun ve Kürt Hoybun Cemiyeti deruhte ederler.

ittifakın maddelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi, Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri Türkiye'yi zayıf düşürmek ve bölmek amacıyla geniş çaplı bir organizasyona gitmişlerdir. (...)

170 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Ayrıca uzun yıllar İran Kürdistan Demokratik Partisi başkanlığı yapan Abdurrahman Ghassemlou da gerek Ermenilerin, gerekse İngiliz ve Fransızların Hoybun Cemiyetine verdiği desteğin ne anlama geldiğini şu sözlerle ortaya koymaktadır:

"... Kürdistan dışında yaşayan göçmenlerin temsilcileri tarafından 1927'de tüm Kürt milliyetçi kuruluşların birleşimi olarak Hoybun Partisi kuruldu. Bu temsilciler, feodaller, toprak ağaları ile entelektüellerden oluşuyordu. Yine 1927'de Lübnan'ın Bihamdun kentinde Parti ilk kongresini topladı. Keza kongreye Ermeni Taşnaklarının liderlerinden biri olan Vahan Papazyan'da katıldı. Yönetimlerin ortak çıkarları gereği parti resmen kurulamadı ve aktif çalışmaları çok güçsüzdü. 37 fakat, Türkiye'ye siyasi baskı yapmak için Kürt sorununu kullanan emparyalist güçlerin desteğini aldı. Bu nedenle İngiltere kendisini belli etmeden, Türk hükümetlerinin politikasına karşı olayları Hoybun'un faaliyeti imiş gibi göstererek bir yöntem izledi. Türkiye ile anlaşmazlıkları konusunda Fransa da aynı yolu izledi. Taşnaklar Hoybun'u doğrudan etkileri altına aldılar..."

Süreyya Bedirhan ise Hoybun Cemiyeti'nin Avrupa Temsilcisi sıfatı ile Paris'te bir büro açarak Avrupa'daki faaliyetleri yürütmektedir. (...)

Hoybun Cemiyeti'nin 1927'de Kürdistan'm bağımsızlığını Sevr'de belirtildiği şekliyle ilan ettiğini belirten Bedirhan, "İran, Ermenistan, Irak ve Suriye'ye dostluk duygularını dile getirirken Türklere karşı savaşa devam edeceklerini" vurgulamaktadır.

(...) Özellikle ittifakta dikkati çeken diğer hususlar, Türkiye'ye karşı içerden ve dışarıdan genel bir isyan hareketinin

RİZAZELYUT I 171

planlanması, daha 1928 yılında Dersim bölgesinde bir isyan çıkarmak konusunda mutabakata varılarak hazırlıklara vurgulanmasıdır. Nitekim İran'ın bu desteği Ağrı isyanlarında açıkça görülecektir.

(...)Diğer taraftan Hoybun Cemiyeti Yezidiler ve Nasturilerle de işbirliğine girişirken, Türkiye'den kaçan Çerkez Ethem ve Reşit Bey ile de Revandiz'de Seyit Taha'nın evinde bir görüşme yaparak anlaşma sağlamışlardır. Mevcut belgelere göre, bu sırada Suriye'de teşkil edilen bir kısım Ermeni ve Çerkez gönüllü çetelerinin Fransa'nın kontrolünde gözükmelerine rağmen, bunların gerçekte Hoybun ve Taşnak Cemiyetleri ile irtibatlı oldukları, Doğu Anadolu'da isyan

başladığından bunların Antep, Urfa, Mardin ve Midyat üzerine yürüyerek, Türk kuvvetlerini üzerine çekerek Ağrı'daki isyana yardımcı olmayı planladıkları anlaşılmaktadır. (...) Yukarıdaki belgelerden de görüleceği gibi, bu sırada mandater (koruyucu) devlet statüsü ile Suriye'yi yöneten Fransa, Hatay meselesinden dolayı bölgedeki Türkiye aleyhindeki faaliyetleri desteklemektedir.

(...)Hoybun Cemiyeti'nin; Hatay meselesinin gündeme gelişine paralel olarak Fransa'nın mandaterliğindeki Suriye'de yeniden bir canlanma içine girdiği görülmektedir. (...) 1936 yılı başlarından itibaren Hoybun Lideri Celadet Ali Bedirhan İskenderun, Halep ve Beyrut'taki Taşnak önderleri ile görüşmeler yaparak Cezire üzerinden Türkiye'ye karşı bir hareket yapmayı planlamışlardır. Ayrıca Taşnak-Hoybun işbirliğine Türkiye'ye karşı düşmanca duygular besleyen Samdaki Çerkez Cemiyeti dahil edilmiştir. Bu konuda Celadet Ali ile Çerkez Cemiyeti Başkanı Abdullah Bey arasında bir ittifak yapılarak Türkiye'ye karşı üç cemiyetin birlikte hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bu

172 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 173

ittifakın yapılmasından sonra Türkiye'ye karşı 1937 yılı başlarında veya ilkbaharda harekete geçilmesi uygun bulunarak Türkiye içindeki taraftarları olarak kabul ettikleri bazı aşiretlere hazırlık yapmaları için talimat dahi verilmiştir. Nitekim 1936 yılı sonlarında Türkiye'nin güney sınırında bir takım çete saldırıları görülmeye başlamış, 1937 yılı başından itibaren bu saldırıların arttığı görülmektedir. Bu saldırılarla Hoybun Cemiyeti'nin doğrudan ilişkisi konusunda sağlıklı bilgi mevcut değilse de, yukarıda belirtilen hazırlıklar dikkate alınırsa etkisi olabileceği düşünülebilir. Zira bu sırada Fransa İngilizlerin Musul meselesini çözmek için kullandıkları modeli kullanarak Türkiye'ye yönelik bölücü hareketleri kışkırtma yoluna gitmiştir. Özellikle Türkiye açısından Hatay'ın ön plana çıktığı 1937 yılında, Fransa Der-sim'de meydana gelen ayaklanmayı teşvik etmiştir. Bunun üzerine Türkiye 8 Temmuz 1937 tarihinde Afganistan, Irak ve İran ile Sadabat Paktı'nı kurarak bölgeden yönelebilecek bölücü hareketleri önleme yoluna girmiştir. Ancak Türkiye'nin çabalarına rağmen 1937 yılında Dersim Ayaklanmalarının çıkması önlenememiş, 1938 yılına kadar sürmüştür.

Hoybun örgütünün Ermeniler tarafından nasıl görüldüğünü, Garo Sasuni şöyle anlatıyor:

"Kürt ve Ermeni siyasi liderleri 1926-1927 yıllarında devamlı bir çaba göstererek, düşüncelerini yaydılar, aralarında çelişki halinde bulunan güçleri barıştırdılar ve bunun sonucunda 1927 Yazında birçok bölgesel toplantılar ve tartışma oturumları yapabildiler. Daha sonra aynı senenin sonbaharında Kürt Millî Genel Kurultayı yapıldı. Buna mülteci Kürtleri, dışarıdaki Kürt gruplarının, aydınların ve isyan halinde olan bölgelerin temsilcileri de katıldılar. Bu kurultay, şekil

bakımından Kürt ulusunun o zamana kadar hiçbir zaman sahip olmadığı ilk ciddi siyasi ve devrimci bir kurultaydı.

Bu kurultay "Hoybun" ulusal siyasi partisinin temelini attı. Ona eski örgütler ve siyasi akımlar da katılarak Taşnak Partisi'nde olduğu gibi tek bir ulusal parti meydana getirdiler.

Kurultay partinin amacını, siyasi yolunu iç örgüt tüzüğünü gözden geçirdi.

Partinin amacı, Türkiye Kürdistanı'nın bağımsızlığı olduğuna göre, bu amaca ulaşmak için bütün gücünü örgütlenirerek, gaddarlığıyla tüm Kürt ulusunu yok etmeyi amaçlayan Türkiye'ye karşı yönelmekti.

"Hoybun" partisinin siyasi çizgisi ise şöyleydi. Öncelikle İran devletine, Irak ve Suriye'deki Arap halkına ve onların himayecilerine (İngiliz ve Fransız) karşı dostane bir tutum takınarak, o yerlerdeki büyük Kürt bölgelerinin barış ve refahını garanti altına almak. Sonra da aynı kadere sahip olan Enneni ulusuyla dostluk kurarak, ortak düşmana karşı işbirliği yapmak, Ermenistan ve

Kürdistan'ın bağımsızlıklarının toprak bütünlüklerinin karşılıklı olarak kabul edilmesini tartışma götürmez temel bir prensip olarak kabul etmek.

Kurultay "Hoybun"un Merkez Komitesini seçti, bu komite Birleşik Kürt Ulusal Partisi'nin politbürosu olarak faaliyete geçmekle beraber, Kurultay tarafından "Kürdistan Millî Hükümeti" olarak ilan edildi.

Kurultay dağılmadan önce iki bildiri hazırladı ve bunları yürütme organına teslim etti. Bildirilerden biri herkese diğeri ise Sosyalist Enternasyonal'e hitab etmekteydi.

174 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 175

Birinci bildirinin dört maddesi "Hoybun" un amacının ve siyasi yolunun bir özetini verdiği için buraya kısaltarak aktarıyorum.

1- Birinci Kürt Kurultayı, barbar Türk rejiminin despotluğu altında ezilen Kürtlerin buldukları tahammül edilmez durumlarını, geniş çapta uygulanan katliamları ve de Kürt ulusunun özgür ve bağımsız yaşama özlemini göz önüne alarak Türkiye Kürdistanı'nı bağımsız bir devlet haline getirmek amacıyla kurtarmaya karar vermiştir.

2- Kurultay Irak içinde yöresel bir Kürt özerkliği yaratmak konusunda, Milletler Camiası tarafından yapılmış olan isteği ingiliz ve Irak hükümetlerinin destekleyeceklerini umar.

3- Kurultay, İngiltere, Fransa, Suriye, İran ve Irak hükümetlerine Türkiye'de baskıya uğrayarak göçe mecbur bırakılan Kürt mültecilerini sevgiyle kabul etmiş olduklarından dolayı onlara minnettarlıklarını sunar.

4- Kurultay herkese duyurur ki, Ermenistan ve Kürdistan'-da asırlardan beridir Ermeniler ve Kürtler yaşamaktadırlar. Onlar kendi bağımsızlıkları uğruna çalışırken, ülkelerinin herhangi bir yabancı hakimiyetine bağlı olmasını red ederler. Çünkü, bu iki ülke yalnız ve yalnız Ermeni ve Kürt uluslarına aittir.

(4)

Böylelikle Kürt Ulusal Birliği artık birinci kurultayını ve "Hoybun" un meydana gelmesi sayesinde gerçekleşmişti. "Hoybun" dört seneden beri faaliyette, kendi örgütünü geliştirmekte ve Kürt halkını örgütlemekteydi. Böylece Kürt Ulu-

sunun bağımsızlık bayrağını Kürtlerin büyük çoğunluğuna mal ettirmekteydi." m Hoybun'a katılan aşiretlerin uyuşmalarını garanti altına almak için, parti tüzüğünün yükümlerinden başka aşağıdaki kardeşlik andını da ettiriyorlardı: "Kardeşlik Andı

Şu anda imza ettiğim tarihten itibaren, iki yıllık zaman süresince, eğer Kürt ulusunun varlığını ve güvenliğini tehdit eden bir tehlike ortaya çıkmazsa ve şayet hayatımın ve şerefimin ya da kendi şerefini koruyan, ailesini ve Kürtlüğü korumaya zorunlu şahıslara (ki ben onlara karşı vazifeyle yükümlüyüm) karşı başka bir Kürt tarafından bir hücum olmazsa, herhangi bir Kürde karşı silah kaldırmamayı, kan davalarının ve diğer anlaşmazlıkların çözümünü bu iki seneyi takip eden döneme ertelemeyi, iki Kürt arasında kişisel nedenlerden dolayı kardeş kanı dökülmesine tüm gücümle engel olmaya, dinimin, şerefimin ve kutsallıklarımın üstüne yemin ederim. Yallah, Billah bu andı bozan herhangi birisi Kürt ulusunun düşmanı ve hainidir. Herhangi bir hainin hak ettiği ceza ölümdür." n0

Kürtçü/Kürdistancı hareketin bu çabaları sonucunda Ağrı isyanı diye bilinen ayaklanma başlatılacaktır. Ve akıllarda hep Dersim vardır...

m "Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıl'dan Günümüze Ermeni - Kürt İlişkileri", s. 200

110 "Kürt Ulusal Hareketleri ve...", s.202

176 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

8 - DEVRİMCİ DOĞU KÜLTÜR OCAKLARI

Doğu'da kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), bölgesel ama genel bir örgütlenme sayılmalıdır. Çünkü; bu süreçte Kürtçülük; kendisine ideolojik dayanak olarak dinin yanına sosyalizmi de eklemiştir. Örgütlenmede Kürtçülük özellikli geleneksel ağa-şeyh takımıyla sosyalist yeni kuşak işbirliği yapmıştır.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları; cemiyetler kanununa uygun olarak kuruldu. Kurucuları arasında Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Sait Elçi, Canip Yıldırım, Tahsin Ekinci, Hüseyin Musa Sağnıç gibi isimler bulunuyordu.¹¹¹ İlk önce Ankara'da kurulan DDKO, sonra İstanbul'da arkasından da Diyarbakır, Silvan, Ergani, Batman Kozluk, Beşiri, Kulp'ta açıldı.

Kuruluş için 5 Mayıs 1969'da yapılan toplantıda, isim olarak Doğu sözcüğünün kullanılıp kullanılmaması tartışılmış; bunun derneğin kuruluşuna engel olabileceği de ileri sürülmüş ama bu isim tüzüğe konulmuştur. Böylece derneğin amacının doğu ve Güneydoğulular olduğu da işaret edilmiştir.

21 Ekim 1971'de DDKO aleyhine askeri mahkemede açılan davaya; sanıkların verdiği savunmada, örgütle ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

"Örgütün ve üyelerinin çabaları, Türk ve Kürt halkının kardeşliğini, birlik ve beraberliğini sağlamak için yapılan ve fikir planında kalan çabalardır. DDKO'nun tüzüğünde de belirtildiği gibi gayesine ulaşmak için devrimci kültürün yaygınlaşp gelişmesi için konferanslar, açıkturumlar tertip etmek, gazete-dergi çıkarmak gibi kültürel çalışmalarda bulunarak Anaya-

RIZA ZELYUT I 177

sa'nın ve kanunların vermiş olduğu hakları kullanmaktan öteye bir faaliyeti olmamıştır.

Örgüt ve üyelerinin gayesi, tüzük, bülten ve çeşitli vesilelerle kamuoyuna açıklanmıştır. Bütün gaye, Türkiye halklarının eşit ve kardeşçe bir arada yaşamalarının temini için çalışmaktır. Bunun için de tarihi ve sosyolojik bir gerçek olan ve çeşitli vesilelerle devletin resmî belgelerinde de kabul edilen KÜRT halkı'nın varlığını kabul etmek, KÜRT halkının diline, kültürüne saygı gösterilmesini istemek, insan hakları evrensel beyannamesinin ışığı altında KÜRT halkının asimile edilmesine (eritilmesine) Türkiye'de yalnız KÜRT halkının yaşadığı bölgelerde var olan komando zulmüne, toprak ağalarına, aşiretçiliğe devrimci ve ilerici bir açıdan karşı çıkmaktır.

DDKO bütün eylemlerini (mitingler-gösteri yürüyüşleri dahil) demokratik ve yasalara uygun biçimde yürütmüştür.

Türkiye'de KÜRT halkının aslında anayasanın tanıdığı olduğu demokratik haklarının elde edilmesi çabası, hiçbir şekilde bölücülük sonucunu doğurmamıştır."¹¹²

Savcılık iddianamesinde ise DDKO'nun gizli gayesinin bulunduğu ileri sürülerek şöyle suçlamalar getirilmiştir: Kürtçülüğe inanmış sağlam militanlar bulup onları yetiştirmek. İleride yapılacak hareketin öncülüğünü yetişen militanlara yaptırmak. Bunun için düzenlenecek semirlerde halkı bilinçlendirmek. Kürt halkının demokratik özlemini dile getirmek suretiyle, , baskı, şiddet uygulandığı propagandası yaparak halkı devlete karşı soğutmak. Aynı bir Kürt ırkı bulunduğunu kabul ettirerek bağımsız bir Kürdistan kurmak.

Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası 1", s. 25

112 DDKO, s. 125

178 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

İddianamede; DDKO'nun milliyetçi Kürtler (Sait Elçi) ile sosyalist Kürtler (Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Mehdi Zana, Tahsin Avcı) arasında yapılan bir anlaşma sonucu kuruldu¹¹³ bunların Kuzey Irak'taki Molla Mustafa Barzani'den emir aldıkları da ileri sürülmektedir.

12 Mart 1971 askeri müdahalesinin gerekçelerinden birisi gösterilen Doğu ve Güneydoğu'daki mitingleri, DDKO düzenlemişti. Bu mitinglerde; devletin bölgede yürüttüğü politika ile birlikte ağalara ve aşiret reislerine karşı bir duruş da

bulunuyordu. Bu yüzden de Türk sosyalistler tarafından, DDKO oldukça desteklenmişti.

Askeri mahkemede yapılan yargılamalar sonucunda DDKO kapatılmış üyeleri de çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yargılama sürecinde, DDKO'nun Kürdistan hayalinde olduğunu gösteren birçok malzeme de ortaya konulmuştur. Onlardan birisi de Ankara DDKO lokalindeki aramada geçirilen Kürt Gençliğine Hitabe başlıklı broşürdür. Orada, "Yaşasın kahramanlar yaratan Kürt milleti, yaşasın hür ve Müstakil Kürdistan" cümlesi bitiş cümlesidir. Aramalarda "yeşil-kırmızı-siyah" renklerden oluşan ve Kürdistan bayrağını temsil eden küçük bayraklar da ele geçirilmiştir. 1970'in başında hayali Kürt bayrağında siyah olan renk, PKK tarafından on yıl kadar sonra "sarı" olarak değiştirilecektir.

DDKO, Kürt sorununu Güneydoğu'ya taşıması açısından Kürtçü hareketler içinde ayrı bir öneme sahiptir. PKK da artık bu sorunu bölgedeki insanlarla götürmek yolunda daha nasyonalist bir çizgide ortaya çıkmıştır.

RIZAZELYUT I 179

1930'LARIN KÜRTÇÜLERİNİN DÜNYA GÖRÜŞÜ

Bu örgütleri kuran Kürtçü aydınların dünyaya nasıl baktıkları da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Yukarıda sözü edilen üç önemli aileden çıkan aydınlar; hiç kuşkusuz ki bu Kürtçü kadro içinde Batı dünyasına en yakın gözüken isimlerdir. Bunlardan birisi olan Hoybuncu Celadet Ali Bedirhan'm, Mustafa Kemal Paşa'ya Paris'tan yazdığı ve aslında bir meydan okuma niteliği taşıyan mektup, bu ekibin niyetini ve zihniyetini anlamamıza yetebilir.

Türkiye'ye ve özellikle de Atatürk'ün yürüttüğü yenileşme (devrim) çalışmalarına Kürtçü Bedirhan şöyle bakıyor:

"Yeni Türkiye yükselme ve ilerleme yolunda dev adımlarla yürürken her şeyi, bilhassa İslamiyet'in uhrevi ve dünyevi bir dinin bütün abidelerini yıkıyor, eserlerini ve basılmış kitaplarını yakıyor, çeşitli ırk ve unsurlar arasında adeta milli bir birlik vücuda getiren ve İslam dininin feyizli kaynağından doğan bir siyasi kuralları, yerine hiçbir şey koymaksızın ortadan kaldırıyor; kökleriyle beraber söküyor ve mahvediyordu. Öyle bir sökme işi ki devirdiği her sütunun temeli ebediyen boş kalmaya ada bir kötülük çukuru, geçmişe ağlayan bir matem türbesi.

Türkiye modernize ediliyordu. Evet; Türkiye'nin tarihini, geleneklerini, ahlakını 24 saat öncesine gelinceye kadar yaşayan bütün kurumlarını bir darbeye yıkan, kemikleri henüz

"3 DDKO, s.23 »4 DDKO, s.48

180 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

mezarlarda çürümemiş dünkü babalar hakkını inkar eden bir modernizasyon..."115

Görüldüğü üzere; bu Kürtçü aydın; bütün tezlerini dine dayamakta; İslamcı eski düzeni; açıkça yeni düzenden üstün görmektedir. Yenileşmeye şiddetle karşı çıkan ve bunu lanetleyen bir zihniyetle hareket ettiği anlaşılan Celadet Ali Bedirhan'm bu tavrını, onun çağdaşı olan bütün Kürtçülerde görebilmekteyiz. 1925 isyanının elebaşısı Şeyh Sait de hemen hemen aynı gerekçelerle silaha sarılmıştı. Onun isyan öncesinde verdiği fetvada şunlar söyleniyordu:

"Kurulduğu günden beri, Din-i Mübin-i Ahmedi'nin (Kutsal İslam dininin) temellerini yıkmaya çalışan Türk Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal'in arkadaşlarının, Kuran'ın ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve peygamberi inkâr ettikleri ve İslam halifesini sürdürükleri için, gayrimeşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslamlar üzerinde farz olduğunu, cumhuriyetin başında bulunanların ve cumhuriyete tabi olanların mal ve canlarının Şeriat-ı Gurre-i Ahmediye'ye (Peygamberin yüce şeriatına) göre helal olduğu..."

Aynı düşmanlık, Kürtçü okumuşların Alevi kanadında da karşımıza çıkmaktadır. Bunun en aşırı örneğini de Baytar Nuri Dersimi oluşturur. Onun, saldırgan ve düşmanca zihniyetini gösteren bir yazısını bu çalışmanın sonunda bulacaksınız.

Dini kullanarak geri düzenlerini devam ettirmek isteyen bu ekibin; çağdaş yapılanmaya karşı verdiği savaş daha sonra da devam etmiştir. Bunlardan birisi de Said Nursi veya bir dö-

115 Celadet Ali Bedirhan, "Türkiye Reiscumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup (1933)", s. 80

RIZAZELYUT I 181

nemde kullandığı adıyla Said Kürdi'dir. Kürt Sait de aynen Bedirhan gibi, Şeyh Said gibi Türk devrimlerine şiddetle karşı çıkmış; hayatını da devrimle mücadeleye adanmıştır. Said Nursi; işin silahla ve Kürtçülükle götürülemeyeceğini görünce; bu eğilimi bırakmak zorunda kalmış ama dini kullanmayı derinleştirerek devam etmiştir. Böylece çevresinde Nur talebeleri denilen bir ekip yaratmıştır. Bu çalışmasında Türk kesimden de oldukça yandaş kazanmıştır. Yeni düzeni dine aykırı göstererek kötülemek, yeni düzeni yaratan kadroları dinsizlikle suçlamak ve eski düzeni (Şeriatçı sistemi) övmek... Bu tavırları ile Kürtçü gericiler; Türk şeriat yandaşlarıyla doğal ittifak oluşturuyorlardı.

1930'de Ağrı İsyanı Doğu'daki Nakşibendi Kürtçüler tarafından çıkartılmışken; Menemen ayaklanması da aynı tarihte Nakşibendi Türkler tarafından çıkartılmıştır.

Kürtçülerin, gericilerle el ele vererek Türkiye Cumhuriyeti ile mücadele etmeleri bir gelenek halinde bugünlere kadar gelmiştir. Ve bu gelenek; kendisini Fethullahçılık biçiminde yenileyip hem Türkiye'de hem Türkiye'de ciddi bir oyuncu haline gelmiştir. Türkiye; 2010'da önemli ölçüde işte bu gelenek tarafından kontrol edilir hale gelmişti.

1960'larda yeniden canlanan Kürt örgütlenmesi; sosyalizmin etkisiyle; şeyh-molla-ağa etkisinden uzak biçimde düşünülmüşse de sonuçta bir biçimde bu egemen tabaka egemenliğini sürdürmesini bilmiştir. Bugün Güneydoğu Anadolu'yu temsil eden milletvekilleri ağırlıklı olarak bu tabakadan gelmektedir. İşin içine ticari burjuvaziyi de kattığınızda PKK çizgisindeki siyasetçilerin bile bu kanaldan geldiklerini görebilirsiniz.

182 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 183

ERMENİ-KÜRT İŞBİRLİĞİ

Osmanlı Devleti'ni resmen parçalayan Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalandı. Emperyalistlerin Barış Konferansı dedikleri bir sürecin sonunda imzalanan bu yıkıcı anlaşmadan önce; Ermeniler ile Kürtler; Türk topraklarında Ermenistan ve Kürdistan isimli iki ayrı devlet kurmak için anlaşmışlardı bile. Bunlar; Barış Konferansıma verilmek üzere aşağıdaki önergeyi hazırlamış ve imzalamışlardı:

"20 Kasım 1919- Paris Büyük Barış Konferansına, Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadırlar ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren ' İttihat ve Terakki' komitesinin 'resmi' veya 'gayri resmi' kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak 'Birleşik Bağımsız Ermenistan' ve 'Bağımsız bir Kürdistan ' in yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devlet-

lerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri

temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü, verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

İmzalar

Boğos Nubar : Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı

Dr. H. Ohancyan: Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili

Şerif Paşa : Kürt Millî Delegasyonu Başkanı"

Bu önerge Barış Toplantısına sunulduktan sonra, Ermeni Cumhuriyetinin Washington elçisi Armen Garo (Dr. Karekin Pastırmacıyan) önergeyi imzalamış olan Boğos Nubar ve H. Ohancyan'a karşı bir protesto gönderdi. Armen Garo'ya göre bu önerge ile Ermeni Ulusu, Kürt Ulusuna toprak konusunda belirli tavizler vermiş oluyor ve böylelikle tartışması gereksiz Ermeni toprakları üzerinde Kürtlerin müdahalesine kapı açılıyordu. Şüphesiz ki bu protestonun yapılmasına yol açan o dönemde Ermeni siyasi liderlerinin sahip oldukları genel fikirle-

1

184 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

riydi. Buna göre denizden denize Ermenilerin toprak hakları tartışma götürmezdi.116

Garo Sasuni sonraki durumu şöyle anlatıyor:

"Sevr'de Ermenistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü konusu (herkesçe bilindiği gibi) kesin olarak imza edildi. Ermenistan Cumhuriyetinin batı ve güney sınırlarının tesbit edilmesi için ABD Reiscumhuru Wilson, hâkim (arabulucu) olarak tayin edilmişti. Wilson aynı senenin sonbaharında Ermenistan'ın kesin sınırlarını müttefik kongresine sundu.

Bu sınır Trabzon ve Giresun arasında, Giresun'un 20 kilometre doğusundan başlayarak, Dersim'in doğu eteklerine, Erzincan'ın 20 kilometre batısına kadar inip sonra Erzincan'ın güneyinden Bingöl dağlarının güney eteklerine varır. Surp - Garabet dolaylarından güneye doğru Sasun sıradağlarının kuzey tepelerinden geçer ve Bitlis'in 20 kilometre güneyinden devam ederek İran sınırına ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan Osmanlı Ermenistan'ı ve Kafkas Ermenistan'ı, Birleşik ve Bağımsız bir devlet oluşturuyordu. Kafkas Ermenistan'ı kısmının kuzey ve doğu sınırları ise ya Rusya ile ya da diğer bağımsız Kafkas Cumhuriyetleri ile sulh müdahalelerinin imzalanmasıyla nihai bir duruma geçecekti. " m

Yukarıda, birinci el Ermeni kaynağından aktarılan bilgiler; önemli bir olguyu ortaya koyuyor: Ermenilerle Kürtler arasında kurulan bu birlik; Ermenistan ve Kürdistan projelerinin toprak alanları konusunda doğan anlaşmazlık yüzünden yürütülememiştir. Çünkü; Ermeniler; Kürtçülerin Kürdistan toprağı saydık-

..., s. 177

..., s.178

6 Kürt Ulusal Hareketleri ve

7 Kürt Ulusal Hareketleri ve

RIZAZELYUT I 185

lan bölgenin önemli bir bölümünü de istiyorlardı. İşte bu durumu bilen Mustafa Kemal Paşa; bu iki milliyetçi kesim arasına bıçak gibi dalarak onların ortak çalışma yapmalarını engellemeye başladı. Bunun için de milliyetçi Kürtlere karşı dindar Kürtleri kullanmaya çalıştı. Ayrıca; Hamidiye Alayları içinde yer alan aşiretleri de Ermenistan projesine karşı yönlendirmeye çabaladı. Böylece; Kürtleri ikiye böldü. Bunun sonucunda etnik milliyetçi Kürtler zayıfladı; hilafetçi Kürtler ise hiç değilse tarafsız konuma geçerek Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başlatanlara dolaylı olarak destek vermiş oldular. Böylece de Sevr Antlaşması'na yerleştirilen Kürdistan projesi ile ilgili maddeler işe yaramaz hale getirildi.

Sevr'deki o maddeler şunlardır:

"Madde 62 - İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden oluşan bir komisyon İstanbul'a yerleşerek, anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre belirtilmiş bulunan altı aylık süre içerisinde Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride saptanacak olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasındaki belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin salt çoğunlukta buldukları bölgeler için, anlaşmanın 27. maddesi II, 2 ve 3 derecelerine uygun olarak, dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun karşısında oy birliğine varılmaması halinde, komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine iletceklerdir.

Adı geçen plan, bu bölgeler içinde bulunan Süryani, Keldani ve diğer etnik, dini toplulukların tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak

186 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

bir komisyon, bizzat yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Osmanlı devleti dahilinde ve gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa, bu değişiklikler, anlaşmanın içeriğine uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde 63 - Osmanlı hükümeti şu andan itibaren, 62. maddesine göre kurulmuş bulunan her iki komisyonun bildirecekleri kararlara aynen uymayı ve bu kararları üç ay içinde tatbik etmeyi üstlenir .

Madde 64- Antlaşma başkanlığının saptadığı tarihten itibaren geçecek en çok bir yıllık süreç içerisinde, eğer 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı yani bu bölgede oturan halk çoğunluğu Osmanlı devletinden ayrılarak tamamen "BAĞIMSIZ" olmak arzusunu belirtirse ve Milletler Topluluğu Konseyine başvurursa ve eğer Kon-sey'de bu halkın bağımsızlık isteğini gerçekleştirebilecek kapasitede bulunduğuna inanırsa ve bunun yerine getirilmesini öğütlerse, Osmanlı devleti bu öğütlemeye aynen uymayı ve bu bölgedeki bütün hakları ve unvanlarından vazgeçmeyi ve kendisini buna göre ayarlamayı şimdiden üstlenir .

Bu vazgeçme işleminin ayrıntıları, başlıca müttefik güçlerle Osmanlı devleti arasında varılacak özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonrada, bu bağımsız Kürt devletiyle günümüze kadar Kürdistan'm bir parçası olan Musul ilinde yaşayan Kürtlerin kendi istekleriyle birleşmeyi

RIZAZELYUT I 187

istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı hiçbir itirazda bulunmayacaklardır."118

Elbette ki Ankara hükümeti; yani Mustafa Kemal hükümeti bu anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir. O sırada Rusya'ya hakim olan Bolşevikler de Sevr'i kabul etmemişlerdir.

Ermenilerle işbirliği yapan ilk grup ise Dersim'deki Kürtçüler olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra gerçekleştirilen bu işbirliğini, dönemi iyi bilen Dersimli Baytar Nuri ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Onun verdiği bilgiye göre; Dersim bölgesindeki Kürtçüler; Rus Kumandanı Lahof ve Ermeni Kumandanı Murat Paşa ile anlaşarak çekilen Osmanlı ordusuna saldırmışlar ve Ovacık bölgesinde Kürdistan adıyla geçici bir devletçik bile kurmuşlardır.119

Türklere karşı, Ermeni ve Kürt milliyetçilerinin işbirliği; Ermenistan ve Kürdistan projeleri Mustafa Kemal tarafından Lozan Antlaşması ile çöktürüldükten sonra da devam ettirilmiştir.

ŞEYH SAİT İSYANI

Aynı sıralarda Türkiye; Musul konusunda halk oylaması yapılmasını istiyor; İngiltere ise konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürerek buradaki etkinliğini kullanarak Musul'daki kontrolünü sürdürmeye çalışıyordu. Türkiye ile Irak'taki İngiliz güçleri arasında sınır çatışmaları başlıyor ve artıyordu. Türkiye sınırda

A.g.e., 179 119 "Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 113

188 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

yeni askerî tedbirler alırken 1925 yılı şubatında Şeyh Sait isyan başlatıyordu.

Garo Sasuni; Şeyh Sait İsyanı'nın gelişimini şöyle özetliyor:

"İsyan 1925 yılının Şubat başında Kürdistan'ın bütün bölgelerinde birden başladı. Hasananlı aşireti reisi Albay Halit Bey derhal Muş'u kuşattı. Cibranlı aşiretinden Hasan Bey çarpışmalardan sonra Hınus'u, Şeyh Abdullah ise Varto'yu zapttettiler. Birkaç önemsiz çarpışmadan sonra Erga-ni-Maden de zaptedildi. Şeyh Said 7000 isyancıyla birlikte Kiği, Eğin üstüne yürüyüp, Hay ne, Lice ve Piran'ı zaptederek Çapakçur'a hâkim oldu ve bütün Harput'u tehdit altına aldı. Az sonra da çevre aşiretlerinden yardımcı kuvvetler alarak derhal Diyarbekir üstüne yürüdü.

'Türkler' endişeye kapılarak derhal Sarıkamış'taki 9., Erzurum'daki 8., Diyarbekir'deki 7. tümenleri ve Mardin'deki 1., Urfa'daki 14. süvari alaylarını, Van'daki 1. süvari tümenini ve hudut birliklerini harekete geçirdiler. Bu çok büyük sayıdaki birlikler, sağdan soldan temin edilmiş olan diğer muntazam birliklerle takviye edilerek her yönden Kürt güçlerine karşı yürümeye başlayıp kanlı çarpışmalara yol açtılar. Güç ve azimlerini ulusal bağımsızlık ruhundan alan Kürtler, bu büyük Türk birliklerini her yerde mağlubiyete uğratıp dağıttılar.

Kürt isyancıları kurtarılmış bölgelerde millî örgütlerini daha da çok sağlamlaştırıyor ve güçlerini arttırmaya hız veriyorlardı. Kışın korkunç fırtınalara, kara ve tipiye rağmen Kürtler büyük bir ustalıklarla Kürdistan'ın doğal engebeliklerinden faydalanarak muntazam 'Türk' birliklerine karşı çarpışıyorlardı.

RIZAZELYUT I 189

Silvan, Beşiri ve Pehrelik bölgeleri 'Türklerden' alındı ve sonra Kuzeye, Palu istikametine yönelerek Malazgirt, Piran, Bulanık zaptedildi. Bununla yetinmeyen Kürtler, Malatya vilayeti istikametinde ilerleyip, Pütürge'de kurtarılacak Çemiş-gezek'i aldılar. Öte yandan da Siverek istikametinde ilerlediler. Böylelikle 1925 yılı Mart ayının sonlarında Kürtler Kürdistan'ın yakinen 12 vilayetini kurtarıp, mevcut telefon ve telgraf hatlarından da faydalanarak bu sayede Kürt Merkezi ile millî Kürt güçleri arasındaki irtibatı muhafaza ediyor ve Türk birliklerinin hareketlerini de takip edebiliyorlardı.

Aynı zamanda çok sayıda makineli tüfek ve silahlarla donatılmış büyük Kürt millî güçleri Diyarbekir üstüne yürüyerek hem kuzeyden ve hem de güneyden taarruza geçtiler. (...) Kürt millî askerleri, hançerleri ellerinde 'Biji İstiklal, Biji Kürdistan' (Yaşasın Özgürlük, Yaşasın Kürdistan) sesleriyle hücum ediyorlardı. Kürt ruhunda ulusal hissin ne kadar gelişmiş olduğunu, ulusal varlık için yiğitçesine ölüm hissinin ne kadar yüce olduğunu ispatlamak için bundan daha açık bir delil düşünülemez...

Buna paralel olarak ulusal güçlerden kuvvetli bir kol Siverek istikametinde, diğer bir kol ise Harput ve Malatya istikametlerinde ilerlemekte idiler.

İsyancılar işgal ettikleri bütün yerlerde derhal geçici bir 'Kürdistan Hükümeti' kurarak disiplin ve güveni sağlıyorlardı. Türklerden esir alınan askerlere ve özellikle çocuklara çok iyi davranılıyor, özel esir yerlerine yerleştiriliyorlardı. Kürtlerin hizmetinde bulunmayı arzu eden bazı 'Türk' subay ve askerler, kendi rütbeleri ve maaşları korunarak görevlendiriliyorlardı. Türk ordu birliklerinde bulunmakta olan bir-

190 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

çok Kürt subayları ve erleri gönüllü olarak isyancılara katılarak görev istediler. Çok tabiidir ki böyleleri güvenle kucaklandı ve rütbeleri yükseltilip sevinçle kabul edildiler.

Artık Kürtler Kürdistan'ın 12 vilayetini zaptetmişlerdi. Durumun çok tehlikeli olduğunu, isyancıların Siverek kapılarına dayanmış olduklarını ve isyan bölgelerindeki Türk birliklerinin tamamen eriyip dağılmış olduğunu gören Ankara hükümeti derhal genel seferberlik ilan etmeyi zorunlu buldu." 120

Elbette ki genç cumhuriyet tehlikeyi görmekte gecikmedi. Terakkiperver Cumhuriyet Parti çizgisine yakın bir tutum izleyen Başbakan Fethi Bey, isyanın patlamasından bir ay sonra 3 Mart'ta istifa etmek zorunda kaldı ve yerine İsmet

İnönü geldi. Derhal isyan bölgesinde sıkıyönetim ilan edildi ve Takrir-i Sükûn Kanunu çıkartıldı. Yasaya göre; gericiliğe, isyana, toplumsal düzeni bozmaya yönelik eylemler, örgütler, yayınlar hükümet tarafından yasaklanacaktı. Peşinden İstiklal Mahkemeleri kuruldu. İsyana bölgesine her taraftan kuvvetler sevk edildi.

Bu işlerin TBMM'deki görüşülmesi sırasında; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; isyanı önlemeye yönelik tedbirleri; yasalara aykırı gördüğünü belli eden bir tutum takındı. Daha sonra; ülkedeki hilafetçi/saltanatçı takımı gibi Kürtçü isyancıların da bu partiyle bağlantılarının olduğunu gösteren belgeler ele geçirildi. Bunlara; İstanbul merkezli liman burjuvazisi kuvvetle destek

RIZAZELYUT I 191

veriyordu. İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı yargılama ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatıldı.

Bu partiyi kurarak Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefet başlatanların içinden çıkan bir ekip daha sonra Atatürk'e İzmir'de suikast girişiminde bulunacaktır.

Şeyh Sait İsyanı sırasında Dersim aşiretlerinden Koç Uşağı aşireti, 20 Mart'ta Çemişkezek'e saldırmış ama başarısız olmuştu.¹²¹ Buna karşın Doğu Dersim aşiretlerinin büyük bölümü ve Varto'daki Alevi aşiretler cumhuriyet hükümetinin yanında yer almıştı. Bununla ilgili ayrıntılı bilgileri ve belgeleri dönemi yaşayan Mehmet Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi adlı kitabında ortaya koymaktadır.

Şeyh Sait, Varto'daki Hormeklilere Türkçe mektup yazar ve isyana katılmalarını ister. "Hormekliler mektubu alınca: Bu iş üzerine toplanarak verdikleri kararda; bütün kuvvetleriyle isyan ordusuna karşı koyacaklarını Şeyh'in elçisine söyleyerek, bu mektubu Kasmem köylü M. Şerif ile Varto Kaymakamı Sırrı Bey'e göndermişlerdi. Sırrı Bey, keyfiyeti hemen Muş iline bildirip gereken tedbirlerin hükümet tarafından alınmasını sağlamıştı."¹²²

Şeyh Sait'in komuta ettiği isyan üç ayrı bölgede yürütülüyordu. Birinci bölgede hedef Diyarbakır'dı, buranın komutanı Şeyh Sait'ti. Şeyh Şerif; 2. bölge olan Elazığ- Dersim bölgesini ele geçirmeye çabalıyordu. Çan şeyhleri Musaffa ve İbrahim'in emrindeki kuvvetlerle saldırdığı Kiğı bölgesi 3. isyan alanı idi.¹²³

120 Kürt Ulusal Hareketleri ve..., s. 187

121 "Siyasi Hatıralar II", s. 154 2 "Doğu İlleri ve Varto Tarihi", s.171

123

Doğu İlleri ve , s.174

192 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

"Asilerin bir kısmı Dersim eteklerine sokulmuş, buradaki Alevi aşiretlerini işe katmayı düşünmüşlerdi. Bu sırada Dersim eteklerine misafireten gelen tarikat mürşidi sayıldığı için halk yanında büyük bir itimad sahibi olan Malatya ovasından Ağuçanlı Doğan Dede oğlu Hüseyin Efendi, Dersim aşiretlerinin bu asilere silahla mukabele etmesini söylemiş; bunun üzerine Hıran, İzol Alevileri ve Ohi bucağından Necip Ağa, Pertek bölgesinde asileri kuşatarak Beritanlı ussat (isyancılar) Hacı İbrahim oğullarıyla Çapakçur Zazalarından hayli adam öldürüp asileri, Palu ovası üzerinden Kâzım Bey'in fırkası önüne düşürmüşlerdi."¹²⁴

Aşağıda bir bölümünü verdiğimiz resmî belge de Varto-Dersim arasındaki Alevi aşiretlerinin Şeyh Sait kuvvetlerine karşı devletin yanında önemli görevler yaptığını göstermektedir:

"Talimatname

Hıns, 14 Mart 1341 (1925)

1-Mıntıkamızın Çarek aşiretinden toplanan atlı ve piyade mevcuduyla, burada bulunan Hormek ve Lolan aşiretleri ağavatıyla (ağalarıyla) şimdi Arapderesi'ne hareket edilecektir.

2-Bu müfrezenin vazifesi: Ussatın (asilerin) Varto'dan Hınıs istikametine doğru muhtemel olan taarruzunu def etmek ve ussatın arkasında kalan Hormek ve Lolan aşiretleri ile irtibat tesis ederek müştereken yapacakları baskınlarda ussatı tepelemek ve istihbarata son derece ehemmiyet vermek ve alacakları her gün sabah, akşam raporla bildireceklerdir.

(...) Hınıs müfreze Kumandanı Kaymakam Osman"125

124 Doğu İlleri ve , s.178

125 Doğu İlleri ve , s.188

RIZA ZELYUT I 193

Batı Dersim aşiretleri de büyük ölçüde, isyan sırasında tarafsız gözükmektedirler.

İsyanın bastırılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti hükümeti; yürüttüğü devrim hareketlerini daha kuvvetli biçimde yaygınlaştıracak ve Orta Çağ'a özgü kurumları yok edecek adımları atacaktır. Bu devrimci süreçte; Türkiye büyük dalgalanmalar yaşayacaktır.

İsyanın Niteliği

Şeyh Sait İsyanı; yeni yönetimle çatışmada olan değişik odakların/çıkar gruplarının desteklediği bir ayaklanma olarak patlak verdi. Bir tarafta, isyana moral ve siyasal destek yaratan Terak-kiperverci siyasi kanat; bir yanda İstanbul'daki liman burjuvazisi, bir tarafta aşiret reisleri ve toprak ağaları, bir kanatta da hilafetçi padişahçılar... Savaş gücü olarak da Kürtçü/Kürdistancı kadro...

İsyanın lideri Şeyh Sait; yabancı güçlerin kullandığı bir isim olarak belirginleşmektedir.

General Ali Fuad Cebesoy, Şeyh Sait'in 1914 yılında da bir isyan çıkarttığını; isyan asker tarafından bastırılınca bu kişinin Rus konsolosluğuna sığındığını belirtiyor. Şeyh Sait'in 1. Dünya Savaşı'nda Rusya lehinde tahrikte bulunduğunu belirten General Cebesoy, 1925 ayaklanmasının ise İngilizlerin desteği ile çıkartıldığını dile getiriyor. ne

General Cebesoy, isyanın bir diğer ayağını ise yurt dışına kaçmış olan hain Vahdettin olarak gösteriyor. "İsyanı; başta İngilizler olduğu halde, Kürt Teali Cemiyeti, Vahideddin'in reisli-Siyasi Hatıralar II", s.141

RIZAZELYUT I 195

194 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ği altında bulunan Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti gibi teşekkül ve şahıslar tahrik etmiş; şeyhler bizzat isyan hareketine kumanda etmişlerdi. n?

Şeyh Sait, halkı isyana çekebilmek için din olgusunu çok kuvvetli biçimde sömürmüştür. Onun isyan için yayımladığı fetvada, bu durum açıkça görülmektedir. Fetvada; Atatürk ve arkadaşlarının İslam dininin temelini yıkmaya çalıştıkları; Kuran'a aykırı davranıp Allah ve peygamberi bile inkâr ettikleri; bunların ve bunlara uyanların mallarının ve canlarının isyancılara helal olduğu söylenmektedir. Bu müthiş din istismarcılığı cahil halkı ayaklandırmak için eskiden beri kullanıla gelmişti.

Ayaklanmayı İngilizlerin desteklediği ve bu ayaklanmanın başarıya ulaşacağına çok inandıkları da belgelerden anlaşılıyor. Öyle ki Diyarbakır'ı almak için şiddetle saldıran Şeyh Sait kuvvetlerinin püskürtülmesinden bir gün sonra, 9 Mart 1925'te, bu şehre, üzerinde "Kürdistan Kraliyeti Harbiye Bakanlığı" yazılı zarflar geliyordu. Bu zarflarda da İngiltere'deki bazı silah fabrikalarının katalogları ve mektupları bulunuyordu.

Bu belgeleri değerlendiren İsmail Beşikçi, 1970'in başında şöyle yazıyordu:

"Cumhuriyetten sonra merkezi otoriteye karşı girişilen isyanlarda, isyanların sonucu olan sürgünlerde hep dinsel sloganlar kullanılmıştır. Fakat bu dini sloganların arkasında emperyalizmin ekonomik ve siyasal çıkarları yatmış ve yatmaktadır-Bu bakımdan 1925'te Şeyh Sait'e, Genç'te silahını patlatmasından 3-5 gün sonra İngiliz silah fabrikalarının kataloglarının

aelmesi çok anlamlı ve üzerinde uzun düşünülmesi gereken bir olaydır."TM

ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e sunulan rapordaki şu cümle, hem İngilizlerin Kürtçülük konusundaki tavrını göstermekte hem de yukarıdaki değerlendirmeleri kısaca Özetleyip onaylamaktadır: "Kürt sorunu ile meşgul olduğu sürece, Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler."¹²⁹

Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti tarafından Kürt dere-beylerine temlik edilmesi (yurtluk verilmesi; özel mülk yapılması) sonucunda bölgede oluşan derebeyleri, köylü ve göçebeleri sömürerek mutlu biçimde yaşamış; yetmediği yerde çapul saldırıları ile sömürsünü kuvvetlendirmiştir. Cumhuriyet dönemi isyanları; bir ayağı ile işte bu eski düzeni sürdürme girişimleridir.

Avrupa'da, feodal beylerle köylüler arasında ortaya çıkan sınıf mücadelesi; Doğu Anadolu'da görülmedi. Çünkü; buradaki feodaller; İslam dinini öyle bir kullandılar ki; din; onların bu üstünlüklerini ve üretim biçimini koruyan bir zırh yapıldı. Bu *Şi; yani sömürüyü güzel gösterme işini de bölgedeki şeyhler, mollalar ve seyitler yürüttüler. Böylece; derebeyleri ile köylük/göçebeler arasında olması gereken mücadele; etnik bir temele kaydırıldı. Alt katmanlar; onları birinci ağızdan sömüren aşı-ret reislerinin ve din derebeylerinin hizmetinde olmayı hayatın e dinin doğal bir görüntüsü kabul ettiler.

127 Siyasi Hatıralar , s.163

?nail_Beşikçi, "Doğu Anadolu'nun Düzeni", s. 145. Kurtluk", s. 453

196 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Kürtçülük ve din adı altında eski düzeni sürdürme çabasım-isyancıları yargılayan mahkemenin başkanı da dile getirmiştir 29 kişiyi idama mahkûm eden mahkemenin başyargıcı 28 Haziran 1925'te suçlulara şöyle seslenmişti: Şeyh Sait askeri birliklerce yakalandıktan sonra. Oturanlardan ortadaki Şeyh Sait.

"Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi alet; kiminiz ecnebi kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek hepi. niz bir noktaya, yani 'Müstakil Kürdistan' teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz umumi isyanı ve ayaklanmayı yaparak bu mntıkayı ateş içinde bıraktınız." 13°

RIZAZELYUT I 197

KOMÜNİSTLER ŞEYH SAİT İSYANINI NASIL YORUMLADILAR?

Türkiye'de pek çok araştırmaya konu olan Şeyh Sait Ayak-lanmasıyla ilgili olarak; o dönemdeki komünist düşünürlerin görüşlerine çok az yer verilmiştir. Halbuki; bu çevre; olaya dışarıdan bakarak daha bilimsel, daha nesnel değerlendirmeler yapmışlardır. Bu yüzden, onların yaptığı değerlendirmeler; Kürt hareketlerinin geneli için de kabul edilebilecek önemli yorumlardır. Bu yüzden Internationale Presse-Korrespondenz'de değişik tarihlerde yayımlanan makaleleri okumak şarttır.

Komünist aydınların yorumlarında; Şeyh Sait isyanında; Türkiye'de yeni kurulmuş olan Terakkiper Cumhuriyet Fır-kası'nın da çok önemli etkisinin bulunduğu vurgulanmaktadır. Bu değerlendirme; Şeyh Sait İsyam'ını masumca bir ayaklanma gibi sunmaya çabalayan Kürtçü ve liberal araştırmacıların gerçekçi davranmadıklarını da göstermektedir.

Türkiye'deki en büyük demokratik devrim; 29 Ekim 1923'te padişahçı yönetimin yerine cumhuriyet yönetiminin getirilmesidir. Böylece 600 yıllık tek adam yönetimine son verilmiştir.

Bu büyük devrimi yapan Kemalist kadro; yine dünyada bir eşi daha görülmemiş; ikinci bir adım daha atarak; cumhuriyetin kurulmasından bir sene sonra; ikinci bir partinin kurulmasına izin vermiştir. Bu parti; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır (TCF). Tek adam yönetimine alışmış; şeriat hukuku ile yönetilen ve tebaa kimliğinden çıkamamış, eğitim durumu son derece düşük bir toplumda böyle bir açılıma izin vermek; gerçekten büyük bir adımdı.

130 "Siyasi Hatıralar II", s.172

198 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 199

Lakin; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; kısa sürede padişahçılığın/hilafetçilerin; tarikatçilerin, Kürtçülerin ve işbirlikçi burjuvazinin doluştuğu bir gerici odak haline geldi. Bu partinin tüzüğüne konulan "Fırka; efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır." (Parti; dinsel itikadlara ve fikirlere saygılıdır.) maddesi 131 o tarihe kadar yapılan dünyacı devrim hareketlerine karşı bir karşı çıkışın işaretiydi. Partinin, "Milletten vekalet alınmadıkça yeni inkılaplar yapılmayacak!" biçimindeki görüşü¹³² yapılan devrimlere karşı olduklarını söylemekten başka bir şey değildi. Bu haliyle de eski düzen yandaşları, eski düzeni olağan sanan kitleler; TCF'ye akın akın geliyorlardı. Elbette ki Kürtçü/ Kür-distancı kesim de TCF'yi kendileri için bir sığınak, bir korunak, bir kamuflaj örgütü olarak görmüş, oraya doluşmuşlardı. Devrimci Kemalist harekete karşı oluşturulan bir karşıdevrim hareketi başlatılmış gözüküyordu.

Bütün bu gerçekler; Komüntern belgelerinde çok açıkça ortaya konuluyor.

İsyan başladıktan iki hafta sonra 26 Şubat 1925'te Moskova'da basma verilen bülten; Internationale Presse- Korrespondenz'da 31. sayıda yayımlanmıştır. İlk değerlendirme şöyledir:

"Mustafa Kemal ve Ankara hükümetine karşı Kürdis-tan'daki Şeyh Sait ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmi ittifak halinde geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Kemal, genel olarak ulusal kurtuluş hareketini temsil etmekte ve Türkiye'nin demokratlaştırılması ve feodal kalıntılar ile Müslüman din adamlarının etkisinden kurtarılması için

çalışmaktadır. Kemal'e karşı ilk olarak emperyalizm, ikinci olarak feodal ağalar, üçüncü olarak din adamları ve dördüncü olarak liman şehirlerinin yabancı sermayeye bağlı ticaret burjuvazisi mücadele etmektedir.

Son zamanlarda bütün gerici güçler, Kemal'e karşı bir harekete önderlik eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurdular. İsyancılar; din adamlarının yozlaştırdığı göçebe aşiretleri harekete geçirdiler ve dinci sloganlarla ortaya çıktılar.

Ayaklanma, büyük toprak ağalarının hâkim olduğu doğu illerinde patlak verdi. İsyancıların arkasında Musul sorununda, yani petrol sorununda çıkarı olan İngiltere bulunuyordu.

Ayaklanmanın başladığı tarih; ilk olarak Musul sorununun Milletler Cemiyeti'nin bir komisyonu tarafından araştırıldığı; ikinci olarak, hükümetin zaman zaman toplam ürünün yüzde 80'ini bulan 'aşar'ı kaldırmayı planladığı döneme rastlıyordu."¹³³

Aynı gazetede, S. Brike'nin 13 Mart 1925'te yazdığı makalede; Fethi Bey hükümetinin çekilip İsmet Paşa hükümetinin kurulması yorumlanırken, Halk Partisi içindeki gerici kanadın 1924 sonlarında harekete geçerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduğu belirtiliyor ve şöyle devam ediliyor: "Bu partiyi tanıtmak

için Terakkiperver Cumhuriyetçilerin çekirdeğini oluşturan 19 milletvekilinin toplumsal durumlarına dikkat çekmekle yetineceğiz: Bunlardan 11'i Doğu vilayetlerinin feodal ağalarını, sekizi ise İstanbul'un mali ve ticari burjuvazisini temsil etmektedir."134

131 Siyasi Hatıralar , s.113

132 Siyasi Hatıralar , s.114

3 "Komüntern Belgelerinde Tiirkiye-3: Kürt Sorunu", s.15 Komüntern Belgelerinde..., s.18

200 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Yazar; karşı devrim hareketinin çekirdeği olarak nitelediği TCF'nin, CHP'nin uzlaşma arayışını reddettiği de vurgulanmaktadır.

Korrespondenz'de 24 Mart 1925'te yayımlanan yazıda isyanın sebepleri arasında Kürt devleti kurma amacı da sayılmaktadır:

'Türkiye'deki Kürtlerin aniden başlattıkları ayaklanma ciddi bir niteliğe bürünmüştür. Türkler ayaklanmayı bastırmak için 40 bin kişilik bir orduyu harekete geçirmek zorunda kaldılar. Ankara Hükümetinin harekete geçirdiği bu oldukça kabarık sayıya rağmen, şimdiye kadar elle tutulur hiçbir başarı kazanılamamıştır.

Ayaklananların başında Şeyh Sait bulunmaktadır. Ayaklanma dini ve ulusal nedenlere bağlanmak isteniyor, Kürtler, bir yandan Kemalistlerin 2 Mart 1924 tarihinde kaldırdıkları Halifeliği geri getirmek, öte yandan bağımsız bir Kürdistan kurmak için ayaklandırıldılar.

Kürtler, sayıları üç milyonu bulan ve Türkiye, Irak ve İran olmak üzere üç devlete bölünmüş küçük bir halktır. Kürt halkının içinde bulunduğu kültürel ve maddi düzey çok düşüktür. Kürtlerin büyük çoğunluğu, dağlarda, dere yataklarında ve yaylalarda, çadırlar içinde göçebe ve yarı-göçebe bir hayat sürmekte ve hayvancılık yapmaktadır. Şehirlerde ise Kürtler, hamallık ya da benzeri işlerde çalıştırılmaktalar. (...) Kürt ayaklanması, İngiliz emperyalizminin Ortadoğu'daki yeni bir saldırı manevrasıdır." 135

135 Komüntern Belgelerinde..., s.22

RIZAZELYUT I 201

11 Haziran 1926 tarihli makalede; Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ve Türkiye'nin Musul üzerindeki iddialarından uzaklaştığı Musul Antlaşması incelenirken; Şeyh Sait isyanının Türkiye'ye maliyeti de gözler önüne seriliyor. Türk hükümetinin ne kadar zor şartlarda çalışmak zorunda kaldığını gösteren Korrespondenz'deki makalenin bir bölümü şöyle:

"Gerçekten de Ankara Hükümetinin karşı karşıya bulunduğu ekonomik güçlükler, bu iddialar için oldukça elverişli bir zemin yaratmaktaydı. 1925-26 mali yılında Türkiye bütçesi, yaklaşık 31 milyon liralık açık vermişti. Bu açığı giderlerle kısıntı yaparak kapanma çabaları ise, karşı-devrimci Şeyh Sait ayaklanması yüzünden başarıya ulaşamadı. 1925 yılının Şubat ve Mart aylarında, Türkiye'nin Güneydoğu illerinde patlak veren (ve düzenlenmesine İngiliz ajanlarının da katıldığı) bu ayaklanma, Türkiye Cumhuriyeti'ne 20 milyon liraya mal olmuştur.

Musul sınırının düzene sokulmamış olması ve sürekli olarak silahlı çatışmaların çıkması olasılığı Türk ekonomisi için ağır bir yük oluşturmaktaydı. 1926/27 mali yılı bütçe tasarısı, tarım ve sanayinin yeniden biçimlendirilmesi için yapılacak harcamaların önemli ölçüde artmasının yanı sıra, milli savunma giderlerinin muazzam bir miktar (yüzde 37) tutmasını, yani geçen yıla oranla yüzde 50 arttırılmasını da öngörmektedir, İngiliz basınının bildirdiğine göre, son zamanlarda Türk hükümeti, tam altı dönemin yedek askerini (120 bin kişi) silah altında tutmak zorunda kalmıştır. Türk ordusu, barış zama-nındakinden iki kat daha büyüktür.

Dünya pazarlarındaki elverişsiz şartlar ve özellikle de yedek sermayenin eksikliği dış ticaret bilançosunun açık verme-

202 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

sine ve Türk parasının değerinin sarsılmasına yol açtı. 1926 ilkbaharında, buna, bir de çok ağır bir Pazar bunalımı eklendi. Bu bunalım sonucu Türkiye ekonomisi, birçok alanda (pamuk, fındık, tahıl, meyvacılık) büyük ölçüde geriledi ve çok sayıda Türk ticaret firması iflas etti. Birçok bölgede tarım makinalarını ve tohumluluğu kredi karşılığında almış bulunan köylüler, borçlarını ödeyemez duruma düştükleri için, bankalar, köylülerin mallarına haciz koydular ve açık artırmayla satışa çıkardılar.

Türk Hükümetinin vergi yükünün önemli bir bölümünü köylülüğün sırtından kaldırarak şehir burjuvazisine yükleyen vergi siyaseti ve tüketim mallarına konulan yeni vergiler, ithal mallarının fiyatlarındaki artışı hızlandırdı. Bu artış, tarımsal hammaddelerin fiyatlarındaki düşüşle bir araya gelince, Türkiye ekonomisinde son zamanlarda bir "açmaza" yol açtı. Bunun sonucunda ise, bu kez şehir malları açısından bir Pazar bunalımı ortaya çıktı. Dolayısıyla şehir halkı büyük ölçüde hoşnutsuzluğa kapıldı ve bu temel üzerinde de muhalif ve tasfiyeci akımlar güçlenebildiler.

Aynı şekilde Türkiye'nin içinde bulunduğu genel siyasal durumda, bu akımları teşvik etmekteydi, İngiliz diplomasisi, siyasal baskı yapabilmek için Türkiye'yi tecrite ve Yunanistan ve İtalya'nın aracılığıyla Türkiye'nin güvenliğini silahla tehdit etmeye yönelik bütün tedbirleri almıştı.

Musul Anlaşması, Türkiye halkına ekonomisini güçlendirmede daha fazla olanak sağlamak bakımından, belli ölçülerde, bir soluklanma dönemi olabilir.

Musul Anlaşması, Türkiye için yabancı sermaye ile, özellikle de İngiliz sermayesi ile işbirliğine başlangıç anlamı mı

RIZA ZELYUT I 203

taşıyor? Ankara Hükümetinin "Batı'ya" yönelmeleri seçtiği anlamına mı geliyor? Bu tür iddiaların hiçbir temeli yoktur. Tam tersine, Türk basını, Türkiye'nin Batı kapitalizmine hiçbir şekilde boyun eğmediğini ve eğmeyeceğini, Türkiye için ölüm kalım mücadelesinin henüz sona ermediğini ve bu mücadele Türkiye'nin saldırgan Batı'ya karşı ancak kendi öz güçlerini geliştirerek ve Doğuda sırtını sağlama olarak zafer kazanabileceğini özellikle vurgulamaktadır. Milletler Cemiyeti ise, Türklerin geçmişteki siyasal kavrayışlarında olduğu gibi, bugünkü kavrayışlarında da, emperyalist Batı'nın Doğu halklarına karşı kurduğu ittifakın bir simgesi olmaya devam etmektedir." 136

29 Haziran 1926 tarihli S. İranski imzalı makalede "Türkiye'de Gerici Bir Darbe Denemesi" başlığı altında, İzmir Suikasti yorumlanıyor. Komünist basın; bu olayı bir intikam hareketi olarak değil Yunanistan, Polonya, Portekiz gibi ülkelerde yapılan büyük bir hükümet darbesi girişimi olarak yorumluyor. İranski; darbecilerin kökenini Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na bağlamaktadır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın uluslararası sermaye ile bağlantılarına vurgunun da yapıldığı yazıda işin arkasında İngiltere'nin bulunduğu dile getirilmektedir. İranski; Londra'da çıkan Times Gazetesi'nin hemen, yeni partiyi "Mustafa Kemal'in her adımını" eleştirdiği için kutladığını ortaya koyduktan sonra TCF'nin tutumuyla ilgili düşündürücü ayrıntılar veriyor:

"13 Şubat 1925'te Türkiye'de Kürt ayaklanması patlak verdiğinde "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", hükümetin

136 Komünem Belgelerinde..., s.42

204 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 205

Kürtlere karşı mücadelesini zorlaştırmak için elinden geleni yapmaya koyuldu. Örneğin, 4 Mart'ta parlamentoda, ayaklanmayı bastırması için İsmet Paşa Hükümetine olağanüstü yetkiler verilmesinin aleyhinde oy kullandı. 8 Mart'ta Mustafa Kemal'in Başkomutanlık görevinden uzaklaştırılması için önerge verdi, 31 Mart'ta Parti, ayaklanma bölgesinde olağanüstü yetkilerle donatılmış olan askeri

mahkemeler kurulmasına karşı çıktı Nisan ayında da Kürdistan'da sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıktı.

Hükümet, "Mustafa Kemal'in her adımını eleştirenler"e karşı, ayaklanma bastırıldığı oranda sertleşen tedbirler almaya başladı. Kürt ayaklanmasının elebaşısı olan Şeyh Sait'in yargılanması sırasında, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının ayaklanmayla ilişkisi olduğu ortaya çıkınca, bu parti, hükümetin 3 Temmuz 1925 tarihli bir kararıyla dağıtıldı. "Te-rakkiperver'ler" illegale geçtiler. En uzlaşmaz "ideolojik" gericiileri seferber etmek için çalıştılar. Yurt dışına kaçmış olan gericilerle ve onların yabancı koruyucularıyla bağlarını güçlendirdiler. Harekete geçmek için bu anı seçmeleri, bir rastlantı değildir.

Şu anda Ankara'da hükümetin daha önceki açıklamalarına tamamen ters düşen Musul Anlaşması imzalanmış bulunuyor. Tekellerin korunmasıyla bazı gıda maddelerinin fiyatı şu sıralarda çok yükselmiş durumda. Hükümetin aldığı son derece gerekli ve iktisadi bağımsızlığın korunması için kaçınılmaz diğer birtakım önlemler nedeniyle de pahalılıkta belli bir artış eğilimi görülmektedir. Demiryolları yapımı ve hükümetin bazı diğer iktisadi önlemleri, dış ticaret bilançosundaki açık ve para değerinin yarattığı güçlükler yüzünden yavaşlamıştır.

"Dış ticaretin kolaylaştırılmasını savunanlar", genç ulusal Türkiye'nin bütün bu büyüme hastalıklarını, "Yabancı ser-mayenin güvenini kazanmak için" kötüye kullandılar.

Darbe girişiminin başarıya ulaşması, Türkiye'nin iç siyasetinde "Bulgarlaşması", içte padişahlık zamanına geri dönmesi, dışta ise Lokarno tertipleri zincirine katılması demek olurdu. Neyse ki bu gerçekleşmemiştir. Darbenin başarısızlığı, bugün artık Türkiye'nin yeni ulusal temel üzerinde yükselen iç ve dış siyasal durumunun istikrar kazanmış olduğunu ve içindeki hiçbir karşı devrimci çabanın, ne kadar yabancı çıkarlara dayanırsa dayansın, bu durum karşısında başarılı olamayacağını kanıtlamaktadır."137

Görüldüğü üzere; 1923'te kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti; daha kuruluşundan bir yıl sonra ciddi bir komplo ile karşı karşıya gelmiştir. Bu komplonun arkasında Ortadoğu'yu kontrol etmek sevdasındaki İngiltere'nin bulunduğu açıktır. İngiltere; bu komployu yürütmek için a/İstanbul merkezli işbirlikçi (komprodor) deniz ticareti burjuvazisini, b/İstanbul ve Avrupa odaklı padişahçı-hilafetçi eski Osmanlıları c/Şeriatçı-tarikatçı kesimi, ç/Kürtçü Kürdistanlı ekibi, d/Ankara'daki padişahçı-tutucu politikacıları, e/Ağalık ve aşiret düzeninin ortadan kaldırılacağını gören derebeylerini kullanmıştır.

Bu mücadele; "Türk ulusal devrimcileri" ile bütün işbirlikçi ve gerici takımı arasında ortaya çıkmıştır.

Lakin, Kürtçü/Kürdistanlı kadroları kullanarak Türk devrimi ile mücadeleyi sürdürmek isteyenler, rahat durmamışlar; yola devam etmişlerdir.

Komüntern Belgelerinde..., s.47

206 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERCEGI

RIZAZELYUT I 207

SON KÜRTÇÜ ÖRGÜT PKK

Partiya Karkeren Kürdistane (Kürdistan İşçi Partisi: PKK), Abdullah Öcalan tarafından kurulmuştu. Öcalan; Ankara Yüksek Öğrenim Derneği Yönetim Kurulu'na girdiğinde, yakın arkadaşı Baki Karer'le, Kürtler'in bir ulus olduğunu, sömürge halinde yaşadıklarını ve haklarını almak için bağımsız bir örgütlenmeye gitmeleri gerektiğini savunmaya başladı.

Öcalan'dan önceki Kürtçüler de artık Türk solcularından ayrı düşünmeye ve temel çelişkiyi Kürt-Türk çelişkisi gibi görmeye başlamışlardı. 1975'te Komalcılar şöyle yazıyorlardı:

"... Günümüzde Kürt halkının baş çelişmesi, onun varlığını reddeden, demokratik haklarını gasp ederek bütün doğal zenginliklerine el koyan merkezi otorite ile dir. "13S

Abdullah Öcalan ile arkadaşları işte bu fikri ele alarak, içine biraz Leninizm katarak geliştirdiler. Bunlar; ilk dönemlerde kendilerini Ulusal Kurtuluş Ordusu (UKO) diye adlandırdılar. Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Fis köyünde, 28 Kasım 1978'de yapılan bir toplantıda örgütün kuruluşu tamamlandı. Dönemin etkili akımı olduğu için işi Marksist -Leninist temellere dayamayı zorunlu gördüler. Hedef; Kürdistan devletini silahlı mücadele yoluyla kurmaktı. Bu örgüte Partiyeye Karkeren Kürdistan (PKK) (Kürdistan İşçi Partisi) adı verildi ve Genel Sekreterlik görevine Abdullah Öcalan getirildi. Bölgede dağıtılan el ilanlarında şunlar söyleniyordu: "Bağımsız, birleşik, demokratik Kürdistan'a doğru!"
'Koçgiri Halk Hareketi", s. 8

Emperyalizm ve sömürgeciliğe son!
Yaşasın bağımsızlık ve proleterya enternasyonalizmi!
Yaşasın PKK!"139

En başındaki bildirilerde de görüleceği üzere; PKK'nın işçi sınıfının ideolojisi ile hiçbir ilişkisi yoktu. Amaç/ Kürtçülük ve Kürdistan olmakla birlikte; buna ideolojik bir kılıf bulabilmek için "işçi sınıfı" adı ve "proleterya enternasyonalizmi" sembolleri kullanılıyordu.

PKK'nın ilk yöneticileri arasında şu isimler de yer almıştı: Kesire Yıldırım, Mehmet Hayri Durmuş, Cemil Bayık, Baki Karer, Duran Kalkan, Ali Haydar Kaytan, Ali Gündüz, Resul Altmok, Sakine Polat, Seyfettin Zuğulu, Suphi Karakuş, Mehmet Şener, Ferzande Tağaç, Mehmet Duran, Karslı Abbas, Antepli Faruk, Şahin Dönmez, Mazlum Doğan ve Hüseyin Tokgüler.

PKK yapılanmasını Güneydoğu'ya taşımıştı. Kürtçü ve Kür-distancı çizgideki varlığını kabul ettirebilmek için diğer örgütlerle mücadeleye girişti. Kawa, Özgürlük Yolu, DDKD gibi Kürt grupları revizyonist ve işbirlikçi ilan edildi. m Özellikle Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) adıyla bilinen örgüt üyeleri, PKK'nın hedefi oldu. PKK; 12 Eylül 1980'e kadar güvenlik güçlerine ve bölgedeki diğer örgütlere karşı yüzlerce silahlı eylem gerçekleştirdi. 1980 öncesinde bu örgüt; PKK'dan çok "Apocular" olarak biliniyordu.

Abdullah Öcalan, Türkiye'de olayların hızlandığını gördü ve askerinin müdahale edebileceğini anlayıp 7 Temmuz 1979'da Suriye'ye kaçtı, ardından Lübnan'a giderek Suriye denetimindeki Aliza Marcus, "Kan ve İnanç; PKK ve Kürt Hareketi"; s. 70 Kan ve İnanç, s.55

208 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Bekaa Vadisine yerleşti. 12 Eylül'den sonra yurt dışına çıkan yönetici kadro da Bekaa'ya gitmişti. Burada oluşturulan yeni militanlarla Türkiye'de yapacakları silahlı ve kanlı eylemlerin hazırlıklarına başladılar. PKK, 1984'te ilk ses getiren eylemini yaptı ve 15 Ağustos gecesi Erüh ve Şemdinli ilçelerini bastı.

PKK; 1985 yılında ERNK (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) adı altında cephe oluşturdu. Bu örgütle köy korucularına yönelik sistemli bir saldırı başlattı. Bölge halkını korkutmak ve terörize etmek için toplu katliamlar da yaptı. PKK; 1986'da Mardin'in Pınarcık köyünü basıp kadın ve çocukların da aralarında bulunduğu 30 kişiyi katletti. 1984-90 arasında kendisine destek vermeyen Kürtleri de düşman ilan eden PKK; yaptığı saldırılarla halkı korkutup yanına çekmeyi veya devletten uzaklaştırmayı başardı.

PKK, Avrupa'daki diğer Kürt gruplarını da yok etmek için 1980'lerde şiddete başladı. Bu hedeflerden birisi de Komkar örgütü idi.

"Yurt dışında yayımlanan "Denge Komkar" dergisi, 1 Nisan 1987:

- Kürt Yurtsever Hareketi ciddi bir provokasyon ile karşı karşıyadır. (...) saldırganlığı çılgınlık düzeyine ulaştırdı lar (...) kan döktüler...

Aynı derginin 29 Mayıs 1987 sayılı yayınından da bir alıntı yapalım:

- Halkımızın yiğit evladı Ali Hoca (Ramazan Adıgüzel)

PKK'lı ajan provokatörlerce katledildi...

Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi 4 Mayıs 1987 günlü açıklaması:

- 12 Eylül sonrasında PKK'nın ipleri Ortadoğu planında başka güçlerin eline geçti. (...) PKK hem yurt içinde hem yurt dışında Kürt ulusal hareketine ve genel olarak Türkiye'de devrim ve demokrasi güçlerine karşı bir provokasyon aracı olarak kullanılıyor...

Kürdistan İşçi Derneği Fransa örgütü başkanının (Ali Aka-gündüz) öldürülmesi üzerine "Denge Komkar" adlı derginin 1 Temmuz 1987 tarihli sayısında yayımlanan 21.6.1987 tarihli bildiriye de göz atalım:

-Bu şerefsizce saldırının sorumlusu da yıllardır Avrupa'nın şu veya bu ülkesinde dernek basan, kundaklayan, devrimci ve yurtsever kişilere saldıran, onları öldüren, yaralayan, bu işi temel politika haline getiren Apocu çetedir..." wl

PKK'nın Kürdistan'ı kurmak için başlattığı eylemler ve diğer Kürtçü gruplara karşı uyguladığı şiddet; olumlu yankı yapmış; artık Suriye'den, İran'dan, Kuzey Irak'tan militanlar akın akın PKK'ya gelmeye başlamıştı.

Öcalan; bu işleri Suriye'nin koruması altında yürütüyordu. Beka Vadisi'nde gözüke de çoğu zamanını da Şam'da geçiriyordu. Şam'da önemli miktarda Kürt kökenli insan yaşıyor. Bunların büyük bölümü de Rükneddin Mahallesi'nde. Şam'da 2007 yılında yaptığımız araştırmada öğrendik ki bu mahalle; Abdullah Öcalan'm barındığı bölge imiş. Rükneddin Mahalle-si'ne giren caddenin sağında askeri birim var. Tam karşıda ise boş bir alan bulunuyor. Buradaki tesiste eskiden PKK'lıların bulunduğu ve talim yaptıkları söyleniyor. Abdullah Öcalan; bu

' Uğur Mumcu, "Cumhuriyet", 17 Temmuz 1992

210 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 211

boş alana bakan ve askeri noktaya yakın olan tam kavşaktaki bir apartmanda kalıyormuş. Bir sokak aradan sonra askeri bölgenin başladığı bu yer Öcalan'ın korunması için bilinçli biçimde seçilmiş.

Abdullah Öcalan; ayrıca Mizze Mahallesi denilen; bu bölgeye yakın daha lüks bir semtte de ayrı bir daireye sahipmiş. Bazen orada bazen Rükneddin'de kalarak Türkiye tarafından yapılacak bir saldırıya karşı korunuyormuş. Elbette ki bütün bu işlerden Suriye gizli haber örgütü El Muhaberat'ın bilgisi bulunuyordu.

PKK Lideri'nin böyle uluslar arası korumaya alındığı bir dönemde; Birinci Körfez savaşı ile Irak'ın güvenliği parçalanıyor; Kuzey Irak'taki aşiretler de PKK'nın gizli destekçisi haline geliyorlardı. Silahlı militan sayısı 15 bini bulmuş; Türkiye içinde 50 bini geçkin sivil militan yaratmış; Avrupa'da da on binlerce taraftar sağlamıştı. Bu kadar güçlenen PKK artık şehirlerde kitle eylemlerine başlayabilirdi... Böylece örgüt; kurtarılmış bölgeler yaratmaya çalıştı. Bunda yer yer başarılı bile oldu.

PKK; artık Güneydoğu'nun hakimi gibi gözükmektedir. Bu örgütün siyasi kolu olarak çalışan Demokratik Toplum Partisi (DTP) kapatılmıştır ama hemen Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) bunun işlevini yerine getirmeye başlamıştır. PKK'nın bu kolu istediği gibi çalışmakta; siyasi ve ideolojik propagandayı sürdürmektedir. Bu propaganda, "demokrasi-barış" gibi kavramları kullanmakla birlikte son tahlilde Kürtçülük ve Kürdistan temeline dayanmaktadır. 2009 yerel yönetim seçimlerinden sonra, İğdır Belediye Başkanlığı'nın da kazanılması üzerine DTP Milletvekili Per-vin Buldan, "Kürdistan'ın sınırlarını belirledik!" diyerek açıkça bir sınır çizmiştir. Kürdistan'dan söz etmek; artık olağan bir

demokratik talep gibi görülmeye başlanmış; savcılar da bu konuda soruşturma açmaktan vazgeçmişlerdir.

Yakalanıp yargılanan Abdullah Öcalan Savunma'smda demokratik çözüm ve demokratik cumhuriyetten söz ederken bile Kürdistan fikrini terk etmemektedir: "Ülke bütünlüğü; ortak vatan gerçeğini daha da güçlendirecektir. Başlangıçta bağımsız Kürdistan fikri güdülmüşse de pratik gerçek; bu mevhumun korunmasıyla beraber; ülke bütünlüğünün vurgulanması ve Türkiye'nin iki halkın ortak vatani

olduğudur." U2 Görüldüğü üzere Öcalan'ın bu yazdıklarında; PKK'nın bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak için yola çıktığı kabul ediliyor. Bu kavramın korunması önerilip Kürdistan iddiasından hiçbir koşulda vazgeçilmiyor

Ayrıca, Türkiye; sadece Türklere ve Kürtlere aitmiş gibi gösterilerek millet iki kutuplu hale getirilmek isteniyor. Kürtlerin insani olarak değil de siyasi olarak Türk milleti ile aynı güçlere sahip olmasını öneren bu anlayış; kesinlikle Türkiye'de ikinci bir millet imal etmeyi hedefliyor.

PKK'nın bu amaçla 2009'da yaptığı saldırılar; şehirlerin caddelerini ve ara sokaklarını savaş alanına çevirdi. AKP hükümetinin Kürt sorunu dediği bu terör dalgası, bölgede giderek şiddetleniyor. Bu saldırıları durdurmak amacıyla başlatılan Kürt Açılımı/ Demokratik Açılım/Barış ve Kardeşlik Projesi gibi adlar verilen girişim de olumlu bir sonuç yaratabilmiş değil. Hükümetin; birlik, demokrasi, kardeşlik gibi sıfatlarla yürüttüğü politika, terör örgütünün daha çok alan kazanmasına yol açmış gibi gözükmektedir. Çünkü terör örgütü; artık şehirlerde yapılaşmak ve dağdaki

12 "Tarihin Işığında Güneydoğu ve Diyarbakır", s. 148

212 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

örgüt gücünü şehirlerde devreye sokmak peşindedir. PKK'nın Kongre kararıyla kurulan Kürdistan Demokratik Topluluğu (Koma Civaken Kürdistan: KCK) bu iş için görevlendirilmiştir. KCK; akademisyen İhsan Bal'ın deyişi ile PKK'nın şehir polisi gibi çalışmakta ve bölgeyi elinde tutmaktadır. Örgüt, bölgedeki geleneksel dinsel yapının gücünü gördükten sonra, kuruluş yıllarındaki sosyalist söylemleri tamamen terk ederek; Doğu'nun derebeylik sisteminin bir parçası haline gelmiştir.

Şu bir gerçektir ki, Kürtçü/Kürdistancı örgütler arasında en dirençlisi PKK çıkmıştır. Örgüt; varlığını sürdürmek için demokratik hakları ve hukuk kurallarını ustalıkla kullanmış; Türkiye'nin demokratikleşme ataklarını da kendi varlığını kuvvetlendirmek için bir fırsata çevirmiştir.

PKK'da Kürdistan Teali Cemiyeti gibi Tunceli bölgesini Kürt göstererek Türk hükümetine karşı kullanmaya çabalamaktadır.

:

UÇUNCU BOLU

DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

İSYANLAR ÖNCESİ DERSİM'DEKİ DURUM

Dersim bölgesi; 1930'larda devlet içinde devlet olan bir coğrafya idi. Buranın egemenleri de aşiret reisleri, ağalar ve Seyitlerden oluşan derebeyleri idi. Buradaki halk, egemenler tarafından oluşturulan sosyal zincirlerle köleleştirilmiş durumdaydı. Doğu bölgelerimizde hâkim olan aşiret düzeni ve ağalık; Tanrısal bir düzen gibi gösterilip kutsallaştırılmış; halk; bunların insafına terk edilerek; bir tür "ağa putçuluğu/ağa tapına" yaratılmıştı. V. Minorski, 1915'te yaptığı gözlemlerinde bu ağa tapmanı gözlemiş ve aktarmıştır: "Ağa ile bireyler arasındaki ilişkilere gelince, bu bağ Kürtler arasında çok güçlüdür. Ağaya sonsuz bağlılık ve baş eğme vardır. Ağa, onların varlıklarının en önemli parçasıdır. Ağaya sürekli üstün bir varlık ve muzaffer kumandan gözüyle bakılır. (...) Aşiretin bireyleri bu etkinliği zorla değil içten gelen bir arzu ile kabul ederler. Öyle ki Türkle-

214 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

rin işgal ettikleri yerlerden bazılarında, halkla yaptığım konuşmalarda, Türklerin, ağaların egemenliğine son vermeye çalışmalarından dolayı şikayet ediyorlar ve 'Artık ağamız olmayacak ve biz ağasız kalacağız.' diyorlardı."

Ağalık/reislik ekonomik/sosyal sistem olduğundan farklı bir kültürel kimliği bulunan Dersim bölgesinde de aynı etkiyi yaratıyordu. O döneme ilişkin fotoğraflar incelendiğinde görülen genel manzara iç burkucudur. Köyler; on, on iki evlik küçük yerleşim birimleri halindedir. İki, üç evlik komlar daha yaygındır. Köylünün oturduğu ev, tek gözlüdür. Mutfağı, ambarı, yatak odası buradan ibarettir. Kaba taştan duvarlı, küçük pencereci bu odanın bitişiği de ahır ve samanlıktır.

Genelkurmay Başkanlığı'nca 1930'da bölgenin incelenmesi sonucu hazırlanan raporda söylenenler bu yoksul ve güç yaşamı gözler önüne sermektedir:

"Dersimliler geçim zorluğu içindedir. Halk, yazın dağlarda mantar ve benzeri yabancı sebzelerle süt-yoğurt, yağ kullanır. Kışın da yazdan tulumlara basılan çökelek, kısmen yağ ile geçinirler. Reislerin dışındaki halk mısır ekmeği yer. Ziraata uygun yerler azdır. Uygun kısımlar da reisler tarafından ekilir. Mesela Çarıklı aşiretinde arazi tümünden Şah Hüseyin Bey ailesine aittir.

Halkın oturduğu evler, tepeden delikli birer indirdir. Yatmak, oturmak, ekmek pişirmek, hülasa bütün ihtiyaç için bir tek oda ile yanında samanlık ve ahırdan ibaret mağaraya benzer yerlerdir.

RIZAZELYUT I 215

Giydikleri; koyun ve keçi kılından şalvar ve cepken, kadınlar şalvar ve üç peşli entaridir. Bu biçimde yaşayan geri halk Seyitlerin, reislerin birer esiridir."143

Bütün belgelere yansıdığı üzere; bu dağlık bölgede hayat zor, imkânlar çok kısıtlıdır. Bu durum; ingilizler tarafından Dersim için gizli olarak hazırlanan raporlara da yansımış; bölge halkının geri kalmışlığı dile getirilmiştir.144 Bu yüzden de köylü, yaşamak için bir ağanın veya aşiret reisinin sığıntısı olmak durumundadır.

İsyan öncesinde Dersim bölgesinde yapılan incelemelerde halkın konumunu ve derebeylerinin (ağalar-reisler-Seyitler) üst durumlarını tespit eden bilgiler şöyle özetlenebilir:

"...Ferd, ağaya karşı hiçbir hak iddiasında bulunamaz. Ağa aşiretten istediğinin mal ve canına sahiptir. Ağa aleyhine hükümete müracaat yasaktır. Müracaat eden aşiret yarasını bozmak suçu ile aşiretçe cezalandırılır, yani öldürülür."

"...Ağa müsaade etmeyince evlenilmez. Babanın erkek evlat üzerindeki hakkı ancak on beş yaşına kadar sürer, bu yaştan sonra hak, ağaya geçer."

"...Hak bakımından kızların ailede şahsiyeti yoktur, kızlar miras alamazlar. Boşanma da yoktur. Kocanın karısı üzerinde hakkı geniştir, öldürmeyi bile kapsar."

"... Gayrimenkulun aşirete ait olduğunu biliyoruz. Menkullerde de aşiret uşağının hakkı tam değildir, menkul alını satımında ağaya hisse verme mecburiyeti vardır."

143 Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, "Dersim", s. 182

U4 "İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu", 3 Ocak 1936 tarihli belge özetinden, s. L

216 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

"... Toprak ağanın olmuştur. Dersim'de özel mülkiyet varsa da laftadır. Mülk sahibi kalanlar da her sene ağaya bir nevi ağalık hakkı öderler."115

Araştırmalar; Seyitlerin durumunu da ortaya koyuyor: "Seyitlerin bazıları tam manasıyla derebeyi idiler. Kendi şahıslarında büyük siyaset (!) kuvveti ile aşiret reisliğini toplayan kimseler en tehlikeli derebeyleri olmuşlardır. Yarım asır önce bütün Dersim'e hükmeden en nüfuzlu derebeyi Pülümür'ün Şah Hüseyin oğlu idi, onlar tepelendi, Koç uşağından İdare, Dersim'in en kabadayı haydudu oldu. O da tepelenince Seyit Rıza'nın ikbal devresi başladı. Bu Seyit hem Abbas uşağının başı ve hem de soy kütüğünü daha önce öğrendiğimiz Şeyh Hasanlar kolunun dini amiriydi.

Bununla beraber burada tekkeye, seyide vakfedilmiş topraklar ve bu topraklar üzerinde ortakçılıkta çalışan insanların kazancıyla işler tekkeler ve tapınaklar olmadığı için, Dersim'in samanları, eğer aşiret ağası değillerse cerrarlıkla, bir totem ticareti, sadaka veya adakla yaşadılar. Seyit Rıza'nın serveti bu cerrarlık gelirinden daha ziyade avanesinin çapullarda vurduğu mallarla meydana gelmişti."146

Bölgede isyan öncesinde toprak ağalığının durumu şöyle özetleniyor: "Toprak ağalığı, bugün Dersim'in aşiret rejiminden kurtulmuş görünen kısımlarında bile hâlâ en büyük şiddetiyle hükmünü sürüyor: Bu da iki türdür:

"Tunceli Medeniyete Açılıyor", s.113

Tunceli Medeniyete , s.114

1- Komşu aşiret reisi, cebinde parasıyla gelmiş ve aşiretinin hiçbir alakası olmadığı bir köyde toprak alıp maraba çalıştırmaya başlamıştır. Fakat eski memurları tamahkârlığa sevk etmenin türlü türlü yolunu bilen, hak iddia edenin can, mal ve ırzını tehdit etmenin her zaman kolayını bulan ağa, tapulu arazisinin sınırını o kadar genişletmiştir ki, geride o köyün asıl halkına yer kalmamıştır denebilir.

2- Beş on kuruş para biriktirmenin yolunu bulmuş ve daha ziyade kaza merkezlerine bitişik köylere yerleşmiş olan insanlar, çiftçilik maksadıyla toprak alırlar. Bunların arasında Amerika'da yıllarca çalışarak alın teriyle hayli para biriktirip toprak alanlar da vardır. B öylelerinin toprakları arasında bir ailenin kendi başına ekip biçeceği miktardan kat kat geniş araziye de rastlanır; onlar köylüyü maraba olarak kullanır ve ürünün belli oranına ortak ederler.

Bu marabalardan ağanın malı olan evlerde oturanlar olduğu gibi ağanın toprağına bir çatı kurmuş olanlar da vardır. Fakat hepsi bu toprağına bağlanmıştır, bir ot gibi, bir bitki gibi... Buradan çıkıp ayrılamazlar.

Bu iki tür toprak ağalığının, ürüne ortaklık oranları türlü türldür. Fakat hiçbir zaman köylünün eline yüzde 40tan fazla bir şey kalmaz. Ağızdan söylenen oranlar şunlardır:

Dersim'in içlerinde toprak gerek ağanın üzerine olsun ve gerekse üzerinde çalışan şahsa tapulu bulunsun, bu arazi ürünlerinden sekizde biri bir kere peşinen ağalık hakkı olarak ayrılır. Sonra tohum payı, çift payı, hükümete verilecek vergi payı adlan ile geri kalanın yarısı ellerinden alınır. Bundan sonra da Seyitler cerre çıkarlar, geriye kalan

darıdan onlar da ne koparırlarsa koparırlar. Dersimlinin eline kendisini ancak beş altı ay besleyebilecek kadar bir tahıl kalır.

Dersimli diğer aylar için katığının ve ambarının açığının namlusundan çıkacak kurşundan bekler. Ya bir tuluma biner, hayatı pahasına Murat'ı veya Fırat'ı geçerek Kemaliye'ye saldırır. Yahut Çemişkezek'in veya Pertek'in mağdur halkını soymaya fırlar, canlı ve cansız neleri varsa sürer, yükler getirir.

Soygunculuk, Dersim geleneğinde kurallaşmıştır. Zaten aşiret hayatı demek, reisin halkı istediği gibi oynatması demektir. Reis kanun koyucudur. Çünkü kuvvet onun elindedir, onun dediği haktır, isabetlidir. Zaten Seyit de işin ahretle ilgili kısmını kolaylıkla halleder.

Dersim coğrafyasında soygun yolları, bir memleketin ticaret yolları gibi adeta apaçaktır, bellidir. Bu yollar kuzeyde, Ovacık'ta Mahmut gediğinden Pülümür'ün Aşkirik ve Danzik köylerine çıkar. Mercan boğazında Katır gediği üzerinden Erzincan merkezine uzar. Sibilibaba boğazından, Harami deresinden Dereköyü'ne çıkılır. Seyit Rızanın çapulcu kolları Aslan uşağı içinden geçerek bu yolu takip ederlerdi.

Yılanlı deresi ünlü bir eşkıya yoludur, Aslan uşağının çapulcu kolları, Aksu'nun açtığı Merdiven deresinden istifade eder ve Erzincan'la Kemah'a akardı.

Karakol gediğinden ve Eşkıya gediğinden Kemah'a gidilirdi. Ziyaret boğazı, Maksut uşağının bölgesindedir, Bezker uşağı da çapula buradan çıkardı. Kurudere boğazı tamamen eşkıya geçidiydi. Behre gediği Kemaliye'ye taşan

eşkıyanın yoluydu. Ovacık ve Hozat aşiretleri Karayel gediği ile Behre gediğinin arasında Havaçor boğazından istifade ederlerdi. Karayel gediğinden Koçlar, Ferhatlar, Karabalılar, Abbaslar faydalanırlardı. Salda boğazı Hozat, Çemişkezek ve hatta Ovacık aşiretlerinin bir kısmının Arapkir'e yönelttikleri soygun yoluydu.

Nazimiye taraflarında Derçuvan, Kalman, Aşağı Çarık civarı Kigi'ye akan çapulcuların yoluydu. Hel dağı Pülümür üzerinden Erzincan ovasına yol verirdi." 147

Dersim'de derebeylerinin kurduğu düzeni inceleyenlerden Dahiliye Vekâleti Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey 1925 senesinde düzenlediği raporda özetle şöyle diyordu: Dersim, Cumhuriyet için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kati bir ameliyat yapılmalıdır. Son derecede zeki, kurnaz ve hileci olan bu halk, hükümetin zayıf ve kuvvetli bulunduğuna göre saldırgan veya itaatlidir. Mektep açmak, yol yapmak, refah getirecek fabrikalar kurarak burayı medenileştirmek boş hayaldir. Cehalet, geçim darlığı, iç dış kıskırtmalar; Kürtlük eğilimleri, son gerici ayaklanmayı (Şeyh Said isyanı) bastırmaktan kaynaklanan intikam duygusu; yürütülen toplumsal ve dinsel devrimler yüzünden gerici güçlerin duyduğu tepki sorunun temelidir. Bunları kullanan ağa, reis ve seyit, halkı esir gibi kullanır ve onları eşkıyalığa sevk eder.

Musul sorununun kesin sonuca bağlanmadığı bu günlerde, Dersim sorunu çözümlenmelidir. Çünkü yakın veya uzak bir günde burada isyan patlayacağından eminim. Dersim için süratle Dersim Medeniyete Açılıyor, s. 114

220 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

tedbir alınmalıdır. Silah toplanmalı, Dersim'deki derebeyleri uzak bölgelere sürülmelidir. Bu zorbaların elinden kurtarılan halka toprak ve tohumluk verilmeli; bölgeye banka açarak halka kredi dağıtılmalı, madenler işletilerek halka iş yaratılmalı, devlet yollarını her tarafa ulaştırmak, bölgede eğitimi artırıp Türkçülüğü hakim kılmalıdır. Yoksa Kürtçülük bölgede başarılı olur.148

Görüldüğü üzere en sert raporlarda bile; Dersim halkı değil, Dersim'in derebeyleri (ağa-aşiret reisi-Seyit) hedef alınmaktadır. Dersim bölgesinin düzene kavuşturulması için ekonomik önlemlerle sosyal önlemler de düşünülmektedir.

Devletin bakışı bu olmakla birlikte; bölgedeki devlet memurlarınının Dersim halkına hasmane ve küçük görücü biçimde yaklaştıkları da anlaşılıyor. Bu memurların, Dersimli'yi Kürt ve Kızılbaş görerek ezmeye çalışması; bölgedeki derebeylerinin halkı kolayca kıskırtmasına ortam hazırlıyordu.

Yerelde yapılan yanlışlara karşın; cumhuriyet yönetimi Der-sim'i barış yoluyla kazanmak için girişimlerini sürdürmeye devam etti. Kemal Atatürk; Türk bildiği Dersim bölgesini barış yoluyla devrimci uygulamalara açabilmek için oraya hem ordu komutanlarını hem de valileri kendisinin temsilcisi olarak yolladı. Bu gerçek; Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanı olan Baytar Nuri'nin verdiği bilgiler arasında bulunmaktadır. Lakin; Der-sim'i kurtarılmış bölge yapmaya çabalayan derebeyleri 15 yıllık bu barış çağrılarında silahla karşılık verdiler.

RIZAZELYUT I 221

Dersim, Tunceli Oluyor

Belgelerde ve özel raporlarda görüldüğü gibi Dersim aşiretleri; cumhuriyet hükümetini arkadan vurmak için ortaya çıkan her fırsatı kullanıyorlardı. 1920/21 Koçgiri isyanında olduğu gibi 1930 Ağrı isyanında da Dersimli aşiret reisleri; Kürtçülerin yanında yer aldılar. Türkiye Cumhuriyeti içinde ayrı bir devlet görünümündeki bu bölge; iyi niyetli yaklaşımlara silahla karşılık veriyordu.

"1931 sonbaharında Dersim gene azgındı. Dersim'in içindeki ve yöresindeki halk yer yer şikâyet ediyordu. Haydaranlılar Kiği'ya, Yukarı Abbaslılar ve yine Seyit Rıza'-nm himaye ettiği Koçgirililer, Kemaliye, Refahiye, Zara ve Sivas'a kadar soygunculuk yapıyorlardı. İki yıl içinde Dersim'de yapılan suçların takibi için çıkarılan mahkemeye çağırma, tutuklama ve yakalama müzekkerelerinin ve özel müzekkerelerin toplamı 4.680'i bulmuştu.

Dersim'i çevreleyen kazaların 150 bin nüfusluk halkı, Dersimlilerin art arda ve sürekli taarruz ve tecavüzlerinden bıkmışta. Dersime yakın yörelerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayaklarının altında çiğneniyordu. Toplu ve büyük çetelerin köy basması, sürü götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, son ayların adi vakaları arasına geçmişti. Dersim'e yakın yerlerdeki halk, malından, canından emin değildi; bu halkın manevi cesaret ve mukavemeti de kırılmıştı.

Dersim'in içi daha acıklı idi. Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat kazalarında aşiret hayatından ayrılmış olan çiftçilerin de ağaların eline düştüğü görülüyordu. Devlete asker ve vergi veren bu halk canını ve malını korumak için kendileri-

Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, "Dersim", s. 167

222 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ne musallat olan aşiretlere de haraç vermek mecburiyetin-deydiler, soyuluyorlar, öldürülüyorlardı.

Aşiretler arasındaki düşmanlık da pek canlı bir halde idi. Bu düşmanlık, tarih boyunca birbirlerini soymalarından başka, eski idarelerin aşiretleri birbirine kırdırmakla Dersim'e hâkim olunabileceğim zanneden sakat hareketlerinden de hatıralar ve izler taşıyordu."149

Bu çok sorunlu bölgenin ülkeyle birleştirilmesi için ayrıntılı biçimde incelemeler yaptırıldı; raporlar hazırlandı. Bu raporlar doğrultusunda hükümetler çalışmalar yürüttüler. Raporların tümünde ortaya çıkan gerçek gösteriyor ki; cumhuriyet hükümetleri Dersim'i silah zoruyla yola getirmek yerine; ikna ederek düzene eklemeyi düşünüyorlardı.

Celal Bayar'ın Raporu

Bu konuda Celal Bayar'ın 1936 yılında hazırlamış olduğu rapor son derece aydınlatıcıdır. Bütün Doğu ve Güneydoğu için geçerli kabul edilse bile; Celal Bayar raporu, Tunceli gerçeğini de kuvvetle kapsamaktadır. Çünkü; Celal Bayar; bölgeye atanan olağanüstü Vali General Abdullah Alpdoğan ile de görüşmüş ve izlenimlerini kaleme almıştır. Devletin de eleştirildiği o raporun ilgili bölümleri şöyledir:

"10/12/1936

Yüksek Başvekâlete;

Doğu illeri, bizim rejimimize gelinceye kadar kati bir tarzda hâkimiyetimiz altına girmemiş-

RIZAZELYUT I 223

tir. Geçmiş hükümetler, halk üzerindeki hâkimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasıyla yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve şeyhlerin soyduklarının bir kısmını hükümet erkânına vermeleri suretiyle müşterek idarei maslahat devri yaşanmıştır.

Doğu'da, bugün için dahi, tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en mühim kuvvet, ordumuz ve jandarmamızdır. Bu iki mühim kuvvetin disiplinli ve modern zihniyetle idaresi karşısında, iftihar duymamak mümkün değildir. Geçen sene Başvekilimiz İsmet İnönü'nün seyahatinden sonra idari ve mali sahalarda da yapılmaya başlanılan yenilikler göze çarpmaktadır. Yeni işe başlamış aydın kaymakamlar, tahsil görmüş yeni mal müdürleri karşımıza çıkmışlardır .

Hükümet teşkilatının esasları kurulmaya başlanmış demektir. Mali sistemde de, ilerlemiş tedbirler görülmüştür.

Askere alma muamelelerinin intizam içinde yürütüldüğü, vatandaşlar arasında bir kısım müstesna vatan hizmetlerinin genelleştiği alakalı-larca ifade edilmiştir. Devlet cihazının muntazam yürüyebilmesi için lazım gelen elemanlar hazırlanmaya doğru istikamet almış demektir.

Hükümet binaları, bilhassa kazalardakiler, pek perişandır. Bu binalar içinde uzun müddet oturup çalışanların, enerji ve muhakeme kabiliyetlerini kaybedeceklerinden korkulur. Yeni eleman, yeni bir zihniyetle yerleşmeye çalıştığımız bu muhitlerde muntazam hükümet dairelerinin, memur ailelerinin ikametgâhlarının inşası mühim bir mesele halindedir. Devlet otoritesinin kurulabilmesi için bu da bir zarurettir.

Tınceli Medeniyete Açılıyor, s. 172

224 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

• Farklı Muamele ,

Doğu illerinde hâkimiyet ve idare bakımından göze çarpan açık bir hakikat vardır: Şeyh Sait ve Ağrı İsyanları'ndan sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası,

karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri cezalandırmak için şiddetin manası, anlaşılır ve yerindedir. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir.

Gözlemlerime göre, Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın hayatında da canlılık vardır. Faaliyet vardır. Bu husus kendilerinde ve çocuklarında nazarı dikkati çekmektedir. Esasen söz konusu etmek istediğim hayatiyetin en kati bir delili de, buldukları boş ve bereketli yerlere, derhal, hiçbir taraftan yardım görmeden yerleşmiş ve işe başlamış olmalarıdır.

Hariçten sokulmaya çalışılan politikanın zararlı cereyanlarını kırmak ve bu yurttaşları anavatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine, yabancı bir unsur oldukları resmi ağızlarından da ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice, bir tepkiden ibaret olabilir. Bugün, Kürt diye, bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniliyor. Ve daha doğrusu bu kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarınca açık olarak bilinmiyor. Bunu bir sisteme bağlayarak, kendilerine açık talimat verilmesini, çok yerinde ve faydalı bir tedbir olarak görmekteyim. Hiç olmazsa bu suretle, tereddütlerin ve kişisel değerlendirmelere dayanan keyfi hareketlerin önüne geçilmiş olur.

RIZAZELYUT I 225 • Toprak Dağıtımı

Doğu vilayetlerinde toprak dağıtmanın, halkı toprak sahibi kılmamanın ehemmiyeti aşikârdır. Gayemiz bunları sadece toprak sahibi yapmakla yetinmek de değildi. Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, üretim imkânlarını da aynı zamanda vermek lâzımdır. Mahsullerinin satışlarını da temin etmek icap eder. Bu suretle hükümet, ağaların yerini alır ve bu hareket tarzı, halkla hükümeti birbirine bağlar. Üretim aracı meselesinde "mümkün olduğu kadar" kaydını koydum, bu muvaffakiyetin esası olmakla beraber, sadece toprak isteyen, üst tarafını kendilerinin halledeceğini söyleyen köylülere de rastladım.

Vaktiyle yapılmış olan arazi dağıtımının bir kısmında bazı yolsuzluklar olduğu iddia ediliyor . (...)

Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü hükümete bağlayacak çok tesirli bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: O da muhitteki nüfuz sahibi mütegalibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakledilmesi keyfiyetidir. Bu hareket, devlet nüfuz ve kuvvetini göstermekle beraber, halkın zorbalıktan fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla muhitte memnuniyet yaratmaktadır. (...) Özetle mütegalibenin, aileleriyle beraber yerlerini değiştirmek esaslı ve iyi bir politikadır."

İktisat Vekili Celal Bayar; Dersim çevresine de uğrayarak ülke için önemli olan bu bölgeyi de Vali Abdullah Alpdoğan ile görüşmüştür. Celal Bayar'm anlatımından çıkıyor ki; Vali

226 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Alpdoğan; bu tarihte bile Dersim'e karşı silahlı politika uygulamak yanlısı değildir ve sorunu görüşmeler yoluyla çözmek istemektedir. İşte o bölüm: "General Abdullah Alpdoğan

Geçen defaki Doğu seyahatimde Dersim meselesi en kötü devrelerinden birini yaşıyordu. Bu defaki seyahatimde Dördüncü Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'm izahatını dinledim. Onun, kan dökülmeden bu meselenin halli ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline gelebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir.

Mıntıkasındaki işlerle çok yakın bir alaka ve ciddiyetle uğraşan ve esaslı malumata sahip bulunan Alpdoğan, buna muvaffak olduğu takdirde, yalnız bundan dolayı vazifesini iyi yapmış sayılır ve takdir olunur."

Abdullah Alpdoğan'm Dersim bölgesini ıslah etmek için bölgenin ileri gelenleriyle anlaşmaya çalıştığını İhsan Sabri Çağlayangil'in anılarından da anlamaktayız. Çağlayangil; Abdullah Alpdoğan'la birlikte. Ordunun harekât yapmaması için 13 kişinin devlete teslim edilmesi istenmiştir. Dersimlilerle buluşurlar. Gelenler, 3 kişi hariç 10 kişiyi verebileceklerini söylerler. O verilmek istenmeyen üç kişiden birisi de Seyit Rıza'dır. Abdullah Paşa; "Olmaz!" der.

Onlar da son derece kararlı bir sesle, "Paşam nidek, olmazsa olmaz!" derler. Abdullah Paşa, devletle baş edilemeyeceğini söyledikten sonra bu isimleri neden vermediklerini sorar. İçlerinden en uzun boylu olanları öne çıkıp şöyle der:

RIZAZELYUT I 227

"Bir kadının tek kocası olur. Siz şimdi hükümete, askeriniz var. Bugün buradasınız. Bunları size veririz, alır gidersiniz. Biz yarın yine onların eline kalırız. Bunlar, bu ağalar bizim külümüzü attırırlar. Siz Dersim'e giremiyorsunuz, jandarmanızı sokamıyorsunuz." 150

Gerek Celal Bayar'm gerekse Vali Abdullah Alpdoğan'm Tunceli bölgesini barış içinde devlete ekleme çabaları hep direnişle karşılaşmıştır. Bölgenin derebeyleri; ikiyüzlü bir politika izleyerek devleti kandırmaya devam etmişler; kendilerine uymayan halkın da külünü attırmışlardır.

İSYANLAR NEDEN NASIL BAŞLADI?

Dersim bölgesinde; Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıkan ayaklanmalar; daha çok derebeylerinin yağma hareketleri ile sınırlı idi. Bu hareketler kimi zaman küçük çaplı kimi zaman da bir ilçenin kuşatılması, köylerin yağmalanması biçiminde yarı isyan niteliğini alabiliyordu. Belgeler açıkça gösteriyor ki Dersim aşiretlerinin bu yağma ve çapul eylemleri; ovalarda yerleşik durumdaki çevre toplulukları çok rahatsız etmiştir. Devlet; bu yağmalara karşı ikide bir cezalandırma operasyonu yapmış ama savaşçı aşiret birlikleri ulaşılmaz, geçit vermez dağlık alanlara kaçarak kendilerini kurtarmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde; imparatorluğun diğer kavimlerinin yaptığı gibi Kürtler de ayrı bir devlet kurma hareketine giriştiler. Böylece devletle çatışmak için eski feo-
"Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları", s. 68

228 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dal/mezhepsel gerekçelerin yanma etnik bir gerekçe de eklenmiş oldu.

Kürtçülük biçimindeki bu gerekçe öncelikle Batı Dersim'i etkiledi. Bu bölgede; okumuş takımının başlattığı yapay bir Kürtçülük harekete geçirildi ve Kurtuluş Savaşı'nın başlatıldığı çok kritik bir dönemde Kürtçü Koçkırı ayaklaması çıkartıldı.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra; bu Kürtçülük hareketi daha da şiddetlendi. Kürtçü hareketin merkezlerinden birisinin de Dersim bölgesi olduğunu; o dönemde yaşayan ve olayların gözlemcisi durumunda bulunan Taşnak Partisi yöneticilerinden Yazar Garo Sasuni açıkça belirtmektedir. Sasuni, Dersim bölgesinin Türkiye Cumhuriyeti için çok tehlikeli bir bölge olduğunu şöyle dile getiriyor: "Bu yönde en tehlikeli yer Der-sim'di. Çünkü, Dersim büyük bir Kürt ocağı olup güçlü bir askeri potansiyele sahip ve aynı zamanda Dersim stratejik durumu ile Harput, Erzincan, Diyarbakır'a çok yakın olduğundan Türk ordu merkezlerine karşı bir tehdit teşkil ediyordu. Çünkü Der-sim'den gelecek bir darbe, sadece bir Kürt darbesinden çıkıp o yörede aynı zamanda Kemalist rejimden hoşnut olmayan diğer güçleri, Kemalistleri devirmek için ayaklandırabilirdi."151

Türk düşmanı Taşnak bir siyasetçinin 1931'de yazdığı bu satırlar; 1937'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlayacağını anlaşıldığı bir siyasi ortamda harekete geçen Seyit Rıza'nın davranışını da açıklamaktadır.

Dersim bölgesinde ortaya çıkan ayaklanmalar; sadece Seyit Rıza'nın 1937'de çıkarttığı isyanla sınırlı değildir. Bu isyanların 151 "Kürt Ulusal Hareketleri ve...", s. 203

RIZAZELYUT I 229

ilki Koç Kırı ayaklanmasıdır. Bu isyanı anlamadan Dersim ayaklanmalarını kavramak mümkün değildir.

KOÇ KIRI AYAKLANMASI

Kaynaklara "Koçgiri" olarak geçen terimin aslı "Koç Kırı" olup koç-koyun sembolü Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türklerinin yaşadığı bölgeyi anlatır. Bütün kaynaklar; Kara Koyunlu Türkmenlerinin "aşırı Şii" olduğunu yazmaktadır. Bunun anlamı; "Gulat" takımından olmaları demektir. Şii'nin "Ali Yandaşı/Alevi" anlamına geldiği de bilinmektedir. Aşırı (Gulat) Alevi; tarihte Kızılbaş olarak nitelenen Türkmen grupları gösterir. Bunların Sünni İslam'dan tamamen ayrı bir

Batını İslam anlayışını temsil ettikleri; ruh göçüne ve ruhun bedenlenmesine inandıkları; Ali'yi Tanrı gibi nitelendikleri bilinmektedir. Bu nitelenen topluluk da Anadolu Alevileri dediğimiz Alevilerle aynı topluluktur.

Rusya'nın Tahran konsolusu olan Minorski, 1915'te yazdığı Kürtler'de, bu bölge ile ilgili ilginç bir bilgi veriyor:

"Osmanlı İmparatorluğundaki Kızılbaşların inancına göre, Ali, kılıcını Ruslara, yeşil bayrağını da İngilizlere armağan etti. Bir gün önemli bir savaş olacak; İngilizler ile Ruslar Ali'nin bayrağı altında, onun kılıcını çekerek Türkleri mahvedeceklerdi. Çünkü Ali onlara böyle buyruk verdi.

Kuşkusuz bu masal Türkler'den çok zarar gören ve Ali'nin gücüne inanan kimselerin öç alma duygusu ile uydurulmuştur. Bu inancı bana anlatan Rus gezgini, bunu 1913 yılında Sivas'ta bu mezhebe bağlı kişilerle yaptığı söyleşi sırasında duyduğunu

230 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 231

ve bu olayın hicri 1330 'da olacağını, aynı zamanda Ali'nin reform için yere ineneğine inandıklarını anlattı. Aynı yıl kendisi de orada olduğu sırada halkın, Ali'yi karşılamak için hazırlıklara tanık olduğunu da söyledi. Nitakim garip bir rastlantı sonucu, Hicri 1330 ve Miladi 1914 yılında savaş başladı."¹⁵²

Ali Allahi diye gösterilen bu kesimlerin inancı; Türkmen Alevilerin inancı ile aynıdır. Bölgede; Osmanlı devletinin zulmü yüzünden ortaya çıkan tepkiyi anlatan bu hikaye; sosyal bir gerçeği de ortaya koymaktadır. Koçkırı ayaklanmasını yorumlarken; bu hikayeyi hep akılda tutmak gerekir.

Koçgiri İsyanı olarak tarihe geçen ayaklanma; Batı Dersim denilen bölgede ortaya çıkmıştır. Burası Sivas'ın doğusu ile Tunceli'nin batısını kapsar. İsyanı çıkartanlar; genelde Alevi aşiret reisleridir.

Koçkırı isyanının başlatıldığı süreç çok ilginçtir: Türkiye; bu sıralarda işgal altındadır. Ankara'da kurulmuş olan yeni Meclis; bir hükümet oluşturarak ülkeyi işgalcilerden kurtarmak için ilk adımları atmıştır. Böyle hassas bir süreçte; işte Koçkırı aşiret beyleri; Kürdistan talebi ile ortaya çıkmışlardır.

Kemal Atatürk, Nutuk'ta Koçkırı ayaklanmasına kısaca yer vermiştir. "1921 yılı başlarında da Koçkiri aşireti başkanlarından Haydar Bey, İstanbul'da Seyyid Abdülkadir'den aldığı talimat üzerine, Alişan ve hısımlarından Naki, Alişer ve başkalarıyla birlikte ayaklanmaya başlamışlardı. Birçok kuvvetlerimiz, bir yandan Pontusçularla bir yandan da bu ayaklanmaları izleyip tepelemekle uğraşıyorlardı. Anadolu ortasındaki güvenliği sağlamakla görevli kuvvetlerimizi büyücek bir ko-

152 "Kürtler", s. 54

muta altında birleştirmenin yararlı olacağını düşündüğümüzden 9 Aralık 1920'de Sivas'taki Üçüncü Kolordu'yu kaldırıp onun görevini, yeni kurduğumuz Merkez Ordusu'na verdik. Bu orduya da Nurettin Paşa'yı komutan yaptık."

İsyancılarla Ankara hükümetinin ordusu arasında çetin savaşların yapıldığı dönemde TBMM'de Kürt kesimden gelen milletvekilleri de bulunmaktadır. Mustafa Kemal; Millet Meclisi'nde Kürt kökenli milletvekillerinin özellikle bulunmalarını sağlayarak geniş bir savunma cephesi yaratmaya çalışmıştır. Lakin; Kürtçüler; Millet Meclisi'ndeki Kürt kökenli temsilcileri de baskı altına almak için ellerinden geleni yapmaktadırlar.

İsyanı örgütleyenlerden birisi Baytar Nuri, öbürü de Alişer'dir. Alişer, Koçgiri bölgesindeki en etkili bey olan Alişan'a sırtını dayamıştır ve Jepin adlı bir gazete çıkartıp 1918'den itibaren Kürtçü-lük propagandası yapmıştır.

Koçgiri ayaklanmasının Kürdistan hayaliyle başlatıldığını bizzat işin içindeki Baytar Nuri (Nuri Dersimi) çok açık biçimde; bu konudaki belgeleri de ortaya koyarak anlatmaktadır.

Kürdistan özlemiyle yanıp tutuşan; Türklerden nefret eden, kendisini fazla öne çıkartan yönünü dışarıda tutarak incelediğimizde, onun yazdıklarında önemli ayrıntıları yakalamak mümkün olmaktadır. Dersim'in hakiki Türk boylarından birisi olan Kalan Boyu'nun bu çocuğunun savrulduğu Kürdistan iklimini ve hayalini de onun satırları arasında yakalamak mümkün oluyor. Koçgiri ayaklanmasını Dersimli Baytar Muhammet Nuri'nin kaleminden aktarıyoruz: "Mütarekeyi müteakip İstanbul'a gelmiştim. Koçkirili Mustafa paşa oğlu (....) da oraya gelmişti. Mumaileh ile

232 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 233

birlikte Kürt Teali Cemiyeti'ne intisap etmiş ve millî haklarımızın tahakkuku uğrunda çalışmağa başlamıştık.(...)

Meclis üyelerinden, İstanbul Polis Müdürü Dersimli Mi-ralay Halil'in iştirakıyla Seyit Abdülkadir'in başkanlığında yapılan başka bir toplantıda, bazı gençlerin teşkilat yapmak için Doğu vilayetlerine gitmelerine karar verildi. Dersim'le Sivas Koçkiri arasındaki münasebetlerin takviyesi maksadıyla da, o sırada İstanbulda bulunan-şimdilik ismini açıklayamayacağım- Dersimli binbaşı (....) nın Eğin kaymakamlığına ve benim de Sivas aşiretleri arasında bulunmaklığımı temin için Zara-Divriği-Kangal ilçeleri veterinerliğine tayinim tensip edilmişti. (...)

Bu sırada Ümraniye (Şimdiki İmranlı, RZ) nahiyesi müdürü; Koçkirili Mustafa paşa oğlu Alişan beydi. İlk önce, Koçkiri aşiretleri reisi Mustafa paşanın katibi olan ve yukarıda adı geçen Alişer'in Dersim'e giderek orada teşkilat yapmasına karar verildi. Bu sırada Sivas merkezinde bâzı Fransız subay ve efradının dolaşmakta oldukları haber alınmış ve bu haber aşiretler arasında genel bir kaynaşma ve heyecan uyandırmış olduğundan, muhitte bir kararsızlık havası esmeğe başlamıştı.

Zara-Divriği-Kangal-Hafik ilçeleri arasında temaslara geçilerek, Kürt nüfus kesafeti bulunan Ümraniye (İmranlı), Beypınar Celalli, Sincan, Hamo, Zmara ve Domurca nahiyeleri merkezlerinde birer «Kürdistan Teali Cemiyeti» şubesi açılarak Kürtler arasında kuvvetli bir millî cereyan meydana getirmeğe muvaffak olmuştum. Aynı şekilde Dersim'de de Alişer vasıtasıyla teşkilat yapılmasına devam olunuyordu.

(...) Bir taraftan Kürt millî davası cereyanı ve diğer taraftan Mustafa Kemal'in pek ustalıklı ve aldatıcı manevraları sayesinde meydana gelen millî menfaatlarımıza aykırı cereyan, aşiretler arasında ikicilik doğurmuş ve bazı menfaatperest Kürtler, para ve payeye kapılarak, Türk hâkimiyetini takviye için Mustafa Kemal lehinde propagandaya başlamışlardı.

Merkezle muhaberemiz kesilmiş olduğunda, talimatsız olarak ve kendi başımıza Kürdistan'ın diğer mntıkalarında meydana getirilecek millî menfaatımıza uygun harekâtın inkişafına ve bunun Dersim'de teşkil edebileceğimiz millî kuvvetlerin harekât sahasına ilavesine çalışıyorduk.

Tehlikeyi sezmiş olduğumuzdan, Alişan, Sivas mebusluğu adaylığından çekildi. Ben dahi, Mustafa Kemal'in başkanlığındaki temsil heyeti hükümetine iştirak edemeyeceğimi Sivas vilayet mektupçusu Divrikli Ayan bey oğlu vasıtasıyla bildirdim. Çünkü, Dersim'deki teşkilatımızın inkişafı ümitlerimizi kuvvetlendiriyordu.

Gösterilen lüzum üzerine Dersim'e giderek, babam ve Seyit Rıza ile görüştim. Alişer ile işbirliği yapmalarını sağladım ve Ovacık Kürtlerinin yardımında sağladıktan sonra, Koçkiri'ye döndüm.

Artık Dersim'de büyük bir kaynaşma başlamış ve Ankara hükümetinden Kürdistan muhtariyetinin kabul edilmesi isteği ileri sürülmüştü. Halbuki, Ankara Hüküme-

ti'nin iğfalatına kapılan Kürdistan ^abusları, İtilaf Devletlerine bir telgraf çekerek, Türklerden ayrılmayacaklarını bildiriyorlardı.

234 ! DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 235

Kürt muhtariyet ve bağımsızlık davasına, millî benliklerini inkâr eden bu soysuzların indirdiği darbeyi hükümsüz bıraktırmak için, Dersindiler adına mufassal bir rapor tanzim ederek. Kürdistan Teali Cemiyeti vasıtasıyla İtilaf Devletleri mümessillerine gönderdik. Bu raporda, (...)bağımsız bir Kürdistan yaratılmasını istedik.

(...)

Kürt millî teşkilatına iştirak eden aşiretler arasında, Türkçe konuşan Alevi köylüler dahi vardı ve bunlar mü-kemmelen silahlandırılmışlardı.

336 yılı başlangıcında, Kangal ilçesinin Yellice nahiyesinin Hüseyin Aptal tekkesinde önemli bir toplantı yaptırmıştım. Bu toplantıya Canbegan, Kurmeşan ve diğer aşiretler ve o mntıkadaki bütün Kürtler iştirak etmişti.

Toplantıda hazır bulunanların cümlesi and içerek: Sevr muahedesinin tatbikini ve Diyarbekir, Van, Bitlis, Elaziz, Dersim-Koçkiri mntıkalarını ihtiva eden bağımsız bir Kürdistan teşkilini başarmak için silaha sarılmağa ve bu uğurda sonuna kadar savaşımağa tam bir ittifakla karar verdiler. Hüseyin Aptal tekkesinin sahibi olan aile ile mevcut alakam, bu ittifakın tesisine mühim bir amil olmuştu.

(...) Anlaşma gereğince Kürtler civar merkezlerden cephaneye tedarik ediyorlardı. Dersim'den gelen son raporlarda, muntazam teşkilatlı 45 bin kişilik bir Kürt kuvvetinin Batı Dersim'de harekete hazır bulunduğunu ve bu harekete Doğu Dersim kuvvetlerinin de inzimam edeceği bildirilmekle beraber Elaziz merkezinde dahi Kürdistan Teali Cemiyeti şubesi teşekkül ettiği ve Kürdistan'ın her tara-

fında millî heyecanın yüksek bir tarzda inkişaf etmekte olduğu bildiriliyordu.

Sivas mntıkasının Doğu ve Kuzey bölgelerine Kürtler tamamen hakim bulunuyor ve Türk mntıkalarını daima tehdit ediyorlardı.

336-920 yılı Temmuzunda, Misto kumandasındaki müfrezelerimiz Zara'nın Çulfa Ali Türk karakolunu baskın yaparak esir almışlardı. Bu sebeple Türk hükümeti Sivas ve Erzincan'dan Kangal ve Zara merkezlerine mühimmat sevk edemiyordu, Kürtler, Türk karakollarına hücum ederek, bunların cephanelerini müsadereye devam ediyorlardı.

Durumu korkunç gören Sivas vilayeti, Ankara'dan aldığı talimata göre, mahalli durumu düzeltmek ümidiyle, Koçkiri aşiret reisi Alişan'm Refahiye kaymakam vekâletine ve kardeşi Haydar'ın da Ümraniye (İmranlı) nahiye müdürlüğüne tayin edildiklerini ilan etmişti. (...)

Alişan, Refahiye kaymakam vekili olması sıfatıyla Dersim kuvvetlerini takibi bahane tutarak, yüz kişilik bir Kürt müfrezesiyle Kuruçay-Kemah'tan Dersim'in Ovacık mntıkasına girmişti. Burada aşiretler Alişan'ı iyi niyetle kabul etmişlerdi, çünkü Dersim'deki teşkilatımızın merkezi Ovacık'tı ve Ovacık Kürtleri, Alişan'ın Kürt milliyetçisi olduğunu biliyorlardı. Mumaileyhin yanlarına gelmiş olmasından faydalanarak, Kürdistan'ın bağımsızlığı davası uğrunda canlarını fedaya hazır olduklarını bir defa daha teyid ve antlarını yenilemişlerdi.

Alişan, Ovacık'tan aşiret reisleriyle beraber Hozat mntıkasına dahi gitmiş ve oradaki Kürtlerle de temas etmişti. Hozat ve Çimişkezek mntıkaları aşiretleri genel bir top-

236 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lantı yaparak, Kürt millî kurtuluş harekelinde birlik olduklarını, Kürdistan'ın bağımsızlığını ilana hazır bulduklarını, Batı Dersim'den 45 bin kişilik muntazam bir kuvvetin (ki bu cihet Alişer'in sicil kayıtlarına dayanmaktadır)

teşki-latlandırıldığı ve Doğu Dersimlilerin de aynı nisbette yardımda bulunacaklarını bildirmişlerdi. Yapılacak bu harekete bütün Kürdistan'ın elbirliği yaparak ayaklanacaklarından emin olduklarını beyanla, bu milliyetperver Kürt toplantısı üyeleri Alişan'ı temin etmişlerdi. Bu kararlarından dönmiyeceklerine dair de, Dersimlilerin Seyit zümresi ananeleri üzre, Zülfikar-ı Murtaza'ya (Hz. Ali'nin kılıcına, RZ) ve parçalayıp niyaz makamında yedikleri elmaya yemin etmişlerdi. Hozat aşiretlerine emniyeti olmadığı için, yalnız Seyit Rıza bu yemine iştirak etmemiş ve ancak Ovacık aşiretleriyle kuvvetli bir birlik kurmakla iktifa etmişti."

Ankara Hükümetini Tehdit

Dersimli Nuri'nin anlatımında Kürt ve Kürdistan çok öne çıkıyorsa da, gerçeğin bir boyutu da budur. Bölgedeki aşiret reisleri; İngiltere'den ve Rusya'dan kuvvetle destek gören Kürtçü-lük kaldıracına sarılmanın başarı için şart olduğunu sanıyorlardı. Bunu bilen Mustafa Kemal de Dersimlileri Meclis içinde tutmak için sıkı biçimde çalışıyordu. Önce Meço Ağa'yı sonra da Meço Ağa aracılığıyla Diyar Ağa'yı Dersim milletvekilleri olarak TBMM'ye almıştı. Bölgeden huzursuzluk yükselince de bu bölgenin ileri gelenlerini TBMM'ye getirme çabalarını daha bir yaygımlaştırmıştı. Baytar Nuri'nin satırları arasında bu politik atağı açıkça görüyoruz:

RIZAZELYUT I 237

"Mustafa Kemal; Ankara askerlik şubesi başkanı Dersimli Mustafa'yı, Sivas'ın Aziziye kazasına uzun seneler evvel yerleşmiş olan Dersimin Kara Bal aşiretinden kolaşasılıktan emekli Kango oğlu Ahmet Ramiz'i ve binbaşı Kürt Hasan Hayri'yi dahi kandırarak, bunların Dersim mebusu tayin edildiklerini acele olarak Dersimlilere bildirmiş ve bu suretle Dersim millî harekâtını zaafa düşürmeğe muvaffak olmuştu."

Elbette ki bu ataklara; Kürtçüler, Alişer ve Baytar Nuri üzerinden karşı ataklarla cevap veriyorlardı. Bunlar işi azıtmışlar, Ankara'daki Meclis'i tehdit eder hale gelmişlerdi. Baytar Nuri bunun belgelerini de ortaya koyuyor. Hozat'ta yapılan toplantıdan sonra Ankara hükümetine aşağıdaki telgrafı çekiyorlar:

"1- Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümetinin bu bapta kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmiyeceğinin açıklanması.

2- Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa, Kemal hükümetinin görüş noktası ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.

3- Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevküfların hemen serbest bırakılması.

4- Kürt çoğunluğu bulunan mıntikalardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi.

5- Koçkiri mıntikasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri alınması (15 Kasım 1336)

Tehdit; Baytar Nuri'nin aktardığı şu telgrafta daha da açıkça ortaya çıkmaktadır: "Elaziz vilayeti vasıtasıyla

238 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 239

Ankara Büyük Millet Meclisi riyasetine

Sevr muahedesi mucibince Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdis-tan teşekkül etmesi lazım geliyor, binaenaleh bu teşkil edilmelidir, aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almağa mecbur kalacağımızı beyan eyeriz .

25 Teşrin Sani 1336

İmza: Garbi Dersim aşair ruesası (Batı Dersim Aşiret Reisleri) "

Bu telgraflara Ankara hükümeti yazılı karşılık vermedi. (...) Malatya'nın Arapgir ilçesi mıntıkasında Drejan, Atma ve Divriği dağlarındaki Parçikan aşiretleri de millî harekete iştirak edeceklerini vaad etmişlerdi. Programımız, şu idi:

İlk önce Dersim'de Kürdistan istiklali ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt millî kuvveti Erzincan, Elaziz ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden resmen Kürdistan istiklalinin tanınmasını isteyecekti. Türkler bu isteği kabul edeceklerdi, çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı.

İlk adımı başarıyla aldıktan sonra, bütün Kürdistan'm bizimle işbirliği yapacağına şüphe yoktu, çünkü millî kurtuluş ve ecnebi boyunduruğunu kırıp atmak millî vakarı olan her Kürdün emeli idi."

Saldırı Başlıyor

Baytar Nuri, örgütleyicilerinden birisi olduğu ayaklanmanın gelişimini şöyle anlatıyor:

"(...) Kürt hâkimiyetine fiili bir şekil vermek için, Kürt halkında dikkate değer bir hazırlık ihtiyacı ve sabırsızlık baş göstermişti. Bu sebeple Sivas-Kangal-Divriği Türk postası Dumurca Dağları'nda Canbegân aşireti tarafından müsadere edilerek, posta müdürü Divriğili Türklerden Ayan oğlu Mustafa imha edilmişti (20 Aralık 1336 H./1920).

(...) Kürt müfrezeleri, Türk ordusundan Koçkiri teşkilatımıza iltihak eden Yüzbaşı Selahattin idaresinde idi. Askeri tertibat ve harekâtı mumaileyh tanzim ediyor; aşiretlerle irtibatı ve Der-sim'le münasebet ve muhaberatı dahi ben temin ediyordum. (...) Bu sırada Sivas jandarma taburu Zara'ya hareket emri almıştı. Si-vaslılarca Zalim Çavuş şöhretiyle yâd olunan Şadan aşireti Kürt yiğitlerinden Hüseyin Ağa kuvvetleri bu taburla çarpışmaya başladı ve Karacaören nahiyesinin Kaya mıntıkasında adı geçen müfrezeye indirdiği kati bir darbe ile teslim mecbur etti. (...) Sivas merkezinin durumu pek tehlikeli olduğundan Ankara'dan imdat istenmişti. Bunun üzerine 18 Ocak 1337'de Fırka Kumandanı Malatyalı Miralay Halis, Sivas'ta ihtiyata bıraktığı 6. Süvari alayıyla ve bu alay kuvvetine bir kısım makineli tüfek ve birkaç top ilavesiyle görünüşte Erzincan'a geçmek bahanesiyle Zara'ya gönderilmiş ve (...) Miralay Halis'in da 15 Şubat 1337'de Ümraniye üzerine yürümek emri almıştı. (...)

Kürtler 6 Mart 1337 de Ümraniye merkezini her taraftan muhasara çemberi altına aldılar. Yirmi dört saat süren şiddetli muharebelerden sonra, Türk alayı teslim mecbur oldu. Kumandan Halis, hususi surette teşkil edilen Kürt askeri Divanı Harbi tarafından yargılanarak ölüme mahkum ve ölüm kararı Ümraniye merkezinde Halis'in kurşuna dizilmesi suretiyle infaz edildi.

240 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 241

Türklerle karşı elde edilen bu parlak zafer üzerine Ümraniye merkezinde Kürdistan bayrağı çekildi.

Yapılan muharebelerde imha edilen Türk alayının bütün top makinalı tüfenk ve askeri teçizatı elimize geçtiği gibi binden fazla at ve külliyetli miktarda nakliye katırları iğtinam edildi. (...)

Bütün Kürt kuvvetleri hudutlarda savaşa hazır bir duruma getirilmişti. Alişan bey oğlu İzzet kuvvetleri, 12 Mart 1337'de Divriği'nin Hamo nahiyesine gelen Divriği jandarma bölüğünü tamamen esir etmişlerdi.

Ümraniye'deki savaş durumu ciddi tedbirler alınmasını gerektirdiği, Dersim, Erzincan ve Malatya aşiretlerine bildirildi, bunlardan imdat istenildi, halbuki mevsim kış olduğundan acil bir imdadın yetişmesine imkân olmadığı anlaşılıyordu. (...) Alişan bey oğlu Mahmut, Divriği cephesi kumandanlığını üzerine aldı, Azamet ve Aşki ise Kuzey cephesini muhafaza ediyorlardı. (...) Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuru Çay ve Kemah kazaları Dersim hududuna kadar

işgalimiz altında idi. Bu mmtıklaradaki bütün Kürtler millî haklarını elde etmek için tamamen isyan halinde bulunuyorlardı.

Bu sırada Türk hükümeti, Temyiz Mahkemesi Başkanı Bitlisli Şefik'in başkanlığında Koçkiri'ye bir heyet göndermişti.

8 Mart 1337 de Ovacık aşiretlerinden ancak 2500 mevcutlu bir kuvvet, ayaklarında hedik ve lekan denilen kalburlar takılı olduğu halde karla örtülü Munzur dağlarını aşarak Kemah'a gelmişlerdi.

Bu Kürt kuvveti Kemah merkezinde Türklerin mukavemetini kırarak, hükümet konağını ve Kemah derebeylerinin konaklarını yakmışlar ve kaymakamla jandarma kumandanını esir etmiş-

ırdı. Bu başarıdan sonra, Fırat nehri üzerindeki Şeytan Köprüsü denilen köprüyü tamir ederek, Kuruçay ilçesine girmişler ve burada da Türk mukavemetini kırarak, hükümeti işgal ve kaymakamla buranın derebeylerinden Şehsivar oğlu Mahmut ve arkadaşlarını tevkif ederek muhakemeleri görülmek üzere Ümraniye merkezine getirmişlerdi.

Dersim kuvvetlerine kumanda edenler, Pezgâvır aşiret reisi Bira İbrahim, Maksudan reisi Polis Mınzur, Çırpazın nahiyesi sabık müdürü Mustafa, Arslanan aşiret reisi Mahmut ağalarla Alişer idiler.

Yukarıda sözü geçen Kürt kuvveti, Refahiye ilçesini, Divriği mıntıkası nahiye merkezlerini ve Koçhisar ilçesinin Celalli nahiyesini dahi işgal ettikten sonra, suretini aynen aşağıya dere ettiğim telgrafı çekmişlerdi;

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine, Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyet azimesi Kürtlerle meskûn olan Koçkiri kazasıyla Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrağ ve teşkiliyle yerli Kürtlerden bir valinin tayinini, memurin-i adliye ve mülkiyenin yine vazifeleri başında bulunmasını dileriz. 11 Mart 1337 H.

Koçkiri Aşireti Reisi: Muhammet ve Taki Dersim aşiretleri reislerinden: Mustafa, Seidhan, Muhammed, Munzur. Sadattan: Alişer"

(...)Gönderdiğimiz telgraf üzerine (...) 15 Mart 1337'den itibaren Sivas, Elaziz ve Erzincan vilayetleri dahilinde örfi idare ilan edilmişti.

242 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 243

Diğer taraftan bu hazırlıkları engelsiz olarak ikmal için, Şefik'in başkanlığındaki heyet, Haydar'm konağında Kürt aşiret reislerini aldatıp uyutmağa çalışıyorlardı. (...)

Sivas valisi, Elaziz vilayeti vasıtasıyla, Dersim aşiret reislerine bir telgraf çekmiş ve mücadeleye devam edip etmeyecekleri hakkında bilgi vermelerini istemişti. Bu telgrafa cevap olarak, Dersim aşiret reisleri yine aynı yolla ve telgrafla gerek Sivas vilayetine ve gerek Ankara hükümetine:

"Türk hükümetinin, Kürtleri de Ermeniler gibi tehcir ettirmek emelinde olduğunu bildikleri için, millî istekleri uğrunda ve meşru müdafaa durumunda savaşa devam edeceklerini" bildirmişlerdi.

Alişan'm Dersim'de kalarak teşkilat yapmağa devam etmesi, Ankara hükümetini büyük müşkülât karşısında bulunduruyordu, çünkü Dersim'den yapılacak muhtemel bir taarruza karşı, Yunanlılarla savaşmakta olan Türk kuvvetlerinden bir kısmını cepheden çekerek, ihtiyat olarak alıkoymak zorunda kalıyordu.

Kürt harekâtı başarıyla sona erdiği ve Kürdistan Türk topraklarından ayrılmağa muvaffak olduğu taktirde, Ankara hükümetinin artık mevkiinde tutunamayarak inhilal edeceği (çökeceği) şüphesizdi. Bu sebeple Ankara, Nasihat Heyeti vasıtasıyla aşiretleri aldatmaktan başka çaresi olmadığını kestirmiş ve bu heyeti Koçkiri'ye göndermekle beraber, Sivas ve Ankara üzerine vukuu muhtemel hücumları önlemek için de, Türk Kurmay Heyeti, 14'üncü Süvari fırkasıyla 13'üncü Süvari livasını acele olarak Sivas'a göndermiş ve harekâtın Doğu ve Kuzey'e yayıl-mamasını temin maksadıyla dahi Elaziz ve Erzincan merkezlerine önemli kuvvetler sevk etmişti.

Bu durum karşısında, amacımıza başarıyla yetişebilmek için her zamandan ziyade birliğimizin takviyesi gerekiyordu, fakat ne

vazık ki, Haydar; Nasihat heyetinin yalanlarına aldanmıştı ve bu sebeple Sivas vilayetinin Kürtler tarafından işgaline ve Ankara üzerine kadar harekâtımızın genişlemesine içten engeller çıkmıştı. Bu sırada Ankara Büyük Millet Meclisi'nde, Merkez ordusunun Koçkiri üzerine hareketi müzakere ediliyor ve Kürdistan mebusu adını taşıyan ve Kürtleri hiç bir suretle temsil etmeyen bir takım dalkavuklar, Mustafa Kemal'e hoş görünmek için, Kürtlerin imhasını hedef tutan bu harekâtı, «Muvafık!» sedala-rıyla tasvip ediyorlardı. Bu dalkavuklardan istisna teşkil eden yalnız Erzurum mebusu ve Şadan aşireti aydınlarından Hüseyin Avni olmuştu. Bu zat, Kürtleri imha hedefini güden böyle bir hareketin icrasına itiraz etmek cesaretini göstermişti. Mustafa Kemal, bu itiraza cevaben:

"Ordunun Koçkiri'ye hareketi, tenkil maksadıyla olmayıp ileride vukuu melhuz büyük bir hadiseyi önlemek maksadına matuf bir tedip ve ıslah hareketi olduğunu" dermeyan ederek Meclis'ten istediği kararı almış ve Nureddin Paşa acele olarak Sivas'a hareket etmişti. (...) Sivas, Kangal, Malatya, Elaziz, Si» vas-Zara şoseleri ordu kuvvetlerinin kontrolü altına alınarak buralardan seyahat yasak edilmişti.

Dersim ile Elaziz, Arapkir, Malatya, Eğin ve Kemah arasındaki Fırat ve Murat nehirleri üzerindeki köprüler dahi kapatılmış ve geçit noktalarına askeri müfrezeler konmuş, gemiler bu kuvvetlere teslim edilerek münakale tamamen kesilmişti.

Dersim-Erzincan mıntıkasına gelince: Bu mıntıkada karlı ve başı dumanlı Munzur dağlarından geçmek esasen çok güçtü ve mevsim dolayısıyla vadilerde sular, nehirler, çaylar coşkun bir halde olup yağmur mütemadi bir surette yağmağa devam ediyordu. Tabiatın bu engellerine rağmen, savaş bütün şiddetiyle

244 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 245

başlamıştı. Kürtler için artık bir ölüm kalım mücadelesi meydana gelmişti; bu sebeple eli silah tutan erkek, kadın, kız ve hatta çocuklar bile güçlerinin yettiği ve ellerinden geldiği kadar savaşa iştirak ediyorlardı. (...) Sivas-Koçhisar-Zara ve Sivas-Kangal hatları üzerinde şiddetli muharebeler başlamış ve aynı hatlarda Seyit Aziz dahi bizzat muharebelere iştirak etmekte idi.

Sivas istikametinden, Hafik cephesinde, Kurmeşan aşiretiyle muharebe eden orduya Kürt Aziz bey kuvvetleri piştarlık ediyorlardı. (...) aslen Kürt olup Türkçe konuşan bütün Alevi mıntıkaları, saflarımızda Kürt millî davası uğrunda bizimle beraber cansiperane savaşa iştirak ediyorlardı.

Harbin ağırlık merkezi evvelce Sivas ve Kızıl ırmak hattına münhasır iken, Kuzeydoğu'dan Giresunlu Topal Osman çete alayı, Seyran jandarma kuvvetleri ile 20 Mart 1337 de Refahiye üzerinden Koçkiri'ye cephe açmışlardı. (...) Kahraman Koçkiri aşireti artık yalnız başlarına kalmışlar ve arslanlar gibi savaşarak vicdansız ve hayın düşmana karşı ölüm dirim mücadelesi yapmaya devam ediyorlardı. (...) Erzincan hükümeti, Dersimlilerin hücumuna maruz kalmaktan endişe ederek mevzii seferberlik ilan etmiş ve bütün ihtiyat subay ve erlerini silah altına almıştı. (...) Dostan ve Lordun geçitlerinde karşılanan Divriği jandarma taburları tamamen mağlup edilmişti. Kangal aşiretlerinin iştiraki ile Divriği'nin Sincan nahiyesine de hücum edilmiş ve 30 Mart 1337'de nahiyede mevcut Türk müfrezesi teslim alınmıştı. (...) Arapkir jandarma bölüğü (...) teslim mecbur olmuştu. (...) Durum bu merkezde iken Kangal ağası Kürt Hacı Ağa (...) Celalli mıntıkasında bulunan cephe kumandanlarımızdan Seyit Aziz'i ve Kürt kahramanlarından Zalim ve kardeşi Hüseyin çavuşları cephe ve erzak tevzii bahanesiyle aldatarak konağına

davet etmişti. (...) Murat paşanın hazırladığı 40 kişilik bir kuvvet, gafil Kürt yiğitlerini derdest etmiş (...) bu bedbaht kahramanlar derhal Sivas'a nakledilerek 24 saat sonra Divan-ı Harpçe ölüme mahkum edilmişlerdi.

(...) Nurettin Paşa ordusu, Kurmeşan aşiretine hücum ve köylerini imhaya başlamıştı. Kürt cephesini idare eden Kurmeşan aşireti reisi Eymenli Güzel Ağa harikalar gösterdikten sonra şehit düşmüştü. (...) Kuvvetlerimiz Koçhisar istikametinden doğuya doğru çekilmek zorunda idi. (...) Dersimli meşhur Ateş Kuvvetleri dahi Erzincan-Kemah arasını keserek ricat hat-tımızı takviyeyi başarmışlardı.. Harp bütün şiddetiyle Koçkiri ve Ümraniye mıntıklarına mahsur kalmış ve bir kısım kuvvetlerimiz de Zara civarında harp ediyorlardı. Ümraniye cephesi kumandanımız Azamet Bey dahi şehit düşmüştü. (...) Dersim'den Kasım oğlu Munzur kuvvetleri Bey tan aşiretiyle (...) Erzincan'da toplanan Türk kuvvetlerinin Koçkiri üzerine harekâtını geciktirmeye muvaffak olmuşlardı. Erzincan'ın güney mıntıkasında bulunan Aşuran aşireti dahi Dersimli Seyit Rıza'dan aldıkları ilham üzerine Erzincan'ı sıkıca tehdit ettiklerinden Doğu Cephesi bir dereceye kadar müemmen olarak harbe devam ediyordu. Fakat güney ve batı istikametlerinde imdatsız kalan kuvvetlerimizi Türk ordusu dört beş parçaya bölmeye muvaffak olmuştu. Aşiret cephe kumandanlarından Sabit ve Bahri Beyler de şehit düşmüşlerdi. Harp sahasındaki kadın ve çocukların Dersim'e iltica ettirilmesi kararlaştırılmıştı."

Baytar Nuri; Koçgiri ayaklanması sırasında Alişer'in yazdığı bir destanı da kitabında aktarıyor. Görüleceği üzere; kendisini en hızlı Kürt sayan Alişer; bu destanı Türk halk edebiyatının şekli ile ve Türk dili ile yazmıştır.

248 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lis'ten istedi. Meclis bu isteği tamamen kabul etti. Keyfiyet Sivas ve Koçkiri mıntıklarında ilan edilerek, ölüme mahkûm bütün mevkuflar serbest bırakıldı. (...)Tahliye edilen mevkuflardan büyük bir kısmı, hürriyetlerini tehdit eden bazı şartlar dahilinde Koçkiri'ye dönmüşlerdi. Sözü geçen affın Dersimde bulunan Koçkirililere şumulü yoktu." Verilen bilgilerden anlaşılıyor ki Koçkiri ayaklanması; Dersim isyanının bir ön hazırlığı gibidir. Baytar Nuri'nin aktardığı bilgilere göre; Dersim'den gelen kuvvetlerin toplamı 2150 savaşıcıyı buluyor. Bu kuvvetlere Alişer, Baytar Nuri, Munzur, İbrahim, Ateş, Seyit Abbas, Zeynel gibi isimler kumanda ediyordu. Koçgiri aşiretlerinin silahlı kuvveti ise 6185 isyancı idi. Bu kuvvetlere; bölgedeki aşiretlerin sağladığı yan destek de dikkate alındığında; Ankara'da kurulan Millet Meclisi'nin çok ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunduğu anlaşılır. Üstüne üstlük de isyan eden bu kuvvetler; çete savaşlarını çok iyi bilen kişilerden oluşuyordu. Ankara hükümetinin gönderdiği ordunun bu isyanı bastırması; bu nedenle çok önemli bir başarıdır.

Günümüzün Kürtçü/Kürdistancı proje yandaşları; Koçkiri ayaklanmasını masum göstermek için; kendi adamlarının yazdığı kitapları bile görmezden geliyorlar. Koçkiri Alevilerin Kürtçülük fikriyle kandırıldıkları gerçeği o zamanki TBMM tutanaklarına da yansımış bulunuyor. Hükümetin, alevlenmesini önlemek için küçük bir olay gibi göstermeye çabaladığı bu ayaklanmanın Alişer tarafından kotarıldığı gerçeği 18 Kasım 1920 tarihli TBMM toplantısında İçişleri Bakanı Adnan Adıvar'm şu sözlerinden de anlaşılmalıdır: "... Efendim soru önergesinin dördüncü maddesinde Kürdistan'da bir takım propagandacıların dolaştığının doğru olup olmadığı soruluyor. İşte bu

RIZAZELYUT I 249

Alişer, propaganda yapanlardan birisidir. Kürdistan istiklali namına propaganda yapıyor ve propagandanın köklerini uzaklardan da aldığı sanılıyor (maznundur). Bu propaganda burada henüz tamamen yayılmış olmamakla birlikte bazı aşiretler arasında böyle bir fesat tohumu atılmış olduğu muhakkaktır. "153

Bölgedeki Kürtçü/Kürdistancı kadro; Anadolu'ya giren Yunan ordusunun saldırılarını da dikkate alan bir ayaklanma politikası izliyordu. Koçkiri isyanının ciddi bir saldırı haline gelmesi; Yunan ordusunun 22-23 Mart gecesi başlattığı harekâtla çok ilişkilidir. İkinci İnönü Savaşı denilen çetin savaşlar sürerken, 29 Mart 1921'de Koçkiri isyancıları Kuruçay'ı basıyorlar; Divriği kaymakamını ve jandarmasını esir alıyorlardı. Bu ortamda, 10 Nisan'da Nurettin Paşa; ayaklanmayı bastırmak için Merkez Ordusu'nu harekete geçirmiştir.

Tabii Kürtçü Kürdistancı ekip bunun üzerine; bu ordunun Kürtlere ve Alevilere karşı harekete geçtiği propagandası yapmaya başlamışlardı. Durumu öğrenen Nurettin Paşa yayımladığı bildiride şöyle diyordu: "Fesatçılar ve münafıklar, Ümraniye çetelerinin yok edilmesi için hükümetçe alınan güvenlik önlemlerini; güya Kürtler ve Alviler aleyhine bir hareket gibi göstermeye uğraştıklarını ve din kardeşleri arasına nifak sokmaya çalıştıklarını üzüntüyle ve nefretle öğrenmekteyim. İş bu kötü maksatlı söylentileri, geçersiz rivayetleri ve bölücülüğü; din ve devletimiz adına kesin olarak yalanlarım."154

17 Haziran 1921'de tamamen bastırılan bu ayaklanmadan sonra; Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, uyguladığı bas-
153 "Kürtlük", s. 455
154 Kürtlük, s. 464

250 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

tırma yöntemi yüzünden TBMM'de şiddetli eleştirilere uğradı Ağır biçimde cezalandırılması istenen Nurettin Paşa'yı Mustafa Kemal savundu ve cezalandırılmasına fırsat vermedi.

Bu ayaklanma; Koçkırı bölgesinde bitirilmiş olsa bile hafifletilmiş biçimde bittiği yerden Dersim (Tunceli) bölgesinde sürdürülecektir. Dersim isyanlarının liderliğine de Seyit Rıza gelecektir.

SEYİT RIZA'NIN KİMLİĞİ VE KİŞİLİĞİ

Türkiye'nin ortasındaki bir coğrafyada neredeyse bir krallık kurma noktasına gelen Seyit Rıza yakından tanınırsa, Tunceli'nin dağlık alanlarında patlayan isyanın niteliği ve devletin tavrı da daha kolay anlaşılacaktır. Adını herkesin duyduğu ama hakkındaki bilgilerin son derece az olduğu Seyit Rıza ile ilgili bilgileri ilk kez derli toplu biçimde sunuyoruz. Böylece onun bir halk kahramanı mı yoksa çete başı mı olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Seyit (Seyyid) Rıza; Dersim (Tunceli) çevresindeki iki ana aşiret kolundan Şeyh Hasanlar topluluğunun lideridir. Kendisi Şeyh Hasanlılar'm Yukarı Abbaslılar isimli nisbeten zayıf kolunun reisi olmakla birlikte; "seyyid" ailesinden gelmesi yüzünden güçlenerek etkisini diğer aşiretlerin üstüne yaymıştır. Devlet adamlarıyla ilişkilerini de kurnazca yürüterek; onları sürekli aldatarak kendisini diğer aşiretlerin gözünde; "Devletin saygı duyduğu/korktuğu adam" gibi göstermesini becermiştir.

Onun, eski Türklerin "yağma" saldırılarına benzer bir siste, yarattığı anlaşılıyor. O, hem rakip aşiretleri hem de ovalık alanlardaki yerleşik köyleri ve kasabaları vurarak mal gasp eden bir çete yaratmıştır. Seyit Rıza, bu silahlı grupları çok iyi yönetti-

RIZA ZELYUF I 251

ğinden diğer aşiretler ister istemez onun egemenliğini tanımışlardır.

Ash "Türk" Olan, "Kürtçülük" Adına Ayaklanan, Fakat "Araplığı" da Kabul Eden Lider

Seyit Rıza'nın hayat hikâyesi gösterecektir ki, o bir yandan "Kürtçülük" adına ayaklanmış; böylece Kürt olmuş; bir yandan da "seyyid" olduğunu söyleyerek Arap kökenli olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Seyit Rıza etnik kimliğini; kendi çıkarına göre Arap veya Kürt yapmakta bir sakınca görmemektedir. Seyit Rıza'nın kendine köken belirlemesi tamamen politik olmuştur. Çünkü o; Dersim'e çok erken gelen Kızılbaş Türkmenlerin çocuğudur. Seyit Rıza'nın içinden çıktığı Şeyh Hasanlılar, daha önceki belgelerde gösterildiği üzere, Kızılbaş Türkmenlerin Çemişkezek'teki başbuğlarından Şeyh Hasan'dan ad almışlardır.

Seyit Rıza'nın; Dersim'da en az 500 sene egemen olan derebeylik düzenini sürdürmek için mücadele eden ve bu düzenin nimetlerinden yararlanan isim olduğunu belgeler gösteriyor. Seyit Rıza; Türkiye Cumhuriyeti'nin 15 yıl boyunca gönderdiği nasihat heyetlerini; arabulucuları, barış yoluyla bölgenin Türkiye'ye eklenme önerilerini reddetmiş; devleti de silahla korkutmaya çabalamıştır. Çaresiz ve yoksul halkı din ve aşiret gücüyle tam bir kısıkaç içine alan Seyit Rıza; o kitleyi istediği gibi kullanmış; devletin karşısına dikerek katledilmelerine de sebep olmuştur. Bu yüzden Dersim halkına en büyük zulmü yapan isim olarak onun anılması gerekmektedir.

Seyit Rıza; başına topladığı çete ile hem Dersim içinde hem de Dersim çevresindeki alanlarda terör estirmiştir. O; rakip aşı-

252 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 253

retleri basmış; ileri gelenlerini yok etmiştir. Bundan başka; çetesiyle çevre ilçelere ve illere akınlar yapmış; yağmada bulunmuş; yakaladıklarını soymuştur. 1925'te yapılan araştırma gösteriyor ki Seyit Rıza çevresindeki yoksul Dersimlilerden vergi adı altında koyun, keçi, sığır almış; vermeyenleri de cezalandırmış ve bu hususta da acımasız olmuştur.

Daha Osmanlı Devleti zamanında yaptığı saldırılar ve yağmalar yüzünden Seyit Rıza idama mahkum edilmişti ama daha sonra bu cezası affedilmişti. Aşağıdaki belge bunu göstermektedir: "(28/Z /1330 Hicri) (08.12.1912) Pazartesi: Dersim'in Yukarı Abbasi (Abbas Uşağı) Aşireti Reisi olub gıyaben idam cezasına mahkum olan Seyid Rıza'nın hukuk-ı şahsiye davası baki olmak üzere afvı." 1Sİ

Sonraki dönemde ise; gelişen Kürtçülük akımını da kullanmaya başlamış ve oradan yarattığı gerekçe ile derebeyliğini sürdürmeye çalışmıştır. Bu yüzden de Dersim'i Kürdistan gibi göstermeye kalkışmış; isyan edince de sanki bir ülkenin devlet başkanı gibi İngiltere'ye mektup bile göndermiştir.

Aşiret reisliği gücü ile dedelik (seyitlik) gücünü şahsında birleştirerek, bunu kurnaz bir politika ile kullanan Seyit Rıza'nın macerası; Dersim halkının kara talihinin de hikayesi gibidir. Onu yakından tanıyan ve akıl hocalığını da yapan Baytar Nuri; onu şöyle anlatıyor:

"Seyit Rıza, Dersim'de doğmuştur ve Dersim'in belirli önderlerinden Seyit İbrahim'in oğludur. Seyit Rıza'nın soy 155 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dosya No: 156, Gömlek No: 1330/Z-04, Fon kodu: İ, MMS

durumunu izah için ilk önce Seyit İbrahim'in kim olduğunu bilmek gerektir.

Seyit İbrahim, Batı Dersimin Şeyh Kaşanan aşiretinin kabile reisleri yani Ocak sülalesinden sürüp gelen ve Kürtler-ce en asil sayılan bir ailenin oğludur. Tarikat noktasından dahi en yüksek derece olan Rahber mertebesine varmış olduğu için, kendisine Seyit unvanı verilmiş ve bu suretle gerek asalet cihetinden ve gerek manevi cihetten Dersimin Şeyh Hasanana aşiretlerinin cümlesi kendisini aşiretlerin baş evladı tanımıştır.

Dersimin Kuzeydoğu mıntıkasında Dersimlilerin esas cedleri adına ithaf edilen Kaimen Sor ve Lirtik mıntıkalarının Deri Ari köyünü Seyit İbrahim kendisine makar ittihaz etmişti. Dört erkek evladı olup bunlardan en küçüğü Rıza idi. Seyit İbrahim, oğlu Rıza'da gördüğü zekâ ve dirayet hasebiyle onu çok severdi. Bu sebeple vefatından sonra aşiretlerin idare önderliğini Rıza'ya bıraktığını vasiyet etmişti.

Dersimliler Seyit İbrahim'e baba anlamına gelen "babo" unvanını da veriyorlardı ve bunda haklı idiler, çünkü Seyit İbrahim zamanında Dersim tamamen müstakil bir durumda ve Türk hükümetinin zulüm ve ihtiraslarından vareste bir halde kalmıştı.

Merhum Seyit İbrahim, tahsilini büyük ceddin Colikzade Mehmet Ali efendiden görmüştü. Mehmet Ali Efendi, Seyit İbrahime Kürtlük mefkuresini telkin eden emsalsiz bir Kürt bilgini idi. Seyit İbrahim, oğlu Rıza'yi aynı mefkure ile terbiye etmişti.

Kürtler Seyit Rızaya Rizo ve Rayber ve babasının oğlu anlamına gelen Lace baboyi ünvanlarıyla hitap ederlerdi.

254 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 255

Şahsında, tavır ve hareketlerinde Kürt karakteristiği, Kürt civanmertliği ve Kürt fizyonomisinin bütün vasıfları tecelli etmekte idi.

Bahasının vefatını müteakip, Lirtik'ten hicret ederek, Tujik dağı eteğindeki Ağdat köyüne yerleşmişti." 156 Seyit Rıza'mn yerleştiği Tujik Dağı 2400 metre yükseklikte olup İksor dağlarıyla birleşerek Kutu Deresi'nin başlangıcını da oluşturur.

Tujik (Tazik/Tacik) dağının tepesinde ünlü Türk sultanlarından (hakan/padişah) Celaleddin Harzemşah'm yattığı kabul edilmektedir. Kutsallaştırman bu sultan yüzünden Tujik Dağı'na Sultan Baba da denilmektedir. Baytar Nuri'nin inatla Kürt göstermeye çalıştığı Dersindiler için Celaleddin Harzemşah'm mezarı bir tekke olmuştur ve halk oradan yardım ummaktadır. Bu durum; Türklere özgü Atalar Kültü'nün Dersim'de ne kadar kuvvetli olduğunu gösteren örneklerden birisidir. Seyit Rıza da işte bu Türklere özgü atalara saygı geleneğinden yararlanan ve hatta onun sembolü haline gelen bir isimdir.

Seyit Rıza; manevi gücünü bu peygamber soyundan gelme gerekçesine bağladığından, babasını da kutsallaştırmış; Kırmil'de ona bir türbe yaptırarak orayı da kendisine makam haline getirmiştir.

Seyit Rıza; devletle ilişkilerinde gayet kurnazca davranarak etki alanını genişletmişti. Diğer aşiret reisleri de onu kıskanmaya ve taklit etmeye de başlamışlardı. Seyit Rıza'mn giderek Der-sim'in lideri haline geldiğim; dönemin İçişleri Bakanı Şükrü

Kaya'nın 1931 sonunda hazırladığı rapor gösteriyor. Raporda, bölgedeki aşiret reislerinden söz edilirken şöyle denilmektedir:

"Kendileriyle ayrı ayrı görüşüldüğü vakit bütün fenalığı yapan hasım olan aşiret reisidir. Hükümet onun vücudunu kaldırırsa Dersim meselesi halledilir. Her birinin ayrı ayrı şikâyetinde ittifak ettikleri şahıs Seyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır ağalardır.

Seyit Rıza'mn günden güne nüfuz ve hükmünü arttırdığı meşhuttur. Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade ettiği ve hükümete en az ehemmiyet verdiği için diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in etmekte, fakat hakikatta ona gıpta eylemekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle kabul etmektedirler.

Hariçtekilerle münasebetlerinden şüphe edilen ve Koçkiri'ye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silâh kuvvetini ve adamlarını arttıran bu adam kafi tetbirler alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir.

Arzettiği hal ve manzara şahıslardan ziyade bir sistem o sisteme karşı idarededeki ihmalin neticesidir.

Bu vaziyeti ihdas eden sistem, aşiret hayat ve an'anesidir. Bu sistemi muzır ve tehlikeli yapan en müessir sebep ise aşiretin silâhlı olmasıdır. Silâh miktarı artmış bu kadar aşiretin azlığına ve çokluğuna göre tahavvül etmek üzere ve kendilerinin de ayrı ayrı ifadelerine göre 18: 20 bin tahmin edilmektedir."157

"Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 291

Jandarma Genel Komutanlığı'nın Raporu, "Dersim", s. 193

254 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Şahsında, tavır ve hareketlerinde Kürt karakteristiği, Kürt civanmertliği ve Kürt fizyonomisinin bütün vasıfları tecelli etmekte idi.

Babasının vefatını müteakip, Lirtik'ten hicret ederek, Tujik dağı eteğindeki Ağdat köyüne yerleşmişti."156 Seyit Rıza'nın yerleştiği Tujik Dağı 2400 metre yükseklikte olup İksor dağlarıyla birleşerek Kutu Deresi'nin başlangıcını da oluşturur.

Tujik (Tazik/Tacik) dağının tepesinde ünlü Türk sultanlarından (hakan/padişah) Celaleddin Harzemşah'm yattığı kabul edilmektedir.

Kutsallaştırman bu sultan yüzünden Tujik Dağı'na Sultan Baba da denilmektedir. Baytar Nuri'nin inatla Kürt göstermeye çalıştığı Dersimliler için Celaleddin Harzemşah'm mezarı bir tekke olmuştur ve halk oradan yardım ummaktadır. Bu durum; Türklere özgü Atalar Kültü'nün Dersim'de ne kadar kuvvetli olduğunu gösteren örneklerden birisidir. Seyit Rıza da işte bu Türklere özgü atalara saygı geleneğinden yararlanan ve hatta onun sembolü haline gelen bir isimdir.

Seyit Rıza; manevi gücünü bu peygamber soyundan gelme gerekçesine bağladığından, babasını da kutsallaştırmış; Kırmü'de ona bir türbe yaptırarak orayı da kendisine makam haline getirmiştir.

Seyit Rıza; devletle ilişkilerinde gayet kurnazca davranarak etki alanım genişletmişti. Diğer aşiret reisleri de onu kıskanmaya ve taklit etmeye de başlamışlardı. Seyit Rıza'nın giderek Der-sim'in lideri haline geldiğini; dönemin İçişleri Bakanı Şükrü

RIZAZELYUT I 255

Kaya'nın 1931 sonunda hazırladığı rapor gösteriyor. Raporda, bölgedeki aşiret reislerinden söz edilirken şöyle denilmektedir:

"Kendileriyle ayrı ayrı görüşüldüğü vakit bütün fenalığı yapan hasım olan aşiret reisidir. Hükümet onun vücudunu kaldırırsa Dersim meselesi halledilir. Her birinin ayrı ayrı şikâyetinde ittifak ettikleri şahıs Seyit Rıza ile Haydaranlı reisleri Kamer ve Hıdır ağalardır.

Seyit Rıza'nın günden güne nüfuz ve hükmünü arttırdığı meşhuttur. Yağma ve hırsızlıklardan en çok istifade ettiği ve hükümete en az ehemmiyet verdiği için diğer aşiret ağaları zahirde onu tel'in etmekte, fakat hakikatta ona gıpta eylemekte ve gittikçe nüfuz ve tefevvukunu kerahetle kabul etmektedirler.

Hariçtekilerle münasebetlerinden şüphe edilen ve Koçkiri'ye kadar nüfuzu şamil olan ve hariçteki katil ve hırsızları da himaye ederek silâh kuvvetini ve adamlarını arttıran bu adam kafi tetbirler alınmazsa istikbalin Dersim için hazırlanmış bir şefidir.

Arzettiği hal ve manzara şahıslardan ziyade bir sistem o sisteme karşı idaredeki ihmalin neticesidir.

Bu vaziyeti ihdas eden sistem, aşiret hayat ve an'anesidir. Bu sistemi muzır ve tehlikeli yapan en müessir sebep ise aşiretin silâhlı olmasıdır. Silâh miktarı altmış bu kadar aşiretin azlığına ve çokluğuna göre tahavvül etmek üzere ve kendilerinin de ayrı ayrı ifadelerine göre 18: 20 bin tahmin edilmektedir."157

6 "Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 291

157 Jandarma Genel Komutanlığı'mın Raporu, "Dersim", s. 193

256 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
SEYİT RIZA TÜRK'TÜ

Dersim bölgesindeki egemenliğini sürdürmek için Kürt gözüken ama seyidim diyerek soyunun Arap olduğunu da kabul eden Seyit Rıza'mın kökünün Türk olduğunu önceki bilgiler açıkça gösteriyor. Kendisi de Seyit Rıza'mın aşiretinden gelen araştırmacı İsmail Onarlı'nın bu konuda verdiği bilgiler ilginçtir. Araştırmacı Cemal Şener'in İsmail Onarlı ile yaptığı konuşmanın metninin izlenmesi ile Seyit Rıza'mın Türk olduğu gerçeği daha net anlaşılacaktır:

"Cemal Şener: -Doğu Anadolu'da halen Kürtçe, Kirmanca, Kudasça, Zazaca konuşan Alevi Ocakları var. Bunların yaşlılarıyla ya da dedeleriyle karşılaştığımızda onların çoğu kendilerinin Türk olduğunu, anadillerinin Türkçe olduğunu, Zazaca ya da Kürtçe konuşmalarına rağmen Türk olduklarını ifade ediyorlar. Burda ne demek istiyorlar?

İsmail Onarlı: - Şimdi ben 1970'den günümüze kadar Dede Ocaklarıyla ilgili gerek devlet arşivlerinde gerekse birebir 300'e yakın dedeyle görüşü}} konuşarak araştırma yaptım. Çeşitli dede ocaklarıyla görüştüm. Dediklerinize aynen katılıyorum. Görüştüğüm dedelerin çoğu % 90, Türk kökenli olduklarını söylediler. Yani 22 tane Ocak var dedik, ama fakat daha sonra Hacı Bektaş

1250'li yıllardan itibaren 40'a çıkmış, daha sonra Osmanlı dönemine geldiğimiz zaman 1911 'lere 120 civarında ocak var. Yani bu ocakların mesela 300 dedeyle görüştüm. 1500 tane tekke var. Bektaşî tekkeleri var. (...) Bunlarla alan araştırmalarında da dedelerin çoğu kökenini Horasan'a dayandırıyor, Türklere dayandırıyor. Mesela ben Şeyh Hasan soy şeceresini Başbakanlık arşiv belgelerinden hem diğer belgelerden, Bodik gibi Tunceli yöresindeki bölgelerden, Şeyh Ha-

RIZAZELYUT I 257

san Köyü, Onar Köyü, AdafKöyü gibi dedelerle konuşmalar yaptığımdan ve kendi elimdeki 1204 yılına ait belgeye göre Türk sayımdanız. Yani Şeyh Hasan soyu, Şeyh Hasan aşiretlerinin kurucuları, yani hepsini kastetmiyorum. Şeyh Ahmet ve Şeyh Hasan bunlar iki kardeş zaten. Bu soylar Türk soylusu. Bunu elimizdeki kaynaklara dayanarak söylüyorum.

Bunlar Bayat boyundan. 1204 yılı Gıyasettin dönemine ait belgeler var. Alaattin Keykubat döneminden daha eski.

Cemal Şener: - İsmail Bey, Şeyh Hasan ocağının yaygın olduğu bölge neresi? İsmail Onarlı:: - Aşiret olarak Tunceli bölgesi.

Cemal Şener: - Mesela Seyit Rıza o ocaktan mı?

İsmail Onarlı: - Seyit Rıza o ocaktan. Ben bugün birkaç kitap, gazete, dergi okudum. Almanya'da yayınlanan dergilerde dahil, isim vermeyeyim de reklam olmasın diye. Şimdi Almanya ve Fransa'da çıkan dergileri inceledim. Tunceli kökenlilerin çıkardığı. Şeyh Hasan Ocağını Kürt ve Zaza olarak telakki ediyor ki ben kabul etmiyorum. Çünkü belgeler bunu kabul etmiyor. Belgelerden konuşacağız. Yazılı belgelerden. Şeyh Hasan Ocağı Seyit Rıza dahil Türk kökenlidir, kesinlikle.

Cemal Şener: - Peki bunu neye dayanarak söylüyorsunuz?

İsmail Onarlı: - Ben arşivlere dayanarak ve kendi belgelerime dayanarak söylüyorum.

Cemal Şener: - İsmail Bey, gerek Şeyh Ahmet Ocağı, gerekse şu an Zaza ya da Kurmançça ya da Kudasça konuşan ocak ya da kişiler bu dilleri nasıl öğrenmişler, bu serüven nasıl olmuş?

İsmail Onarlı: - Daha sonra olmuş da, ben şimdi Şeyh Hasan aşiretiyle ilgili bir şey daha söyleyeyim. Kazak Tarih Akademisi var. Kazakistan'da ve Urumçi Doğu Türkistan'daki olan belgeleri dege-

\

256 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
SEYİT RIZA TÜRK'TÜ

Dersim bölgesindeki egemenliğini sürdürmek için Kürt gözükten ama seyidim diyerek soyunun Arap olduğunu da kabul eden Seyit Rıza'nın kökünün Türk olduğunu önceki bilgiler açıkça gösteriyor. Kendisi de Seyit Rıza'nın aşiretinden gelen araştırmacı İsmail Onarlı'nın bu konuda verdiği bilgiler ilginçtir. Araştırmacı Cemal Şener'in İsmail Onarlı ile yaptığı konuşmanın metninin izlenmesi ile Seyit Rıza'nın Türk olduğu gerçeği daha net anlaşılacaktır:

"Cemal Şener: -Doğu Anadolu'da halen Kürtçe, Kumanca, Kırdasça, Zazaca konuşan Alevi Ocakları var. Bunların yaşlılarıyla ya da dedeleriyle karşılaştığımızda onların çoğu kendilerinin Türk olduğunu, anadillerinin Türkçe olduğunu, Zazaca ya da Kürtçe konuşmalarına rağmen Türk olduklarını ifade ediyorlar. Burda ne demek istiyorlar?

İsmail Onarlı: - Şimdi ben 1970'den günümüze kadar Dede Ocaklarıyla ilgili gerek devlet arşivlerinde gerekse birebir 300'e yakın dedeyle görüşüp konuşarak araştırma yaptım. Çeşitli dede ocaklarıyla görüştüm. Dediklerinize aynen katılıyorum. Görüştüğüm dedelerin çoğu % 90, Türk kökenli olduklarını söylediler. Yani 12 tane Ocak var dedik, ama fakat daha sonra Hacı Bektaş 1250'li yıllardan itibaren 40'a çıkmış, daha sonra Osmanlı dönemine geldiğimiz zaman 1911 'lere 120 civarında ocak var. Yani bu ocakların mesela 300 dedeyle görüştüm. 1500 tane tekke var. Bektaşî tekkeleri var. (...) Bunlarla alan araştırmalarında da dedelerin çoğu kökenini Horasan'a dayandırıyor, Türklere dayandırıyor. Mesela

ben Şeyh Hasan soy şeceresini Başbakanlık arşiv belgelerinden hem diğer belgelerden, Bodik gibi Tunceli yöresindeki bölgelerden, Şeyh Ha-

RIZAZELYUT I 257

san Köyü, Onar Köyü, AdafKöyü gibi dedelerle konuşmalar yaptığımdan ve kendi elimdeki 1204 yılına ait belgeye göre Türk soyun-danız. Yani Şeyh Hasan soyu, Şeyh Hasan aşiretlerinin kurucuları, yani hepsini kastetmiyorum. Şeyh Ahmet ve Şeyh Hasan bunlar iki kardeş zaten. Bu soylar Türk soylusu. Bunu elimizdeki kaynaklara dayanarak söylüyorum.

Bunlar Bayat boyundan. 1204 yılı Gıyasettin dönemine ait belgeler var. Alaattin Keykubat döneminden daha eski.

Cemal Şener: - İsmail Bey, Şeyh Hasan ocağının yaygın olduğu bölge neresi? İsmail Onarlı: - Aşiret olarak Tunceli bölgesi.

Cemal Şener: - Mesela Seyit Rıza o ocaktan mı?

İsmail Onarlı: - Seyit Rıza o ocaktan. Ben bugün birkaç kitap, gazete, dergi okudum. Almanya'da yayınlanan dergilerde dahil, isim vermeyeyim de reklam olmasın diye. Şimdi Almanya ve Fransa'da çıkan dergileri inceledim. Tunceli kökenlilerin çıkardığı. Şeyh Hasan Ocağını Kürt ve Zaza olarak telakki ediyor ki ben kabul etmiyorum. Çünkü belgeler bunu kabul etmiyor. Belgelerden konuşacağız. Yazılı belgelerden. Şeyh Hasan Ocağı Seyit Rıza dahil Türk kökenlidir, kesinlikle.

Cemal Şener: - Peki bunu neye dayanarak söylüyorsunuz? İsmail Onarlı: - Ben arşivlere dayanarak ve kendi belgelerime dayanarak söylüyorum.

Cemal Şener: - İsmail Bey, gerek Şeyh Ahmet Ocağı, gerekse şu an Zaza ya da Kurmançça ya da Kırdışça konuşan ocak ya da kişiler bu dilleri nasıl öğrenmişler, bu serüven nasıl olmuş?

İsmail Onarlı: - Daha sonra olmuş da, ben şimdi Şeyh Hasan aşiretiyle ilgili bir şey daha söyleyeyim. Kazak Tarih Akademisi var. Kazakistan'da ve Urıımçi Doğu Türkistan'daki olan belgeleri dege-

\

256 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
SEYİT RIZA TÜRK'TÜ

Dersim bölgesindeki egemenliğini sürdürmek için Kürt gözüken ama seyidim diyerek soyunun Arap olduğunu da kabul eden Seyit Rıza'nın kökünün Türk olduğunu önceki bilgiler açıkça gösteriyor. Kendisi de Seyit Rıza'nın aşiretinden gelen araştırmacı İsmail Onarlı'nın bu konuda verdiği bilgiler ilginçtir. Araştırmacı Cemal Şener'in İsmail Onarlı ile yaptığı konuşmanın metninin izlenmesi ile Seyit Rıza'nın Türk olduğu gerçeği daha net anlaşılacaktır:

"Cemal Şener: -Doğu Anadolu'da halen Kürtçe, Kirmanca, Kırdışça, Zazaca konuşan Alevi Ocakları var. Bunların yaşlılarıyla ya da dedeleriyle karşılaştığımızda onların çoğu kendilerinin Türk olduğunu, anadillerinin Türkçe olduğunu, Zazaca ya da Kürtçe konuşmalarına rağmen Türk olduklarını ifade ediyorlar. Burda ne demek istiyorlar?

İsmail Onarlı: - Şimdi ben 1970'den günümüze kadar Dede Ocaklarıyla ilgili gerek devlet arşivlerinde gerekse birebir 300'e yakın dedeyle görüşüp konuşarak araştırma yaptım. Çeşitli dede ocaklarıyla görüştim. Dediklerinize aynen katılıyorum. Görüştüğüm dedelerin çoğu % 90, Türk kökenli olduklarını söylediler. Yani 12 tane Ocak var dedik, ama fakat daha sonra Hacı Bektaş 1250'li yıllardan itibaren 40'a çıkmış, daha sonra Osmanlı dönemine geldiğimiz zaman 1911 'lere 120 civarında ocak var. Yani bu ocakların mesela 300 dedeyle görüştim. 1500 tane tekke var. Bektaşî tekkeleri var. (...) Bunlarla alan araştırmalarında da dedelerin çoğu kökenini Horasan'a dayandırıyor, Türklere dayandırıyor. Mesela ben Şeyh Hasan soy şeceresini Başbakanlık arşiv belgelerinden hem diğer belgelerden, Bodik gibi Tunceli yöresindeki bölgelerden, Şeyh Ha-

RIZAZELYUT I 257

san Köyü, Onar Köyü, AdafKöyü gibi dedelerle konuşmalar yaptığımdan ve kendi elimdeki 1204 yılına ait belgeye göre Türk Boyundanız. Yani Şeyh Hasan soyu, Şeyh Hasan aşiretlerinin kurucuları, yani hepsini kastetmiyorum. Şeyh Ahmet ve Şeyh Hasan bunlar iki kardeş zaten. Bu soylar Türk soylusu. Bunu elimizdeki kaynaklara dayanarak söylüyorum.

Bunlar Bayat boyundan. 1204 yılı Gıyasettin dönemine ait belgeler var. Alaattin Keykubat döneminden daha eski.

Cemal Şener: - İsmail Bey, Şeyh Hasan ocağının yaygın olduğu bölge neresi? İsmail Onarlı: - Aşiret olarak Tunceli bölgesi.

Cemal Şener: - Mesela Seyit Rıza o ocaktan mı?

İsmail Onarlı: - Seyit Rıza o ocaktan. Ben bugün birkaç kitap, gazete, dergi okudum. Almanya'da yayınlanan dergilerde dahil, isim vermeyeyim de reklam olmasın diye. Şimdi Almanya ve Fransa'da çıkan dergileri inceledim. Tunceli kökenlilerin çıkardığı. Şeyh Hasan Ocağını Kürt ve Zaza olarak telakki ediyor ki ben kabul etmiyorum. Çünkü belgeler bunu kabul etmiyor. Belgelerden konuşacağız. Yazılı belgelerden. Şeyh Hasan Ocağı Seyit Rıza dahil Türk kökenlidir, kesinlikle.

Cemal Şener: - Peki bunu neye dayanarak söylüyorsunuz?

İsmail Onarlı: - Ben arşivlere dayanarak ve kendi belgelerime dayanarak söylüyorum.

Cemal Şener: - İsmail Bey, gerek Şeyh Ahmet Ocağı, gerekse şu an Zaza ya da Kurmançca ya da Kırdaşça konuşan ocak ya da kişiler bu dilleri nasıl öğrenmişler, bu serüven nasıl olmuş?

İsmail Onarlı: - Daha sonra olmuş da, ben şimdi Şeyh Hasan aşiretiyle ilgili bir şey daha söyleyeyim. Kazak Tarih Akademisi var. Kazakistan'da ve Urumçi Doğu Türkistan'daki olan belgeleri dege-

258 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

tirdim. Buradaki belgelerde Üç Kurgan bölgesi geçiyor, Üç Kurgan, bölgesi bizim aşiretin Şeyh Hasan'in aşiretinin geldiği bölge. Orayı inceledim. Bugünkü Yesikent, Türkistan kentiyile Çim kenti arasındaki bir vadinin ismi. Yani Anadolu'ya geliş yerimiz belli. Türk ve Bayat boyundanız. Dedemizin Bayat boyuna ait damgamız var, sancağı var, şeceresi var, vakfiyeleri var. Arapkir'de Şeyh Hasan Köyü'ne Şeyh Hasan gelmiş, Muşar'da Şeyh Hasan Beyliği kurmuş ve ordaki diğer halklarla karışmış. Yani Zaza, Kürt, Ermeni tüm halklar Müslümanlaşmış. Aynı zamanda kendi de aşiretin reisi olmuş. Kardeşi de oradaki dini otorite Şeyh Ahmet Dede. Yani Şeyh Hasan Köyü'nde kendisi aşiret reisi olduğu için, bey olduğu için kardeşi de oranın dini öğretimini vermiş. Aşiretin ikili işlevi var. Kendisi aşiret reisi askeri lider olmuş. Kardeşini dini işlerin başına getirmiş. Posta oturtmuş. Kendisi Selçuklu döneminde Çemişkezek-' in fethine katılmış, Hozat'ın fethine katılmış. Yassıçimen Savaşma katılmış. Alanya kuşatmasına katılmış Şeyh Hasan. Konya'da gelmiş divan toplantılarına katılmış. Bugün belgeler var. Mikail Bayram Hoca'da bu belgeler mevcut elimizde. Başbakanlık arşivinde ben 11 padişaha ait ve Alaettin Keykubat'a ait, Gıyasettin Keyhüsrev'e at belgeler var elimizde. İsteyenler arayabilirler. (...)

Ben ancak Osmanlı arşivlerinden, Selçuklu arşivlerindeki belgelerden yola çıkıyorum. Seyit Rıza'yla aynı soydan olduğumuz için, aynı kökten geldiğimiz için biliyorum. Seyit Rızanın elindeki 1530'lu yıllardaki Bodik şecerelerinden şunu çıkarıyorum. Seyit Rıza 1515 sonrası 1530''da Ağdad'a gidiyorlar. Bodik köyüne yerleşiyorlar. Elimdeki belgelerden konuşuyorum. Bunlar Türkmen boyu. Şeyh Hasan Köyünden gitmeler Seyit Rızalar. (...) Bizim Şeyh Hasan'ın yerleşim bölgelerinden ta Bulgaristan'a kadar giden başlıca oymaklar

RIZAZELYUT I 259

vardır. Bunlar Türkçe konuşuyorlar. Bunlar Toroslar'da da vardır. Balıkesir'de vardır. 9 köy Şeyh Hasanlı... "15S

Yukarıdaki bilgileri, tarihsel belgeler de desteklemektedir. Durumun böyle olduğunu büyük bir ihtimalle Seyit Rıza da biliyordu ama kendisini Türk

göstermenin hiçbir avantajı olmadığından kimi zaman Arap kimi zaman da Kürt gözükmeyi tercih ediyordu.

SEYİT RIZA'NIN BÖLGEDEKİ ETKİSİ

Seyit Rıza'nın Dersim'deki rolünü daha iyi anlayabilmek için, 1925 yılında bölgede uzun çalışmalar yapan Naşit Hakkı Uluğ'un yazdıklarını bilmek gerekiyor. Bir derebeyinin dini de kullanarak nasıl etkili hale gelebileceğinin fotoğrafıdır bu tespitler:

"Kırmil mıntıkası Dersim'in kalbidir. Hozat, Nazimiye, Maz-girt ile Ovacık arasındaki bu mıntika tam Dersim tabiatıdır. Bir tek jandarma yüzü görmemiş olan İkisör, Pizvank, Ağdat, Yukarı Abbas Uşaklarının üssüdür.

Burada, kendisinde büyük bir aşiretin reisliği ile Şeyh Hasan-lar kolunun başseyitliğini toplayan Seyit Rıza oturur.

Seyit Rıza kimdir, nedir, ne olacak?

Ben Dersim'e giderken bütün kumandanların, bütün mesul idare amirlerinin kafası bununla meşguldü.

Seyit Rıza, Pizvank'ta türbesinde, ama ufak bir kaleyi andıran mazgallı, siperli türbesinde yatan Seyit İbrahim isminde birinin oğludur. 65 yaşlarında, uzun boylu, uyumlu endamlı, kır sakallı, siyah ve gür kaşlı, cazibeli gözlü, büyük ve gagamsı burunlu bir

\

'Alevilerin Etnik Kimliği", s. 105

260 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dağlıdır. Başına giydiği külahın üzerine yeşil ve siyah karışık sarık sarar, ayağına şalvar ve sırtına bir palto giyer. Bu dinç görünüşle Dersim'in en tipik adamıdır. Hilekar, oynak, elastik, politik Seyit'in iç hayatı bir sırdır. Esrar içer derler ve fakat sıhhatine çok itina ettiği de bilinir.

Seyit Rıza, Karaballı, Ferhat, Abbas, Kırgan ve Laçın Uşağı aşiretlerine Allah tarafından mı Peygamber tarafından mı musallat edilmiş olduğu bilinmeyen bir ihtirastır. Bunun girdiği bir evin halkı artık cehennemlik değildir. Bir ev onu getirmeye muvaffak olduktan sonra yarın ahrette cennetin en yüksek katında bir köşk temin etmiş demektir. Seyit, nazlıdır, her eve her çadıra gitmez. Onun gönlünü yapmak her türlü fedakârlığın gösterilmesiyle mümkündür.

Seyit, bütün kullarının tavrı ve hareketlerinden etkilenir, alınır. Onur rızasını, Allah'ın ve Ali'nin demek olan rızasını alamayanlara ne yazık!..

İşte bu Seyit Rıza'nın dedeleri hiçbir hükümet saygısı bilmeden Sultan Hamit devrine kadar geldiler.

Sultan Hamit devri kolaydı. Hozat'tan kımıldanmayan "gazabı şahane "ye uğramış, sürülmüş iki Sultan Hamit Paşası'na arada bir hediye yollamakla, iki üç senede bir Erzincan'a Dördüncü Ordu'nun meşhur Müşiri Zeki Paşa'ya gitmekle Osmanlı haritası içinde oturmanın mecburiyetini yerine getirirlerdi.

Giderken kendi aşiretlerini de, komşu aşiretleri de soyup soğana çevirerek kumandanın önüne yığıldıkları hediyelerle itaatlerini teyit edip dönerlerdi.

Her Erzincan seyahati, muhitte zorbalığı, kibiri arttırma için yeni bir kudret kaynağı olur, yeni bir hamle imkanı verirdi.

RIZA ZELYUT I 261

1324 (1908) senesi ilkbaharında artık Dersim, bir istibdat sultanı için bile hazmedilemeyecek kadar azmıştı. Dersim, hiçbir şey dinlemiyordu. Bugün en akıllı ve uslu görünen Dersim başları, en önde Diyar Ağa olduğu halde ayaklanmışlar, Ovacık havalisinde bulunan kıtaları kuşatmışlardı. Asi Dersimlilere Seyit Rıza kumanda ediyordu. Garnizon Kumandanı neden sonra bir neferi kuşatma hattından kaçırarak Kemah'a gönderebildi ve oradan Dördüncü Ordu Müşirini haberdar etti. Dördüncü Ordu Müşiri, nihayet Abdülhamit'ten Dersim'i bastırma iradesini alabildi. Hemen dört taraftan 17-18 tabur asker toplandı.

Taburlar, önce kuşatmayı kaldırarak Ovacık Garnizonu'nu kurtardılar. Hozatlı asilerin hepsi Munzur suyu tarafına atıldı, bir kısmı dağa sığındı.

Tam o sırada Meşrutiyet ilan edildi. Ağalar şaşkırdılar, memurlar şaşaladılar. Eşkiya mukavemetten vazgeçti, takip durdu. Yeri yurdu dağılan ağaların bu yumuşaklığını gören kumandan:

"Bizim vazifemizi tamam. Artık bundan sonra mülki idarenindir" diyerek işin içinden temize çıkmak yolunu tuttu.

Mutasarrıf, ağalardan para sızdırmak için kem küm ettiyse de kimse dinlemedi ve nihayet askeri harekâtın durdurulmasına karar verildi.

Asker, garnizonlarına dönünce Dersim, yine eski Dersim oldu. Harekât neticesiz kaldı. Yapılan fedakârlıklar boşa gitti. Seyit Rıza bu hareketin de kahramanı idi.

Bu seyitin kendisini saydırmak için politikası bakın nedir: O öyle her valinin, her kumandanın ayağına kolay kolay gitmez. Bir mutasarrıf, bir vali geldi mi, diğer aşiret ağaları sürülerle önüne akarken Seyit'ten haber çıkmaz, bu Dersime yayılır. Seyit Rıza

262 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

yeni bir vesileden istifade etmiştir. Vali, bunu bir izzetinefis meselesi yaparsa derhal üzerine yürümesi onu vurması icap eder.

Fakat Seyit'e bu ehemmiyeti neden vermeli? O gelmezse ne olur, o da kim oluyor?.. Bir Dersim eşkiyasından ne farkı var!...

Fakat bunun muhitte yapacağı tesir başka görünür. "Seyit Rıza, valiyi hiçe saydı, gelmedi" denir. Dersim'i yine namı tutar diye korkulur...

Ağalar, el etek öpmeye gelen, devletin yeni temsilcisinin ayağının tozuna yüz sürmeye gelen ağalara, valinin kulağına fısıltılar:

"Paşam, Beyim emret, derhal ayağına getirelim o köpeğin ne ehemmiyeti var, yalnız sen emret" erler.

Bu teklif ikiyüzlüdür. Bir manası, gidip Seyit'i ikna edip getirmektir.

Asıl içyüzü, Seyit Rıza'nın yükselen servetini, dolan kesesini paylaşmak için aşiretle üzerine yürümek arzusudur.

Vali, soğukkanlıdır. Bir izzetinefis meselesinden muhiti tanımadan, neticeyi kestirmeden büyük bastırma hareketine sebep olacak bir işe girişmek istemez. Fakat; Seyit Rıza "muhakkak gelmeli, ayağıma kapanmalı" der...

Mesela üç Dersim başı; Cemşit, Miço ve Kangozade, validen gidip Seyit'i getirmek müsaadesini alırlar. Fakat bu müsaadecik, Hozat'ın kapısından çıkmadan derhal fevkalade delegeliğe dönüşür. Meşrutî hükümetin fevkalade temsilcileri ağalar, on saatlik yolu beş günde olarak Seyit Rıza'nın yanına giderler.

Orada ne konuşurlar, ne dertleşirler, neler söyleşirler bilinmez.

RIZAZELYUT I 263

Ayrıldıklarından on gün sonra Hozrat'tadırlar. Valinin huzuruna mahcubane dönerler. Zavallılar uğramışlar, ter dökmüşler, fakat Seyit Rıza'yı ikna edememişlerdir:

"Seyit Rıza, efendimizden korkuyor, 'Vali yularsız bir arslandır, beni parçalar' diyor" derler.

Vali sorar:

"Ey ne demek istiyor?..."

Ağalar, Seyit Rıza'nın dikte ettiği talimata harfi harfine riayet ederek:

Bir kulunu buraya göndersin, çoluk çocuğumun içi rahat olsun, diye Seyit Rıza niyaz ediyor, derler.

Vali emreder, her vali değişişinde Seyit Rıza'nın köyüne gidip rehin kalmanın gediklisi, Tabur Ağası Emin Ağanın katırına eğer vurulur. Emin Ağa bununla Ağdat yolunda onuncu veya on ikinci seyahatini yapar.

Rehin, Rıza'nın evine konur. Seyit kalkar, vergi toplar, kabilelerin üzerinden bir bela silindiri gibi geçer, getirir topladığının üçte birini Hozat Mal Sandığı'na yaürür, valinin elini eteğini öper, Seyit Rıza'nın gelmesi Dersim için, devlet için bir hadise olur.

Bana Seyit Rıza'nın bir bastırmaya 1328 (1912)'de uğradığını söylediler. Ve hadiseyi şöyle naklettiler:

Dersim'i bilen, Dersim'in acılarını çocukluğundan beri duyan Kemahlı Sağıroğullarından Sabit Bey (eski Erzincan mebusu), buraya İttihatçıların mutasarrıfı olarak gönderilir. Sabit Bey eski hesapları bir tarafa bırakarak bundan sonra ciddi bir disiplin te-

264 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 265

sisi yolunda didinirken, bir gün Tarcan'da iki katırın, Seyit Rıza'nın yardakçıları tarafından çalındığı şikayeti gelir.

Mutasarrıf Dersim'de ufak bir tecavüzü, hırsızlığı derhal tepeleyerek bir dahasma imkân vermemeyi kafasına koymuştur. Büyük bir bastırma müfrezesi hazırlatır. 400 jandarma toplanır. Hozatlı Hızır Çavuşun emine verilir. Hızır Çavuş, hayatını Dersim dağlarında zabıta memurluğunda geçirmiş, Dersim'i de deresiyle, tepesiyle en iyi bilen jandarmadır.

Dört yüz jandarma ve bir o kadar milis aşiret efradı Seyit Rıza'nın üzerine gönderilir.

Çarşamba oldukça şiddetli olur. Dört milis bu taraftan sekiz asi öbür taraftan ölür. Seyit Rıza Kutuderesi'ne, Dersim'in bu ebedi eşkıyalık ocağına kaçır. Bastırma kuvvetleri bütün yukarı Abbas Uşağı'm tepeledikten sonra döner.

Seyit Rıza, Kutuderesi'nde ebediyen yaşayacak değil ya... Şimdi politika değişir...

Bir gün Hozat'ın sözümlü yabana Belediye reisi ahut Ahmet Ağa, mutasarrıfın yanına gelir ve der ki:

-Seyit Rıza köleniz geldi, boğazına bir yular takmış, ayaklarınızı öpmek istiyor...

Eşkıya reis, boynuna en çok yakışan bir ziynetle hükümet konağının kapısı önündedir. Tarcan'da çalman katırlar, katırları çalanlar da beraberdir. Hükümetin alt katındaki hapishanenin tahta parmaklığı açılır ve içeriye girerler.

Seyit Rıza'nın siyasi fikri nedir, devlet nüfuz ve tesirinden uzak olan Ağdat muhiti neye gebedir? Bunları katiyetle kestir-

mek mümkün değildi. Seyit Rıza menfaati için her şeyi yapabilecek bir tıynetide idi.

Meşrutiyetten evvel Ermeni komiteleriyle de birlikte çalışmış, Taşnaksütyun komitesine yazılarak, onların gayelerine and içmiş derlerdi.

Üstelik milli mücadelenin başlarında Zara ve Ümraniye havalisinde karışıklıklar çıkaran aşiret reislerinden Alişan Bey'in katibi, akıl hocası olan Alişer ve Koçkiri aşiretinden elini kana bulayan birçok katiller, senelerden beri Seyit Rıza'ya sığınmıştı.

Alişer'i bir tesadüf mü yoksa bir tertip mi Seyit Rıza'ya katip yapmıştı, o da meçhuldü...

1925 Şubat'ta Şeyh Sait isyan ettiği vakit, Dersim ağaları Cumhuriyet'e bağlılıklarını teyide geldiğinde, Seyit Rıza bunların arasında yoktu. Hakikaten o, yerinden kılmıdamadı ama kendisinin itimada değer bir adam olmadığını ispat etti...

1925 Mayıs'ında Dersim'in merkezine kadar teftiş için giden ordu müfettişi, bu Dersimli Ağa'yı Hozat'ta da "el öpmeye gelenler" arasında görmemişti... Seyit Rıza'nın adı "Cumhuriyet'e bağlı" ağalar arasında kocaman bir soru işareti gibi dolaşıyordu.

Ben, Seyit Rıza'yı görmedim. Fakat Dersim'in kasabalısından, bir Sivaslıdan, bir Eğinliden farkı olmayan kasabalısından Seyit Rıza'yı şöyle dinledim:

"Dersimlinin, Kürt olmadığını tarih ve fen açık gösterir. Fakat ne diyeyim, efendim bu zavallıların başında bu belalar, bu seyitler ve hele Seyit Rıza varken bunların ne Türklüğü ne insanlığı kalıyor.

266 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Hakikaten bunlar, Horosan'dan gelme Türk evlatları, Timurlenk'in akınında bu dağlara kaçan Türk kabileleri, Yavuz, Çaldıran'a geçerken önünden kaçarak dağlara tırmanan Kızılbaş Türkler ve biraz da öteden beriden gelip bu dağlara sığınan çeşitli insanlardır. Fakat ben bunlara nasıl Türk diyeyim? Bunlar hâlâ ilkçağ hayatı yaşıyor, göçebeliği bırakmıyor, benim gibi aralarında aşiret hayatı çözülmüş köylüler gibi yaşamıyor... Ve düşünmüyor.. ."159

İşte bu kişi; seyit geçinmesine karşın; büyük karısı Elif Harun'un üstüne; kendisinin yarı yaşından küçük Besi'yi de getirerek iki karılı reis olmuş; kendisini bir devlet lideri gibi görüp 1937 yılının Nevruz'unda son macerasına başlamıştır.

KOÇ KIRI İSYANI'NDA SEYİT RIZA'NIN ROLÜ

Ankara hükümeti Koçkırı ayaklanmasını bastırmış, hemen sonrasında af çıkartarak sorumluları cezalandırmamıştı. Lakin; derebeyleri; kendi egemenliklerini kuvvetlendirmekten vazgeçmiş değillerdi. Bunun için de Ankara'da oluşan yeni otoriteye karşı silahlı birlikleri ile direniyorlardı. Bu ayaklanmaların merkezi artık Dersim bölgesi idi. Çünkü; Koçkırı bölgesinden dağılan isyancılar buralara çekilmişler; Seyit Rıza'nın çevresinde kümelenmişlerdi. Kürtçülük fikri; artık Seyit Rıza için bir kaldıraç haline gelmişti. Zaten o, Koçkırı ayaklanmasını onaylamış; isyan sürecinde de bulunduğu bölgeyi işgal ederek devlet içinde devlet gibi olmuştu. Derebeyi ve Dersim, s. 43

RIZAZELYUT I 267

Seyit Rıza, Mustafa Kemal'in bölgeyi temsil için milletvekili olarak aldığı isimlere karşı da mücadele ediyordu. Hedefindeki isimlerden birisi mebus Miço (Mustafa) Ağa, birisi de Diyap Ağa idi. Bu iki ağa da cumhuriyet rejimine bağlılıklarını her zaman ortaya koyuyorlardı.

Seyit Rıza ise Dersim bölgesinin cumhuriyet Türkiye'si'nin dışında bir toprak parçası olarak tutmak gibi olmayacak bir davanın peşinde gidiyordu. Bu gerçeği Baytar Nuri'nin verdiği bilgiler doğruluyor: "Dersim fiilen bağımsızdı, idare başkanlığım Seyit Rıza ele almıştı ve Kürdistan adına faaliyetine devam ediyordu. Ankara ile işbirliği yapan Kürt mebuslarının menfaatsever kimseler olduklarını toplantı ve kongrelerle Seyit Rıza, Kürtlere ilan ediyordu.

Ankara'da bulunan Dersim mebusları Seyit Rıza'ya gönderdikleri mektuplarda, kendilerinin Mustafa Kemal hükümetiyle işbirliği yapmaktan gayeleri Kürdistan haklarının muslihane yollarla temini olduğunu bildiriyorlar ve şahsi menfaat için ihtiyar ettikleri ihaneti bu suretle mazur göstermek istiyorlar ve yahut da hakikaten Türk hilebazlığma kurban olduklarının farkına varmamış bulunuyorlardı."

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere; bölgede ipleri ellerinde tutanların aklında bir Kürdistan vardır. Mustafa Kemal Paşa ise; Dersim bölgesinin barış içinde devrimci Türkiye'nin bir parçası haline getirilmesinin peşindeydi. Bunun için de bölgenin önde gelen isimlerini ikna etmeye çalışıyordu. Kürtçü takımı; Gazi Mustafa Kemal'in bu tavrını hilebazlık gibi gösteriyorlar. Lakin, Türkiye'nin liderinin bölgeyi barışla ülkeye eklemek için çok çaba gösterdiği Kürtçü Baytar Nuri'nin anlatımından bile anlaşılıyor:

266 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Hakikaten bunlar, Horosan'dan gelme Türk evlatları, Timurlenk'in akınında bu dağlara kaçan Türk kabileleri, Yavuz, Çaldıran'a geçerken önünden kaçarak dağlara tırmanan Kızılbaş Türkler ve biraz da öteden beriden gelip bu dağlara sığınan çeşitli insanlardır. Fakat ben bunlara nasıl Türk diyeyim? Bunlar hâlâ ilkçağ hayatı yaşıyor, göçebeliği bırakmıyor, benim gibi aralarında aşiret hayatı çözülmüş köylüler gibi yaşamıyor... Ve düşünmüyor.. ."159

İşte bu kişi; seyit geçinmesine karşın; büyük karısı Elif Hatun'un üstüne; kendisinin yarı yaşından küçük Besi'yi de getirerek iki karılı reis olmuş;

kendisini bir devlet lideri gibi görüp 1937 yılının Nevruz'unda son macerasına başlamıştır.

KOÇ KIRI İSYANINDA SEYİT RIZA'NIN ROLÜ

Ankara hükümeti Koçkırı ayaklanmasını bastırmış, hemen sonrasında af çıkartarak sorumluları cezalandırmamıştı. Lakin; derebeyleri; kendi egemenliklerini kuvvetlendirmekten vazgeçmiş değillerdi. Bunun için de Ankara'da oluşan yeni otoriteye karşı silahlı birlikleri ile direniyorlardı. Bu ayaklanmaların merkezi artık Dersim bölgesi idi. Çünkü; Koçkırı bölgesinden dağılan isyancılar buralara çekilmişler; Seyit Rıza'nın çevresinde kümelenmişlerdi. Kürtçülük fikri; artık Seyit Rıza için bir kaldıraç haline gelmişti. Zaten o, Koçkırı ayaklanmasını onaylamış; isyan sürecinde de bulunduğu bölgeyi işgal ederek devlet içinde devlet gibi olmuştu.

'9 Derebeyi ve Dersim, s. 43

RIZAZELYUT I 267

Seyit Rıza, Mustafa Kemal'in bölgeyi temsil için milletvekili olarak aldığı isimlere karşı da mücadele ediyordu. Hedefindeki isimlerden birisi mebus Miço (Mustafa) Ağa, birisi de Diyar Ağa idi. Bu iki ağa da cumhuriyet rejimine bağlılıklarını her zaman ortaya koyuyorlardı.

Seyit Rıza ise Dersim bölgesinin cumhuriyet Türkiye'si'nin dışında bir toprak parçası olarak tutmak gibi olmayacak bir davanın peşinde gidiyordu. Bu gerçeği Baytar Nuri'nin verdiği bilgiler doğruluyor: "Dersim fiilen bağımsızdı, idare başkanlığım Seyit Rıza ele almıştı ve Kürdistan adına faaliyetine devam ediyordu. Ankara ile işbirliği yapan Kürt mebuslarının menfaatsever kimseler olduklarını toplantı ve kongrelerle Seyit Rıza, Kürtlere ilan ediyordu.

Ankara'da bulunan Dersim mebusları Seyit Rıza'ya gönderdikleri mektuplarda, kendilerinin Mustafa Kemal hükümetiyle işbirliği yapmaktan gayeleri Kürdistan haklarının muslihane yollarla temini olduğunu bildiriyorlar ve şahsi menfaat için ihtiyar ettikleri ihaneti bu suretle mazur göstermek istiyorlar ve yahut da hakikaten Türk hilebazlığa kurban olduklarının farkına varmamış bulunuyorlardı."

Yukarıdaki satırlarda da görüldüğü üzere; bölgede ipleri ellerinde tutanların aklında bir Kürdistan vardır. Mustafa Kemal Paşa ise; Dersim bölgesinin barış içinde devrimci Türkiye'nin bir parçası haline getirilmesinin peşindeydi. Bunun için de bölgenin önde gelen isimlerini ikna etmeye çalışıyordu. Kürtçü takımı; Gazi Mustafa Kemal'in bu tavrını hilebazlık gibi gösteriyorlar. Lakin, Türkiye'nin liderinin bölgeyi barışla ülkeye eklemek için çok çaba gösterdiği Kürtçü Baytar Nuri'nin anlatımından bile anlaşılıyor:

268 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

"Mustafa Kemal, Alişan'ı da elde etmek istiyordu. Bu maksatla mumaileyhe Dersim mebusları vasıtasıyla haber göndererek Sivas mebusu sıfatıyla Ankara'ya gelmesini ve bunu arzu etmediği taktirde Sivas'ta yüksek bir memuriyete tayin edilmek üzere Dersim'den ayrılmasını tavsiye ediyordu. Bu vaad ve tavsiyelere, Dersim mebuslarının arzu ve isteklerine uygun olarak Dersim'e bir Kürt mutasarrıfı gönderileceğini de ilave ediyordu.

Alişan, mevsim dolayısıyla Dersim'den ayrılmasına sıhhi durumu elverişli olmadığını bildirdi, Seyit Rıza, mühim bir kuvvetle Dersim merkezini işgal etti ve Mustafa Kemal'e çektiği bir telgrafla, Ankara'da bulunan ve Dersimliler adına mebus tayin edilen şahısların Dersim'i katiyyen temsil salahiyetini hayiz olmadıklarını, Dersim'in bağımsız bir Kürt idaresi istediğini ve bu millî istek Ankara hükümeti tarafından kabul ve resmen ilan edildikten sonra, ancak Kürdistan'ın bir konfederasyon şeklinde Ankara ile işbirliği yapabileceğini bildirdi. Dersimlilerin bu isteği Ankara'da bulunan Kürt mebuslarının dahi dikkat nazarını çekiyordu."

Koçkırı ayaklanmasının bizzat içinde bulunmamakla birlikte; Seyit Rıza bu ayaklanmaya ciddi katkıda bulunmuştu. Bu durumun tanığı olan Baytar Nuri şunları yazıyor:

"Dersimdeki Koçkiri fedailerini, faaliyetten durmamışlardı. Dersime Türk kuvvet ve nüfuzunun girmesi mümkün değildi.

Ağdat denilen Seyit Rıza mıntıkasında, Kürdistan bayrağı dalgalanıyordu. Türk kuvvetlerine karşı sistemli akınlar yapılıyor ve bu akınlar Türk hükümetini şaşırtıyordu.

RIZAZELYUT I 269

Bu sebeple Büyük Millet Meclisi; bir kararla, Dersim mebuslarından bir kısmını, Erzincan mebusu Hacı Fevzi ile birlikte Nasihat Heyeti olarak Dersim'e gönderdi.

Dersim mebusu Diyak ağa, Mustafa Kemal ile pek samimi olduğunu söylüyor, beraber aldıkları fotoğrafları gösteriyordu. Mustafa Kemal bir gün kendisine, «Şayet Ankara'dan çıkarak Dersim'e gelsem, mücadelemizi başa çıkarmak için yüksek dağlarınız ve büyük mağaralarınız var mıdır?» diye sorduğunu bizlere söylüyordu. Bu sırada Yunanlılar Ankara kapılarına yanaşmış oldukları için, Mustafa Kemal'in Diyak ağaya bu sorusunda önemli bir mana gizleniyordu.

Türk hükümetinin durumu pek nazik idi, çünkü bir taraftan Yunan ileri hareketi ve diğer taraftan Dersimlilerin istiklal davası uğrunda yaptıkları savaşlar; Türkiye Büyük Millet Meclisini ikinci bir afv kararı vermek zorunda bırakmıştı.

Bu karar,-Dersimli Baytar Nuri ve Alişer müstesna olmak üzere - Alişan ve arkadaşlarına teşmil edilmekte idi. Bundan sonra, Mustafa Kemal, Dersim aşiretlerine izafeten Seyit Rıza ile telgraf muhaberesine başlamış ve sükûnetin muhafazasını rica etmişti.

Erzincan mebusu Hacı Fevzi dahi Erzincan'a gelmiş, Seyit Rıza ve Alişan'ı müzakereye davet etmişti.

Seyit Rıza, Alişan'm ısrar üzerine mülakata muvafakat ederek, Ovacık aşiretlerinden bin kişilik bir kuvvet almış ve AlişanTa birlikte Erzincan'ın Kısmıkör köyüne gitmişlerdi. Buraya müftü Hacı Fevzi, Erzincan valisi Ali Rıza ve bir kısım Erzincan eşrafı gelmiş bulunuyorlardı.

270 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 271

Seyit Rıza, müzakere esaslarının tesbit edilmesi işini uhteme bırakmış olduğundan, 24 maddelik bir talepnameyi hazır bulunanlar huzurunda okudum. Erzincan valisi; "Bu şartların teklif usulü, ancak bir hükümetin diğer bir hükümetle müzakeresi usulü olduğunu ve bu cihetin nazik bir mesele bulunduğunu" beyan ettikten sonra, Dersim'i Türk hükümetine bağlı bir mıntıka telakki etmek şartıyla müzakereye başlamak icap edeceğini söyledi. (...) Hacı Fevzi ise Mustafa Kemal'den aldığı yetkiye dayanarak isteklerimizin Ankara Meclisince kabul edileceğine yemin ve Alişan'ın Erzincan'ın merkezinde ikamet etmesi şartıyla Dersim'den çıkmasını ısrarla rica etti. Heyetin gayesi; bu suretle, ihtilal içinde bulunan Erzincan ve Sivas mıntıkalarının sükunete kavuşmasını temin idi. (...) Müftü Fevzi Ankara'dan Seyit Rıza'ya bir mektup gönderiyor ve bu mektupta isteklerimizin prensip itibariyle kabul edildiğini bildirdikten sonra Alişan ve Haydar'm tekrar Koçgiri'ye gitmelerine ve Refahiye ile Kuruçay kaymakamlıklarına tayinlerine karar verildiğini ve keyfiyetin merkez ordusu kumandanı Nureddin Paşa'ya bildirildiğini dahi verdiği malumata ilave ediyordu."

Seyit Rıza; Kürtçülerin yönlendirmesiyle; Koçgiri isyanını neredeyse kaldığı yerden devam ettiren bir isim haline gelmiştir. Baytar Nuri; içinde yer aldığı bu kışkırtmaları ve Seyit Rıza'nın eylemlerini ayrıntılı biçimde anlatıyor:

"1924'te Mustafa Kemal, Halk Partisi adına Feridun Fik-ri'yi aday göstererek Hozat merkezine göndermiş ve mebus seçilmesini sağlamak için propagandalar başlamıştı. Feridun Fikri, Dersimli ve milletlerarası şöhrete malik

hukukşinas Lütfi Fikri'nin amcazadelerinden idi. Kürt olmasına rağmen Türkçülüğü ile tanınmış ve bu gaye uğrunda Mustafa Kemal ile işbirliği yapmış bir zat idi. Bu zat ırkının kendisine vermiş olduğu zekâyı yadlar hesabına kullanmakta olmasına rağmen, bir gün Kürt istiklali tahakkuk ettiği taktirde, iyi bir Kürt

siyasisi olabilmek istidadına malikti, fakat tuttuğu yol göz önüne alınarak, Dersim mebusu adaylığını Seyit Rıza kabul etmedi.

Bu sırada, Terakki Perver partisine intisap etmiş olan sabık Dersim mebusu Hasan Hayri dahi kaçarak, Mustafa Kemal aleyhinde harekâтта bulunmak üzere Seyit Rıza'ya iltica etmişti.

Seyit Rıza, Mustafa Kemal'e çektiği müteaddit telgraflardan birinde, Feridun Fikri'nin ileride Mustafa Sagir gibi kendisine suikastta bulunacağını bildirmesi üzerine, Mustafa Kemal cevabında, Feridun Fikri'nin sadık ve vatanperver bir şahıs olduğunu bildirerek, Baytar Nuri ile Hasan Hayri'nin ihanetleri dolayısıyla Dersim'den çıkarılmalarını tavsiye ediyordu.

Dersimliler, mütemadiyen iddialarına devam ve Hasan Hayri'nin Dersim Kürtlerini temsil etmekte olduğunu bildiriyorlardı. Bu maksatla, Seyit Rıza, bir iki bin Kürtle Hozat merkezini muhasara ve Ankara hükümetini tazyik ediyordu. Hasan Hayri, Mustafa Kemal partisine muarız olduğundan, bunun adaylığının hükümetçe mahzurlu olduğuna şüphe yoktu. Halbuki, Dersimliler bu kanuni mahzurları nazara almaksızın kendi istedikleri kimseleri mebus yapmak istiyorlardı. Hakikatta ise, yapılacak şey intihap namı altında bir tayinden ibaret idi. Hozat valisi basit bir mazba-

272 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ta tanzim ederek, intihapta filan kazanmıştır diyecekti. İşte, aşiretler böyle uydurma bir mazbata ile Feridun Fikri'nin mebus çıkarılacağını haber almış ve Hozat'ın muhasarası şiddetlenmişti. Hozat'ta bulunan jandarma kuvvetleriyle çarpışmalar olmuş ve Feridun Fikri yaralanmıştı. Bu sırada Elaziz'den gelen askeri taburların himayesinde Feridun Elaziz'e kaçmağa muvaffak olmuştu. Hozat'ın zaptı Seyit Rıza'nın hedefi olmasına rağmen, Kürt olan Hozat jandarma kumandanı Yahya efendi zade Ali Avni, Mezra köyünde Seyit Rıza ile bir mülakat yapmış ve Hozat'ı muhasaradan vazgeçirmeğe muvaffak olmuştu." Yukarıdaki satırlar; Seyit Rıza'nın o sıralar yakınında bulunan onun kurmaylarından birisine aittir. Görüldüğü gibi; Seyit Rıza, Koçkırı isyanından hemen sonra devletle çatışmaya başlamıştır.

ŞEYH SAİT İSYANI'NDA SEYİT RIZA'NIN ROLÜ

Kürtçülerin; bağımsız bir devlet kurmak amacıyla başlattıkları ikinci ayaklanma Şeyh Sait İsyanı'dır. Nakşibendî Kürtlerin yer aldığı bu ayaklanmada, Dersim aşiretleri yer almadılar. Çünkü Nakşibendîlerle Aleviler arasında eskiden beri sürüp gelen inançsal çatışmalar vardı. Belli bir belgeye bağlanmamasına karşın; isyan dönemini hatırlayanların anlattığına göre; Şeyh Sait; Seyit Rıza ile buluşmuş ve isyana onu katılmaya çağırmıştır. Görüşmeler sürerken; yemek yenilme zamanı gelmiş; Seyit Rıza'nın adamlarının kestiği koyun etini Şeyh Sait ve adamları "Kızılbaşm kestiği yenmez." şartlanması yüzünden yememiş-

RIZAZELYUT I 273

lerdir. Bu durumun ortaya çıkması üzerine; Seyit Rıza ile Şeyh Sait arasındaki görüşmeler kesilmiştir.

Baytar Nuri'nin anlatımına göre de Şeyh Sait ile Dersim aşiretleri arasında isyan esnasında bağlantı kurulmuştur. Bu durumu şu satırlar gösteriyor:

"Gökdereli Şeyh Şerif ve Yado kuvvetleri, Palu'yu işgal ederek buradaki aşiretlerin de iştirakiyle 5- 3-1925 te Elaziz vilayetini zaptettiler. Elaziz ahaliyi kamilen mücahitlere iltihak etmişti. Şeyh Şerif, Huseynik merkezinde Dersimli Hasan Hayri'nin evine misafir olmuş, 6-3-1925 te Elaziz merkezine gelerek, Müftü Mehmet efendiyi Elaziz valiliğine tayin etmiş ve Dersim'e aşağıdaki telgraf çekilmişti:

Hozat'ta Celalzade Mehmet Efendi vasıtasıyla bilumum Dersim aşiretleri rüesasına:

Sükûneti muhafaza ediniz, yakında bir heyetle Dersim'e geleceğiz, muvaffakiyetler. Elaziz 6 Mart 1925 Elaziz cephesi kumandanı: Şeyh Şerif Dersim mebus sabıkı: Hasan Hayri" 16°

Baytar Nuri'nin verdiği bilgiler gösteriyor ki Dersimli eski milletvekili Hasan Hayri bu isyanın elebaşlıları arasındadır. Seyit Rıza da isyancıları desteklemek niyetindedir. Lakin Sünni Kürtlerin geçmişte Alevi aşiretlere yaptıkları zulüm yüzünden arada bir düşmanlık oluşmuştur. Bu yüzden bazı Alevi

aşiretler, Şeyh Said kuvvetlerine karşı devlet güçlerinin yaranda savaşa katılmışlardır. Bu durumu Baytar Nuri şöyle anlatıyor; "Dersimli Seyit Rıza; Elaziz'i işgal eden Şeyh Şerif

Kürdistan Tarihinde Dersim, s.180

274 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

kuvvetlerinin Malatya üzerine hücumlarını ümit ederek, o anda kendisi de Erzincan ve Koçkiri aşiretleriyle Sivas'a hücum tasavvurunda bulunuyordu. Düşünce bu merkezde iken, Ma-latya-Siverek cephesinden 5 inci F. K. Kâzım Paşa kıtaatı Elaziz'e doğru taarruza başlamıştı. Türk erkânının iğfalatına kapılan Elaziz beyleri, Şadan aşiret reisi Ohili Necip ağa kuvvetleri ve o sırada Elazizde bulunan Doğan Dede oğlu Hüseyin'in tahrikiyle de, Şarki Dersim aşiretlerinden Palu mıntikasına hemhudut olan Hıran, Lolan, Izolan, Şuran aşiretleri, Şeyh Şerif kuvvetlerine arkadan saldırmışlar ve Kürt mücahitlerini Pahı istikametine doğru çekilmeğe mecbur etmişlerdi. (1-4-1925).

Bu durum karşısında, Dersimin mütebaki aşiretleri kendi mevcudiyetlerini tamamen koruyabilmişler ve Türk ordularının Dersini mıntikasına nüfuz edebilmesine mani olabilmışlerdi." 161

Dersim ve Bingöl bölgesindeki Alevi aşiretlerin bir bölümünün Türk ordusu ile birlikte isyancılara karşı çarpıştıklarını M. Şerif Fırat, daha önceden bir bölümünü verdiğimiz belgeleriyle birlikte ortaya koymuştur.

AĞRI İSYANI'NINDA SEYİT RIZA'NIN TUTUMU

Türk hükümeti Şeyh Sait isyanını bastırmıştı ama Dersim hattındaki Koçan (Koçlar) aşireti saldırılara başlamıştı. Bu sıralarda Hoybun örgütü; yeni bir Kürtçü ayaklanma çıkartmak için

161 Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 187

RIZA ZELYUT I 275

yürüttüğü hazırlıkları tamamlamış ve Ağrı bölgesinde silahlı eylemlere başlamıştı. Ağrı İsyanı diye bilinen bu isyan alevlendiğinde; Seyit Rıza; isyancıları desteklemek için harekete geçti. İşte o gerçekleri yine Seyit Rıza'nın adamı Baytar Nuri şöyle anlatıyor:

"1925-1926'dan beri Ağrı'da toplanmış olan Kürt kahramanlarının faaliyeti, yukarıda bahsettiğimiz gibi, 1930 yılı iptidalarında daha fazla alevlenmiş ve bütün Kürdistan'ı şamil bir mahiyet almak istidadını haiz bulunmuş olduğunu Dersimli Seyit Rızaya haber vererek bu hareketi desteklemek vacip olduğunu bildirmiştim. Bunun üzerine, Seyit Rıza ve Keçelan aşiretleri 1930 yılı ilkbaharında isyan ederek, Erzurum ve Erzincan mıntikalarında bulunan Türk kuvvetlerine şiddetle taarruza başladılar. Seyit Rıza'nın bağıladığı bu isyan mıntikası, günden güne genişleniyor ve Türkler için korkunç bir mahiyet alıyordu. Bu sebeple Türk hükümeti, Müşir Fevzi paşayı bu havaliye göndermeğe mecbur kalmıştı. Halbuki, Fevzi paşanın bu memuriyetinin hakiki mahiyeti gizli tutuluyor ve gelen ordunun güya yıllardan beri asker ve vergi vermekten istinkaf eden Plömer ilçesinin Danziğ, Aşkirek ve Harsi köyleri ve civarı halkını kanuna itaata icbar maksadıyla gönderilmiş olduğu ileri sürülüyordu.

(...) Seyit Rıza, Batı Dersim'den Plömer aşiretlerine külliyetli yardım göndermiş ve Briman, Hayderan, Demnan aşiretleri de yardıma yetişerek, Türklerle işbirliği yapan Kürt milis kuvvetlerine külli telefata verdirmişlerdir. Netice itibarıyla, Türkler pek büyük zayıat vermiş olmalarına rağmen Dersim'e girememişlerdir. Dersim kuvvetleri ise, Erzincan üzerine yaptıkları bir hücumda, bir Türk taburunu muhasara

276 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ve imha ve gerek bunların ve gerekse bunlara yardımda bulunmuş olan Türk köylerinin silah, mühimmat ve mevaşisini iğtinam ederek Dersim'e dönmüşlerdir.

Bu başarılar üzerine Balan, Lolan ve Karsan aşiretleri dahi hücumu geçmişler ve Erzincanı tehdide başlamışlardır.

Dersimliler Merh gediği denilen mevkide külliyetli tahşidat yaptıktan sonra, esir almış oldukları Plömer kaymakamı vasıtasıyla Türk ordusuna bir ultimatum göndererek teslim olmalarını ihtar etmişler ise de, ordu kumandanı Rüstü aldığı

yeni takviye kuvvetine güvenerek harekele geçmiş ve Erzincana civar olan Abbasan aşireti köylerini yakmıştır.

27-10-1930 tarihinde Dersim kuvvetleri Türk askeri birliklerine karşı taarruza geçmiş ve kendileri bir kişi bile zayıf vermeden, önemli Türk kuvvetlerini imha etmişlerdir. Bu muharebelerde, on birinci tabur kumandanı Sırrı, bütün muhimmatıyla teslim olmuş ve zaferden ümidi kesen Albay Rüştü istirahat etmek bahanesiyle kuvvetlerini geriye çekmiştir.

Ağrı savaşlarından geri dönmekte olan Üçüncü Fırka kumandanı Ömer Halis paşa, 7-11-1930 tarihinde Erzincanda Rüştü kuvvetler ile birleşerek, Dersimlilere karşı taarruza başlamış ve hiç bir netice elde edemeksizin savaşa son vermeğe mecbur kalmıştır.

Kışın basması, Dersimlilerin en çetin tehassungahlara sığınması, şiddetli soğukların hüküm sürmesi ve Dersim kuvvetlerinin mükemmel mukavemeti karşısında aciz kalan Halis paşa orduları, savaşı terke ve ilkbaharda yeni harp hazırlıklarına başlamak bahanesiyle geri çekilmeğe mecbur kalmışlardır."

RIZAZELYUT I 277

ATATÜRK'ÜN SEYİT RIZA'YA GÖNDERDİĞİ ELÇİ; - Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bardakçı

-

Günümüzde; olayları bilmeyen bazı Tuncelili Aleviler; Seyit Rıza'yı bir Alevi önderi veya Alevilik için mücadele eden bir lider gibi görüyorlar. Onun hayatını incelediğimizde açıkça görüyoruz ki Seyit Rıza için Alevilik, zavallı taliplerini kandırmak için kullandığı bir araç olmaktan öteye gitmemiştir. Ayrıca; onun yaptığı saldırıların arasında Aleviler için atılmış tek kurşun yoktur.

Üstüne üstlük; Atatürk tarafından Alevi topluma daha 1926 yılında verilecek özel haklar da onun şahsi ihtirası yüzünden battal edilmiştir. Bu gerçeği; Kürtçü Baytar Nuri'nin yazdığı satırların arasından gayet canlı biçimde yakalayabiliyoruz.

Mustafa Kemal; Kurtuluş Savaşı'nda kendisine büyük destek veren diğer Alevilerin hatırlarını da gözetererek bu bölgeyi Türk kimliği içinde ıslah edebileceğini düşünmüştü. Bu yüzden de Diyarbakır Valisi Ali Cemal Bardakçı'yı elçi olarak Dersim'e yollamış; geçmişteki saldırılarını bile yok sayarak Seyit Rıza'yı onun vasıtasıyla ikna etmeye çalışmıştı.

Vali Ali Cemal; torunu Murat Bardakçı'nın bize verdiği bilgiye göre, 1920'de Bektaşî tarikatine girmiş olan bir bürokrattı. Bu yüzden Alevi sayılırdı. Kendisine; Dersim halkını aydınlatarak barışçı bir biçimde devletle uyuşmasını sağlama görevi yüklenmişti. Vali Ali Cemal de bu işi başarabileceğini düşünüyor; bunun için de diğer bölgelerde tanıdığı Alevi toplumunun barışçı kimliğine güveniyordu.

278 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

1926 yılında; Türkiye Cumhuriyeti'nin Dersim politikası belliydi: Bölgenin gerçek kimliğini, Türk olduklarını halka anlatmak; o halkı kendi devleti sayılan Türkiye Cumhuriyeti ile buluşturmamak. Ülkenin her tarafında yürütülen devrim eylemini burada da uygulamak. Bunun için de bölgeye yol, köprü, okul, hastane yapmak; bunların güvenliğini sağlayabilecek karakollar kurmak; topraksız köylüleri ve göçebeleri topraklandırmak...

Çok ibretlik bir örnek olarak görülecektir ki Atatürk; bölgeye İzzettin Paşa'yı göndermiş; ona; "Benim adıma aşiretleri selamla!" demiştir. İzzettin Paşa; bunu aşiretlerin temsilcisi Seyit Rıza'ya söylemiştir ama o tam bir derebeyi havasında; meydan okuyan tavır takınmıştır.

Bu gelişmeleri; bizzat o günleri yaşayan Dersimli Baytar Nuri'nin kaleminden aktaralım:

"Diyarbakır Valisi Ali Cemal, Seyit Rıza ile bir mülakat yapmak üzere Dersim'e geldi. Mülakat mahalli olan Karaca köyünde Ali Cemal'i, etrafına Seyitler ve Dedeleri toplamış olduğu halde bir içki masası başında bulduk. Ali Cemal söze başlıyarak:

Kendisinin alevi olduğunu, Dersimlilere büyük teveccühleri bulunduğunu, Erzincan-Elaziz mıntıklarında metruk Ermeni arazilerini Dersimlilere verdireceğini, Dersim'de okullar açarak Alevi ananelerine (geleneğine) uygun

tedrisat (ders) yapılacağını ve Koçkirililer hakkında da umumi afin çıkarılacağını bildirdi.

Ertesi gün, Diyarbekir'den Umumi Müfettiş İzzettin ve Elaziz valisi Rıza da Hozat'a gelmişlerdi. Ali Cemal, bizi İzzettin paşa ile görüştürmek için ısrar ediyordu. İzzettin paşanın ani surette Hozat'a gelmiş olması Seyit Rıza'yı şüpheyeye düşürmüştü, bu

RIZA ZELYUT I 279

sebeple mülakat teklifini kabula tereddüt ediyordu. Bunu anlayan Ali Cemal, cebinden tabancasını çıkararak:"

"Bu tabancamı alınız, arkamdan geliniz, size ufak bir yan bakan olursa beni bu tabancamla imha ediniz, size şerefimle söz veriyorum, beni mahcup etmeyiniz!" dedi. Bunun üzerine, Seyit Rıza ile Hozat merkezine gidip İzzettin paşa ile görüşmeğe söz verdik.

Beraberimizde vali Cemal bulunduğu halde Hozat'a muvasalatımızda, hükümet konağı önünde askeri bir kıta tarafından resmen selamlandık ve doğruca İzzettin paşanın huzuruna kabul olunduk.

Seyit Rıza ile benim millî kıyafetle bulunmamız paşanın dikkat nazarını çekmişti, "Seyit Rıza ve Baytar Nuri siz misiniz?" dedi. Ben müsbet cevap verdim. Seyit Rıza ise:

"Ben Dersimli Rizo'yum, Dersim'de her meşe altında ve her dağ başında birçok Rızalar vardır, şu halde, hangi Seyit Rıza'yı soruyorsunuz, bilmem?" dedi.

İzzettin Paşa: "Mademki Ağdad köyünde oturuyorsunuz, Seyit Rıza da sizsiniz." dedikten sonra; uzun uzadıya öğütler vermeye başladı ve Ali Cemal'in Elaziz'e vali olarak geleceğini, Dersimlilerin her türlü arzuları tatmin edileceğini, Mustafa Kemal'in umum aşiretleri selamlamağa kendisine vazife verdiğini bildirdi. (...)

Doğu Dersimli İbiş Zeki adlı bir Kürt, Ali Cemal ile sıkı alaka tesisi için kendini bir Türk dostu gösteriyor ve Doğu Dersim'den bazı aşiret reislerini Ali Cemal'in ziyaretine getiriyordu. Ali Cemal ilk hamlede, Doğu Dersim aşiretleri reislerinden nüfuzlu olanları Elaziz vilayeti Daimi Encümen azalıklarına in-

280 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 281

tihap ettirdi. Bunlardan birincisi de İbiş Zeki idi. Olaylardan Seyit Rıza'yı günü gününe haberdar ediyordum.

Dersimlilerden takriben 2000 aileye İskân kanununa göre Elaziz ovasında arazi teffiz edildi. Hususi Muhasebeden-Artırma yoluyla-Holvenk manastın dahi bana verildi.

Seyit Rıza'nın Elaziz'e gelmesi için Ali Cemal durmadan ısrar ediyordu ve ben de mümkün olmadığını bildiriyordum.

Doğu Dersimliler Ali Cemal'in Alevi olduğuna kesin olarak inanmışlardı.

Ali Cemal, Dersimlileri kendine celp etmek için gizli tahsisat parasından külliyetli sarfiyatta bulunmakta ve hatta arada sırada,

"Hükümet Dersimi ıslah için ordular gönderse milyonlarca para sarf etmek zorunda kalacaktı. Dersim bu masrafların yarısı ile ve idareten ıslah edilirse daha muvafık olur ve ben dahi Dersim'i muhafaza etmiş ve esirgemiş olurum." demekte idi.

Vali Cemal için gösteri tarafını dahi ihmal etmiyordu. Bu gaye ile Mustafa Kemal'i ziyaret bahanesi ile Ankara'ya Dersim aşiretlerinden mürekkep bir arz-ı tazimat heyeti göndermesini tasarlamıştı. Bu maksatla beni vilayet konağına isteyerek kendisi ile beraber Dersim'e gitmekliğimi rica etti. Bu vesile ile arkadaşlarımla bizzat görüşebileceğimi düşünerek yapılan teklifi kabul etmiş ve beraberce Hozat'a gitmiştim. Seyit Rıza'yı getirmek üzere, beni Ağdat köyüne göndermişti, mumaleyh kendisinin gelmesi muvafık olmadığını, benim heyetle

gitmekliğimi ve bunun mucip sebeplerini bana anlattı, Hükümetin müsaadesi olmaksızın Dersim'e gitmek benim için mümkün olamadığın*

dan bu fırsattan faydalanarak Seyit Rıza ile millî davamızla ilgili bütün meseleleri görüştük ve Ağdat'tan ayrıldım.

Seyit Rıza'nın kardeşi oğlu Rahber'in amcası ile bir köy muhalefeti vardı, bundan dolayı Seyit Rıza'nın tuttuğu meslek aleyhine hareket fırsatını kaçırmıyordu. Amcası gelmediği için kendisi, sözü geçen İbiş Zeki'nin vasıtasıyla Bahtiyar aşireti reisi Yusuf, Arslanan ve Maksudan aşiretlerinden Keko ağalarla Hozat'a gelmişlerdi. Diğer aşiretler vali Cemal'a red cevabı vermişlerdi."

Semah Dönölüyor

Baytar Nuri; Vali Ali Cemal'in yaptığı her iyi niyetli işi kötüye yorsa da onun samimi olduğu yaptıklarından anlaşılıyor. Vali Cemal Bey; Dersim derebeylerini Alevilik üzerinden etkilemek için onlar için bir tür cem töreni bile düzenlemiş; burada semah bile dönölmüştür. Baytar Nuri'nin şu satırları bunu anlatıyor:

"Vali, bir gece, mutasarrıflık konağında bir içki âlemi tertip ettirmişti, kendisi keman ve ben bağlama ile koşma, çalıyor «Hu, Alim Hu» diye terennümler ediyor ve beraberce bir "mey" âlemi geçiriyorduk. (...) Ertesi sabah Elaziz'e hareket ettik, Elaziz belediyesi heyet şerefine bir balo tertip etti. Bu baloda fırka komandanı Mustafa Haydar da hazır bulunuyordu. Baloda Alevi tarikatına mahsus sema yapılmakta ve Gazinin yaranlarından olan Diyap ve Meço ağalar dahi ortaya atılarak ve «Şah, Şah» nidalarıyla el çırparak pervaneye (semaha) başlamışlardı. Hülasa, Türk'ün başı olan Gazi'nin de Alevi olduğuna kanaat etmişlerdi.

282 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

İbiş Zeki vasıtasile ekserisi Doğu Dersim'den gelmiş olan heyete Ali Cemal'in ısrarına rağmen ben de iştirak etmiştim.

Karabal reisi Kango oğlu Mehmet Ali, Koç Mustafa, Abbasan reisi Meço, oğlu Hüseyin ve kardeşi Beko, Ferhadan reisi Cemşid, Diap oğlu Veli, Pilvenkan reisi Süleyman ve Hıdır, Kırgan reisi Ağa, Bahtiyar reisi Yusuf, Seyit Rıza'nın kardeşi oğlu Rahber, Arslan, Maksudan reisi Keko, Yusufan reisi Kanber, Allan reisi Ali, Hıran reisi Mustafa, Şadan reisi Veli Hakii, Kiği adına Mehmet, Süleyman, Elaziz Belediye reisi mütekait Miralay Halil, hususi idare reisi Sabri, Encümen üyelerinden İbiş Zeki ve Vali Ali Cemal'dan mürekkep heyet Diyarbekir yolu ile Ankara'ya müteveccihen yola çıkmıştı. Böyle uzun bir yolu ihtiyardan maksat Kürdistan üzerine tesir bırakmak olduğunun farkında idim.

Diyarbekir'de ordu kumandanı İzzettin paşa, Urfa'da Vali Fuat Paturay taraflarından gine birer balo, gine aynı amaç... (...) Ankara'da Mustafa Kemal'e vekâleten Meclis Başkanı Kâzım paşa ile Büyük Millet Meclisi dairesinde görüştük. Bizi, paşaya, vali Cemal prezante ediyordu. Kâzım paşa; "Baytar Nuri'yi tanıyabilir miyim?" dedi. Vali Cemal, beni ikinci defa takdim etti. Kazım paşa heyete dönerek:

Ziyaretimizden Gazi'nin ve kendisinin memnun olduklarını Seyit Rıza'nın ve diğer aşiret reislerinin gelmemesinden teessür duyduğunu, Dersim'in pek yakında şoselere, mekteplere ve ümran vasıtalarına malik olacağını, vali Cemal'in iktirahı mucebince Doğudan Batıya sürgün edilmiş olan bütün Kürtlerin memleketlerine döndürüleceklerini, bu hususta pek yakında Meclise bir af kanunu tasarısı sunulacağını, Gazi'nin dahi bu hususu kesin olarak vaad ettiğini ve Dersimlilere Elaziz, Erzincan-

RIZAZELYUT I 283

can ve Malatya yayla ve ovalarında toprak dağıtılacağını, Dersimlilerden sükûneti muhafaza etmelerini beklediğini söyledi. Bu sözleri, tarihi nutkunu yazmakla meşgul olduğu için bizimle bizzat görüşemeyen, Gazi'nin emri ile söylediğimide sözlerine ilave etti.

İsmet paşayı ziyaretimizde dahi aynı nakaratı dinlemiştik.

Vali Cemal, Dahiliye Vekili Cemil ile görüşerek Kürt sürgünlerinin affedileceğine dair kesin vaad aldığını heyetimize bildirmişti. Heyet Ankara'dan Dersim'e dönmüş, ben, bir kısım arkadaşlar ve vali Cemal İstanbul'a gitmiştik.

İzmir'e sürgün olup bu sırada İstanbul'da bulunan Diyar-bekirli Cemil paşazade Kadri ile Reşadiye otelinde gizli olarak görüştüm. Dersimlilerin Ankara hükümetiyle siyaseten yaptıkları temasların gayesini teşrih ettim ve millî haklarımızın istihali için ilelebet çalışacağımıza dair Dersimliler adına Umumi Merkez'e bildirilmek üzere bir Taahütname imzalayarak kendisine verdim. "İstanbul'dan Elaziz'e dönüşümden az bir zaman sonra, Af Kanunu ilan edildi ve bütün Kürdistan sürgünleri Batı vilayetlerinden memleketlerine döndüler. Dersim, Elaziz ve Erzincan merkezlerindeki bütün mevkuflar cezalan tecil edilerek serbest bırakılmışlardı."

Türk devletinin en koyu düşmanlarından birisi olan Dersimli Baytar Nuri'nin yukarıdaki anlatımı gösteriyor ki cumhuriyet rejimi Dersimlileri barış yoluyla ikna etmek için çok dikkatli davranıyorlardı. Verilen sözler tutuluyor; Şeyh Sait ayaklanmasında isyancı olan ve batıya sürülen Kürt aşiret reisleri de Dersimliler istediği için affediliyordu.

284 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 285

Koçgiri isyanını düzenleyenler için de iki af çıkartılmıştı... Bütün bunlar; devletin vatandaşı ile diyalog kurmaya çabaladığının kanıtları idiler. Lakin; Seyit Rıza; bu barış elini sıkıya yanaşmıyor; eski sistemi korumak için her an silahlı çatışmaya hazır bekliyordu. Seyit Rıza; Dersim'de kurduğu derebeyliğini koruma yolu olarak Kürtçü ideolojiyi de bir savunma aracı gibi kullanıyordu. Bu durumu Dersimli Nuri'nin anlatımı ele veriyor:

"Dersimlilere karşı gösterilen bütün bu müsamahalara rağmen, Seyit Rıza ihtiyatlı durumunu muhafaza ediyor ve Türk hükümetine itimat edemiyordu. Çünkü, tarih boyunca, Türk idaresi daima bu gibi hilelerle Kürdü aldatmış, gafil avlamış ve fırsat deneyerek Kürtler aleyhine fecaatlar yaratmıştı. Bu hakikati en iyi takdir edenlerden birisi büyük Kürt önderi Seyit Rıza olmuştu. Mumaileyh, Türk hükümetine Kürt millî haklarının nelerden ibaret oldukları hakkında ısrarlı isteklerde bulunuyor ve bu isteklerin mahiyeti Türklerce mahrem tutuluyordu. Bu isteklerden başlıcası Dersim'de Kürtçe okullar açmak idi. Bu isteğe Batı Dersim'in kahraman Koçan aşireti de ısrarla iştirak ediyordu. Vali Cemal bu istekten son derece sinirleniyor, Dersimlilerin irken dağlı Türk olduklarını ve esasen bütün Türkler ilk önce Alevi iken sonraları Sünni mezhebine girmiş bulduklarını ileri sürerek Kürtleri kandırmağa çalışıyordu.

Bütün gayretlerine ve ümitlerine rağmen vali Cemal, Seyit Rıza'yı elde edemeyeceğine kani olduğundan benden de emin değildi ve zevahiri kurtarmak için temasa devam ettiğini anlıyordum, çünkü Seyit Rıza'nın fikirlerinin mürevvici olduğumu, vali Cemal anlamıştı."

Devlet Söz Veriyor

Vali Ali Cemal; Dersimli aşiretleri yola getirmek için yılmadan çalışıyor ve işi barış yoluyla çözmeye çabalıyordu. Vali Ali Cemal; aşiret reislerinin Alevi olmasına bakarak; onların Alevilik için bazı iyi şeyler isteyebileceklerini sanıyordu. Bu yüzden de o duyguyu öne çıkartmaya çalışıyordu. Baytar Nuri'nin anlattığı Munzur suyu başında yapılan yemin töreninde de bu olay karşımıza çıkıyor.

(...)Vali Cemal beni istedi, benimle birlikte Ovacık mıntıkasına bir seyahat yapacağını ve Munzur suyu menbamda umum Ovacık aşiretlerinin toplanmasını temin etmeğimi teklif etti ve toplantı mahallinde bu aşiretlere bazı tebligat yapacağını bildirdi.

Valinin, tekliflerine karşı gelmemek planımız gereğinden idi. Cemal ile Ovacığa muvaseletimizde, aşiretlerin Ziyaret köyüne toplanmaları istenildi.

Ovacık aşiretlerinden ancak dört aşiretin, yani Arslan, Beytan, Pezgevrân ve Maksudan aşiretlerinden bir kısmı ile reisleri, Munzur menbama toplanmışlardı.

Vali Cemal, ilk önce aşiretler efradınının aşiret usuluna göre reislerinin tensip edecekleri hareketlere boyun eğeceklerine dair and içmelerini teklif etti. Bu teklife uyarak aşiretler efradı Munzur menbama ilerlediler ve avuçlarıyla bir miktar su içmek suretiyle reislere inkıyat edeceklerine (uyacaklarına) ananevi usulda ant içtiler. (...)

Vali Cemal, bu ananeyi her halde biliyordu ki böyle bir yeminle aşiretlerin ittihadınının teminini düşünmüştü.

Reisler intihap edildikten sonra, Cemal dahi ayağa kalkarak menbaâ yaklaştı ve halka hitaben:

286 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 287

"Ağalar, ben de sizinle sadakatle konuşup, sadakatle hareket edeceğime dair bu-mukaddes Munzur suyundan bir bardak su içmek sureti ile yemin ediyorum." dedi ve cebinden çıkardığı bir bardakla menbadan su içtikten sonra, "Ağalarım, Gazi paşanın sizlere hassatan selamı var, beni size o gönderdi, içtiğim su ile yemin ederim ki, o Alevidir, dünyadaki bütün Alevileri ihya edecektir. Ben dahi Aleviyim, bu sıfatla size söz veriyorum, yollarınız yapılacak, mektepler açılacak, toprağı olmayanlara Erzincan'da ve Elaziz'de toprak verilecek. Ancak sizden bir hizmet bekliyorum ki o da, yakında hükümet kuvvetleri gelecek ve öteden beri Dersimin adını lekeliyen Koç Uşağı aşiretini biraz ıslah edecek, siz dahi bütün aşiretiniz efradıyla bu harekete iştirak edeceğinize şimdi söz vereceksiniz. Bu suretle Koçan aşireti ıslah edildikten sonra, Dersim'de her şey yoluna girmiş olacak, hükümet Dersim'den emin kalacak ve Dersimlilerin her türlü istekleri yerine getirilecektir." dedi.

Reislerden Kasım oğlu Munzur ağa kendi aralarında hususi bir toplantı yaparak ertesi gün son sözlerini verebileceklerini bildirdi ve bunun üzerine Munzur'daki toplantıya son verildi."

Ne yazık ki Vali Ali Cemal'in bu önerilerine, Alevi görünen Seyit Rıza olumlu bir karşılık vermemiştir.

Vali Ali Cemal Bardakçı'nın Raporu

Baytar Nuri; Ali Cemal Bardakçı'yı kötü göstermeye çabalasa da onun Dersim halkını gerçekten korumaya çalıştığı anlaşılıyor. Ali Cemal Bey'in sözlerinin samimi olduğu ve hükümetle haberli biçimde konuştuğu Vali Ali Cemal Bey'in Ankara'ya yolladığı aşağıdaki raporda açıkça görülüyor.

926 tarihli Vali Cemal Bey'in raporu şu maddeleri kapsıyor:

1- Kürt ve Arap aşiretleri ile Türkmen aşiretleri arasında bir müşabehet (benzerlik) yoktur.

Türkmen aşiretleri teşkilâtı, Kanuni Süleyman'dan sonra tefessuha (çöküşe) başlamıştır.

Dersim'de ve Türkmen aşiretleriyle meskûn sair bazı havalide ara sıra tahaddüs eden (çıkan) isyankâr vaziyetlerin sebep ve saikları Kürt ve Arap aşiretlerinin isyan sebep ve saiklerinin aynı değildir.

Alevi ve halis Türk olan Türkmenler, Yavuz zamanından beri müthiş tazyiklere maruz kalmış ve on binlercesi merhametsizce katil ve imha edilmiştir.

2- Dersim ihtilâçları (buhranları) büyük, küçük memur ve mutaassıp hocaların tahrik ve teşvikile cahil Sünni ahali tarafın dan haklarında reva görülen muamelâttan mümbaistir. (kaynak lanmaktadır)

Bu nalâyık (uygunsuz) muamele Alevi Türkmenler arasında tesanüdü kavi (güçlü dayanışma) ve tekâfülü içtimai (toplumsal bağdaşma) vücade getirmiştir.

Bu vaziyeti pek çok memurlar Kürt aşiret teşkilâtınının aynı zannederek yanlış karar ve tetbirler almışlardır. Tazyikat (baskı) nihayet bulur ve şuurlu bir

surette hareket olunursa Dersimliler Cumhuriyetin çok sadık ve fedakâr hadumleri olabilirler.

3- Dersim seyahatında Türkçe bilmeyene ve Kürt tipine rast lamadım.

288 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 289

Sünniler, Alevilere Kürt; Aleviler de Sünnilere Türk derler. Kürtlerle komşu Dersim Alevilerinde Türkten başka bir millet oldukları kanaati olmakla beraber memurlar da bu hataya düşmüşlerdir.

Seydanlı, Şeyh Hasanlı unvanı umumileri altında toplanmış olan köyler ve kabileler arasında da ahengi muaşeret (görgü birliği) yoktur.

4- Dersimliler taktik (öldürülmek) ve tehcirden (sürülmek) korkuyorlar; geçmiş memurlar esassız kanaatları izale edeme mişlerdir.

Aşiret ve kabileler arasındaki müteakabil (karşılıklı) gasp ve garatlar (vuruşmalar) devam etmekte ve husumetlerin temadisine (sürmesine) sebep olmaktadır. Üç beş şahıs müstesna, ağalar ve reisler de dahil teknil Dersimliler müthiş bir fakru zaruret içinde çırpınmaktadır. Gaspu garatların sebebi yaşamak hissi ve endişesidir.

5- Dört yüz seneden beri Dersim'e hükümet nüfuzu girme miş, ilmi mana ve şümulü ile bir otorite teessüs etmemiştir.

Her Dersimli hayatını, malını muhafaza kaygusile müsellâh (silahlı) bulunmak mecburiyetinde kalmış.

6- Bir iki farka ile Dersimi silâhtan tecrit mümkündür. Fakat Türk kanı ve Türk parası zayi olur. Uzun müddet devam edecek bir (Gerillâ) harbi de muhtemeldir.

Fikirlerime nazaran Dersim'in hareketsiz silâhtan tecrit ve ıslahı mümkün; bunun için de hükümete karşı olan itimatsızlık ve emniyetsizliği gidermek, hükümetin niyyal ve makasıdı hayırhanesine (iyi niyetine) kendilerini ikna etmek lâzımdır.

7- Mezhep ihtilâfı Dersimliyi taan (ayıplama) ve teşni (kötüleme) vasıtası olamamak. Mezhebi münaferetleri izaleye (mezhep yobazlıklarını gidermeye) çalışmalıdır.

Caferi mezhebine salık Alevi Türkler arasında tarihi edyan (din) ve mezahibin (mezheplerin) kati ettiği sebeplerle batıl pek çok itikatlar köksalmıştır. Fakat bu itikatlar yirminci asrın fikri tenkit ve tahlili karşısında muhafazai mevcudiyet edebilecek (varlığını sürdürecektir) kuvvet ve kudreti çoktan kaybetmişlerdir. Maarifle (eğitimle) ve mefkûreci muallimlerle (aydın öğretmenlerle) bu itikatlar yerine muhab-beti millîyeyi (ulusal sevgiyi) ikame (yerleştirmek) mümkün ve çok kolaydır.

8- Dersimlilere medarı maişet (geçim için) iş bulmak lâzım dır.

Dersim ve civarlarında inşa edilecek umumi ve hususi yollarda çalıştırılman.

9- Elâziz ve Malatya'daki arazii metrukede (boş arazide) is kân edilmeli.

Seyit Rıza da dahil rüesa (reisler) ve ağavatm (ağalar) pek çoklarını Elâzize nakli haneye İrza ettim (razı ettim).

10-Bu tedabir alınırca Dersimlilerin silâhlarını kendiliklerinden teslim edeceklerine inanıyorum."

Vali Cemal Bardakçı, sadece Koç Uşağı aşiretinin kuvvetli haydutluk yaptığını belirterek bunların üzerine askeri harekât istiyor. Öz Türk kabul ettiği diğer aşiretlerin iş-ekmek, eğitim ve hizmet yoluyla 5 ayda yola getirilebileceğini ve silahlarının toplanabileceğini de raporun sonuna ekliyor.

Ne yazık ki onun bu iyi niyetli yaklaşımını; bölgede 400 yıldır devam eden derebeylik sistemi asla anlamaz ve asla kabule

290 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

yanışmaz. Böylece; başarısız duruma düşen Ali Cemal Bardakçı; üzgün biçimde Elazığ'dan ayrılır. Haydutluğa Lider

Sonraki süreçte bölgeye gelen Umumi Müfettiş İbrahim Tali; Seyit Rıza ve öbür derebeylerini ikna yolunu kullanmayı sürdürür. Çağırıldığı aşiret reislerine biner lira para verir. Seyit Rıza'ya ise 2 bin lira ile bir sandık hediye gönderir. Seyit Rıza silah bırakmak şöyle dursun; bölgede kanun benim deyip istediği cinayeti işlemeye devam eder. Meço Ağa oğlu Hüseyin; Seyit Rıza'nın damadı olan Aşağı Abbasan uşağı reislerinden İbrahim Ağa'yı öldürünce; Seyit Rıza silahlı adamlarıyla Hüseyin'in köyünü sarmış; onları öldürüp mallarını mülklerini de yağmala-mıştı. Böylece de hükümetle olan yüzeysel anlaşmayı bitirmiş; çevreye saldırılarını şiddetlendirmişti.

1930 yılında Hakkari Valisi Fahri Elazığ'a yollanmıştı. Deli Fahri adıyla ünlenen bu Vali; öncekilerin aksine; işi asker kullanarak halletmeye eğilimli idi. Bu durumu anlayan Dersimli aşiret liderleri; saldırılarını daha da artırmışlardı. Karakollar, telgraf telleri tahrip ediliyordu. Fakat; bu işin arkasındaki Seyit Rıza, Ankara'ya, hadiselerin bütün sorumluluğunu Vali Fahri'ye yıkan telgraflar çekiyordu. Saldırıların artması üzerine Ankara rahatsız olmuş, İsmet İnönü bizzat Elazığ'a gelmiş; incelemeler yapmış, Elazığ ve Çemişgezek eşrafını hükümet konağında toplamış; onlara nasihatla bulunmuştu. İsmet İnönü; Vali Fahri ile İbrahim Tali'yi de uyardıktan sonra Ankara'ya dönmüştü.

İbrahim Tali Dersim'de duruma hakim olamadığı için hükümet tarafından genel müfettişlik görevinden alınmış; Ankara'ya milletvekili görevine geri dönmüştü.

RIZAZELYUT I 291

GENERAL ALPDOĞAN VE SEYİT RIZA

1936 başında adı Tunceli yapılan Dersim bölgesinin genel valisi olan General Alpdoğan; bölgeye gelirken; Dersim ile ilgili raporları incelemişti. Hükümet; her şeye karşın konuyu askeri güç kullanmaktansa ikna ile halletmeyi bir kez daha denedi. Genel Vali Alpdoğan; Celal Bayar'm da raporunda belirttiği gibi bölgenin aşiret reisleri ile halkı ile görüşmeler yaptı. Onlara; Türkiye Cumhuriyeti'nin iyi niyetini; bölgeye yapacağı yatırımları anlattı. Lakin; Seyit Rıza; elindeki derebeylik gücünden vazgeçmek niyetinde değildi. Görüşmeden sonrasını Baytar Nuri şöyle anlatıyor:

"Bir fırsat bularak, ben dahi Seyit Rıza ile görüşmeğe muvaffak oldum. Seyit Rıza bana; General Alpdoğan'm fikri pek fena olduğuna tamamen kanaat getirdiğini ve bu sebeple mukavemetten başka hiçbir çare kalmadığını, Türk ordularının Dersimlilerle başa çıkamayacaklarını, fakat her ihtimale karşı, benim bir an önce Türkiye dışına çıkarak, durumumuzu büyük ve adil devletlere iblağ etmekliğimi tavsiye etti.

Seyit Rıza, Elazığ'a geldiğinde, general ile yalnızca görüşmüş ve bu görüşmelerde başka hiç bir Kürt önderi hazır bulundurulmamıştı. Zaten mumaileyh Elazığ'da ancak 24 saat kalarak Dersim'e dönmüştü. Bu müddet zarfında Seyit Rıza'nın zekâsı Alpdoğan'm bütün ruhiyatını anlamağa kâfi gelmiş ve aldığı intibaatı aşiretlere tebliğ etmişti.

Bir müddet sonra, Alpdoğan, kurmay binbaşısı ve istihbarat reisi olan Şevket'i Dersim mıntıkasına göndermişti. Bu zat, aşiretlere misafirliğe gitmek kabilinden, ilk önce Hozat ve daha sonra Ovacık merkezine giderek, oradan yanına al-

292 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dığı bir iki aşiret reisi ile birlikte Seyit Rıza'nın mıntıkasına gitme arzusunu göstermişse de, buna Seyit Rıza muvafakat etmemişti. Şevket, almış olduğu istihbarata binaen, Seyit Rıza'nın ötede beri hasmı olan ve arazi meselesinden aralarında ciddi münazaalar mevcut olan biraderzadesi Rehber'e misafir olmak üzere Hacili köyüne gideceğini bildirmiş ve Rehber'in gönderdiği muhafızla Hacili'ye giderken, karşısında arkadaşım Alişer'i bulmuştu. Alişer, Şevket'in Rehber nezdine gideceğini daha evvelden hissetmiş olmağla, bir an evvel Rehber'in yanına giderek Şevket'i kabul etmemesini, mumaileyhin kendisiyle amcası

araşma fesat bırakacağını bildiği için, bu bapta Rehber'i ikaz etmek fikri ile Seyit Rıza'nın yanından Hacili'ye gelmişti. şevket, Rehber nezdinde bir gün misafir kalmış ve ertesi gün Rehber'i beraber alarak Elaziz'e getirmiş, general ile konuşmuştu. General, Rehber'e birçok vaad-lerde bulunmuş, paralar vermiş, hülasa: amcası Seyit Rıza'ya karşı muhasım bir cephe almasını temine muvaffak olmuştu. Seyit Rıza, bütün bu olaylardan bilvasıta haberdar olmuştu.

Alpdoğan, yayınladığı umumi bir tebliğ ile umum Dersim aşiretlerinden 200 bin martin tüfengi istiyordu. Bu yekûna, her aşiret nüfus kesafetine göre iştirak edecekti.

Dersimliler, yapılan tebligattan hiç bir şey anlamamalığa geliyor ve ellerinden geldiği kadar müdafaa hazırlıklarında bulunuyorlardı.

Kurmay binbaşısı şevket, Hozat aşiretleri arasında mütemadiyen dolaşmakta ve nifak ve tefrike çıkarmağa çalışmakta idi. Yaptığı propagandalarda, hükümetin bütün tedbirleri Dersimin İslahı maksadına matuf bulunduğunu, başlıca ıslah edilecek, Seyit Rıza ve taraftarı olan aşiretler olduğunu, diğer

RIZAZELYUT I 293

aşiretler de silahsızlandırıldıktan sonra yerlerinde serbest bırakılacaklarını telkin ediyordu. Hain Rehber dahi; her hususta şevket'le işbirliği yapıyor ve bir taraftan da amcası Seyit Rıza'ya ve aşiretler halkına sadık görünmeğe çalışıyordu. Hükümeti aldatmakta olduğunu ileri sürüyor ve netice itibarıyla amcasıyla işbirliği yaparak Türk ordularıyla çarpışacağını ve aşiretlere karşı ihanette bulunmıyacağını bildirerek, iki yüzlü bir siyaset takib ediyordu. Halbuki Elaziz ve Hozat kahvehanelerinde; şevket'in her defasında kendisine beşer bin lira verdiğini öğünmek suretiyle boşboğazlık ederek, foyasını meydana koyuyordu.

Bu sırada Demenan ve kısmen de Nazmiye aşiretleri, hudutlarında yapılmasına teşebbüs edilen askeri karakolları, binalarına hücum ederek henüz ikmal edilmeden bu binaları tahrip ve muhafızlarını silahtan tecrit etmeğe başlamışlardı.

Seyit Rıza ise, General Alpdoğan'a; Dersim hakkındaki kanunun ilga edilmesini ve Dersim için hususi ve millî hakları temin eden mümtaz (özel) bir idarenin ihdasını (kurulmasını) mütemadiyen istiyordu. Bu teklife karşı; General Alpdoğan jandarma alayını ve 9 uncu fırkayı Dersim hudutlarına tahşit ediyor ve Diyarbakır'dan her sabah onar tayyare gelerek Dersim üzerinde uçuyordu. Artık sükûn bozulmuş ve ortalık karışmış olduğundan, her taraftan müsademe başlamıştı.

Kış basmış olduğundan, harp faaliyeti uzun sürmemiş ve Dersim mahsur halde kalmakla beraber, müsademelere son vermek mecburiyeti hasıl olmuştu."

294 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

DERSİM İSYANI ÖNCESİ DERE BEYLERİNİN HALKA YAPTIĞI KARŞI PROPAGANDA

Tunceli'deki derebeylerinin temel gücünü oradaki çaresiz ve yoksul halk oluşturuyordu. Bu yüzden bölgedeki aşiret reisleri ve ağalar halkı kandırmak için müthiş bir propaganda yürütüyorlardı. Ayaklanma öncesinde Tunceli'deki çete başı konumundaki derebeylerinin söylediklerinin özeti şunlardı:

- Dersimdeki kadınlar gündüz kocalarının gece asker in olacak.
- Elazığ halkevinde yaptıkları gibi, kadınlarla erkekleri birlikte toplayacaklar; sonra da muşları söndürecekler.
- Evlerin bir giriş bir de çıkış kapısı olacak, iki kapıda da polis bekleyecek; sizlerin bütün kazandıklarınızı elinizden alacak.
- Ekmek, odun, hatta keçilere toplayacağınız meşe yapraklan bile izin kağıdına (vesika) bağlanacak, bunların vergisini vereceksiniz.
- Sizleri de Ermeniler gibi kesecekler, sürecekler.
- Eskiden olduğu gibi Ankara hükümeti de Dersim'in iç işine karışmayacak.

Aşiret reislerinin dediği olacak.

- Seyit Rıza ne derse Ankara onu kabul ediyor; onu Dersim'in reisi sayıyor.
- Türk hükümeti istese bile Dersim'e giremez; buna yetecek gücü yoktur; geçmişte de girememiştir.

Kendi ellerindeki gücü yok edecek devrim yasalarına; yol su, okul, hastane gibi uygarlık eserlerine şiddetle karşı çıkan Dersim derebeyleri elbette ki bilinçli idiler. Çünkü; çağdaş uy-

garlık eserlerinin bölgeye gelmesi ile işte böyle kandırıp korkuttukları halk uyanacak ve ellerinden uçacaktı.

Cumhuriyet hükümeti; devrim yasalarını, çağdaş uygulamaları Dersim'e de sokmaya kalkışınca derhal silaha sarıldılar ve bölgeye giriş noktası olan köprüleri yaktılar; karakolları bastılar.

DERSİM İSYANI NASIL BAŞLADI?

Hükümet; dersim bölgesini; Türkiye'nin diğer parçaları gibi, yasaların uygulandığı bir bölge haline getirmek niyetindeydi. Bunun için bölgeye yollar, köprüler, karakollar, devlet binaları yaptırılıyordu. Dersim'in merkezlere yakın halkı da toplanarak askere alınıyordu.

Bölge Valisi General Abdullah Alpdoğan; aşiretlere haber salarak saldırıları kesmelerini ve silah bırakmalarını istemiş; saldırganlar ise devlete şöyle şartlar ileri sürmüşlerdi:

1-içimize karakollar yapmayacaksınız.

2-Köprü kurmayacaksınız.

3-Yeniden nahiy ve ilçe merkezleri oluşturmayacaksınız.

4-Silahlarımıza dokunmayacaksınız.

5-biz vergilerimizi her zamanki gibi pazarlık usulüyle vereceğiz.162

Görüldüğü üzere; devlet içinde devlet haline gelmiş bir Dersim derebeyliği söz konusudur. Bunlar; devletin bu istekleri kabul etmemesi üzerine silaha sarıldılar. 21 Mart gecesi Demenanlı ve Haydaranlı saldırganlar; Kahmut köprüsünü yakıp Pah na-

Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler", s. 125

296 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

hiyesini de bastılar; telgraf tellerini kestiler. 25 Mart'ta da Batı Dersim bölgesinde Seyit Rıza'mn adamları Sin Köyü'ndeki karakolu bastılar. Bundan sonra saldırılar bölgenin her yanına yayılmaya çalışıldı.

İlk saldırıları yapanlar; Seyit Rıza'mn başında bulunduğu Yukarı Abbas Uşağı ile Haydaran, Yusufan, Kureyşan aşiretleri idi. Bunlara Demenan ve Bahtiyar aşiretleri de Seyit Rıza'mn teşviki ile katalacaklardır. Bu altı aşiretin toplam nüfusu 20 bin dolayındadır.163

Hükümet, Dersim ayaklanmalarını sona erdirecek askeri operasyona karar vermişti. Mustafa Kemal'in de bilgisi dahilinde; çalışmalar başlatılmıştı. Saldırılara karşı askeri harekâtın kaçınılmaz olduğu anlaşılmış ve Atatürk'ün ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulu toplantısında şu karar alınmıştı:

"1937 yılında Yapılan Tunceli Tenkil Harekâtına Dair Bakanlar Kurulu Kararı, Gayet Gizlidir

Karar: 4 Mayıs 1937

Başvekalet Kararlar Müdürlüğü

Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselerle dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşalin huzurlarıyla tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır.

12-Toplanan kuvvetlerle Nazimiye, Keçigezek (Aşağı bar) Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedid ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

RIZAZELYUT I 297

13-Bu defa isyan etmiş olan mıntıkalandaki halk toplanıp başka bir yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama amaliyesi (iş) de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir.

Şimdilik 2.000 kişinin nakli tertibatı hükümette ele alınmıştır.

Mülhaza:

Sadece taarruz hareketi ile ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanlar ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak-tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun yerleştirilmesi , bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra, yani 12 Mayıs'ta ileri hareket başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın, içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır."

Aslı gibidir (imza)164

Hükümetin bu kararı aldığı dönemde; Yusufan aşireti Mazgirt bölgesinde askere saldırmıştı. Seyit Rıza da devlet yanındaki Kırgan aşiretinin Sin köyünü basmış; oğlu Bra İbrahim'i öldürdüklerini ileri sürerek ordakileri katletmişti. Kürtçü olup Suriye'ye sığınmış olan Hasan an aşiret reislerinden Mehmed Emin

'Yakın Tarihimizde

', s. 190

"Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi", s. 284

298 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 299

Bey oğlu Fasih; topladığı bir takımla Diyarbakır'deki Kara Köprü karakoluna baskın yapmıştı.

Bu haberin alınması üzerine hükümet; içişleri Bakanı'nı Diyarbakır'a göndermişti. Diyarbakır'daki kolordu da Yusufan aşiretine hücum etmişti. Elazığ'daki İsmail Hakkı emrindeki fırka ise Seyit Rıza'nın bulunduğu bölgeye karşı harekete geçirilmişti. Bu çatışmada Kırgan aşireti Türk ordusuna öncülük yapıyordu.

1937 isyanının Türk basınına yansımaları kısıtlı olmuş gözüküyor. Çünkü hükümet; İtalya, Fransa, İngiltere, Rusya gibi ülkeler karşısında pazarlık gücünü zayıflatmamak için bu iç sorunu mümkün olduğunca gizli tutmaya çalışıyordu. Bu yüzden de Mayıs ayında bu konuda bir makale yayımlayan Son Telgraf Gazetesi bir süre kapatılmıştı.165 Belli bir zaman geçince 21 Haziran 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nde Başbakan İnönü'nün Tunceli'nde büyük bir sevinçle karşılandığı haber veriliyor ve "Başlanılan ıslahatın hızlandırılması için tedbirler alınacak" deniliyordu. 23 Haziran tarihli haberde ise Seyit Rıza'nın teslim olmak için mektup gönderdiği iddia olunuyordu.

Bu haberlerin kamuoyunu yatıştırmak ve olayı önemsiz göstermek için hazırlandığı anlaşılmaktadır. Başbakan İsmet İnönü'nün 19 Haziran tarihli gazetelerde yer alan; "Tunceli tam bir sükûna kavuşmuştur." biçimindeki açıklaması da devleti güçlü göstermek için söylenmiş bir söz olarak kalmıştır. Çünkü bu sıralarda çatışmalar şiddetli biçimde sürüyordu. 16 Temmuz ta-

rihli İngiliz belgesinde de çarpışmaların devam ettiği; Türklerin isyancılardan daha fazla kayıp verdikleri dile getiriliyor.166

Amerikan Büyükelçiliği'nin VWashington'a yolladığı 25 Haziran 1937 tarihli raporda da Başbakan İsmet İnönü'nün, ayaklanmanın bastırıldığı iddiasının henüz açıklık kazanmadığı belirtilmektedir.167

Sonraki çatışmaları Dersimli Nuri şöyle anlatıyor:

"Seyit Rıza ile birlik Bahtiyar aşireti de harba girmeğe mecbur kaldığından, harp alanı genişlemiş ve muharebeler Hozat'ın Bahtiyar, Yukarı Abbas, Karabal ve Ferhat aşiret-leriyle, Nazmiye ilçesinin Haydaran, Mazkert ilçesinin Demnan ve Yusufan aşiretlerinden ibaret olan yedi aşiret üzerinde şiddet-lenmişti. Baki kalan aşiretler ise, tarafsız kalmışlardı.

Kürtler, saldırı durumuna geçmiş ve İsmail Hakkı kuvvetlerini Hozat istikametine gerilemeğe mecbur etmişlerdi. Bu durum sebebiyle, Erzurum-Erzincan

kolorduları dahi tahrik edilmişti. Diyarbekir'den Yedinci Kolorduya bağlı uçak karargâhı dahi Elaziz'e getirilmiş, harp alanında zehirli ve boğucu gaz bombardımanlarına başlanmış ve Dersimliler bir Türk tankını tahribe muvaffak olmuşlardı.

Türk hükümeti, Batı vilayetlerinde mevzii seferberlik ilan ederek, 26-27-28 doğumluları silah altına almış ve General İsmet İnönü, Dersimdeki kitaları teftişe gelmişti.

165 "İngiliz Belgeleriyle Türkiyede Kürt Sorunu", s LIII, 23 Mayıs Tarihli Gizli Rapordan

İngiliz Belgeleriyle..., s. LII
"Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim", s.54

300 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 301

Seyit Rıza, General Alpdoğan'a bilvasıta yeniden başvurmuş ve Kürt millî haklarına saygı gösterilmek ve oğlunun katilleriyle müsevvikleri kanun pençesine teslim olunmak şartıyla, askeri kuvvetlerden müsadere edilen harp teçhizatını ve esir edilen subay ve erleri geri döndürmeğe razı olacağını bildirmişti. Alpdoğan ise bu teklife karşı, Seyit Rıza ile müttefiklerinin 80 bin mavzeri hamilen kayıtsız şartsız teslim olmalarından başka çare olmadığını bildirmişti.

Harp yeni bir şiddet safhasına girmiş, taraflar çok büyük zararlar vermeğe başlamışlardı. Türkler teslim olan fakir ve silahsız halkı tamamen imha ediyorlardı.

Bu sırada Seyit Rıza'nın kardeşi oğlu Rehber, Hozat civarında Pehami köyünde tarafsızlığını ilanla beraber Türklerle temasını muhafazaya devam ediyordu. Kürt umumi efkârını aldatmak için, Türkler, Rehber'in Hozat'tan kaçarak asi kuvvetlerle işbirliği yapmakta olduğunu resmî bir tebliğ ile ilan ediyorlardı.

Rehber, bir kısım maiyetiyle ilk önce Bahtiyar aşiretiyle birleşmişti. Rehber, bir Türk casusu olarak Kürtler arasına girmişti ve Kürt kuvvetleri hakkında elde ettiği istihbaratı günü gününe Türklere ulaştırmakta olduğu anlaşılıyordu. (...)

Harbin ağırlık merkezi Seyit Rıza üzerinde olup, harp planlarını da Alişer tanzim ediyordu. Bu sebeple, General Alpdoğan'ın biricik gayesi Alişer'i imha ettirmektir. (...) Seyit Rıza'nın karargâh merkezi Halvori Vank, Alişer'in ise Ağdat idi, Tujik dağı eteğinde bir mağarada ailevi bir melce'i dahi vardı. (...) Seyit Rıza, Alişer'in İran veya Irak'a

iltica ederek, Fransa ve İngiltere hükümetlerinin tavassutunu dilemesini kararlaştırmıştı. Bu karara vakıf olan Rehber (...) mumailehin üzerine apansız ateş etmiş ve bu emsalsiz Kürt kahramanını şehit etmiştir. (...) Alişer ve eşinin şehadeti, Seyit Rıza ile Dersim aşiretleri üzerinde pek derin bir teessür ve aksülameli mucip olmuştur."

SEYİT RIZA İNGİLTERE'DEN YARDIM İSTİYOR

75 yaşındaki Seyit Rıza; kendisini neredeyse bir Kürt padişahı gibi görmüş, gücüne güvenerek ayaklanmıştı ama bu kez devlet güçleri baskın çıkıyordu. Çünkü; bu kez Elazığ'dan havalanan uçaklar da çatışmaya katılıyorlar ve en sarp noktaları bile bombalayabiliyorlardı. Bu uçaklar basit olsalar bile harekâtın gözlenmesi açısından da çok yararlı hizmet yapıyorlardı. Seyit Rıza iyice sıkıştırılmıştı. Bu nedenle; Baytar Nuri'nin de önerisiyle İngiltere'ye mektup yazarak dış destek aramaya kalkıştı. İngiliz arşivlerinde yer alan bu mektup; Seyit Rıza'nın amacını; isyanının niteliğini göstermesi açısından çok öğreticidir. İşte o belge şudur:

"Dışişleri Bakanlığı Dersim-Kürdistan 30 Temmuz 1937

Sayın Bakan,

Yıllardan beri, Türk Hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistan'm bere-

302 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 303

ketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.

Son olarak Türk Hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkmıştır.

Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar.

Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.

Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor. (...)

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

(...) üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.
Dersim Generali Seyit Rıza"168

Mektuptan anlaşılmaktadır ki Seyit Rıza; Dersim bölgesini gerçek Kürdistan olarak görmektedir ve burada kendince bir hükümet kurduğunu da açıkça ortaya koymaktadır. Şekli gösteriyor ki, bu mektup Seyit Rıza devletinin (Kürdistan) Dışişleri Bakanlığı tarafından yazmıştır. İmzalayan da kendisine "Dersim Generali" unvanını vermiş olan Seyit Rıza'dır.

Mektubun yansıttığı gerçeği doğru okuyalım: Dersim bölgesinde Kürdistan devletinin kurulmuş olduğu; buraya Türk hükümetinin girme hakkının bulunmadığı iddiaları yer almaktadır. Seyit Rıza; Türk ordusu ile savaş yaptığım da dile getiriyor. Zaten, İngiltere Dışişleri Bakanlığı gizli belgeleri arasında bulunan 22 Mayıs tarihli belgede, "sayılarının 1500'ün üstünde olduğu söylenen Kürt asilerinin Türk kuvvetlerine ciddi kayıplar verdirmeye devam ettiği ve ellerine düşen subayların vücutlarını vahşice parçaladıkları söylenmektedir."169 Bu bilgi ile Seyit Rıza'nın resmî belge niteliğine soktuğu mektubunu birleştirirsek; ortada önemli bir ayaklanma olduğunu ve bunun da Kürt isyanı gibi planlanıp yürütüldüğünü anlarız.

Seyit Rıza İngiliz hükümetine yolladığı mektubun girişinde, temel amacının Kürtçülük ve Kürdistan olduğunu itiraza gerek bırakmayacak tarzda gösteriyor. Ortada bir Kürt devleti kurmak için başlatılan açık bir isyan vardır. Bu isyan da bir ordu biçiminde örgütlenmiş olan milis güçleri tarafından yürütülmüştür.

Yine, bu mektup açıkça göstermektedir ki Seyit Rıza; Alevilik veya Aleviler için hareket etmemiştir. Çünkü mektubunda; bu

169 İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, 3 Ocak 1936 tarihli belge özetinden, s. L

304 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
konuya hiç değinmemektedir; onu Aleviler de Alevilik de hiç
ilgilendirmemektedir.

Seyit Rıza'nın bu mektubu İngiltere'ye ulaşmıştır, ikinci Dünya Savaşı'nın ufukta belirmediği böyle bir ortamda; İngiliz hükümeti; Türkiye ile arasını bozacak böyle bir talebe olumlu cevap vermemiştir. İngiltere; İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'ne 5 Ekim 1937 tarihli bir yazı göndererek Seyit Rıza'nın destek beklentilerinin kabul edilmediğini bildirmiş ve bunun Türk hükümetine özellikle iletilmesini istemiştir. 17° Belgenin orijinali için: Dersim Direnişleri, s. 311

Elbette ki Seyit Rıza da yeni bir dünya savaşının ufukta belirmediğini anlamış; Türkiye'nin Hatay sorunu yüzünden Fransa ile takıştığını görünce; bölgede bir devlet kurma hevesi iyice kuvvetlenmiştir. Yanındaki Alişer; Seyit Rıza'nın genelkurmay başkanı gibi çalışan birisidir. Onun İngiltere, Fransa ve Rusya ile bağlantılarının olduğu bilinmektedir. Bu bağlantıları abartarak Türkiye'yi dize getirebilecekleri düşüncesiyle Seyit Rıza devletle çatışmayı göze almıştır.

Dersim isyanlarını araştıranlar; bu ayaklanmalardaki Kürtçü-lük ögesini şimdiye kadar görmezden gelmişlerdir. Hâlbuki devlet adına hazırlanan raporlara bu olgu daha önceden girmişti. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Ağrı ayaklanmasının bastırılmasını takip eden günlerde. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaptığı geziler sonucundaki gözlem ve izlenimlerini, bir rapor haline getirmiş Başbakanlığa ve İçişleri Belgenin orijinali için: Dersim Direnişleri", s. 311

RIZAZELYUT I 305

Bakanlığı'na iletmışti. Eylül 1930 tarihli o raporda şunlar belirtiliyordu.

"1-Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve il dahilindeki asayişsizliğin en önemli amirlerinden olan Aşkirik, Gürük, Dağbey, Hariki köylerinin tedip ve tenkilinin zorunluluk olduğunu gördüm.

2- Genel müfettişlik bölgesi dışında kalan bu köyler, il jandarma kuvvetlerinin yetersizliği nedeniyle, ciddi bir tedibe uğramadan yaptıkları şakavetle memleketin Türk halkı üzerinde büyük ölçüde olumsuz etki yapmakta ve çevre Kürt köylerini isyana teşvik etmektedirler. Bu bakımdan vilayet bu köylerin vergi ve asker vermelerini, silahlarını teslim etmeleri tebliğ ederek olumsuz bir sonuç alındığı takdirde bu bölgede çok şımarık bir durum almış olduğundan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfusunu hâkim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtasıyla bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim.

3- Erzincan merkez ilçesinde 10 bin Kürt vardır. Bunlar Alevilik'ten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirme-ye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Orfen Türk fakat Alevi olan birçok Türk köyleri, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyetiyle ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan her şakavete (çeteciliğe) yataklık eden Rumsaray, Mitini, Şıncığı, Kürtkendi, Kellarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bun-

306 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lardan gerekenlerinin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezlerine polis nezareti altında ikamete zorunlu tutularak emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerini Türkçe konuşmaya ve Türk dilini bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

4- İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin Erzincan sorgu hâkimi Pülümür'lü Şevki Efendinin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne şekilde olursa il bölgesi dışına nakline ve bütün memurlar hakkında aynı işlemin uygulanmasına gerek vardır.

5- Arz ettiğim bu sorunun en önemlisi, birinci madde adı geçen köylerin kesin bir şekilde tedibi ve irken Kürt olduğu bilinen memurların bir an önce yerinde alınması, gerekli tertibatın alınmasını arz ve teklif ederim."171

KARŞIDEVRİMCİ HAREKET YENİLİYOR

TBMM'de yapılan konuşmalar gösteriyor ki; Türkiye Cumhuriyeti; yürüttüğü devrimci uygulamaları, Tunceli bölgesine de hâkim kılmak için harekete geçmişti. Derebeyleri; gerici ve sömürücü sistemlerini ayakta tutabilmek için Kürtçülüğe sarılarak ayaklanmışlar; devletle savaşıyorlardı. Bu çatışmaları; yine Baytar Nuri'nin gözlemlerinden aktarıyoruz:

1/1 "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 254

RIZAZELYUT I 307

"Harp bütün şiddetiyle devam ediyor ve sıklet merkezi Bahtiyar aşireti üzerine yüklenmiş bulunuyordu. Seyit Rıza bizzat harp sahasında idi.

Türk askeri kuvvetleri, Dersim ormanlarına ateş vermiş olduğu için, yangınlar Dersim mıntıkasının birçok yerlerini sarmış ve geceleri dehşet verici yanar dağlar manzarası arz etmekte bulunuyordu.

Kureyşan aşireti dahi Seyit Rıza'mn yardımına koşarak harbe iştirak etmişti. Bahtiyar aşireti reisi Şahin, harbi idare ediyordu. (...) Şahin uykuya dalar dalmaz, melun Hıdır, Şahinin başına bir kurşun sıkmış, (...) Rehber'in yaptığı gibi, bu da Şahin'in başını kesmiş, gece karanlığından faydalanarak aşiret mıntıkası dışına çıkmış, doğruca Hozata giderek Şahin'in başını kumandanına teslim etmiş, kendinin afedilmesini dilemişti. Kıymetli önderini kaybetmiş olan Bahtiyar aşireti, faik düşman kuvveti karşısında bir müddet dayandıktan sonra, mukavemeti kırılmış, kısmen mağlup ve kısmen imhaya maruz kalmıştır. Bu suretle, bu mıntika düşman işgali altına geçmiş ve sağ kalan bir kısım kuvvet Seyit Rıza aşiretine iltihak etmiştir.

(...) Elaziz askerle dolmuş, bir mahşer manzarası arz ediyordu Her tarafla hummalı hazırlıklar, geceli gündüzlü Dersime doğru akan asker, harp malzemesi ve tanklar akını görülüyordu

Seyit Rıza, mıntikasını terke mecbur olmuş, bitaraf kalan aşiretler arasına geçerek bunları dahi harekete iştirak ettirmeğe ve harp sahasını genişlettirmeğe çalışıyordu.

Türkler Tujik dağı eteklerini tamamen işgal etmiş ve buralarda ellerine geçen Kürt halkını merhametsizce öldürmüşlerdi. Tujik dağı eteklerinden İksor vadisindeki büyük mağaralara sı-

306 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

lardan gerekenlerinin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezlerine polis nezareti altında ikamete zorunlu tutularak emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerini Türkçe konuşmaya ve Türk dilini bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.

4- İl bölgesinde bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin Erzincan sorgu hâkimi PülümürTü Şevki Efendinin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne şekilde olursa il bölgesi dışına nakline ve bütün memurlar hakkında aynı işlemin uygulanmasına gerek vardır.

5- Arz ettiğim bu sorunun en önemlisi, birinci madde adı geçen köylerin kesin bir şekilde tedibi ve irken Kürt olduğu bilinen memurların bir an önce yerinde alınması, gerekli tertibatın alınmasını arz ve teklif ederim."171

KARŞIDEVRİMCİ HAREKET YENİLİYOR

TBMM'de yapılan konuşmalar gösteriyor ki; Türkiye Cumhuriyeti; yürüttüğü devrimci uygulamaları, Tunceli bölgesine de hâkim kılmak için harekete geçmişti. Derebeyleri; gerici ve sömürücü sistemlerini ayakta tutabilmek için Kürtçülüğe sarılarak ayaklanmışlar; devletle savaşıyorlardı. Bu çatışmaları; yine Baytar Nuri'nin gözlemlerinden aktarıyoruz:

Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 254

RIZAZELYUT I 307

"Harp bütün şiddetiyle devam ediyor ve sıklet merkezi Bahtiyar aşireti üzerine yüklenmiş bulunuyordu. Seyit Rıza bizzat harp sahasında idi.

Türk askeri kuvvetleri, Dersim ormanlarına ateş vermiş olduğu için, yangınlar Dersim mıntıkasının birçok yerlerini sarmış ve geceleri dehşet verici yanar dağlar manzarası arz etmekte bulunuyordu.

Kureyşan aşireti dahi Seyit Rıza'nın yardımına koşarak harbe iştirak etmişti. Bahtiyar aşireti reisi Şahin, harbi idare ediyordu. (...) Şahin uykuya dalar dalmaz, melun Hıdır, Şahinin başına bir kurşun sıkmış, (...) Rehber'in yaptığı gibi, bu da Şahin'in başını kesmiş, gece karanlığından faydalanarak aşiret mıntıkası dışına çıkmış, doğruca Hozata giderek Şahin'in başını kumandanına teslim etmiş, kendinin afedilmesini dilemişti. Kıymetli önderini kaybetmiş olan Bahtiyar aşireti, faik düşman kuvveti karşısında bir müddet dayandıktan sonra, mukavemeti kırılmış, kısmen mağlup ve kısmen imhaya maruz kalmıştır. Bu suretle, bu mıntika düşman işgali altına geçmiş ve sağ kalan bir kısım kuvvet Seyit Rıza aşiretine iltihak etmiştir.

(...) Elaziz askerle dolmuş, bir mahşer manzarası arz ediyordu Her tarafla hummalı hazırlıklar, geceli gündüzlü Dersime doğru akan asker, harp malzemesi ve tanklar akını görülüyordu

Seyit Rıza, mıntıkasını terke mecbur olmuş, bitaraf kalan aşiretler arasına geçerek bunları dahi harekete iştirak ettirmeye ve harp sahasını genişletmeye çalışıyordu.

Türkler Tujik dağı eteklerini tamamen işgal etmiş ve buralarda ellerine geçen Kürt halkını merhametsizce öldürmüşlerdi. Tujik dağı eteklerinden İksor vadisindeki büyük mağaralara sı-

308 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ğmmış ulan binlerce çocuk, kadın ve kızlar, bu mağaraların menfezleri -Genel Kurmayın emir ve murakabesi altında - çimento ile kapattırılmak suretiyle mahvedilmişlerdi. (...) Bahtiyar ve Kureyşan aşiretlerinin kadın ve kızlarından büyük bir kısmı dahi, şeref ve namus düşmanı Türk'ün eline düşmemek için, kendilerini uçurumlardan sarp taşlar üzerine ve yahut Munzur ve Parçık sularının kurtarıcı derinliklerine alarak, Kürt kadınına yakışır bir şerefle ölmüşlerdir."

Yukarıdaki satırlar, dönemin Kürtçülerinin ne kadar kendilerinden geçmiş olduklarını göstermeye yetiyor. Kandırıp kullandıkları; bir ordunun karşısına dikerek kırılmalarına yol açtıkları insanların vebalini; başkalarına yüklemeye çabalyorlar. Halbuki; Dersim bölgesinde; cumhuriyet ordularına karşı koyacak durumda değillerdi. Ama bunun bile farkına varamayacak derecede fanatik hale gelmişlerdi. Ne olursa olsun eski düzeni yaşatmak üzere; karışan dünya şartlarını da fırsat bilerek ayaklanmışlardı ama artık sonları geliyordu:

"Seyit Rıza'nın Koçan aşireti dahilinde Uzun Meşe mıntıkasında bulunduğunu sezen Türk kuvvetleri, bu mıntika üzerine tayyare bombardımanı ve topçu hazırlığından sonra şiddetli bir hücum yaparak mıntıkayı muhasara altına almışlardı. Durumun ciddiyetini takdir eden Seyit Rıza, bir yarma hareketiyle muhasara çemberini kırmaya ve Ovacık istikametine çekilmeye muvaffak olmuştu. Fakat bu başarı pek pahalıya mal olmuştu, çünkü Kozluca muharebesi adıyla anılan bu savaşta, Seyit Rıza ile bilfiil harba iştirak eden küçük karısı Besi ve büyük oğlu Şeyh Hasan, üç torunları ve bin kişiye yakın bir kuvveti şehit düşmüşlerdi."

RIZAZELYUT I 309

Bu çatışmalarda; hava kuvvetleri bölgede çok etkili olmuş; ilk kadın pilotumuz olarak görev yapan Sabiha Gökçen, Seyit Rıza'nın evini bile bombalamışta.

SEYİT RIZA NASIL YAKALANDI?

Laç Deresi'nde odun kesilmez Doktor sardı yaramı eyvah çözülmez Yüz bin doktor gelse yaram sağalmaz Hele bir göreyim Dersim dağlarını

Laç Deresi'nde ot kucak kucak

1306'lular ne bildi böyle olacak

Dersim dağlarında yağmur yerine kurşun yağacak

Hele bir göreyim Dersim dağları nı

Laç Deresi'nin serin dağları Üstümüzde uçan ecel kuşları Nice şehit düşmüş din kardaşları Hele bir göreyim Dersim dağlarını

(İsyan sonlarında yakılan bir türkü)

Bundan sonra Seyit Rıza kaçmaya başlamıştır. Baytar Nuri; Seyit Rıza'yı hükümetin kandırarak teslim aldığı iddia etse de gerçeğin böyle olmadığı bilinmektedir. Baytar Nuri; isyanın başarısızlıkla sona ereceğini görünce; kaçmış; Suriye'ye sığınmıştır. Seyit Rıza ise; Erzincan tarafındaki tanıdık aşiretlere sığınmak için kuzeye doğru gitmiştir. Aklında belki de Rusya'ya sı-

310 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ğmmak vardır. Hasta ve yaşlı adam görüntüsü ile kaçmaya çabalayan Seyit Rıza; Erzincan yolu üzerindeki bir köprüde bekleyen jandarma tarafından tanınmış; süngü çekilerek teslim alınıp karakola götürülmüştür. Yani; onun devletle anlaşarak teslim olduğu fakat devletin anlaşmaya uymayarak onu astığı iddiası; tamamen uydurmadır. Bu durumu; onun en yakınlarının yaptığı açıklamalar da ortaya koymaktadır. Seyid Rıza'nın torunu R. Polat'm anlatımlarına göre Seyit Rıza'nın yakalanışı şöyledir:

" Bizim ailede annem babam da, ailemizin diğer fertleri de, her fırsatta dedem Seyit Rıza'yı konuştular, konuşuyorlar. Seyit Rıza, son bir defa Erzincan'a giderken, Ecem kendisine eşlik etmiştir. Burada bu tanışın bana anlattıklarını, abartmadan azaltmadan vermek istiyorum. Ecem olayı şöyle anlatmıştı:

"Büyük Raiver (Seyid Rıza), evlerin altındaki mağarada saklanıyordu. Hain Rehberin kendisini ihbar edip yakalatmasından çekiniyordu. Gerçekten de Hain Rehber, Büyük Raiver'in (Seyid Rıza) yerini yurdunu bilseydi, hemen yakalatırdı. Neyse, Büyük Raiver, gizlice beni yanma çağırırdı, dedi ki:

"Ecem, git benim katırı semerle, hazırla, getir bana! Seninle gideceğiz!" dedi. Ben:

"Nereye gideceğiz?" diye sorunca o: "Erzincan'a" dedi. Ben köye dönerek, Raiver'in (Seyid Rıza) kara katırını hazırlayıp getirdim Raiver 'i katıra bindirdim. Raiver. Kimseler kendisini tanımasın diye büyük peştemaliyla başını ve sakalını sardı, bana

"Beni semere iyice bağla ki düşmeyeyim!" deyince, kendisini iple, düşmeyecek biçimde se^mere bağladım-

RIZAZELYUT I 311

Dağlardan, gediklerden, Kalan ve Asuran köyü yönünde, Erzincan'a doğru yola çıktık. Sabaha karşı Asurn bölgesine geldik. Orada Asureli Babo Leng adında biriyle karşılaştık. Babo Leng, köyü olan Karşıye'ye geliyordu. Bize:

"Nereye gidiyorsunuz?" diye sorunca, ben de: "Erzincan'a gidiyoruz." dedim, bunun üzerine o: "Ben de Erzincan'a geleceğim. Ama siz gidin! Ben evden ekmek, yiyecek bir şeyler alıp arkanızdan gelirim" dedi ve biz yolumuza devam ettik.

Biz tüm gün yol aldık. Ama Babo Leng gelip kavuşmadı bize. Bana kalırsa, Babo Leng, Seyid Rızayı tanımıştı.

Bazıları, Seyid Rıza'nın Erzincan'da bir dostu olduğunu, o dostunu Seyid Rızaya, "Erzincan valisiyle aram iyidir. Erzincan'a gel! Seni onunla görüştüreceğim! Devletle, hükümetle aranı yapacağım!" diye haber göndermiş olduğunu söylüyorlar. Bu söylenenlerin ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz.

Neyse, biz Erzincan'a yaklaştığımızda, yolumuzun üzerinde yaylalar vardı. Seyid Rıza bana:

"Beni indir! Git şu yaylalardan bana bir tas ayran getir!" deyince hayvanı durdurdum, indirdim Seyit Rızayı katırdan. Yaylalara gittim. Kadınlara:

"Babam hastadır. Bir tas ayran verir misiniz? " dedim. Kadının biri hemen doldurdu ayranı getirdi. Seyid Rıza, ayranını içtikten sonra hemen yola koyulduk. Yolumuz ça-tallaşmca (Her iki yol da Erzincan'a gidiyordu) Seyid Rıza: "Bu yoldan gitmeyelim, bu yolun üzerinde karakol var" dedi. Biz de diğer yoldan gittik.

312 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Meğer, Babo Leng, arkamızdan gelerek, karakolun olduğu yoldan, karakola gitmiş. Karakolda:

"Seyid Rıza, bu tarafa doğru geldi! Görmediniz mi?" Bu haber üzerine askerler, yolları keserek köprüyü tutmuşlardı. Bizi, köprüyü geçmek isterken

durdurdular. Askerler kimliğimizi sorduklarında Seyid Rıza: "Seyid Rıza dedikleri benim!" dedi.

Orada tuttular Seyid Rıza'yı. Rapor yazdılar, tutanak yaptılar. Meğer ki rapor ve tutanakta yazmışlar ki:

"... Seyid Rıza, Rusya'ya gitmek üzere karşıya geçmek isterken tarafımızdan yakalanmıştır..."

Ben oradaki askerlere, yetkililere:

"Bu adam yaşlıdır. İzin verin ben de beraberinde geleyim" dedimse de, onlar:

"Sen git! Biz onu götürürüz" dediler. Tüm yalvarma yakarmalarım karşı, umudum kesilince gerisin geri köyüme döndüm. Bir hafta sonra duyduk ki, Seyid Rıza'yı, Kemah tarafından Harput'a (Elazığ) götürmüşler. Oğlu Seyid Uşen, babasının Harput'a götürüldüğünü duyunca, arkasından Harput'a gitmek üzere yola çıktığında, komşular, dostlar, ileri gelenler, köylüler, Seyid Uşen'in önünü keserek: "Hak, Hızır, Pir aşkına gitme!..." dedilerse de, o da Hozat üzerinden Harput'a gitti."172

172 Pir Dergisi, Aralık 1995, Sayı 4, s.49 / Aktaran Ali Kaya, "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 304

RIZAZELYUT I 313

MAHKEMEDEKİ SEYİT RIZA

Dersim isyancıları için Elazığ'da Divanı Harp mahkemesi kurulmuştu. Burada yapılan yargılama ile ilgili olarak gazetelere yansıyan haberler Seyit Rıza'nın kendisini kurtarmak için masum rolüne büründüğünü gösteriyor. Yargılama haberlerinden bir bölümü şöyledir:

19-22 Ekim 1937 tarihli Tan Gazetesi: "Dersim isyanı sanıklarının mahkemelerine bugün de devam edildi. Mazgirt'in muhtelif köylerinde Demenan, Yusufan aşiretinde beş kişinin daha mahkemeye sevk edilmişlerdir. Bunlar hakkında açılan davanın Seyit Rıza ve avanesinin mahkemeleri ile birleştirilerek görülmesine karar verildi. Bu suretle bu davadaki suçluların sayısı 58'i bulmuş oluyor. Bugünkü celsede bir kısım suçluların mazbut ifadeleri okundu. Dinlenen şahitler, karakolu basanların Seyit Rıza'nın aşiretinden ve damatlarından olduğunu Seyhan aşireti reisi Husho Seydonun da askeri mühimmatı yağma edenler arasında bulunduğunu söylediler. Bu celsede en dikkate değer taraf Seyit Rıza'nın torununun şahadeti oldu. Bu torun, dedesinin 60 silahlı şahısla beraber olduğunu anlattı. Verdiği tefsilat (ifadeler) karşısında Seyit Rıza bir hayli şaşkınlıklar geçirdi ve tevil yollu cevaplar vermek mecburiyetinde kaldı.

Mahkemede görülen duruşmada Seyit Rıza'nın adamlarından Zeynel'in ifadesi de suçluları şaşırttı ve aşiret reislerini itirafa "mecbur" bıraktı. Yine şahitlerden çoğunun ifadeleri ile maktul Alişer'le Seyit Rıza'nın öteden beri halk arasında çok çirkin propagandalar yaptıkları bu arada "Tunceli kanunu, Dersim'i tehcir için yapılmıştır. Hükümet yarın sizden vergi

314 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 315

ve asker alacak, tarlalarınıza şerif vuracaktır; köylerde ekmek ve odun vesika ile dağıtılacaktır." şeklinde yalanlar uydurdukları tespit edildi.

Öğleden sonraki celsede Hozat Jandarma komutanı ile nahiye müdürü ve diğer dört şahit dinlendiler. Bunların ifadeleri suçlu Seyit Rızanın mukavemetinin büsbütün sarstığı ve Mun-zur içtimama riyaset ettiğini itiraf etmek mecburiyetinde kaldı.

Jandarma komutanı ile nahiye müdürü hadisenin başından sonuna kadar geçirdiği bütün safhalar hakkında çok dikkate değer şahadette bulundular" deniliyordu.

"Öte yandan 19 Ekim 1937 tarihinde devam eden celsede ise mahkeme sanıkların ifadelerinin alınmasına devam edildi. Mahkeme riyasette B. Cemil vardı. Celse açılınca hadisenin şahitlerinden nahiye müdürü Sıtkı şahit olarak dinlendi ve aşiret reislerinin kendi aralarında yapmış oldukları ilk toplantı hakkında şu bilgileri verdi. "Bunların bu toplantıda vardıkları kararları ve tasavvur

ettikleri hadiseleri, projeleri anlattı" Şahidin ifadesine göre elebaşı Seyit Rıza idi; diğer suçlular inkâr yoluna saptılar. Seyit Rıza bir aralık "Allahım, devlete karşı gelmek için kudurmuş muyum ben!" diye haykırdı ve el kaldırdı. Sonra şahit Muhindili Hüseyin dinlendi. Bu hükümet namına aşiretlere dalalet tavsiye etmişti. Bu hususta uzun tafsilat verdi. Haydaranlı Hamza bu hususta nasihat ediyormuş. Kamber şöyle haykırmış: "Başına şapka koydun da adam mı oldun" Şahit aşiret reislerinin yanında bir Ermeni casusuna rastladığını da söyledi. Yine diğer bir şahidin ifadesine göre aşiret reisleri bir devlet kurmak için su içmek suretiyle yemin etmişler; Hüseyin Demenanları ikna etmiş fakat Seyit Rıza şöyle bağırılmış. "Su içen yeminden dönmezi" Seyit'in bu ifadesi hakkında da ne diyeceği

Seyit Rıza'ya soruldu. Kattiyen inkar etti. Yusufan aşiret reisi de şahidi ithama çalıştı ve dedi ki "Bu adam casustur, şeyh oğludur, bizi teslim olmaya teşvik etti"

Bundan sonrada şahit Hıdır çağrıldı ve isyanın başlangıcı hakkında malumat verdi. Dedi ki: "Reisler kabile halkına devlet kurmak için Ermeni'den 4 milyon altın geldi demişler. Reislerden Husso da Seyit Rıza'nın evinde plan çizmiş..." Şahidin ifadeleri hakkındaki diyecekleri sorulduğu zaman inkâr etti. Seyitlerin ifadesi ve tahkikata göre Seyit Rızanın Ermeni bir propagandacı kullandığı tahakkuk ettirmiştir. Diğer şahitler de uyarı ile başlama yeri olan Pah nahiyelerini başı ve oradaki, karakollara baskın yapan aşiretler arasında bilhassa Demenan aşiretinin ve bu aşiretin reisi Cebrail ile oğlu Keko'nun oynadığı rolleri anlattılar."

Ulus gazetesi 16 Ekim 1937 tarihine Tunceli hadiselerinin failleri Elazığ ağır ceza mahkemesindeki sorguları hakkında da şöyle bahsetmektedir:

"Davada Seyit Rıza'nın başka bir harekete iştirak eden Yusufan aşireti reisi Kanber. Haydaran aşireti reisi Keko, Demenan aşireti reisi Cebrail, Kureyşan aşireti reisi Husso Seydo'nun ve bunların 30 küsur avanesi maznun (sanık) bulunmakta idi.

Müddei umumi bu reis ve avanelerinin Tunceli halkını isyana teşvik ve bilfiil isyana iştiraktan dolayı Türk Ceza Ka-nunu'nun 149. maddenin 2. ve 3. fıkralarına göre tecziye edilmelerini (cezalandırılmalarını) istiyordu. Aşiret reislerinin Munzur suyu kenarında Seyit Rıza ile toplanarak hükümet aleyhine hareket etmeye karar verdikleri ve bu kararlarını Munzur suyunda birer yudum içerek yeminle teyit ettikleri

316 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 317

muhtelif sormalarda ve maznunlardan Demenan aşireti reisi Cebrail'in kaçamaklı ifadelerinden anlaşılıyordu. Demenan aşiretinden birkaç silahlı şahsın da Kahmut köprüsünü yaktığını aşiret reisi itiraf etti. Mahkeme öğleden sonraya kaldı. Garbi (batı) Dersim'de Seyit Rıza ile diğer aşiret reislerinin suçları tespitinden mahkeme edilecektir.

Bugün öğleden sonra muhalefet hareketine iştirak eden bütün Dersim aşiretleri reisleri ile Seyit Rıza'ya tevhidden mahkemelerine devam edildi. Maznun mevkiinde elliden fazla reis ve avaneleri bulunmakta idi. Seyit Rıza'nın Hozat cumhuriyet müddeyi umumiliğine hitaben yazdığı mektuplar okundu.

O zaman cumhuriyet müddeyi umumisinin baki olan davetine niçin icabet etmediği sualine; Seyit Rıza hastalandığını ve korktuğunu söyleyerek tevillerde bulundu. Ağır ceza reisi, Seyit Rıza'ya Koçgiri isyanını yapan Alişer'i tanıyıp tanımadığını sordu. Seyit Rıza verdiği cevapta Alişer'i tanıdığını onun Koçgiri isyanına ait hatıralarını anlattı. Mahkeme birçok şahitlerin Seyit Rıza'nın aşiretinin Sin karakolu binasını bastığını ve telefon tellerinin bunlar tarafından kesildiğini söyleyen ifadelerin maznunlara sordu: Maznunların hepsi inkara sarak bu işi yapmadıklarını söylediler. Mahkeme çok alakalı saftaya gelmiştir. Celse vaktinin geç olması sebebiyle 18/10/1937 saat 9:00'a tatil

edildi ve 18/10/1937 Seyit Rıza'nın mahkemesine devam edilir. Bu olaylarla ilgili diğer şahitlerin ifadeleri dinlenir ve Seyit Rıza ile yüzleştiri-ilir. Dinlenenler arasında şahit olarak iki nahiyeye müdürü ve bir de şahit Seyit Hüseyin vardı. Şahadetlerini yaparlarken Haydaran aşireti reisi Kamber, Demenan aşiret reisi Cebrail,

Yusuf an aşireti reisi Kamber ve Kamber oğlu Fındık'ın Seyit Rıza'nın isyan hareketini idare ettiklerini ve bunların Mun-zur suyu kenarında hükümet aleyhine hareket etmek üzere and içtiklerini bildiklerini maznunların (sanıkların) yüzlerine karşı söyledikleri mahkeme öğleden sonraya bırakılır.

Öğleden sonraki Tunceli muhalefet hareketi mazunlarının Seyit Rıza ile diğer aşiret reislerinin de Kamber, Cebrail, Seyit Husso ile kırk dokuz avanesinin mahkemesine geç vakte kadar devam edildi. Bu celsede de birçok şahidin mazbut ifadelerini okunmasına devam edildi ve bir kısım şahitlerin ifadeleri alınmıştı. Şahitler arasında köy muhtarları da bulunmaktadır.

Şahitlerde Çölkürek köylü Hasan oğlu Hıdır ifadesinde Sincik dağında bulunan maktul Bahtiyar aşiret reislerinden Şahin Ağa'ya Seyit Rıza haber göndererek delikli taştaki karakolumuzu basmasını ve oradaki kuvvetlerini sürmesini emrettiğini söyledi. Başka şahitlerden İmindiri Hüseyin de ifadesinde isyanın ne suretle çıktığını ve toplantıların nerede ne suretle yapıldığını anlattı. Ve isyanı amil müşevvik reislerinin rollerini belirtti. Suçlular inkârda devam etmektedirler. Diğer şahitler de isyanın ilk başlama yeri olan Pah nahiyesini basan, oradaki karakollara baskın yapan aşiretler arasından bilhassa Demenan aşireti ve bu aşiretin reisi Cebrail ile oğlu Keko'nun büyük rol oynadığını anlattılar." 24/10/1937 Tan gazetesinde ise Dersimcilerin mahkemesi, "Bu dava suikaste uğrayan Tunceli'nin Dersim aleyhine açtığı davadır" başlığı ile şöyle bahsedilmektedir:

"Bugün cumhuriyet adliyesinin huzuruna çıkarılacaklar. Mahkeme salonunda mahşeri bir kalabalık var. Saat 2'ye

318 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 319

doğru etrafta bir kımıldanış seziliyor. Hakimler heyeti yerlerini işgal ediyorlar, bir yandan da suçlular getiriliyor, elliye yakın bir kafile celse açıldıktan sonra ilk olarak hüviyetler tespit ediliyor. Takat çoğu Türkçe bilmiyorlar. Bir tercüman tayini yapıldıktan sonra işe başlanıyor. Haydaran Reisi, makina gibi anlatıyor fakat hiçbir şeyden haberi yok. Hükümete karşı gelinir mi hiç. Demenan reisi de öyle. Kötülük edildiğini sadece işitmiş fakat el bandırmamış. Diğerleri de aynı nakaratı tekrarlıyorlar. Seyit Rıza bile bir şeylere dahil olmadığını ileri sürüyor. Bir şeyler olmuş bunları yalnız işitmek kabilinde biliyormuş. Bir iki defa kendisine kötü şeyler teklif edilmiş ama hiç birini kabul etmemiş. Hem böyle isyankâr hareketlere hiç karışılır mı imiş. Damadı da oğlu da her şeyden bihaber. Bütün kabileler kendisine düşman oldukları için ismini karıştırmışlar; bütün mesele bundan iba-retmiş.

İkinci celsede ise Yusufan aşireti reisi Kamber, Haydaran aşireti reisi, Demenan aşireti reisi Cebrail Tındık, Süleyman oğlu Musa, beyaz donuyla hazır. Çökük omuzlarıyla Cebrail oğlu Hasani Deli oğlu Abbas, Seyit oğlu Aslan, Seyid Rıza'-mn meşhur hizmetçisi Mırlo, hazır bulunurlar, yalnız bu celsede Seyyid Rıza oğlu Hüseyin ve damadı Memed Ali yok.

İlk olarak Yusuf oğlu Kamberin sorgusu yapıldı. 73 yaşında olduğunu, rençberlikle meşgul olduğunu söyledi evli olmadığını ve mahkûmiyeti de bulunmadığını ilave etti. Bundan sonra sıra Haydaranlı Kamber'e gelmişti. 96 yaşında olduğunu, babasının Ahmet annesinin Tatma olduğunu evli ve üç çocuğunun olduğunu anlattı. Sorgular devam ediyor. Demenan aşireti reisi Cebrail 95, Kıreyşan aşireti reisi

Hııso Seydo'nun 75 yaşında olduğunu anlattı. Sanıklar hepsi yaşılı görünme hevesindeler. O kadar ki Mirza oğlu Ali 75 yaşında olduğunu söyleyince reis ihtar ediyor. Doğruyu söyle diyor."

Sorgu bittikten sonra iddianamenin okunmasına geçiliyor. 28/10/1937 tarihli Ulus Gazetesi'nde: (...) "Cumhuriyet müdeyi umumisi B. Hatemi Şahanoğlu, bu iddianamesi ile bize Dersim meselesini bütün hususiyetlerini ihtiva eden bir vesika sunmaktadır. Dersim tarihinin içtimai ve adli bakımlardan dikkatle gözden geçirildiğini ispat eden iddianamenin ilk kısımları Mart 1937 hadisesini doğuran sebepleri çok güzel aydınlatmaktadır. Aşağıdaki satırlar ise muhalefetin kimler tarafından ve nasıl hazırlandığının neticeleri belirtilmektedir.

İsyanı hazırlayanlardan bahsederken baş tarafa Alişer'in ismini geçirmek lazımdır. Alişer, Zara'nın Ümraniye nahiyesine bağlı Ağızkır köyünde doğmuş ve şer için yaratılmış bir mahluktur. Büyük harpte Ruslara casusluk etmiş, birçok mahsun hanmanın (ocağını) söndürmüş ve sonunda Rus karargahına firar ederek işgal edilen Türk topraklarında yapmadığı melanet kalmamıştır. Mütarekeden sonra da Alişer, Seyid Rızanın himayesine iltica etmiş ve Erzincan, Sivas ve Dersim havalisinde (yöresinde) ika edilen çapulcu akımlardan başrolü ifa eylemiştir. Millî mücadele istiklal ordusu Çerkez Ethem'i tedip ederken ansızın taarruz eden Yunan kuvvetleriyle Birinci İnönü'de hayat memat döğüşüne girdiği sırada Türk tarihinde en buhranlı günlerinde Alişer'i yine Koçgiri isyanının başında Pontosçular'la birleşmiş ve milletin başına umulmadık gailleler çıkarmış görüyoruz. Mudanya mütarekesinden sonra Alişer ve Seyid Rıza artık

320 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 321

ayrı ayrı iki şahsiyet olmaktan çıkmış; çapul serkeşlik ve ihanet ruhunu temsil eden bir halita olmuştur.

Yüksek mahkemenin imtaç ettiği İzzettin İlter davasında geçen bu mevzua ait şayanı nefret tafsilatı kerrare (tekrara) lüzum görmem. Ne yazık ki isyanın ve hiyanetin bu ruhu habisi, ayak-landırıldığı son kıyamın ateşleri içinde canının vermiş, bugünkü hesap gününe yetişmemiştir.

Evrakı arasında çıkan iki vesika dosyadadır. Bunlardan biri İngilizlerle Büyük Kürdistan hakkındaki muhaberesine aittir. Diğeri de Büyük Harb'te (1. Dünya Savaşı, RZ) düşman kumandanından Dersim'de ikamet için aldığı vesikadır."

Alişer ile Seyit Rıza işbirliğinin ürünü olan bu ayaklanmanın iddianamesinde de ilginç bilgiler bulunmaktadır.

İDDİANAMEDEKİ SEYİT RIZA

İddianamede Seyit Rıza hakkında şöyle denilmektedir: "Seyit Rıza, Hozat'ın Sin nahiyesine bağlı Ağdat köyündendir. Seyit Rıza, Dersim'in seyidi, Yukarı Abasan uşağının da reisidir. Çok defa Viyalik'ta ve bazen de Sosan kaledeki evinde oturur. Dersim'e ait işler Viyalik'te görülür. Otur kalk emiri de Sosan kalede verilir.

Son fişegini sarf ettikten ve yanındaki avanesi de kısmen imha ve kısmen de dağılarak kendisini Sarıoğlan'da tek başına bıraktıktan sonra komşu vilayetlere kaçarken Erzincan köprüsünde yakalanmış ve yüksek mahkemeye mevcuden sevk edilmiştir. Suçlunun nefsinde cem ettiği Seyitlikle reislik haleti ruhiyesini isticabında (sorgulanması) verdiği ifadede sükûnetle okumak mümkündür. Seyit Rıza, Erzincan köprüsünden ge-

çerken vesika aranıp aranmayacağını uzun müddet tahkik ediyor, gelip gitmenin serbest olduğunu öğreniyor, fakat köprüye gelince jandarma nöbetçisi kendisini yakalıyor. Hüviyetini musırren (inatla) saklamasına rağmen yanındaki dürbünün üzerinde yazılı isminden şüpheyeye düşen vazifeşinas nöbetçi süngüsünü çekiyor, kendisini karakola davet ediyor.

Seyit Rıza'nın bu kısma ait ifadesinde izhar ettiği son temenniye tekrar ediyorum: "Jandarmanın süngü çektiğini rica ederim yazmayınız, kendisine bir zarar gelmesin... "

Seyit Rıza kendisine irad edilen her suale cevap yerine bir sualle mukabele ediyor ve kırılan desti, dökülen su imiş gibi kendi teviline göre bir kere teslim olduktan sonra artık sorguya, suale neden lüzum görüldüğünü bir türlü anlayamıyor ve muttasıl Ankara'yı sayıklıyor."

Suçlulardan Yusufan aşireti reisi Kamer'le Şeyhanlı Huso Seydo ve Haydaran reisi diğer Kamer yukarıda zihniyetlerini izah ettiğimiz tiplerdendir. İlk isyan hareketi Yusufan ve Demenan aşiretleri içinden başlamıştır. Demenan aşireti reisi Cebrail de bu isyanda Seyit Rıza'dan aşağı olmayan bir rol oynamış ve şahsen ve fiilen asileri sevk ve idare etmiştir. Yeni karakolun kaldırılmasını, mektebin yıkılmasını ve nahiyenin lağvedilmesini teklif eden şahıs budur. Bahtiyar aşireti reisi Şahin de nihayet kendi avanesinin gayız ve kin dolu tezahüratı arasında can vermiş o da diğer bir kısım emsali gibi hesap gününe yetişmemiştir. Bütün suçlara ait sübut delillerini esas hakkındaki iddiamızda ayrıca arz ve tafsil edeceğiz.

İsyanın sureti vukuuna gelince: Hükümet bir taraftan imar ve ıslah programı tatbik ve halkın talihini iyileştirmeye uğraşırken başta Seyit Rıza, Cebrail ve maktul Alişer, Şahin olmak üzere

322 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

suçlular da boş durmuyorlardı. 936 senesi kış mevsiminde hazırlıkla, kendi tabirleri veçhile yek diğerlerine "elçi" göndermekle, akla sığmaz ve hayalden geçmez uydurma propagandalarla meşgul oluyorlar. Bu uydurmaları kısmen suçluların, kısmen de şehitlerin ağzından muhtasaran nakletmekliğine yüksek mahkemenin müsamahasını dilerim: "Aşiret kadınları gündüzleri kocalarının geceleri karakol efradının olacaktı. Seyit Rıza'nın gönderdiği habere göre Sin karakolunda ihtiyar bir adama ağır tecavüzler yapılmıştır. Bahar gelir gelmez yeni açılan Sin karakolu ile Kahmut Karakolu, Elaziz'e kadar sürülecektir. Bu karakollar aşiretleri teçhiz için bir hazırlıktır."

Bir de Sosan kaleden elçilerle dört tarafa dağıtılan şaiyalardan bir misal alalım: "Atatürk'den bir mektup aldım. Dersim halkı fakir olduğundan, Cumhuriyet hükümeti de Dersim'i padişah zamanında idare edildiği gibi bırakacaktır. Abdullah Paşa'ya askerle yardım edilmeyecektir. Dersim nasıl isterse serbestçe hareket edebilir."

Bu propagandaların istenilen asabiyeti, hissiyatı tahrik ve tevlit etmediği görüldükçe daha büyük miyasta uydurmalar inşa ediliyor:

"Köylerdeki bütün halk bir yere toplanacak, bir sıraya yapılan evlerin içerisine tıklılacak, bu evlerin yalnız iki kapısı olacak. Kapılarda da birer polis bekleyecek, ekmek, odun ve keçiler için meşe yaprağı ve saire ihtiyaçlar vesika ile verilecek, halkın bütün kazandığı elinden alınacak ve her pazar gecesi Elazığ'da halkevinde tatbik olunan usul tatbik olunacak, mumlar sönecek, ilahere..."

RIZAZELYUT I 323

Bütün bu propagandaların sonunda, karlar erir erimez yeni yapılan köprülerin yıkılması, yeni karakolların da tahrip edilmesi tavsiye olunuyor. Ve Seyit Rıza tarafından halka korkmamaları ve büyük paşaların kendi yanma gidip gelmeye başladıkları bildiriliyordu. Asırlardan beri mistik telkinlerin tesiri altında yaşayan bir muhitte Sason kaleden çıkan bu saçmalara inanan çapulcular bulunabilirdi. Çapulcunun fikri masallarla, hurafelerle uyuşturulmuştu. Dersim'de nelere inanılmazdı?...

Seyit Rıza'nın Sosan kalesine yakın Vank isminde bir köyü vardır. Bu köyün müstahkem kilisesinde, alt tarafı gümüş savatlı üst tarafı altın yaldızlı tahminen iki kilo sıkletinde bir haç vardır. Bu hacın ortasında muhaddep bir cam içinde fındık tanesi kadar bir nesne vardır. Bu nesne İmam Hüseyin'in baş parmağının kemiğidir. Dersimli çapulcu başı sıkıştıkça bu haçtan istinabe için kiliseye girer, huzu ve huşu ile haçı öper; hamilinde, müşkilat çeken, kadınsız kalan mariz gene Vank'a gider. Papaza yalvarır ve haçı öper. Seyit Rıza bile hastalandıkça bu kiliseyi ziyaret etmiştir. Bir köy papazı kim bilir ne vakitten

beri bütün Dersim'e böylece haça tapmayı öğretmeye uğraşıyordu, izzettin İlder'in bir tahta kutu, bir çocuk takunyası ve bir de fener pili ile Dersim içinde yaptığı marifetleri burada nelere inanılabileceği-nin başka bir misali olmak üzere tekrar hatırlayabilir. Hâlâ "Erkan" ağacı tuhafliklarına inanan fikirsizler içinde Viyalıktan çıkan yalanlara kapılanların bulunması da mümkündür.

Bu propagandalardan sonra çapulcuların hissiyatım muayyen istikametlere tevcih edebilmek artık kolaylaştığından tasavvurdan fiiliyata geçilmiş ve cemaatların faaliyeti başlamıştır. Dersim'in isyan tarihi sadece bu cemaatların hazırladığı bir eser, bir çapul-namedir. Bu defa da isimlerini arz ettiğim altı aşiretin

324 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 325

murahasları evvela Haydaran aşireti içinde Kürpik'te toplanmışlardır. Kahmut köprüsünün yıkılmasına da burada karar verilmiştir. Bu karar 20-21 Mart 1937 gecesi Demenan, Haydaran, Yusufan aşiretlerine mensup silahlı eşhas tarafından infaz edilmiştir. Dersim kazanını, fakat bu defa devirmek için ilk defa kaldıranlar şarki Dersim'de Demenan-lılar olmuştur. Bu köprü yıkıldıktan sonra 25 Martta Kahmut ve Pah arasındaki telefon hattı kesilmiş ve Kahmut karakolunu takviye için gönderilen jandarma kuvvetine karşı neticesiz bir pusu tertip edilmiştir.

"Seyit Rıza bu neticeyi aldıktan sonra garbi Dersim'de de ilk hareket başlıyor. 26 Mart gecesi on kişilik bir grup tarafından Hozat'ın Sin karakoluna ateş edilmiş ve telefon hattı kesilmiştir. 27 Mart gecesi de dört kişilik Şeyhanlı ve dört kişilik de Bahtiyarlı çapulcunun iltihak ettiği kırk kişilik bir Abbas uşağı çetesi Sin karakolumuzu tekrar üç noktadan ateşe tutmuştur. Seyit Rıza 2 Nisan da Viyalık'ta kendi aşiretine mensup yüz kişilik bir toplantı yapmıştır. Kahmut köprüsü bu sırada tamir edilmiş ve kesilen telefon hatları yenilenmişti. Fakat çapulculuk kararından dönmüyordu. 4 Nisanda Uzun tarlada yapılan toplantıdan sonra Kahmut köprüsünün yeniden tahribine teşebbüs edilmiş ve doğu Dersim'de Demenanlı Cebraill'in kumandasında Nohut tepe, Köprü mevki ve Taht karakollarımıza baskınlar yapılmıştır. 26 Nisanda Askiser karakoluna ve 29 Nisanda batı Dersim'de Sin karakolundan çekilen efrada taarruz ediliyor. 29-30 Nisanda Palı hükümet binası yakılıyor. Ve eşyası yağma ediliyor. 4-5, 9-10 Mayıs geceleri Bahtiyarlı Şahin, Pulur karakolumuza tecavüz etmiştir. Tedib kuvvetlerimiz 14 Mayıs'ta asilerle temasa geçti. Tedib kuvvetine karşı da

aşiretler arasında bir mukavemet tesisi maksadıyla Seyit Rıza riyasetinde yapılan son cemaatHalvori cemaatıdır."

Bu sonucu cemaatin toplantıya daveti de diğerlerinde olduğu gibi tek bir ve kabul manasına birer tek şeker veya birer lokma ekmek, keçekülah göndermek suretiyle vuku bulmuş ve dağılırken de mukavemete ahdüpeyman manasına Munzur suyundan birer avuç su içilmişti,173

Bölgeyi Türkiye'den koparmak, eski düzeni sürdürmek amacıyla başlatılan bu ayaklanma; elbette ki 2. Dünya Savaşı'na hazırlanan Türkiye tarafından bastırılacaktı.

11 Eylül 1937 gecesi, Fırat köprüsü üzerinde jandarma tarafından yakalanan Seyit Rıza, sorgusunda; kendisinin hiçbir hata yapmadığını söylemiş;

"Düşmanlarım beni hükümete kötü bildirdi." diyerek başkalarını suçlamış; bu çocukça tavrı ile kendisini kurtarabileceğini sanmıştır. 22 Eylül 1937 tarihli Akşam Gazetesi'nde yer alan Seyit Rıza'nın ifadesinde inanılmaz bölümler vardır. Örneğin; o şöyle diyebilmiştir:

"Hükümet kovaladı, ben kaçtım, fakat tek kurşun atmadım. Bir gün çobanım tayyareye bir kurşun attı, onu hırpaladım."

İşte bir zamanlar ordu komutanları ile dalga geçen bir adamın yakayı ele verdikten sonra sergilediği tavır budur. Günümüzde mazlum ve kahraman haline

getirilmeye çalışılan Seyit Rıza; Tunceli halkının mahvolmasına yol açan Şark kurnazı bir bir derebeyi olarak tarihe geçmiştir.'

Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 306

326 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
1938 HAREKÂTI NEDEN YAPILDI?

Devlet; 1937 yılında isyanının elebaşısı Seyit Rıza'yı ve onun gibi etkili diğer 6 aşiret reisini asarak dersim ayaklanmalarına noktayı koymuş gibi gözüküyordu. Lakin; aşiretler sadece isyancı 6 boydan ibaret değildi. Ayrıca; bunlar bile tam olarak etkisiz duruma getirilememişlerdi. Bu durum, Kürtçülerin, 1937'de Dersim hakkının soykırma uğratıldığı iddiasının boş bir politik slogan olduğunu da ortaya koymaktadır. Seyit Rıza ortadan kaldırılmıştı ama derebeylik yaşamaya devam ediyordu. Aşiret reisleri halkı yine saldırılarda kullanmaya başlamıştı. Bunlar; saldırıları yeni silah elde etmek için askeri birliklere yöneltiyorlardı. 1937'deki askerî operasyon yüzünden bölgede kıtlık başlamıştı. Bazı saldırılar da yiyecek bulmaya yönelikti. Durum böyle iken 2 Ocak 1938'de Kör Abbas, Keçel ve Bal Uşağı aşiretlerinden bir çete; Akkaş mevkiinde askeri birliği pusuya düşürüp 7 jandarma erini öldürmüştü. Aynı çete Mercan Karakolu'ndan 2 jandarmayı da şehit edince Ovacık'tan jandarma taburu takip için görevlendirilmişti.¹⁷⁴

Durumu inceleyen 4. Genel Müfettişlik; Munzur, Merho, Mercan derelerini ve Kalan aşiret bölgesini kapsayan yerlerin boşaltılması gerektiğine karar verdi. Bunun için çevre illerden de kuvvet getirilmesi, ayaklanmayı sürdürenlerin ele geçirilip belli bir bölgede denetim altında tutulması planlanmıştı. Başbakan Celal Bayar, Tunceli'den gelen bilgileri değerlendiriyor ve 23 Şubat 1938'de, bölgede kargaşanın sürdüğünü; kış şartlarında baskına

RIZAZELYUT I 327

uğramamak için çok uyanık olunmasını İçişleri Bakanı'na bildiriyordu.

Genelkurmay Başkanlığı 21 Mart 1938'da yayımladığı emirde; "Bu yıl hazirandan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe karar altına alınmıştır." deniliyordu.¹⁷⁵

Hükümetin bölgede yeni bir harekâta başlayacağını bilen derebeyleri de karşı propagandaya başlamışlardı. Bunların halka yaydıkları iddialar özetle şöyleydi:

- Ağalar öldürülecek, sürülecek ve başsız kalan halkm da hayat ve namusu yok edilecektir.

- Haklarında yargının takipsizlik kararı verdiği kişiler ile beraatlerine karar verilenler, Tunceli Jandarma Komutanlığı tarafından takipleri bırakılan, cezaları ertelenmiş olan kişilerin bu durumu geçicidir...

- Hükümet kuvvetlerinin aramızda dolaşmadığı zamanlarda rahat idik. Şimdi birçok külfete boyun eğmek zorunda kaldık. Rahatımız ve menfaatimiz bozuldu. Asılanlar ve hapsedilenler gibi bizim de hayat ve hürriyetimiz tehlikededir. Bunun için birleşmek ve birlikte direnerek hükümetin burada yaptıklarını engellemek gerekir. Güç ve hareket birliği yapmazsak hükümet bizi ayrı ayrı kırar ve hepimiz mahvoluruz.

- Hükümet 1937 yılında pek çok para harcayarak Tunceli'nde harekât yaptı ve Tunceli ıslah olundu denildi. Bu yıl tekrar bir harekât yapamaz. Çünkü şimdiye kadar yaşadığımız tecrübeler göre, iki askeri harekât arasında birçok yıl geçer. Bunun için elimizde birkaç senelik fırsat ve zaman vardır. Biz bu za-

174 "Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları", s. 242

173 A.g.e., s.244

328 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

mandan faydalanarak elimizde bulunan az silahla fakat hep beraber direnmeye başlayalım. Teslim etmiş olduğumuz silahların yerine yenisini temin edelim ve askeri içimize sokmayalım.176

Dersim ağalarının kendi düzenlerini korumak için yeniden örgütlendikleri bu süreçte; devlet; askerî harekâtın yanı sıra ekonomik iyileştirmeler yaparak halkı kazanacak politikaları da devreye sokmuştu.

Askere saldıranların toplanması ve bölge dışına çıkarılması planlanırken; yasak olan yaylalara da itaatli halkın çıkması için düzenleme yapılıyordu. Ayrıca, Çemişkezek bölgesindeki hazine topraklarına yoksul insanların yerleştirilmesi, bunlara tapularının verilmesi işi de başlatılmıştı. Peri ve Paşavenk bucaklarındaki boş topraklara da yersiz yurtsuz olanların veya dağ başlarında kalanların yerleştirilmesi yürütülüyordu.

Bölge halkının ulaşımı için yeni yollar, köprüler, okullar, sağlık ocaklarının yapımı başlatılmıştı.

Hükümet; 1938 operasyonunun üç aşamada yapılmasını ve Ağustos sonunda bitirilmesini planlamıştı. Birinci aşama Mercan deresinin temizlenmesi olacak sonra da Merho Deresi ile Kalan deresinin temizlenmesi yapılacaktı.

1938 harekâtını, Naşit Hakkı Uluğ da izlemişti. Onun anlatımı şöyle: "Havalar açılınca asker Kalan bölgesine girdi, Demenlerle Haydarların bölgelerindeki döküntüleri topladı; ağaların kötülüğüne ve fesadına alet olmaktan bıkmış olan ve asırlardan beri onların zulmü altında inleyen halk, askere kılavuzluk ederek ağaları, azıllıları, onların yataklarını, yardımcılarını gösterdi ve yakalattı. Dersimli hürriyetin tadını tadıyor, in-

RIZAZELYUT I 329

sanlık havasını solumaya başlıyordu. Asker en yüksek dağlara çıkıyor, dereleri aşılıyor, mağaraları arıyor ve yörenin kötü unsurunu topluyordu, kalmış silahlar da böylelikle ele geçiriliyordu.

Bu bölgelerde harekât devam ederken, Koç ağaları ordunun gelip, halkı kendi ellerinden kurtaracağım anladılar, -Aktaşlı Hüseyin'in karısının gelip aşiret geleneğini tahrik etmesi üzerine- bir destekleme isyanı çıkarttılar, 19 Haziran gecesi Amutka karakolunu bastılar, Amutka'da bir irfan ocağı kurmak için bin bir güçlük içinde çalışan okul inşaatı ustaları da koşup karakola kapandılar. Karakolun basıldığı gecenin sabahı Elazığ'ın Vertetil havalimanından kalkan tayyareler Amutka karakolunun üzerinde uçuyor ve makineli tüfekleriyle etrafı sarmış olan haydutları tarıyordu. Arkadan seyyar jandarma geldi, karakolu kurtardı ve Koç bölgesi de baskı altına alındı.

Artık Dersim eski Dersim değildi, tayyare yarım saat sonra imdat isteyen herhangi bir noktaya varıyor, büyük kuvvetlerin gelişi de ertesi güne kalmıyordu. Devletin kuvvetle Dersim'in her yanına hâkim olması zamanı gelmiş bulunuyordu.

Kamutay 1938 yaz tatiline girerken o zamanki Başkan Celal Bayar iç meseleler arasında Dersim'e de temas ederek, bu yıl Dersim denilen işi kati surette tasfiye etmek için devletin bir tedbiri daha olduğunu ve ordumuzun Dersim havalisinde vazife alacağını ve genel bir tarama hareketiyle cezalandırma kuvvetlerine destek olarak bu meseleyi kökünden söküp atacağını söylemişti." Naşit Hakkı Uluğ'un yukarıda sözünü ettiği Celal Bayar'm konuşmasında söylenenler şöyle: "...Dersim meselesi

176 A.g.e., s.243

330 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Bu senenin dahili işleri noktayı nazarından size ehemmiyetle bahsetmeye değer bir mevzu vardır. O da Dersim meselesidir. Dersim'de bir ıslahat programımız vardır. Bu program yürümektedir. Yol, köprü, karakol ve mektep inşası suretiyle... Geçen sene Askerî harekât yapıldı. Bu bütün teferruatıyla herkesin malumudur. Bu sene içinde bu programa göre askerî harekâtın yürütülmesi lazımdır. Geçen seneye nazaran burada bu sene, daha fazla kuvvetlerimiz toplanmıştır, birkaç yerde de ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi sureti katiyede halletmek ve Dersim

denilen işi sureti katiyede tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır.

Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle ordu, Dersim için vazife alacak ve umumi bir tarama hareketiyle tedip kuvvetlerine müzahir olarak, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır, (bravo sesleri ve sürekli alkışlar) Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli Orta Çağ'a ait bir zihniyetle orada oturup şekavet yapmak istiyor. Mal çalacağız, diyor. Silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz, diyor. Vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım, diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır ki, Cumhuriyet böyle bir vatandaşı tanımıyor, (bravo sesleri, sürekli alkışlar) Cumhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyam muameleye tabi insanlardan müekkeptir. (bravo sesleri sürekli alkışlar) Bu hakikat anlaşılınca kadar, kuvvetlerimiz orada fiilen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan

RIZAZELYUT I 331

silahı teslim ederler ve cumhuriyetin emirlerine intiyad ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp deraguş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden bir sadayı, kendi menfaatlarına göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar, kudret de vardır, (alkışlar) Bu ikisinden birini intihap etmek, kendilerine aittir. Bilmelidirler ki şefkatimiz de kahrımız da boldur.

...Cumhuriyet, herkesin kalbinde ve fikrinde garantileş-miştir, hiçbir şeyden pervası yoktur. Birtakım, vatani hizmetlerden kaçmış, bedbahtlara diyoruz ki, geliniz, görünüz, sizin istemediğiniz, yadırgadığınız veyahut ilanet ettiğiniz rejim ne yapmıştır? Buna göğsümüzü kabartarak, iftiharla ilave edebileceğimiz diğer bir şey vardır: Eserimiz seyredelerken onlara diyoruz, sizi affettik...

İnkılâpçıların yapıcı kudretlerinin yanında bu da büyük bir faziletleridir. Bu fazileti, nadir meclisler, nadir inkılâpçılar elde edebilmişlerdir. Biz işimizde muvaffak oluyoruz. İdealimizin tahakkuk ettiğini görüyoruz. Günahları da affetmek zevkine mazhar oluyoruz, (alkışlar) Bunu Şefimizin gölgesine ancak Büyük Millet Meclisi idrak edebilmiştir, (alkışlar)

Arkadaşlar, af meselesinin ifade ettiği diğer bir mana daha vardır. O da memleketimizde Türk vahdetinin ve rejiminin çelikleşmiş olmasıdır. Bunu cihana göstermek istiyoruz. Affımızın bir gayesi de budur. Yoksa birkaç bedbahtı affetmiş veya affetmemişiz, bunun maddi hiçbir kıymeti yoktur.

Bizim Türk vahdeti üzerinde, daima hassas olduğumuzu söylersen, yanlış bir telakkiye uğramayacağına eminim.

332 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Kemalist rejim, bütün eserleriyle, bu milletin kalbinde, nasıl bir mevcudiyet olduğunu göstermiş ve bütün bir terakki amili olarak hepimizin ruhuna girmiştir. Prestij ediyoruz, seviyoruz.

Biz Kemalizm karşısında hangi memlekettten gelirse gelsin, hangi manayı ifade ederse etsin, ister sağ, ister sol, ne isterse olsun, herhangi yabancı bir cereyanı yadırgayan insanlarız. Bizim için esas olan şey, Kemalist rejimdir. Türk varidetidir. Türk milliyetçiliğidir, (alkışlar)"177 Başbakan Celal Bayar'ın TBMM'de yaptığı bu konuşmaya uygun bir operasyon yürütüldü:

"3. Ordu'nun almış olduğu bu vazife Genelkurmay Başkanımız yüce Mareşalin (Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, RZ) de hazır bulunması ile Ordu Müfettişi Orgeneral Kâzım Orbay'ın sevk ve idaresi altında iki safhada yapıldı. Bütün Dersim, gayet ciddi bir surette tarandı. Bu harekât olurken ben de Tunceli'de bulundum. Aşiret reisleri ve ağaları, fesatçı Seyitlerle elebaşları tutuldu, Dersim'den çıkarılarak batıya yollandı. Ordunun yüksek bir gayret ve tam bir muvaffakiyetiyle başardığı bu harekât, bundan sonra Tunceli'de genel ve toplu eşkıyalık niteliği taşıyacak herhangi bir harekâtın olması ihtimalini kökünden sildi. Dersim artık kurtulmuş ve kurtarılmıştır. Dersimde asker ayağı basmamış, subayın ve komutanın zekâ ve enerjisinin temas etmemiş olduğu bir nokta kalmamıştır. Ordu bu büyük hizmetiyle de Türk milletininsonsuz teşekkürüne bir kere daha layık olmuştur."

Halk Uyarıldı

Dersim'de başlatılan ikinci harekât sırasında; Dersim halkı, uçaklardan isyan bölgelerine atılan bildirilerle uyarılmıştı. 14 Ağustos 1938 yılında İkinci Tunceli Harekâtı sırasında 4. Genel Müfettişlikçe yayımlanan bildirge şöyle:

'... Ovacık kazasının Lertik, Mercan ve mntıkalarında oturan Kalanlı halkı!

Halkı fukaralıktan ve cahillikten kurtarmak için hükümetin Tunceli'de yapmakta olduğu iyi işleri her gün öğreniyorsunuz. Bu güzel ve hayırlı işleri kendi menfaatleri için zararlı sanan bazı boş kafalı zalimler, içinizden bir kısım cahilleri yalan ve iftiralarla kandırarak Mansur uşağı köyünde ve diğer köylerde, askere tüfek sıkmak ve masum halkın mal ve davarlarını zorla almak gibi suçlar yaptırıldılar. Bu suç yüzünden cahilleri hükümetten uzak bulundurmak suretiyle fakir fukaranın canını, ırzını ve malını kendi keyifleri için istedikleri gibi kullanmak istediler. Bu sebeple hükümet zalimlerin zulümlerine son vermek, masum halkı onların elinden ve şerrinden kurtarmak için asker getirmiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki 4 tarafınızı asker sarmıştır. Ve harekete geçecektir. Maksudumuz yalnız suçluları ve bilhassa elebaşları us-landırmaktır. Bunun için:

1-Zorla ve cahillikle, düşünmeden suç yapmış olanlar, canlarını çoluk ve çocuklarını kurtarmak için hükümetin adaletine güvenerek gelip teslim olmazlarsa gönülleri ile suç yapmış sayılacaklarından behemahal takip edilecek ve ele geçirileceklerdir. O zaman çok ağır ceza göreceklerdir.

177 "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi", s. 101

334 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

2-Bu suçlular, kendilerini zorla felakete sürükleyenleri, ölü veya diri yakalayıp hükümete veya askere teslim ederlerse cezadan kurtulmakla beraber mükâfat da alırlar.

İçinizde suçsuz olanlar çoktur. Asker suçluları ararken bu suçsuz halkın zarar görmemesi için suçlulardan ayrılıp çoluk çocukları ile beraber Pülür'deki kaza merkezine gelsinler. Hükümet geçen senelerde olduğu gibi bunlara da şefkatini esirgemeyecektir.

3. Hükümetin bu son sözünü yerine getirmeye mani olanların günah ve vebali kendi boyunlarında kalır." ikinci Tunceli harekâtı sürecinde 4. Genel Müfettişlikçe yayınlanan başka bir bildirmede de şunlar söyleniyor:

"Gözünüzle görüyorsunuz ki askerlerimiz Bobyezbaba, Koz Dağı, Dolubaba, Azizabdal ve Zel Dağını tutmuş, her taraftan ve yakından sizi çember içine almıştır. Tayyarelerimiz de üstünüzde dolaşıyor. Ve ne yaptığınızı görüyor. Birkaç akılsızın yalan sözlerine kanarak onlara uydunuz. Evinizden, tarlanızdan ayrılarak, korku, heyecan, zahmet ve ıstırap içinde sefil ve aç bir halde çukur yerlere ve havasız mağaralara çoluk çocuk ve hayvanlarınızı götürdünüiz. Açlık ve sıkıntıdan bunlar arasında hastalık çıkacaktır. Bu yerlere sığınmakla takipten kurtulacağınızı sandınız. Kahraman askerlerimiz güvendiğiniz dağları aştı ve her tarafa girip çıktı. En son sığındığınız yerlere girmek için hazırdır. Fakat devlet, evlatlarına kızmaz. Onlara hiçbir zamana fenalık yapmak istemez, itaatsizlik yapan evladını döverken de yüreği acır. Sizin de yaptığınıza nedamet ettiğinizi ve pişman olduğunuzu biliyoruz. Sizi felakete sürükleyenlere kızdığınızı ve beddua ettiğinizi işitiyoruz. Size ve bilhassa çoluk çocuğunuza

çok, hem pek çok acıyoruz. Bu azaptan ve felaketten kurtulmak için yegâne çare devletin kucağına dehalet edip gelmektir. Akıllı olanlar bu işe hemen giriştiler ve şimdi, Erzincan'da, Pülümür'de, Nazimiye'de, Mazgirt'te ve Ovacık'ta rahat ve huzur içinde oturuyorlar. Bugünkü perişan halinize son verip takipten ve ağır

cezadan kurtulmak istiyorsanız, işte size son nasihatimizi ve şefkatli sözümüzü tekrarlıyoruz. Eğer çoluk ve çocuğunuza acıyorsanız siz de bizim gibi düşünürsünüz ve yaparsınız. Gelip dehalet edenler (teslim olanlar) ıstırap ve zahmetten kurtulurlar. Gelmeyenlerin üzerine askerlerimiz yürüyecek ve tayyarelerimiz uçacaktır.

Kurtuluş ve selamet yolu devletin kucağına iltica edip şefkat istemektir. Hükümete ve askerlere çabuk dehalet ediniz ve sefaletinize son veriniz. Dehalet edenlere (teslim olanlara) iyi bakılması için emir verilmiştir.

Koçuşaklılar birkaç cahilin yaptığından çabuk pişman oldular ve hükümetin şefkatine dehalet ettiler ve takipten kurtuldular. Şimdi köylerinde rahat oturuyorlar. Eşkiyalığa karışmamış olanlar köylerinde işleri ve güçleri ile meşgul bulunuyorlar. Bu akıllı Tuncelililer hali hepinize örnek olsun"178

Bu uyarıların ve çağrılarının sıradan halk üzerinde pek fazla etkili olması mümkün değildi. Çünkü onlar; derebeylerinin elinde bir oyuncaktan farksızdılar.

Trajedi şu idi: Dersim'in suçsuz insanlarına iki tüfek yöneltildi: Birincisi devletin tüfeği idi; ikincisi ise derebeylerinin tüfeği. Derebeylerinin emrindeki kitlenin kaçıışı yoktu; ölecekti-
1/8 Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, s. 337

336 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ler. İsyan etmeseler; reisler öldürecek; isyanda yer alsalar asker öldürecek... İkinci ayaklanma, tam da böyle oldu...

İkinci ayaklanmayı bastıran hükümetin başında Celal Bayar bulunuyordu. Celal Bayar; İttihat ve Terakki'nin öncü isimlerinden birisiydi. Ekonomide liberal olmasına karşın; dersim isyanını bastırmada şahinleşmişti. Üstüne üstlük; bölgedeki derebeylerinin (ağa-aşiret-reisi-seyyit) Alevi olması; subaylara psiko- • lojik olarak daha rahat silah kullanma hakkı sağlıyordu.

Bu süreçte artık Kemal Atatürk'ün hastalığı iyice ağırlaşmıştı ve süreci kontrol edebilecek durumda değildi. Böylece; onun Alevilere karşı olan koruma kalkanı da ortadan kalkmış durumdaydı.

Bu operasyonun yürütülmesi ile Şeyh Sait isyanının bastırılması karşılaştırıldığında gerçek daha net ortaya çıkar. Şeyh Sait operasyonunda sivil halka dokunulmadığı halde; Dersim'de özellikle 1938 harekâtında halktan pek çok insan öldürülmüştür. Osmanlı artığı kadroların bilinçaltındaki düşmanlık yüzünden; kumandanlık seviyesinde olmasa da alt rütbeli subayların acımasız davrandıkları; Dersimlilerin anılarından anlaşılmaktadır. Çünkü isyancı reislerin baskısı ve yaratılan hükümet korkusu ile siviller de dağlara çekilmişler; asker karşısında hedef haline gelmişlerdi. İşte, silahlı milisler ile mücadele eden askeri birlikler; dağların kovuklarında buldukları bu insanları da hedef almışlardı.

RIZA ZELYUT I 337

YABANCI BASINDA İSYAN

Tunceli'deki ikinci operasyon da aynı biçimde gazetelere fazla yansımamıştır. Lakin bu operasyonlarla ilgili olarak yabancı basında haberler çıkmıştır.

1937 yılı Eylül başında yurt dışına kaçan Baytar Nuri; Suriye'de iken ikinci operasyonla ilgili olarak bölgedeki gazetelere yansıyan haberleri de derlemiştir. Onun aktardığı bazı haberler;179 Dersim'deki durumun, 1938 yılında da bir ayaklanma manzarası gösterdiğini ispat etmektedir. İşte o haberlerden bazıları şöyledir: "Samda çıkan «El-İhbar» gazetesi, 13 Temmuz 1938 gün ve 419 sayılı nüshasında Londra'dan aldığı, tercümesi aşağıda yazılı haberi neşretmişti:

"Türkiyede Kürt isyanı şiddetlendi, Kürtler, Türk kıtalarına hücum ettiler ve inhizama (bozguna) uğrattılar." başlığı altında:

Londra – Düski gazeteler, Türkiye'de Dersim mntıkasında şiddetli isyanların çıktığını muhtelif menbalardan (kaynaklardan) aldıkları malûmata binaen yazıyorlar. Kürtler Türk kıtaatına hücum ederek inhizama uğrattılar. Türklerden birçok yaralı ve ölü vardır. Bazı kanaata göre, işbu isyanlar Rusya'nın para ve silahlarıyla beslenmektedir. Bu isyanı bastırmak için Türkiye hükümeti büyük askeri kuvvetler göndermiştir.

Kürdisinin umum mıntıkalarında beyannameler neşredilerek bütün Kürtler ittihadı davet edilmekte ve Türk boyun-

179 Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihinde Dersim", İstanbul 1992, s. 307'den başlayarak.

338 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

duruğundan kurtulmak için çarpışmaları istenmektedir, diyordu.

Beyrut'ta çıkan Errabitat-Eşşarkiye gazetesinin 30 Temmuz 1938 gün ve 623 sayılı nüshasında «Dersim mıntıkasında şiddetli muharebeler» başlığı altında şu haber veriliyordu:

"Atina- Türkiye'den gelen haberlere göre, Dersim mıntıkasında on günden beri şiddetli muharebeler devam etmektedir. Birçok kabileler harbe iştirak etmişlerdir. Türkiye hükümeti muharebelere büyük askeri kuvvetler göndermiş ve hatta bu kuvvetlere top, uçak, projektör ve büyük tanklar iştirak ettirmek zorunda kalmıştır. Kürtler bu kuvvetlere toptan hücum etmişlerdir. Türkler, Dersim Kürtlerini Dersim dağlarında muhasara etmeğe muvaffak olamamışlardır." Şam'da çıkan Elifba gazetesinin 4 Ağustos 1938 gün ve 5252 sayılı nüshasında "Dersimde Kürt isyanı" ve "Türkiye Başvekilinin tasrihatı, isyanın mevcudiyetini isbat ediyor" başlığı altında: "Havlı zamandan beri, telgraf ve cihan ajansları haberleri mütemadiyen Türkiye'nin Dersim mıntıkasında Kürt harekâtından bahsetmektedirler. İsyân yeniden baş göstermiş olduğuna ayrıca işaret edilmektedir, hal bu ki Türkiye hükümeti böyle bir halin vukuunu resmen yalanlamaktadır. Geçen yıl, bu isyanların bastırıldığı bildirilmekte ve Dersim'de emniyet hüküm sürdüğü ilave edilmekte olmasına rağmen, dünkü gün Türkiye hükümet reisi Celal Bayar'ın Türkiye Millet Meclisi'nde yaptığı ve radyolarla yayınlanan beyanatına göre; Ankara hükümetinin şimdiye kadar isyanı bastırmağa muvaffak olamadığı ve hakikati umumi efkârdan gizlemiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü Hükümet Reisi, Kürdistan mıntıkası-

RIZAZELYUT I 339

sında büyük askeri manevralar yapılacağını ve Dersim'de son günlerde çıkan isyanları bastıracağım ve bu maksatla üç büyük ordunun hemen Dersim'e gönderileceğini bildirmekle beraber, bu orduların tank ve uçaklarla mücehhez bir durumda manevralara iştirak edeceğini tasrih etmiştir. Bu dehşetli tasrih, halka hakikati açıklamış ve Dersim'de isyanın mevcut olduğunu itirafıyla beraber, durumun pek tehlikeli olduğunu da isbat etmiştir."

Şam'da çıkan El Amel-El Kavmi gazetesinin 7 Ağustos 1938 gün ve 52 inci sayısında İstanbul, Atina ve Bağdat muhabirlerine atfen verdiği aşağıdaki haberler meselenin önemini açıklamaktadırlar:

"Tehlikeli anlaşmalar: Kürtler, Türk ordularına hücum ederek bir kısmını mağlup ettiler. Bu sebeple Irak, İran ve Türkiye birbirlerine yardıma karar verdiler."

İstanbul- Kürt isyanı şiddetlendiğinden, Dersim'e 3 kolordu Türk askeri daha hareket etmiştir, isyanı bastırmak için yeniden muharebeler başlamıştır.

"Atina- Şiddetli sansüre rağmen, aldığımız mevsuk ve değerli malûmata göre; Dersim kürtleri, Dersim dağlarında Türk kuvvetlerini kırmışlar ve birçok silah, cephane ve zahire iğti-nam etmişlerdir. Bu muzafferiyet üzerine, bitaraf kalmış olan kabileler dahi kadın, kız ve hatta çocuklarıyla harbe iştirak etmişlerdir. Türkiye hükümeti orduya mütemadiyen yardım göndermektedir."

"Bağdat- Kürt fitnesini bastırmak üzere Hamit Şapcı kumandasındaki askeri kıtalar Beşter mıntikasına gönderilmiştir. Üç devlet hudutları arasında Kürt isyan hareketinin genişlememesi

340 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

için karşılıklı tedbirler alınması hususunda Irak, İran ve Türkiye hükümetleri aralarında müzakereler cereyan etmektedir."

Şam'da çıkan ve o zaman hükümetin yarı resmî organı olan «El Kabes» gazetesinin 13 Ağustos 1938 gün ve 1470 sayısında Atina muhabirine atfen verdiği aşağıdaki haberi: "Dersimde Kürt isyanı canlandı

Hükümet manevralar bahanesiyle ordular gönderiyor." "Atina- (Şark - El- Arabi)- Şiddetli sansüre rağmen, Türkiye'de çıkan Kürt isyanı hakkında kıymetli malûmat alınabilmiştir, Yeni ve büyük kuvvetler yeniden Dersim üzerine, gönderilmiştir. Türkiye hükümeti telaş içindedir. Kürt isyanını bastırmak maksadıyla, Türkiye hükümeti yıllık askeri manevralarını Dersim mıntıkasında yapmağa karar vermiştir. Bu hal Türk hükümetinin askeri, siyasi ve mülki makamlarının, ne derecede korkunç bir durumda bulduklarını ve Kürt isyanının ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Bu manevralar vasıtasıyla güdülen amaç, isyan mıntıkasının temizlenmesi olduğunu hükümet itiraf etmiştir. Alınan son haberlerden anlaşıldığına göre; Türkiye hükümeti Kürt memleketinde toplumsal bir devrim yapabilmek için hiç bir karar almağa, muvaffak olamamıştır."

Yakın Şarkın en önemli gazetelerinden olup Beyrut'ta yayınlanan Fransızca L'Orient gazetesi de, 7 Ağustos 1938 tarih ve 26 sayılı nüshasında şu makaleyi yayınlamıştı: "Kürt İsyanı 13 Yaşında"

İhtilal hareketinin muharriki olan Şeyh Sait asıldı, fakat savaş asla durmadı.

Kürt isyanı 13 yaşındadır. On üç yıldır Kürt halkı silahını terk etmemiştir. Muş ovalarından Ararat'a, Dersim dağlarına

RIZAZELYUT I 341

kadar, Kürt aşiretleri küçük guruplar halinde Türk alaylarına karşı mukavemet etmektedirler. İsyan bastırılmamıştır, fakat Türk Genel Kurmayı onu bastırmağa karar vermiştir. Ankara'nın bu baptaki kararını önde gelenler teyit etmektedir:

İstanbul, 2 Ağustos. -Kürt mıntıkasında yapılmakla olan manevralara muvazi olarak, Kürtlerin sık sık isyan etmekte olduğu Dersim mıntıkasında zuhur eden yeni karışıklıklara karşı tenkil tedbirleri alınacağını Başvekil haber vermiştir. Birçok tank ve uçaklarla takviye edilmiş üç kolordu derhal hareket edecektir." Görüldüğü gibi Batılı ülkelerde; Dersim isyanı Kürt isyanlarının bir parçası gibi gösterilmektedir. O dönemlerde; bu bakış açısının bir temenni olduğunu hatırlamakta yarar vardır.

KOMÜNİSTLER DERSİM İSYANINI NASIL DEĞERLENDİRDİ?

Bugün; Seyit Rıza'nın başlattığı son Dersim ayaklanmalarını bir özgürlük arayışı veya haksızlığa karşı başkaldırı gibi göstermeye çabalayanların; olayları tam anlamıyla çarpıttıklarını dönemin belgeleri ispat ediyor. Bilinmelidir ki Dersim'de Seyit Rıza'nın yürüttüğü ayaklanma hareketi; Avrupa'da da çok yankı buldu. O dönemdeki komünistlerin üst fikir örgütü Komünist Enternasyonal, Dersim ayaklanmasını değerlendirdi ve bu görüş de Komüntern belgelerinde yer aldı. Dersim isyanı ile ilgili olarak 29 Temmuz 1937 tarihli Komüntern'in yayın organı Rundschau'da şunlar yazılıyor:

"iki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerin yeni bir gerici ayaklanması-

342 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 343

nı bastırmakla uğraşüyor. Feodal unsurlar, Kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır. Bu bölgeye, geçtiğimiz yıl Tunceli adı verilmişti. Dersim'in hakim katmanları, yürürlükteki yasalara rağmen, kendi yasadışı ayrıcalıklarını koruyabilmişlerdir.

Halk Partisi (Kemalistler), iç pazarın genişletilmesini isteyen ulusal burjuvazinin baskısıyla, geçen yıl cumhuriyetçi devletin bütün ağırlığını ortaya koyarak bu çağdışı duruma bir son vermeye karar verdi. Özel bir yasa çıkartarak, ölüm cezalarını onaylamak da içinde olmak üzere geniş olağanüstü yetkilerle donatılmış askeri bir yönetimi, bu kendi başına buyruk vilayette Büyük Millet Meclisi'nin yerine, iş başına geçirdi. Amacı, göçebeliğe son verme ve aşiret reisleriyle (şeyhler, beyler, ağalar ve seyitler) onların kiralık adamlarının

Batı Anadolu'nun modernleşmiş vilayetlerine sürme hedefini güden bir reform planını zorla uygulamaktı.

Basında çıkan haberlere ve Başbakan İnönü'nün Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmaya göre, başlangıçta, yani Nisan ayında, nüfusu en az yüz bini bulan halkın aşağı yukarı 25-30 bin kadarı hükümetin aldığı bu önlemlere karşı isyan etmiştir. Ancak isyancıların büyük bir kısmı, gelen baskılar karşısında geriledi ve askeri yönetime teslim olmayı yeğledi. Bugün hükümetin askeri kuvvetlerine karşı koyanların sayısını, ancak on bin civarında olduğu sanılmaktadır.

Dersim vilayeti Türkiye'nin doğusunda yer almakla birlikte, sınırlara oldukça uzaktır. Bölgenin tümü 6300 km. kare kadar olup, burada 75 bin ile 100 bin nüfuslu göçebe bir halk yaşar. Toprağın ancak yedide biri ekime elverişli olduğundan,

ana iktisat dalı hayvancılıktır. Halk, hiçbir yönden bir bütün oluşturmamaktadır. Sayısız aşirete bölünmüştür ve aynı zamanda din ve ırk bakımından da parçalanmış durumdadır. Bununla birlikte halkın çoğunluğu, Zaza aşiretindedir.

Dersim, son derece dağlık bir bölgedir. Sarp ve uçurumlu dağların yükseklikleri, çoğu kez dört-beş bin metreyi bulur. Arazinin bu yapısı ve doğru dürüst ulaşım yollarının bulunmaması, eşkıya çetelerinin barınaklarına ulaşmayı hemen hemen olanaksız kılmaktadır. Bu durum, askeri harekâtları da güçleştirmektedir.

Bugüne kadar Dersim, Türkiye'nin ulusal ekonomisinin dışında kalmaktaydı. Az gelişmiş olan ticaret, tamamen aşiret reislerinin ve onların adamlarının aracılığıyla yürütülüyordu. Öyle ki, başka bir vilayetten hiçbir tüccar, Dersim'de iş yapmayı göze alamazdı, çünkü mahalli mütegalibenin silahlı çeteleri tarafından haraca kesilmesi veya yağmaya uğraşması kesin gibi bir şeydi. Bu çeteler bununla da kalmaz, barışçı komşu köylere yağma seferleri düzenlerdi.

Dersim'de devlet otoritesi sadece kağıt üzerinde kalıyordu. Feodal aşiret reisleri, her fırsatta, devleti hiçe sayarlardı. Devletin Dersim'de askerlik yükümlülüğünü gerçekleştirmesi ve yasal vergiler toplaması bugüne kadar mümkün olmamıştır. Bu iki sorun, daima, şeyhler ve ağalar tarafından toptan hallediliyordu. Ağalar, kendi yönetim ve yargı yetkileri altında bulunan ahalden işlerine geldiği gibi vergi alıyor ve bunun ancak küçük bir kısmını hazineye devrediyorlardı. Bölge gençlerinin büyük bir kısmı, askere gidecek yerde, aşiret reislerinin muhafız birliklerine fedai olarak giriyor, yani aslında eşkıya çeteleri oluşturmuyorlardı.

344 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 345

Bu şartlar altında, Dersim tarihinin ayaklanmalarla dolu olması, şaşılacak bir şey değildir. Ayaklanmalar, padişahlık zamanında, Meşrutiyette ve Jön Türk hareketi sırasında olduğu gibi, bugünkü Cumhuriyet idaresi altında bile hemen hemen hiç aralıksız süregelmiştir.

Bugün, Kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Kemalist Hükümet, Büyük Millet Meclisi'nde şu önlem kararlarını aldirmayı başarmıştır:

1. Aşiretler, bundan böyle tüzel kişiliğe sahip olmayacaktır. Bu karara aykırı tüm kararların, belgelerin ve hükümlerin hiçbir geçerliliği yoktur.
2. Aşiret reisinin, beyin ya da şeyhin tüm yetkilerine son verilmiştir.
3. Aşirete ait olan ve aşiret reisleriyle, beylerin ve ağaların, aşiret adına, kendi mülkiyetlerinde bulundurdukları bütün taşınmaz mallar-mülkiyetleri hangi resmî belgeye, karara ya da geleneğe dayanırsa dayansın -devletin mülkiyetine devredilecektir.

İsyanın arifesinde tapu kadastro idaresi, feodal aşiret reislerinin elinde bulunan halka ait malların incelenmesi ve saptanmasına ilişkin hükümet önlemlerini uygulamaya başlamıştı. Bu durumda feodalizm, kendi yasadışı egemenliğinin iktisadi temellerini yitirme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu hissetti. İşte, özellikle bu önlem, isyana yol açan neden olmuştur.

Kitleleri kendi peşlerinden sürükleyebilmek için feodal unsurlar, hükümetin silahlı kuvvetinin zayıf olduğu

lafını yaydılar. Yayıdıkları söylentiye göre, hükümet, ayaklanmayı bastırmak için silahlı birliklerini göndermeye cüret ettiği takdirde, İngilizlerle Fransızlar Türkiye'ye hemen savaş açacaklardı. Ayrıca Arapların da isyancılardan yana olduğu şeklinde haberler çıkardılar.

Feodal unsurlar kamuoyunu bu şekilde hazırladıktan sonra birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve Genel Müfettiş'e (General Abdullah Alpdoğan-RZ) yazılı bir açıklama göndererek idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere utanmazca şartlar ileri sürdü. İstedikleri şey, hükümeti; feodal yöneticilerin zorbalığa dayanan keyfi rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı.

Şu anda askeri harekât bütün hızıyla sürmektedir. Çok sayıda uçak filosu bu harekâta katılıyor. Mücadelenin nasıl sonuçlanacağı şimdiden bellidir." (...)

Görüldüğü gibi; 1937 yılında dönemin devrimci aydınları bu isyanı derebeylerinin gerici bir hareketi olarak damgalamışlar-dır. Sadece bununla kalınmamış; Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede yürüttüğü operasyonun da devrim hareketinin devamı olduğu vurgulanmıştır. İşte Dersim olaylarının özü ve özeti bu saptamada netleştirilmiştir.

Komüntern Belgelerinde Türkiye-3: Kürt sorunu, s.66

346 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ KEMALİST AYDINLARIN GÖZÜYLE DERSİM İSYANI

Bölgede ortaya çıkan olaylara; Ankara'daki aydınların nasıl baktığını ortaya koyan en önemli çalışma 1938 yılında yazılmış olan "Tunceli Medeniyete Açılıyor" isimli kitaptır. Naşit Hakkı Uluğ'un bölgeyi iki kez gezerek yaptığı bu çalışma, az çok devletin bakış açısını da dile getirmektedir. Dönemin aydınları; Kürt ayrılıkçılığının ülke için tehlike yarattığını bildiklerinden; sorunu Kürtçülükle ilişkilendirmemeye gayret etmişlerdir. Yine doğrudan doğruya Aleviler suçlanmamıştır. Lakin; Alevi geleneklerinin şiddetle eleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle de bölge halkına karşı düşmanca bir bakış olduğu söylenebilir. İşte bu bakış açısının; askeri harekâta etkili olduğunu söylemek mümkündür. Harekâtı yürütenlerin Osmanlıcı-Sünni gelenekten geliyor olmaları; onların 1938 operasyonlarında sivil halka karşı acımasız davranmalarında etkili olmuş gözükmektedir. Naşit Hakkı Uluğ; Dersim operasyonlarını şöyle özetlemektedir:

"İnönü, üç yıl önce, bir doğu seyahati yapmıştı. Doğu illerimizde büyük imar ve medenileştirme hareketinin hızlanıp programlaşmasına esas olan bu kutlu gezide, büyük devlet adamı Dersim'in ortamını da gördü. İnönü, Dersim işini en gerçekçi bir gözle bir kere daha inceledi; Erzincan'a geldiği zaman Dersim'in medenileştirilmesi üzerindeki kararının ana hatları belirmişti. İnönü'nün, yıllarca büyük bir ısrar ve önemle takip ettiği politika neticesinde demiryolu inşaatının Doğu'ya doğru ilerlemesi sayesinde doğu vilayetlerimizin imar ve bayındırlığı için dev adımlar atılacak günler artık gelmiş bulunuyordu.

RIZAZELYUT I 347

Türk inkılâbının tarihe geçecek büyük belgelerinden bir belli başlısı niteliğinde olan İnönü'nün "Doğu Seyahati Raporu" Dersim'in de medenileştirilme ve imarı esaslarını tespit eden bir eserdir. İnönü Doğu'dan dönünce, bu memleket çapındaki kararlarını uygulamak için liyakatinden emin olduğu vatan çocuklarına vazifeler verdi; Kâzım Orbay ve Abdullah Alpdoğan Dersim'i baştanbaşa dolaşmak ve verilen direktiflere göre Dersim'in medeniyete açılması için lazım gelen tekliflerle Baş-bakan'm önüne gelmek vazifesini aldılar. İki komutan, Doğu'ya gittiler, 1. Genel Müfettişle görüştüler, Dersim'i gezdiler, halkı dinlediler,

araziyi, kasabaları, köyleri, yolları yeni baştan incelediler, dönüp geldiler ve İnönü'ye görüşlerini sundular.

Bunun üzerine verilen karar özetle şu oldu:

Dersim'de bir vilayet kurulacaktır, vali aynı zamanda bu vilayetin komutanı olacaktır. Dersim ve yöresi bir genel müfettişliğe bağlanacak ve bu vali ve komutan aynı zamanda genel müfettiş olacaktır. Dersim imar edilecek ve medenileştirilecektir.

Bu kurtarıcı hareketin büyük şehirlere, medeni tesislere ve kültür ocaklarına dayanması lazımdır. Büyük şehrin kültür, sağlık ve vasıta bakımından oynayacağı rol de büyüktür. Elazığ demiryoluna bağlanmıştır; imar, demire, çimentoya ve yapıcı insana dayanacağı için burası bu kutlu hareketin üssü olacaktır. İdari bakımdan ihtiyaçlar, bu müfettişliğin kuzeyde Erzincan'a ve güneyde Elazığ'a hâkim olmasını icap ettirir.

Hükümetin teklif ettiği bu esaslar, Büyük Millet Meclisince kabul edilerek Tunceli kanunları derhal uygulamaya kondu, 4. Genel Müfettişlik ve Tunceli Vali ve Komutanlığı vazifesi Korgeneral Alpdoğan'a verildi (4 Ocak 1936).

348 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZA ZELYUT I 349

Genel Müfettişliğin ilk vazifesi Dersim'e hâkim olmaktı. Dersimin içine girip yerleşmek için yol ve köprü yaptırmak lazımdı; köprünün yakılmaması ve yıkılmaması için de beton olması şarttı.

Dersim'in coğrafyasına göre bu köprülerin Murat üzerinde Pertek'te, Palu yolu üzerinde Külüşür'de, Çabakçur, Uhi ve Mazgirt yolu üzerinde Bağın'da, Dersim'in içinde Mazgirt yolu üzerinde Şeyhsu'da ve Hozat yolunda Singeç çayı üzerinde yapılması lazımdı. Bu köprülerle Dersim'e girilebilir, Elazığ-Pertek, Pertek-Mameki, Pertek-Hozat-Pülür yolları ile Dersim'in içinde yürümek mümkün olurdu. Bağm-Mazgirt, Pah-Nazımiye yolları da lazımdı.

Dersim'in içinde hükümet konakları, kışlalar, karakollar kurmak ve bu bölgede vazife göreceklelerin ikametgâhlarını da inşa icap ediyordu. Bu tesislerle beraber dispanserler ve okullar açılmalı, sağlık ve kültür vasıtalarıyla halk yerleştirilmeliydi. Bir taraftan da, Dersim'de yeni bir devir açmak ve bu programın uygulanması esnasında çıkabilecek zorlukları yenmek için vali ve komutana bazı adli ve idari yetkiler verilmek lazımdı.

Millet Meclisi, üç kanun çıkardı; Tunceli vilayetinin idaresi hakkında 2884, bazı idari teşkilat yapılmasına dair 2885 ve Tunceli vilayeti halkından olup nüfus ve askerlik kanunlarına göre kendilerine ceza verilmesi lazım gelenlerin affına ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair 2887 numaralı kanunlar. (...)

Meclis, 1937 bütçesine yarım milyonu nakit ve yarım milyonu da ertesi yıla yayılan taahhüde girebilmek yetkisi koydu ve 1937, Dersim'in imarı için hayırlı bir başlangıç yılı oldu.

Genel Müfettişlik bu ödenek ile bugün tahta bir köprü ile geçilen Murat suyunun üzerinde ve en müsait bir noktada beton

Pertek, Pertek-Hozat yolu üzerinde beton Singeç köprüleri ile Elazığ-Pertek-Hozat-Pülür yolunu yaptırmaya başladı. Ayrıca Külüşür köprüsü de yaptırılıyordu.

Pülümür'de ve Ovacık kazasının merkezi olan Pülür'de birer kışla, bir hükümet konağı yaptırılıyor, bir yandan dispanserler açılıyor ve okulların sayısı artırılıyordu.

Devlet bu işlere başladığı zaman Dersim ağasını, Dersim seyidini büyük bir endişe almıştı, onlar bu gelişteki ciddiyeti sezmişlerdi; bu geliş, eski seferler gibi bir sele benzemiyordu. Bu defa, devlet Dersim'in içine yerleşiyordu ve bu yerleşmenin hedefi ancak aşiret rejiminin tahribi olabilirdi. Akıllı Dersim ağaları bunu görüyor, ellerindeki esirlerin bir hamle ile zincirlerini kırarak kurtulacağını anlıyorlardı. Genel Müfettiş halkla temasa başladı, onlara Dersim hakkında Cumhuriyet'in iyi niyetlerini anlattı. Bir

yandan da ilerleyen imar işlerinden, Dersimli için kazanç yolları açılmıştı. Ağadan korkmalarına ve kazandıkları parayı reislerin ellerinden alacaklarından endişe etmelerine rağmen Dersimliler, yol boylarına dökülmüş ve çalışmaya başlamışlardı. (...)

Bu esnada kışla, karakol, okul, yol ve köprü inşaatı devam ediyor, lüzum ve ihtiyaç duyulan noktalarda karakollar açılıyordu; Kahmut'ta birinci ve Şin'de ikinci karakol açıldı, Kahmut karakoluna gidip gelebilmek için Pah ile Kahmut arasında Harçık suyu üzerinde telle asma bir köprü yaptırdı.

Genel Müfettiş her hafta Dersim'in bir köşesine gidiyor, devletin yerleşeceği zamana kadar halka öğüt vererek, kendilerine hakikati, asıllarını ve menfaatlarını öğretmeye uğraşıyordu. Devlet dağ başlarındaki tek evleri kaldırarak köy toplulukları kuracak, birkaç köyün ortasında bir okul açacak, köy ve nahiye

350 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 351

yollarını yapacak ve halka hayvancılık ve hayvan ürünlerini ıslah yollarını gösterecekti.

Halka karşı gösterilen kurtarıcı alaka ve geçim yolları yaratan tedbirler, hükümetin nüfuzunu her gün bir kat daha artırıyor; suçlular, cezalarını affettirmek için takım takım hükümet dairelerine koşuyorlardı. Kahmut'ta ve Şin'de karakolların açıldığını, yolların durmadan ilerlediğini ve böylelikle Dersim eşkıyalığının sonunun geldiğini, artık halkı bir köle gibi kullanamayacaklarını gören ağalar, son defa bir talih tecrübesi daha yapmak istediler. (...) Ağaların tahrikine uyan Demenliler 21-22 Mart 37 gecesi Kahmut köprüsünü yaktılar ve karakola tecavüze başladılar. Bunun arkasından Seyit Rıza şakisi de Şin karakoluna tecavüz etti (26 Nisan 37).

Yürütülen imar ve medenileştirme çalışmalarının bu suretle önüne geçilmek istendiği görülünce 1937 harekâtına lüzum hissedildi. Ana kuvvetler toplanıncaya kadar küçük kıtaları ezdirip de eşkıyayı şımartmamak için Kahmut tarafındaki kuvvetler Mazgirt'e, Sin tarafındaki kuvvetler de Beyazdağ'a alındı.

Doğudan hazırlanan kuvvetlere Ankara'dan Muhafız Alayı da katıldı ve bu kuvvetlere Nazımiye-Keçiseken-Sin-Karaoğlan hattına süratle varmak vazifesi verildi. Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak beraberinde Asbaşkan Orgeneral Asım Gündüz ve kurmayları olduğu halde Dersim'e giderek harekâtı takip ettiler. Büyük kahramanlık gösteren kıtalar, yukarıda adı geçen hattı ve hatta daha ilerisini kısa bir zamanda tuttular, bu hattın gerisinde suçlu ve silah topladılar.

Başbakan İnönü Tunceli hadiseleri hakkında Millet Meclisi'ne verdiği izahat arasında esas olarak demişti ki:

"Hükümet iki seneden beri Tunceli bölgesinde özel ıslahat programı takip etmektedir. Bu program bu bölgeyi medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve özel hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma ayrıntılarını içermektedir. Bunu, şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış bazı reisler iyi karşılamadılar. İslahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu, bizim özel askeri tedbirler almamızı icap ettirdi. Orada şunu düşündük: Mukavemet eden ve hükümet programına muhalefet eden bölgede ne yapmalıyız? Şimdiye kadar olan Dersim tecrübeleri, orada hükümetin bir emrine karşı muhalefet olunca mühim bir kuvvet toplayarak o bölgede ciddi cezalandırmalar yapmak ve bırakmak... Biz buna "sel seferleri" dedik. Ve memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onun üzerinden kuvvetli bir surette ve sel halinde gelip geçmekten bir fayda çıkmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra, kendi programımızın -hiçbir şey olmamış gibi- takip olunmasını esaslı vazifeden saydık...

Tunceli'de ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler ara görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere ara gelmiş olan yerlerde tekrar bu işlere başladık.

(...) Oradaki vatandaşların işitmelerini isterim ki, Cumhuriyet hükümeti oraya ıslah programını süs olarak, heves olarak götürmedi. Zorluklara uğrasa da, yaz ve kış bu programı biz orada uygulayacağız!"

İnönü Haziranın 19. günü, yanında Doktor Refik Saydam olduğu halde Elazığ'a gitmiş ve o gün Dersim'in içine girmişti, er-

352 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 353

tesi günü Kızıldağ'a çıkan İnönü imar ve medenileştirme çalışmalarını görmüş ve yerinde direktifler vermişti.

Bu harekâtın devlete karşı fiilen itaatsizlik gösterenlere, haydutlara karşı olduğu, uslu oturana bir şey yapılmayacağı ilan edildi ve bu tedbirle ayaklanmalar yerelleştirildi; daha ileri hatlara varılarak Demen ve Abbas uşakları bölgesi eşkiyadan temizlendi. Seyit Rıza'yı saklayan Lâçin bölgesinde de silah ve suçlu toplandı: Lâçinlere yardımı tespit edilen Koç uşaklarından da silah istendi. Kalanlılar uslu durdular.

Dersim vicdanının uru Seyit Rıza, Demen uşağının başı Cebrail ve Haydaranlı Kamer yakalandılar. Seyit Rıza bu sefer Dersim zihniyetinin kellesine mal olduğunu gördü, yarım asırdan beri bu dağlarda akan kanların belli başlı bir sorumlusu olan bu haydut, Elazığ cezaevinde kendisini görenlere:

"Soranlara söyleyin, Seyit Rıza divane oldu..." sözüyle Dersim'de haydut saltanatının perişan olduğunu ve tarihe karıştığını itiraf etti.

1937 harekâtı biterken Munzur dağının kuzey yamaçlarında oturan halkın silahları toplatıldı ve jandarma bu vazifeyi muvaffakiyetle başardı.

1937 yılının son aylarında Atatürk, yanında Celal Bayar olduğu halde bir Doğu seyahati yapmıştır. Bu seyahatinde Dersim'e de uğrayan Atatürk, Singeç suyu üzerinde yapılan büyük bir beton köprüyü açmış ve Murat suyu üzerinde yapılması kararla-şan köprünün yerini incelemiştir.

1938 yılma girerken devletin imar ve medenileştirme kolu çıkarılan bütün engellere rağmen durmadan işliyor, Dersimlinin kesesine para akıyordu.

Danzik, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da karakollar, nahiye konaklan yaptırılıyor ve Nazimiye, Pülümür, Mameki, Dest, Hozat ve Ovacık'ta kışlalar, hükümet konaklan ve evler inşa ediliyordu.

Dersim ağaları korktukları akıbetin artık tamamen başlarına geleceğini görüyorlar, son bir defa daha Dersim'i ayaklandırmak için bahane arıyorlardı; çünkü suçları ertelenmiş, nüfus ve askerlik cezaları kaldırılmış, askerlik müddetleri altı aya indirilmiş, vergi borçları hafifletilmiş, bir yandan da toprağa kavuşmakta olan ve devletin yaptırdığı yollarda, yapılarda bir lira gündelikle iş bulan Dersindiler, ağalara aldırılmaya başlamışlardı. Köprülerin kurulduğunu, yolların açıldığını, günde altmış kamyon dolusu inşaat malzemesinin Dersim topraklarına girdiğini, hastasına sağma dispanserlerin kapısının daima açık olduğunu, 19 okulun bir yıl içinde yeniden açıldığını, hayvancılığın ve ziraatin iyileştirilmesi için devletin yardım ettiğini, tohum ve fidan verdiğini, ağaçlarını aşılattığını gören halk arasında, ağaya dirsek çevirmeye başlayanlar hayli çoğalmıştı.

Dersim belasının başı ve sorumlusu olan ağalar gene el ele verdiler, ellerindeki halkın hepsinin birden kaçıp kurtulmasına meydan bırakmadan yalanlar ve dolanlarla onları azdırdılar. Azgınlık bu sefer Kalan bölgesinde başladı. Kalanlılara bundan önce uslu oturduklarından dokunulmamıştı; henüz imar ve medenileştirme çalışmaları kendi bölgelerine erişmemiş olan Kalanlılar, ağaların ve Seyitlerin tahrikine uyarak Diztaş karakoluna tecavüz ettiler. Kış gelmişti, dağlar karla örtülmüştü, yollar henüz bitirilmemişti, harekâta yazın devam edilmek üzere kış geçirildi."

Görüldüğü üzere; Dersim harekâtı; bir intikam, bir kıyım harekâtı olarak değil; bölgeyi Türkiye'nin normal bir parçası yapmak

üzere düzenlenmişti. Bu da kaçınılmazdı. Çünkü; yeni Türkiye; eski sistemi silah zoruyla sürdürmeye kalkışan bir gruba baş egemezdi.

İSYANLARA KARŞI DEVRİMCİ TÜRK HÜKÜMETİ

Dersim isyanlarını ve bu isyana hükümetin müdahale etmesini anlamak için özellikle şu gerçeğe dikkat etmek şarttır: Sadece Kemalist kadronun ve aydınların dedikleri ile değil, dünyanın gözü ile bakıldığında da Kemal Atatürk başkanlığındaki Türk hükümetleri; devrimci bir program uygulamışlardır. Bu programlarla yeni bir düzen ve yeni bir Türkiye yaratılmıştır. Bu düzenin temeli de kurucu iradenin söylediği gibi akıl ve bileme dayalıdır. Eğitim ve çağdaş kültürle yeni bir dünya kurulmaktadır. İşte bu yeni düzen ve yeni sistem içinde yer alan Dersim bölgesi, eski düzeni yaşıyordu.

Aşağıya aldığımız bazı devrimci adımların incelenmesi bile; Dersim'in, Türkiye'nin gerisinde kaldığını göstermeye yetecektir:

- 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi toplandı. Böylece, egemenliği halka indiren bir kurtuluş programını başlatıldı.

- 1 Kasım 1922'de padişahlık kaldırıldı ve tek kişi yönetimi fiilen bitirilmiş oldu.

- 29 Ekim 1923'te ilan edilen cumhuriyetle; yüzyıllardır padişah (tek aile) tarafından yönetilmeye alışmış, bunu içselleştirmiş bir toplum demokrasiye geçirildi. Böylece, iktidarı göksel (Tanrısal) güçlere dayayan aile yönetimine (Osmanlı) son verilip irade halka teslim edildi.

RIZAZELYUT I 355

- 7 Şubat 1924'e, bağımsız ve milliyetçi politika gereği yabancı okul binalarının içinde bulunan dinsel işaretler ve simgeler kaldırıldı.

- 3 Mart 1924'te halifelik kaldırılarak din işleri hanedan etkisinden çıkartıldı.

Aynı tarihte Seriyeye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmış, din işleri Diyanet İşleri Başkanlığı'na aktarılarak dinin toplumu yönlendiren etkisi engellenmek istenmiştir.

- Yine 3 Mart 1924'te; Osmanlı ailesi Türkiye'den kovulmuş-tur. Böylece; demokratik sisteme karşı olan grupların dayanakları yıkılmış ve demokratik sisteme karşı yapılabilecek komplolar engellenmiştir.

- 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat kanunu (Eğitimin Birleştirilmesi Yasası) çıkartılarak, eğitim dinsel güçlerin etkisinden kurtarılmış, sadece sivil eğitim temel alınmıştır. Böylece ülke içinde dinsel veya etnik gruplara ve yine azınlıklara özgü, özel eğitim kurumlarının açılması yasaklanmıştır. Eğitim tek elde toparlanarak bütün yurttaşlara eşit ve aynı eğitim olanağı getirilmiştir.

Bu yasa; Türkiye'de laiklik ve çağdaşlaşma adına atılan en önemli adımlardan birisi olmuştur.

- 3 Mart 1924 tarihli başka bir yasa Genelkurmay Başkanlığı; Bakanlar Kurulu'nun dışına çıkartılmış ve askerinin yönetim üstündeki ağırlığına sınırlama getirilmiştir.

- 8 Nisan 1924'te Seriyeye mahkemeleri (dinsel mahkemeler) kaldırılarak yerine sivil yargı konulmuştur.

- 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Böylece, padişahlık sisteminden yeni çıkmış, eğitimsiz bir toplumda bile demokrasiyi geliştirmek adına açılıma izin veril-

.

356 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

di. Kemalistlerin demokratik kişiliğini göstermesi açısından bu örnek son derece önemlidir.

- 17 Şubat 1925'te "Aşar" vergisi kaldırıldı. Böylece ağaların köylüyü sömürmesine bir set çekildi.

- 5 Kasım 1925 Ankara Hukuk Fakültesi açılarak pozitif (sivil) hukukun eğitimi başlatıldı. Uygur bir toplum oluşturma temellerinden birisi atılmış oldu.

• 25 Kasım 1925'te; fes ve sarık giyilmesi yasaklanarak şapka takılması zorunlu kılındı.

• 30 Kasım 1925'te, hiçbir kimsenin dinsel giysi giyemeyeceğine ilişkin yasa çıkartılarak toplumun din kullanılarak etkilenmesine bir başka engel daha getirilmiştir.

• 30 Kasım 1925'te başka bir yasa daha çıkartılarak tarikatler, tekkeler, zaviyeler, türbeler kapatılmış buralarda görev yapan şeyhler, babalar, dedeler, türbedarlar görev yapamaz hale getirilmişlerdir:

"Ölülerden yardım dilemek, uygar bir toplum için lekedir. Bugün bilim, teknik ve bütün yaygınlığıyla aydınlatan uygarlık karşısında filan ya da falan şeyhin öğütleri ile maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar ilkel insanların uygar Türk toplumunda bulunabileceğini asla kabul etmiyorum.

Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar ülkesi olamaz. En doğru ve gerçek tarikat uygarlık tarikatidir.

Uygarlığın istediğini ve buyurduğunu yapmak, insan olmak için yeterlidir. Tarikat başkanları; bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile kavrayacak ve kendiliklerinden der-

RIZAZELYUT I 357

hal tekkelerini kapatacak; çömezlerinin artık büyüüp akıllandıklarını elbette kabul edeceklerdir."

Gazi Mustafa Kemal

• 26 Aralık 1925'te, Hicri (Arabi, ay yılma dayalı) takvim kaldırılarak Miladi (batılı, Güneş yılma dayalı) takvim kabul edilmiş ve Türkiye'nin modern dünya ile bağlantılı hale getirilmesi yolundaki devrimler sürdürülmüştür.

• 17 Şubat 1926'da 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu çıkartılmıştır. Böylece; yüzlerce yıldır şeriat hukukuna dayalı toplumsal yaşam; sivil hukuka (pozitif hukuk) dayandırılmıştır. Toplumsal yaşamımızdaki en büyük devrimlerden birisi olan bu yasa, Türk insanının modernleşmesinde büyük etki yapmıştır.

• 1 Temmuz 1926'da Kabotaj Yasası çıkartılarak karasularımızda sadece Türk bayraklı gemilerin ve Türk personelin çalışması getirildi.

• 28 Mayıs 1927'de padişahlara ve halifelere ait övücü sözler ve armalar devlet binalarından kaldırıldı.

• 1 Kasım 1928'de Arap harflerine dayalı yazı sistemi kaldırılarak Latin kökenli bugünkü Türk alfabesi kabul edilmiştir. Böylece okuma-yazmanın öğrenilmesi kolaylaştırılmış ve eğitim halk katmanlarına indirilebilmiştir. Eğitimin yaygınlaştırılması açısından bu alfabe değişimi büyük bir devrim olmuştur.

• 1 Nisan 1931'de Doğulu ölçü birimlerinin yerine Batılı ölçü birimleri (arşın yerine metre; okka yerine kilo gibi) geçirildi.

• 18 Temmuz 1932'de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olarak küresel oyundaki yerini de aldı.

• 9 Şubat 1934'te Türkiye; Balkan Paktı'nı oluşturarak Balkanlar'ı bir güvenlik alanı haline getirdi.

•

356 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 357

di. Kemalistlerin demokratik kişiliğini göstermesi açısından bu örnek son derece önemlidir.

• 17 Şubat 1925'te "Aşar" vergisi kaldırıldı. Böylece ağaların köylüyü sömürmesine bir set çekildi.

• 5 Kasım 1925 Ankara Hukuk Fakültesi açılarak pozitif (sivil) hukukun eğitimi başlatıldı. Uygar bir toplum oluşturmanın temellerinden birisi atılmış oldu.

• 25 Kasım 1925'te; fes ve sarık giyilmesi yasaklanarak şapka takılması zorunlu kılındı.

• 30 Kasım 1925'te, hiçbir kimsenin dinsel giysi giymeyeceğine ilişkin yasa çıkartılarak toplumun din kullanılarak etkilenmesine bir başka engel daha getirilmiştir.

• 30 Kasım 1925'te başka bir yasa daha çıkartılarak tarikatlar, tekkeler, zaviyeler, türbeler kapatılmış buralarda görev yapan şeyhler, babalar, dedeler, türbedarlar görev yapamaz hale getirilmişlerdir:

"Ölümlerden yardım dilemek, uygar bir toplum için lekedir. Bugün bilim, teknik ve bütün yaygınlığıyla aydınlatan uygarlık karşısında filan ya da falan şeyhin öğütleri ile maddi ve manevi mutluluk arayacak kadar ilkel insanların uygar Türk toplumunda bulunabileceğini asla kabul etmiyorum.

Efendiler ve ey millet iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar ülkesi olamaz. En doğru ve gerçek tarikat uygarlık tarikatidir.

Uygarlığın istediğini ve buyurduğunu yapmak, insan olmak için yeterlidir. Tarikat başkanları; bu dediğim gerçeği bütün açıklığı ile kavrayacak ve kendiliklerinden der-

hal tekkelerini kapatacak; çömezlerinin artık büyüyüp akıllandıklarını elbette kabul edeceklerdir."

Gazi Mustafa Kemal

• 26 Aralık 1925'te, Hicri (Arabi, ay yılma dayalı) takvim kaldırılarak Miladi (batılı, Güneş yılma dayalı) takvim kabul edilmiş ve Türkiye'nin modern dünya ile bağlantılı hale getirilmesi yolundaki devrimler sürdürülmüştür.

• 17 Şubat 1926'da 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu çıkartılmıştır. Böylece; yüzlerce yıldır şeriat hukukuna dayalı toplumsal yaşam; sivil hukuka (pozitif hukuk) dayandırılmıştır. Toplumsal yaşamımızdaki en büyük devrimlerden birisi olan bu yasa, Türk insanının modernleşmesinde büyük etki yapmıştır.

• 1 Temmuz 1926'da Kabotaj Yasası çıkartılarak karasularımızda sadece Türk bayraklı gemilerin ve Türk personelin çalışması getirildi.

• 28 Mayıs 1927'de padişahlara ve halifelere ait övücü sözler ve armalar devlet binalarından kaldırıldı.

• 1 Kasım 1928'de Arap harflerine dayalı yazı sistemi kaldırılarak Latin kökenli bugünkü Türk alfabesi kabul edilmiştir. Böylece okuma-yazmanın öğrenilmesi kolaylaştırılmış ve eğitim halk katmanlarına indirilebilmiştir. Eğitimin yaygınlaştırılması açısından bu alfabe değişimi büyük bir devrim olmuştur.

• 1 Nisan 1931'de Doğulu ölçü birimlerinin yerine Batılı ölçü birimleri (arşın yerine metre; okka yerine kilo gibi) geçirildi.

• 18 Temmuz 1932'de Türkiye Milletler Cemiyeti'ne üye olarak küresel oyundaki yerini de aldı.

• 9 Şubat 1934'te Türkiye; Balkan Paktı'nı oluşturarak Balkanlar'ı bir güvenlik alanı haline getirdi.

•

360 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Dünya Faşizmin Tehdidi Altında

Türkiye Cumhuriyeti; yeni bir toplum yaratmak için olağanüstü bir çaba içindeydi. Bu devrimlere karşı; Doğu bölgesinden sürekli direniş geliyordu. Şeyh Sait; Ağrı gibi isyan bölgelerinin yanında Dersim de bulunuyordu. Dersim'e hükümetler oldukça hoşgörülü davranmışlardı. Koçkırı Ayaklanmasından sonra iki ayrı af çıkartılmıştı. Şeyh Sait isyanından sonra da 1926 ve 1928 tarihlerinde yine iki ayrı af çıkartılarak bölge insanını barışçı biçimde düzene ekleme çabaları sürdürülmüştü. 7 yılda çıkartılan 4 af, Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanca bir politika yerine barış yolunu tercih ettiğini gösteren en açık kanıttır.

1930'ların ortasına gelindiğinde; Dersim; bir devrim sorunu olmakla kalmamakta; artık bir dış güvenlik sorununa bile dönüşebilecek manzara sergilemektedir.

Çünkü; Avrupa neredeyse baştan başa faşist (yeni emperyalist) rejimlerin etkisine giriyordu. 1936 yılma girildiğinde; dünyada İkinci Dünya Savaşı'nm çıkacağı biçiminde bir hava oluşmaya başlamıştı. Hitler Almanyası; İtalya ve Japonya; yeni bir dünya paylaşım savaşını başlatmak için düğmeye basmışlardı

bile. İtalya'da faşist rejimin orduları 1935'te Habeşistan'a girmiş; bu ülke 1936'da İtalya tarafından işgal edilmişti. 1936'da Roma-Berlin ittifakı imzalanmıştı. İspanya'da faşistler harekete geçmişlerdi.

5 Nisan 1936 tarihli Akşam Gazetesi'nde Uzakdoğu'da Rus ve Japon ordularının yığmak yaptığı haberi yer alıyordu. Japonya da Çin'i yutmaya hazırlanıyordu. Avrupa kıtası için 8 Nisan tarihli haberde denilen şeydu: "Siyasi vaziyet çok gergin. İngiltere İtalya'ya karşı yeni

RIZAZELYUT I 361 tedbirler alınmasını istiyor. Cenevre'de vaziyet karanlık gözüküyor. Bazı Fransız gazeteleri Avrupa'da bir harp çıkması ihtimalinden söz ediyorlar."

Kemal Atatürk 01.11. 1935'teki Meclis toplantısında senelik konuşmasını yaparken; dünyanın ağır bunalım içine girdiğini; sulhun bozulduğunu; bundan çok üzüntü duyduğunu vurgulamış ve içeride önlem alınması gerektiğini belirtmek için de "Dersim bölgesinde esaslı bir ıslahat programının uygulanması düşünülmüştür." demiştir.

Mustafa Kemal, 1936 yılı ortalarında; Avrupa'da hızla güç kazanan faşizmi görmüş ve Hitler 'in Avrupayı yutacağı uyarısında bulunmuştu bile. Devlet Başkanı olarak Mustafa Kemal; Hitler'e sırtını dayayan İtalyan diktatör Mussolini'nin Türkiye ile sorun çıkaracağını tahmin ediyordu. Bu yüzden 1934'te Balkan Antantı'nı gerçekleştirmişti. Doğu sınırı için de yeni bir İttifak çalışması yürütülüyordu.

Türkiye; dünyanın hızla savaşa sürüklendiği bu ortamda 10 Nisan'da Boğazlar hakkındaki hükümlerin değiştirilmesi için ilgili devletlere nota vermişti. Hükümet; "Memleketin emniyeti için Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesini istiyoruz." biçiminde bir açıklama yapmıştı. Hava kuvvetlerinin geliştirilmesi için de yoğun bir kampanya yürütülüyordu. İşte ilk kadın pilotumuz, Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen; Türkiye'nin yeni bir dünya savaşa hazırlanmak için yetiştirdiği havacı kadronun bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki kadınların bir savaş sırasında içeride hizmete alınabilmesi için de hazırlıklara bile başlanmıştı.

362 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

1936 sonbaharında Hatay ve İskenderun'da olaylar patlak vermiş; Aralık'ta bölgede sıkıyönetim ilan edilmişti ama sokaklara Türk bayrakları asılmaya başlanmıştı bile. Yani Hatay sorunu yakıcı biçimde gündeme gelmişti.

Türkiye; yeni bir dünya savaşı tehdidi; Hatay-İskenderun sorunu ve gelenekselleşen Kürtçü ayaklanma tehdidi altında idi. Lakin; Kemal Atatürk, hükümetleri yönlendirerek bu bunalımlı dönemi Türkiye için kazanca çevirecek girişimlerde bulunuyordu. O; Hitler tarafından sıkıştırılan Fransa'nın bir şey yapamayacağını anladığından Hatay'ı ana vatan topraklarına katacak çalışmalarını başlatmıştı. Suriye'yi elinde tutan Fransa ile Türkiye ilişkileri bu yüzden gerilmişti. Türkiye'nin Fransa ile bir çatışmaya girme olasılığı kadar, İtalya ile Ege Adaları yüzünden bir savaşa girme olasılığı da bulunuyordu.

Dersim'deki derebeyleri burasını Türkiye'den koparmak ve ayrı bir devlet halinde yaşamayı düşünürlerken; Kemal Atatürk; Türkiye'ye yeni topraklar katmak hayali içindeydi. Onun; bu hayali; 1920'lerde sözünü ettiği Misak-ı Milli sınırlarıyla örtüş-mekteydi. Atatürk'ün bu hayalini şu alıntı açıkça gösteriyor:

"Amerikalı General Mc. Arthur, 'Hatıralar'ında, büyük devlet adamlarından biri olarak tanıdığını ifade ettiği Atatürk'le 1933'te Ankara'da yaptığı bir mülakatta şunları kaydeder:

"Sizin, Türkiye'nin geleceği hakkında tasavvurlarınız nedir?' diye sorduğumda; 'Allah naip eder, ömrüm vefa

RIZAZELYUT I 363

ederse Musul, Kerkük ve Adalar'ı geri alacağım. Selanik de dahil Batı Trakya'yı Türkiye hudutları içine katacağım"181

Şu bir gerçektir ki "Yurtta sulh cihanda sulh!" dese de Gazi Mustafa Kemal, Türkiye'nin Lozan'da istemeden bıraktığı bazı bölgeleri yeniden Türkiye'ye katmanın planlarını yapıyordu. Bunun için de çıkacak savaşta nerede durması

gerektiğini düşünüyordu. Elbette ki yeni bir dünya savaşı; içeride isyan eden bir bölge ve orada bir ordu kuvvetindeki ayaklanmış güç bulunurken girilemezdi. Böyle bir ortamda; Mustafa Kemal Paşa; Dersim aşiretlerinin isyan eden ögelerini etkisiz hale getirmenin artık şart olduğunu düşünüyordu. Bu yüzden de Dersim bölgesini; yasanın hakim olduğu; Türkiye'nin olağan bir parçası haline getirecek düzenlemeler için 1935 yılında düğmeye basıldı. "Munzur Vilayeti Teşkilat ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası", 25. 12. 1935 tarihinde yapılan TBMM toplantısında ele alındı bu ilin adı değiştirilerek Tunceli yapıldı yönetimi özel valiye verildi. Yasanın bazı maddeleri şöyledir:

Madde 1- Tunceli Vilayetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetin haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir Vali ve Kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Millî Müdafaa Vekâleti'nin muvafakati alınmak şartile Dahiliye Vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti karar ile tayin olunur.

181 "Tarihin Işığında...", s. 104

364 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişidir.

Madde 2- Vali ve kumandan vilayet umur ve muamelatında ve vilayet memurları hakkında, vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilayeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye Vekaletine bildirir.

Madde 3- Bu vilayetin kaza kaymakamları ve nahiyeye müdürleri usulü dairesinde Millî Müdafaa Vekaletinin muvafakati alındıktan sonra Vali ve kumandanın inhası ve Dahiliye vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartile muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilayet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askeri hizmetten sayılır ve maaşları rütbelere göre Millî Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde 4-Tayini vali ve kumandana aid memurların ve müstahdemlerin harcırahları geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar verilir.

Madde 5- Vali ve kumandan vilayette kullanılan asker memurlar hakkında inzibati bakımdan askeri kanunların kendisine verdiği disiplin salâhiyetini kullanır. (. . ,)182

182 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 7, İçtima 1, 25.12.1935

RIZAZELYUT I 365

Kanunun 6. maddesinde genel meclis yetkisi, 7. maddesinde belediye reislerini atama yetkisi genel valiye verilmektedir. Bundan sonraki yasa maddeleri ise yargılamaya ilişkindir.

Türkiye Cumhuriyeti; kendi sınırları içinde yeni bir devletle karşı karşıya kalmış gibiydi. Bu Kürtçü; gerici, devrime direnen ve halkı köle gibi kullanan yapıyı devlet başkanı olarak Mustafa Kemal de görüyordu.

Kemal Atatürk; 1936'da Meclis'in ilk açılış konuşmasında yaptığı konuşmada Tunceli olayına değiniyor ve şunları söylüyordu:

"Dahili işlevimizden en mühim bir safha varsa o da Dersim meselesidir. Dahilde bulunan işbu yarayı, bu korkunç çıbanı, ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş salâhiyetler verilmelidir."

Yani; Atatürk; Dersim'in durumunu biliyordu ve burasını ülkeye eklemek için ciddi önlemler alınmasını kaçınılmaz görüyordu. Konunun kamuoyuna aktarılmasından önce Dersim sorununu kökten çözecek adımların atılması kararlaştırılmıştı. Bunun için de yeni bir yasa çıkartılarak, Dersim ilinin adı bile değiştirilmişti.

Bu yasaya dayanılarak Elazığ merkezinde Dersim Valiliği adıyla bir yapı kuruldu. General Abdullah Alpdoğan hem vali ve kumandan hem de Genel Müfettiş

olarak Elazığ'a gönderildi. Dersim derebeyleri, bu duruma karakolları basarak, köprüleri yakarak karşılık verince çatışmalar da başladı.

366 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ İSYANLARDA KAÇ KİŞİ ÖLDÜ?

Dersim'deki iki ayaklanmada öldürülen insan sayısını Kürtçüler ve bunlara destek veren liberal takımı olabildiğince abartmaktadırlar. Ayşe Hür; "Tahminlere göre 110 bin nüfusu olan Dersim'in 72 bin kişisi ülkenin değişik bölgelerine sürüldü" diyor. İsmail Beşikçi, "1937-1938'deyse, 50 binin üzerinde Alevi Kürdün öldürüldüğü görülmektedir." iddiasındadır. DTP'li Şe-rafettin Halis; "Dersim'de 70 binle 90 bin arasında insanın kanına ve canına mal olan bir katliam yaşanmıştı." diye konuşuyor. Mustafa Yelkenli, "Mustafa Kemal'in emriyle yüz bin kadar kişinin katliamına neden olacak bastırma operasyonu" yapıldı buyuruyor. Özlem Çelik: "Dersim'de 90 binden fazla insan öl-dürüldü." diye iddiayı sürdürüyor. 383 Görüldüğü gibi, Dersim operasyonunu kötülemek için öldürülen isyancı sayısı ve sivil halkın nüfusu anormal biçimde yüksek gösterilmektedir ve bu konuda bir yarış yapılmaktadır.

İsyanın elebaşlarından Baytar Nuri de 1937 operasyonunda neredeyse; bütün Dersim halkının yok edildiğini ileri sürmüştür. Bunun doğru olmadığı; Seyit Rıza'mn savaş alanı dışında kalan ailesine bile dokunulmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Üstelik; ertesi sene yeni bir ayaklanma başlatacak kadar kuvvetli bir nüfusun Dersim'de bulunduğu da anlaşılıyor. Yani; Dersim'de soykırım iddiasını o dönemin belgeleri açıkça yalanlamaktadır.

RIZAZELYUT I 367

Millet Meclisi'nin 07.07.1939 tarihli toplantısında Dahiliye Vekili Faik Öztrak, Dersim isyanlarını özetleyen konuşmasında şu bilgiyi veriyor: "Dersim mantıkasından şimdiye kadar toplanan silahların adedi 14.593'tür. Bu silahların hepsi son sistemdir."184

5 Eylül 1938 tarihli İngiltere'nin Türkiye Ataşesi tarafından hazırlanan raporda da Türklerin bölgeden 12 bin silah ele geçirdiği yer almaktadır.185

Bu rakam; bugünkü anlatımla 3 PKK büyüklüğündeki bir isyancı gücü anlatır. Bunların; gerilla savaşını çok iyi bilen çeteler olduğu da dikkate alındığında; devletin yürüttüğü operasyonun çok zorlu olduğu anlaşılır.

İçişleri Bakanı Faik Öztrak, yukarıda andığımız konuşmasında, 1939'da bile Dersim'de hâlâ küçük bir bölgeye tam hakim olmadıklarını vurgulamıştır. Kısacası; Dersim'deki isyancılar; sonuna kadar direnmeyi sürdürmüşlerdir.

Operasyon sırasında devlet kayıtlarına giren bilgilere göre öldürülen isyancı sayısı binlerle değil ancak yüzlerle ifade edilmektedir. Son olarak 3. Ordu Müfettişliği'nin yaptığı açıklamada, tarama bölgesinden ölü ve diri 7954 kişinin çıkarıldığı dile getirilmiştir. Bu 7954 kişinin 5 bin ile 7 bin kadarı Batı bölgelerine sürülmüştür. Bu rakamlara göre; Dersim isyanlarını bastıran askeri kuvvetlerin 2 yıl içinde öldürdüğü insan sayısı en fazla 2500 civarındadır. Bu 2500 rakamı; Dersim'de katliam yapıldı iddiasının

183 "Teori", Şubat 2010, s. 20

184 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cild 4, İçtima F

185 "İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu", 3 Ocak 1936 tarihli belge özetinden, s. LIII

368 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dayandığı rakamdır. Bu rakamın içinde; bölgeyi terk ederek Erzincan, Elazığ, Sivas taraflarına kaçan nüfus da bulunmaktadır.

Türkiye'yi ve özellikle de Kemalist yönetimi kötülemek isteyenler bu rakamı, hiçbir bilgi ve belgeye dayanmadan; sanki bütün Tuncelililer öldürülmüş gibi abartmaktadırlar. Örneğin; şeriatçı/hilafetçi Necip Fazıl Kısakürek, Dersim'de 50 bin sivil katledildiğini iddia etmiştir.

Dersim isyanları başladığında; bölgedeki bütün aşiretlerin nüfusunun 60-70 bin dolaylarında olduğu bir realitedir. 1937'de Tunceli'nin nüfusuyla ilgili olarak gazetelere yansıyan rakam da 70 bini göstermektedir. Bilinmesi gereken bir gerçek de şudur: "1937-38 hareketi sonrasında, 1940 sayımdaki nüfusu ise 95 bindir."186

Nasıl oluyor da bütün nüfusu katledilen Dersim'de üç yıl sonra bu kadar nüfus tespit edilebiliyor. Üstüne üstlük orada sıkıyönetim uygulanırken ve bölgeye dışarıdan girişlere izin verilmezken. ..

Günümüzde de Osmanlıcı/hilafetçi-gerici kesim, Tunceli halkını kışkırtmak için bu katliam yalanını şiddetle devam ettiriyorlar. "Tuncelililerin dini yoktur!" diyen Fethullah Gülen'in basındaki adamları da aynı oyunu oynuyorlar. Dersim'deki Kürtçü/Kürdistancı kesim de bunlarla işbirliği halinde konuyu alabildiğine çarpıtıyor ve devleti yıpratmak için kullanıyor. 186 "Teori", s. 21

RIZAZELYUT I 369

Dersim'de acılar yaşanmıştır; bu doğrudur. Dersim halkının Alevi olması, bazı bürokratların ve bazı subayların burada zulüm derecesinde işler yapmasına yol açmış görünmektedir. Bunun belgesi yoksa da o dönemden kalan anı kırıntılarında bu gerçeği yakalamak mümkündür. Bu hatıraların; tıpkı öldürülen insan sayısı gibi abartılarla dolu olduğu kabul edilebilir. Lakin; bazı mağaralardaki insanların öldürüldüğü, isyancı aşiretlere ait köylerde ele geçirilen bazı sivillerin de kurşuna dizildiği bir gerçektir. Bu yanlıştır, insaf dışı bir kırımdır. Dersim'deki bazı Osmanlıcı subaylar; geçmişin intikamını almak; bunları bir daha ayağa kaldırmamak gibi bir niyetle hareket etmiş gözüküyorlar.

Olayın bir de devlet tarafından görülen yüzü vardır: İkinci Dünya Savaşı'na giden bir dünyada, Hatay sorunu ve Boğazlar konusu ile uğraşan Türkiye Cumhuriyeti, yeni düzeni Dersim bölgesinde de egemen kılacaktı. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi burada da eskiyle yeninin savaşı yaşanmıştı.

Buralarda öldürülen sivil halkın sayısınının 100 bin olmasını bırakın 100 tane olması bile onaylanamaz. Fakat; yapılan askeri çarpışmadır. Bu çarpışmanın düzenli iki ordu savaşı olmadığı; gerilla savaşı veren tarafın bastırılması sırasında böyle zayıfların ortaya çıktığı bir gerçektir. Ve kırılan Dersim'in suçsuz insanları olmuş; bu kırımı hazırlayanlardan; tarih önünde Dersimliler hesap sormayı düşünmemişlerdir.

İşin tek olumlu yanı şudur: Bu operasyon, Dersim bölgesindeki katı aşiret reisliğini ve açalık sistemini çökertmiş; bölge insanını özgürleştirmiştir. Bugün, Tunceli insanının en çağdaş değerlere açık olmasının; akli ve bilimi savunan bireyler haline

370 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

gelmesinin sebeplerinden birisi; Tunceli'nin devlet eliyle dere-beylerinden temizlenmesidir.

Dersim Halkını Hep Kullandılar

Bölgedeki sivil kayıpların baş sorumlusu oradaki derebeyle-ridir. Unutulmamalıdır ki, Tunceli derebeyleri, oradaki çaresiz halkı, daha 1915'lerde Ruslar için bile böyle kullanmışlardır. Bunun bilgileri Kürtçü Baytar Nuri'nin daha önce sözünü ettiğimiz kitabında ayrıntıları ile yer almaktadır. 187 Ruslar; dere-beylerine, Dersim'i bağımsız bir devlet haline getirme sözü vermişlerdir. Baytar Nuri'nin yazdıklarını; devlet raporlarındaki bilgiler de doğrulamaktadır:

"Ruslar bu sırada Bitlis, Muş, Hınıs, Mamahatun ve Rizeyi işgal etmişler ve Dersime yaklaşmışlardı. Dersim aşiretlerinin tecavüzlerini hükümet merkezlerine kadar uzatmalarının Rusların tahriki ile olduğu bilahare anlaşıldı.

Ruslar, Kürtçe bilen Ermenileri ve Binbaşı firari Mustafayı ve diğer bazı hainleri Dersimin içerisine saldırarak Türklere karşı yapılacak bir isyan hareketi ile Ruslara yardım edilirse Dersimi işgal ettikleri zaman Ruslar tarafından kendilerine zarar gelmeyeceği ve istiklaliyet verileceği şeklinde propagandalar yapmışlar, bir taraftan da Balabanlı ve Kureyşanlı aşiretlerini bir alay teşkiline teşvik etmişler, Bu alay, Türk asker ve anasır ile mücadele

ve Dersimin istiklalini temin için hazırlanmak istenmiş, aynı zamanda Dersim'e giren "Kürdistan Tarihinde Dersim", s. 109

RIZA ZELYUT I 371

Koçkirili Ali paşa da (Sözü edilen kişi Alişer olmalıdır. RZ) Rusların verdiği mühim miktardaki silâh ve cepaneyi Koç uşağına götürmüş ve bütün Dersimde istiklâl telkinleri ve tahrikatı yapılmağa başlanmış. Dersimde aleyhimize bu suretle bir pusu ve teşekkül varmış. Yekdiğerini takip eden bazı hadisat Dersim hareketinin inkişafına mani olmuştur." 188

Dersim'i Türkiye'nin içinde ayrı bir devlet haline getirtmek hayalindeki Kürtçüler, buradaki çaresiz halkı, kendi davaları için bulunmaz bir kaynak gibi görüyorlardı. Bölgede 1930'larda Kürtçülük faaliyetinin yaygınlaştığını devlet tespit etmişti.189 Fakat bu Kürtçülük düşüncesinin halk arasında yaygın olduğunu gösterecek bir bilgi bulunmamaktadır. Yani Dersim'in Kürtçüleri oradaki aşiret reisleri, bazı Seyitler ve ağalar olmuştur. Bunlar kendi düzenlerini sürdürmek uğrana; Dersim halkını bile bile ölüme iteklemişlerdir.

1938 felaketine yol açan Kürtçülerin günümüzdeki uzantıları, Türkiye Cumhuriyeti'nin Dersim'e, Alevi olduğu için saldırdığı türünden kışkırtmalar da yapmaktadır. Halbuki devlet adına hazırlanan raporda, Tunceli'ye yapılacak uslandırma hareketinin Türklük Sünnilik veya Alevilik gibi gerekçelere dayandırıl-maması gerektiği açıkça belirtilmektedir.

"O halde her zaman Dersim'e karşı yapılacak tedip hareketi beyannamesi ve hedefi; ne Türklük Sünnilik ve ne de Alevilik olmayıp ancak devlet kanunlarına mutlak itaat

İss Jandarma Genel komutanlığı Raporu, "Dersim", s. 138 189 A.g.e., 159

372 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

ve şekavetin menî gibi Dersimi ve aşiretleri fikren ve zihnen de çececek ve mukavemet imkânlarını çok azaltarak ve namuslu ahaliyi bitaraf ve belki de devlet tarafında bulunduracak bir esasa istinat ettirilmek icap eder. Ve ancak bu suretledir ki bir kısmı Türkçe bilmeyen bu eski Türkler kendi asıl milliyetlerine, Türklüklerine tedricen ısınmış ve dönmüş olacaktır."190

Görüldüğü üzere; devletin Alevileri hedef almak gibi bir tavrı asla olmamıştır. Tam aksine; Türkiye Cumhuriyeti; bölgeyi inceletmiş; burasının Alevi Türk kimliğini tespit etmiş; halkı kazanmak için yıllarca uğraşmış, birçok kez af çıkartmış ama sürekli isyan halindeki derebeylerine karşı kuvvet kullanmaktan başka çare bulamamıştır. Ve ilginçtir ki ilk saldırı yine Dersim derebeylerinden gelmiştir.

Bu yüzden; Dersim'de anaları ağlatanlar; bu bölgeyi demir cendere içine alan oradaki Seyit Rıza türünden derebeyleri ve onlara akıl hocalığı yapan Kürtçüler olmuşlardır.

Yukarıdaki belgeler ve bilgiler Tunceli halkına ışık olsun...
Düzgün Baba da şahit...

EKİ

SABIHA GÖKÇEN VE DERSİM HAREKATI

Sabiha Gökçen, anılarında Atatürk'ün teşvikiyle nasıl havacı olduğunu, Dersim operasyonuna da nasıl katıldığını ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Atatürk tarafından manevi evlat kabul edilen Sabiha Gökçen; kendisinin Dersim'e götürülmeyeceğini öğrenince Atatürk'e çıkıp itiraz eder. Cesaretini daha önce ispat etmiş olan bu genç kız, tehlikeli sayılan bu operasyonda mutlaka görev almak istediğini söyler. Sonrasını ondan dinleyelim:

"(Atatürk'ün) Yüzünde bir ışık yanıp söndü:

"Peki..." dedi. "Madem ki bu kadar istiyorsun ben sana izin veriyorum... Ama Sayın Mareşal Çakmak'a da bir kere sormamız lazım... Bu bir askeri harekattır. Eğer o da müsaade ederse gidersin... Yalnız şunu unutma, sen bir kızsın. Alacağın görev oldukça çetin. Aldatılmış bir eşkiya çetesi ile karşı karşıya kalacaksın. Onların da ellerinde bir takım silahlar var. Uçağın arıza yapacak olursa mecburi inişe geçecek ve sonunda onlara teslim olacaksın. Bunun ne demek olduğunu başına gelmedikçe bilemezsin... Bu takdirde ne yapacağını düşündün mü?"

19u A.g.e., s. 185

Ona Şu yanıtı verdim

374 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 375

"Hakkınız var.. Nihayet altımızdaki bir uçak. Her an arıza yapabilir. Düşebilir, çakılabilir... Şayet böyle bir şanssızlık olursa, hiç merak etmeyin, ben kendimi onlara canlı olarak teslim etmem..."
Sözlerim Atatürk'ü çok mütehasşıs etmişti:

"O halde ben sana kendi kullandığım tabancayı vereyim Gökçen." dedi. "Çünkü sen onunla daha iyi nişan alabiliyorsun!"

Ve daima yanında taşıdığı, İstanbul'da Florya deniz köşkünde Őakađıma dayattığı Simitvatson'u uzatarak Şunları söyledi:

"Bu kez içi doludur dikkatli ol... Umarım kötü bir durumla karşılaşmazsın. Fakat herhangi bir zamanda senin şeref ve haysiyetine dokunacak bir olayla, bir durumla karşılaştığında hiç tereddüt etmeden bu silahı ve karşındakine karşı, ya da kendi beynine boşaltmaktan asla çekinme!"

Tabancayı aldım; önce Atatürk'ün elini sonra da silahı öptüm:

"Paşam!" dedim; "Bu sözlerinizi ömür boyu unutmayacağım ve sözünüzü mutlaka tutacağım!.." (...) Atatürk Dersim'e gidebilmem için Sayın Fevzi Çak-mak'la temas ederek yazılı bir izin belgesi almıştı. (...) O gece sofrada Dersim harekâtı ve aldatılmış kişilerle ilgili bazı konular üzerinde durulduktan sonra Atatürk, arkadaşlarına:

"İşte yine Türk kızına görev düştü.." dedi. "Bizim Gökçen uçağı ile Dersim harekâtına katılacak yarın sabah... O artık

bir genç kız değil, bir genç askerdir.. Arkadaşlarından geri kalmayacağından, görevini bihakkin yerine getireceğinden ben nasıl eminsem, sizler de emin olmalısınız.

Bunun ne derece tehlikeli bir Şey olduğunu biliyor. Ama göreve gönderilmediği takdirde böyle bir ayırımın onun en çok sevdiği meslek olan havacılık mesleğinden kopmasına neden olabileceği düşüncesindeyim... Yetiştiiği ocakta bu gibi hallerde göreve koŐması öğretildi kendisine. O halde? O halde Őafakla beraber Dersim hareketına katılacak.. Haydi Şimdi sen git yat, bir güzel uyku çek.. Sabah erkenden kalkacaksın.."

İzin isteyip odama çıktım. Işığı söndürüp yatağıma yattım. Ellerimi başımın arkasına kenetleyip düşünmeye başladım. Tavanda, savaş alanları görür gibi oluyordum. Bu isyan hareketinin nedenleri, aldatılan zavallı insanların çıkar için kurban edilmeleri bir bir gözlerimin önünden bir sinema Őeriti hassasiyeti ile geçiyordu."191

Görüldüğü gibi Dersim harekâtından Atatürk'ün haberi vardır, tehlikenin büyüklüğünü de görmüştür. Sabiha Gökçen'e kendi tabancasını vermesi de orada çarpışan askerlerin karşılaştığı tehlike için bir ipucu olmaktadır.

Türk hükümetinin Dersim'e yaptığı harekât; bilinçli biçimde; Atatürk'ün de katılımıyla planlanmıştır ve yürütölmüştür. Devlet; bu ayaklanmayı, aldatılmış kişilerin genç ve devrimci cumhuriyete karşı isyanı olarak görmüş ve dünya da bu olayı öyle algılamıştır

Sabiha Gökçen "Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti", s. 102

EK II

Kürtçü / Kürdistancı zihniyetin ne olduğunu anlatan metinlerden birisi, Koçkırı ve Dersim ayaklanmalarını çıkararak kadronun içinde yer alan Baytar Nuri'nin yazdığı aşağıdaki hitabedir. Kemal Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni

taklide çalışan bu yazıda; ihanetin ve düşmanlığın ne kadar kuvvetli olduğu açıkça görülmektedir. 1937 yılının eylül başında; akıl hocalığı yaptığı Seyit Rıza'nın yenildiğini görünce; Tunceli'den kaçarak Suriye'ye sığınan Baytar Nuri; kışkırtmalarına bura da devam etmiştir. Onun yazdığı bu intikam metni; bugünkü Kürtçülerin de fikir dokusunu oluşturmuştur. İşte o ihanet belgesi:

KÜRT GENÇLİĞİNE HİTAB !

"EY KÜRT GENÇİ; ey asırların zulmünü istihkar eden (hor gören) civanmert milletin oğlu, beni dinle!

İnsanlık tarihinin şafağı ağarırken, onun ilk şuleleri Hint denizinden Kafkaslara, küçük Asya'nın doğu yamaçlarından Orta Asya'ya kadar uzayan yüksek dağlarda ve güneşli yaylalarda seni doğuran büyük ırkın mağrur alnına isabet etmiştir.

Senin tarihin, ardı arası kesilmeyen kahramanlık menkıbelerinin tarihidir. Çünkü sen, kırk asırdan beri namuslu ve azade (özgür) bir varlık için savaşan ve bu gün dahi o savaştan yılmamış olan bir milletin çocuğusun.

Kürd'ün fırtına ve kasırgalarla dolu dünkü ve bu günkü hayatının, maruz kaldığı felaketlerin ve çektiği ızdırapların sebep ve menşeiini aramak, tarihin cilvelerini intibah (uyanıklık) gözleriyle tetkik etmek hepimizin borcudur.

RIZAZELYUT I 377

Varlığını korumak, benliğini muhafaza etmek için, hiç bir millet bizim kadar uzun ve sürekli savaşlar yapamamıştır.

Uzun tarihimiz boyunca, hiçbir kuvvet bize mağlubiyet itirafı yaptıramamıştır... Kürt alını, Kürt yurdunun haşmetli zirveleri gibi, daima yüksek kalmış ve hiçbir fatihin önünde eğilmemiştir. Kürt hayatıyetinin hakikati, bu günün de şaşmaz hakikatidir. Çünkü, Kürt ölüm kalım cidalini (savaşını) terk etmemiş, mağlubiyet itirafında bulunmamış, dünya milletleri saflarından silinmemeye karar vermiş, yaşamak isteyen ve yaşamak için ölmesini bilen bir millettir.

Ey Kürt oğlu, ey Kürt kızı, dünya bu kararından haberdar olmalıdır! Yaşamak isteyen her varlık doğuşmelidir!

Dünya üzerinde bir yeri olmak isteyen her millet çarpışmalıdır!

Tabiatın değişmez kaidesi budur. Kimyevi, nebati ve hayvani alemin amansız varlık kanunu budur; doğuşmek, savaşmak!...

Bu kaide, insan cinsi için daha amansızdır. Irk ırkını, millet milletin, insan insanın yırtıcı canavarıdır. İnsanlık medeniyeti henüz bu kaideyi tebdile (değiştirmeye) muvaffak olamadı, savaş kanunu tadil edemedi. Bu gün de, yaşamak için doğuşmek gerek, kaçınmak ölmektir.

Biz, ölmek istemeyen bir milletiz. Kürt, yaşamaya karar vermiştir ve yaşayacaktır.

Uzun tarihimiz boyunca bir çok ırklar, milletler ve devletler Kürd'ü öldürmeye çalışmışlar, onu hayat hakkından mahrum etmeğe azmetmişler, fakat muvaffak olamamışlardır. Doğudan, batıdan, güneyden ve kuzeyden gelen cihangir akınları, Kürt

378 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

dağlarının eteklerinde kırılmış, Kürt azmi karşısında parçalanmıştır. Dünya tarihinin seyrini değiştiren kahhar (ezici) kuvvetler, birçok milletlerin varlığına hateme (çizgi) çekmiş, bize muasır (çağdaş) birçok milletler tarihe geçmiş, fakat mücadeleden yılmamış olan Kürt, tarihe karşı kanlar akan alnını yükselterek: "Ben ölmedim, ben yaşayacağım!" demiştir.

Hiçbir milletin tarihi bizimki kadar kanlı olmamıştır. Hiç bir milletin yurdu bizimki kadar istila dalgalarına uğramamıştır. Hiç bir millet bizim kadar mütemadi (sürekli) doğuşmemiştir. En gayri müsait şartlar altında bile, Kürt, eli silah tutarken teslim olmamıştır. Kahhar kuvvetlerin, sayı çokluğunun savaş için meydan okumalarına, Kürt daima "Evet!" cevabını vermiştir.

İşte, varlığımız bütün hikmeti, devamımızın bütün sırrı bu kelime mündemiçtir (saklıdır).

Ey ırkımın ümidi, istikbali olan Kürt gençliği! Bu naçiz (ölümlü) eseri sana ithaf ediyorum.

Yurdundan uzak, yad ellerde kalbi milli ızdıraplarla sızlayan, Kürd'ün istiklal ve hürriyet güneşinin doğumuna teşne (özleyen) ruhu alevlenen derbeder bir Kürd'ün, intikam gününün mahşerini senin bükülmez bazularından ümit eden Dersimli bir Kürt çocuğunun sana, yalnız sana müteveccih (yönelik) feryadına kulak ver!

Ben sana, senin namus ve şerefini lekelememek için vatanın yalçın kayaları, müthiş uçurumları üzerinden kendilerini halaskar (kurtarıcı) ölümün kucağına atan binlerce gelin ve kızlarımızın feryadını inliyorum!

Ben sana, hala bu gün bile, namert düşmanın kapısında esaret altında yaşayan, her gün, her an damla damla ölen, milliyeti, dili

RIZAZELYUT I 379

ve mukaddesatı tahkir edilen köle Kürtlerin enin (inilti) ve ızdıraplarını ağlıyorum...

Kürdistan'm zümrüt dağlarından, güneşli yaylalarından sürülerek, Anadolu'nun çorak ovalarında açlıktan ölen, kahpe düşmanın süngüsüyle, kurşunuyla imha edilen ve günahları yalnız ve yalnız Kürt doğmuş olmaları olan kardeşlerimizin gözlerini ölüm kapatırken, onların ümitlerinin ufuklarında sen bir güneş gibi belirdin...

Onların sana, bir tek kelimedeki tekasüf eden, amansız amir ve kahhar bir vasiyeti var:

İntikam!

İntikam!.. Kürt namusuna sürülen lekeyi temizlemek için. İntikam!.. Süngülenen yüz binlerce Kürt yavrularının feryadını dindirmek için.

İntikam!.. Girdaplara atılan, ateşlerde yakılan gelin ve kızlarımızın Kürdistan afakında (ufuklarında) uğuldayan eninlerini (iniltilerini) teskin için.

İntikam!... Darağaçlarının altında ölümü kahramanca selamlayan, "Yaşasın hür ve müstakil Kürdistan!" diye hay kırarak şehadet tacını giyen binlerce vatan kurbanlarının gayelerini tahakkuk ettirmek için.

İntikam!.. Kürdistan denilen harabezar (yıkık) anayurdun istihlası (kurtarılması) için.

İntikam!... Kürt diyarında uluyan sırtlan ve çakallar ırkının mülevves (pis) vücutlarından Kürt vatanını tathir (temizlemek) için.

İntikam!.. "Medeniyef'denilen kahpenin peşine sığınarak bize uluyan köpekleri susturmak için.

380 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ İntikam!... İntikam!...

İntikam!...

Şehitlerimizin kanlı cesetleri üzerinde kanla, gözyaşlarıyla yazılı vasiyetname işte bu bir tek kelimedir!..

Namusu olan her fert, sinesinde Kürt kalbi çırpman her insan, damarlarında Kürt kanı çövelen eden (dolaşan) her genç bu vasiyetnameyi unutmamalıdır. Onu infaz edinceye kadar uyumamak, rahat etmemeli ve çalışmalıdır!

Dünün tarihini kanlarıyla yazan Kürt neslinin, kanlarıyla çizdikleri yoldan yürümek borcumuzdur!

Biz, kanlarımızla Kürt istiklalinin kızıl şafaklarını açacağız. Ruhlarımızdaki volkanlarla, Kürt kurtuluşunun alevli güneşini yaratacağız!

Dünya tarihi bize bakıyor. Şehitlerimizin gözleri bize müteveccihdir (bakmaktadır)!

Hürriyet ilahına sunduğumuz binlerce kurbanlar, kendileri için bizden bir türbe istiyorlar, hatıraları için bir abide bekliyorlar!..

Bu abide, Kür ve müstakil Kürdistan'dır!

Bu abide, milletler camiası arasında şeref mevkiini ihraz edecek olan müstakbel Kürt devletidir!

Şehitlerimizin ruhunu şad edelim! Yaşasın kahramanlar yaratan Kürt milleti, yaşasın hür ve müstakil Kürdistan!192

KAYNAKÇA

- Alevilerin Etnik Kimliği, Cemal Şener, Etik yayınları, 2002.
- Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.

- Amerikan ve İngiliz Raporları Işığında Dersim; Dr. Suat Akgül; Yaba Yayınları, 3. basım, 2004.
 - Anadolu Aleviliğinin Kültürel Kökeni Türk Aleviliği, Rıza Zelyut, Kripto Yayınları, 2009.
 - Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti, Sabiha Gökçen, Türk Hava Kurumu Yayınları, 1982, Kaleme Alan: Oktay Verel.
 - Başlangıcından Günümüze Dersim tarihi, Ali Kaya, Can Yayınları, 3. basım, 2004.
 - Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları, Kemal Süphandağ, Komal Yayınları.
 - Derebeyi ve Dersim, Naşit hakkı Uluğ, Kaynak Yayınları, 2009.
 - Dersim: Jandarma Genel Komutanlığı Raporu, Tarihsiz, Kaynak Yayınları, 3. baskı
 - Dersim Direnişleri, M. Kalman, Nujen Yayınları, 1995.
 - Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyancıları, Em. Kur. Albay Reşat Halli yazmış Harp tarihi Başkanlığı'nca onaylanmıştır. Yayına hazırlayan Faik Bulut, Yön Yayınları, tarihsiz.
 - Devletlerarası Sömürge Kürdistan, İsmail Beşikçi, Yurt Kitap-Yayın, 1991.
 -
- 192 Metnin Kaynağı: Nuri Dersimi, "Kürdistan Tarihi'nde Dersim", s. 336

382 i DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

- Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası I; Komal Yayınları, 1975
- Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller, İsmail Beşikçi, E Yayınları, 1970.
- Doğu İlleri ve Varto Tarihi, M. Şerif Fırat, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 5. baskı, 1983.
- Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923), Mustafa Kemal, Kaynak Yayınları, 1993.
- İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri (1919), Doç. Dr. M. Kemal Öke, Türk Kültürü Araştırma Yayınları, 1988.
- İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938), Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Bilal N. Şimşir, Ankara, 1975.
- Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangü'nün Anıları, Bilgi Yayınevi, 1. baskı 2007
- Kan ve İnanç: PKK ve Kürt Hareketi, Aliza Marcus, İletişim Yayınları, 2008.
- Koçkiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, 1975.
- Komüntern Belgelerinde Türkiye-3: Kürt Sorunu; Derleyen Doğu Perinçek, Kaynak Yayınları, 2. baskı.
- Kürdistan Tarihinde Dersim, Dr. Vet. Nuri Dersimi, Dilan yayınları, 1988, 4. baskı.
- Kürtler, Minorski, Komal Yayınları, 1977
- Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme, Bazil Nikitin, (Rusya'nın İran Konsolosu) I-II, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976.
- Kürtler ve Türklük: Kart-Kurt Sesleri Arasında Kaybolan Gerçek, Ali Rıza Özdemir, Kripto Yayınları, 2. baskı, 2010.
- Kürtleşen Türkler, Macit Gürbüz, Selenge Yayınları, 1. baskı 2007
- Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Garo Sasuni, Med Yayınları, 1992.
- Kürtlük: 1787-1923, Bilal N. Şimşir, Bilgi Yayınevi, 2000.

RIZAZELYUT I 383

- Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi (Osmanlıca-Türkçe 50 Adet Orijinal belge), Osmanlıcadan Çeviren Ahmet Hezarfen, Yayıma Hazırlayan Cemal Şener, Etik yayınları, 1. baskı, 2003.
- Şark Raporu, Celal Bayar, Kaynak Yayınları, 2006.
- Şerefname: Kürt tarihi; Şeref Han, Çeviren Mehmet Emin Bozarslan, Ant Yayınları, 1971.
- Siyasi Hatıralar, 2. Kısım, General Ali Fuad Cebesoy, özel yayın, 1960.
- Tunceli Kültürü, Ali Kaya, özel yayın, 1995.
- Tunceli Medeniyete Açılıyor, Naşit Hakkı Uluğ, Kaynak Yayınları, 2007 (İlk basım: 1939)

- Tunceli'de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli Pertek'te Etnolojik Tetkiki, Ahmet Kerim Gültekin, Berfin Yayınları, 2010.
- Türkiye'de Şark meselesi ve Alınacak Tedbirler, Seyyid Ahmed Arvasi, Bilgeoğuz Yayınevi, 2009.
- Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın), Doğan Avcıoğlu, Bilgi Yayınevi, 4. basım, 1969.
- Türkiye Reiscumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık MEKTUP (1933), Celadet Ali Bedirhan, Yayımcı: Komal Yayınları, 1978.)
- Ulusal Kurtuluş Mücadelesine Karşı Ayaklananlar, Başkaldıranlar (Büyük Nutuk'ta ve TBMM'nin Gizli Oturum Tutanaklarında Atatürk'ün Sözleri; İbrahim Sadi Öztürk, Ankara Ticaret Odası Yayını, 2004)
- Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları; İrene Melikoff, Makaleler; cem Yayınları 1. baskı, 1993.
- Yabancı Kaynaklara Göre Türk Kimliği, Rıza Zelyut, Kripto Yayınları, 2009.
- Yakın Tarihimizde Dersim İsyancıları ve Gerçekler, Suat Akgül, Boğaziçi Yayınları, 1. basım 1992.
- 101 Soruda Kürtler, Ali Rıza Özdemir, Kripto Yayınları, 2009.

384 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 385

- Zazalar ve Türklük: Koç Heykelli Mezarların İzinde, Ali Rıza Öz-demir, Kripto Yayınları, 2010.
- RZ: Rıza Zelyut'a ait not.
- İslam Ansiklopedisi, 6. Cilt, Kürtler maddesi, V.Minorsky.
- TBMM Zabıt Cerideleri...
- Teori Dergisi, Şubat 2010 sayısı.
- Dönemin gazeteleri...

FOTOĞRAF ALBÜMÜ

Seyit Rıza

386 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 387

(Soldan Sağa) Seyit Rıza, Seyit Rıza'nın babası, Seyit İbrahim, Yusuf Ağa ve oğlu.

Seyit Rıza kendisiyle görüşmeye gelen devlet erkânı arasında.

Seyit Rıza, oğlu ve damadıyla

Nuri Dersimi (Dersimli Baytar Nuri) (Seyit Rıza'nın akıl hocalarından)

388 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ
Atatürk Pertek Halk Evi önünde (17 Kasım 1937)
Atatürk Tunceli Pertek'te Singeç Köprüsü'nden geçerken (17 Kasım 1937)

Dünyanın ilk kadın savaş pilotu Sabiha Gökçen

390 I DERSİM İSYANLARI VE SEYİT RIZA GERÇEĞİ

RIZAZELYUT I 391

Seyidi Rıza Erzincan
valisine nasıl teslim oldu?
Kalır özelinde yüzü kapalı, iki uşagımın yedeginds Fırat Köprüsünde jandarmaların
eline düştü
H.ıvdud, mu
n hayatım anlattı ve
Âl

Yakalandıktan sonra bir başka görüntü...

Mahkemede yargılanan Seyit Rıza ve arkadaşları.

YAYINLARIMIZ
Araştırma İnceleme Dizisi

Ali Tayyar Önder | Ümit Özdağ Yaşar Yazıçioğlu Erol Sanal Nadim Macit Ali Rıza
Özdemir Rıza Zelyut Yahya Aksoy Yaşar Yazıçioğlu Rıza Zelyut Ümit Özdağ Murat
Arabacı Ergüder Toptaş Ali Rıza Özdemir Ümit Özdağ V. Volkan - N. Atabey Ali
Rıza Özdemir Meşkûre Yılmaz Rıza Zelyut Ümit Özdağ

1. Türkiye'nin Etnik Yapısı (49. Baskı) |
2. PKK Terörü Neden Bitmedi, Nasıl Biter? (5.Baskı)
3. Bitmeyen Hesap (2. Baskı) I
4. Küresel Aktörler |
5. Öteki Din |
6. Kürtler ve Türklük (2. Baskı) |
7. Türk Aleviliği (3. Baskı) |
8. Si'an'dan Tiran'a Tarihi İpek Yolu |
9. Milli Güvenlik Notları |
10. Türk Kimliği (5. Baskı) |
11. Pusu ve Katliamların Kronolojisi |
12. Kur'an'ın Terk Edilen Emri Bilim (2. Baskı) |
13. 21. Yüzyılda, SAVAŞ (Yeni) |
14. 101 Soruda, KÜRTLER (Yeni) |
15. Türk Sorunu (2. Baskı) |
16. Osmanlı'nın Yasından Atatürk'ün Türkiye'sine (Yeni) |
17. Zazalar ve Türklük (Yeni) |
18. Türklerin Dünyası (Yeni) |
19. Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği (Yeni) |
20. Askeri Galibiyetten - Siyasi Mağlubiyete (Yeni) |

Sessiz Savaş Kitapları

1. İstihbarat Teorisi (3. Baskı) | Ümit Özdağ
2. Amerikalı Diplomatların Güneydoğu Faaliyetleri (2. Bas.) | Ceyhun Bozkurt
3. Türk Derin Devleti (2. Baskı) | Bora İyiat
4. Milli Bilinç Nasıl Kırılır? (3. Baskı) | Özcan Yeniçeri
5. Ermeni Psikolojik Savaşı | Ü. Özdağ - Ö. Yeniçeri